II 18230

ACADEMIA ROMÂNĂ
SECȚIA DE FILOLOGIE ŞI LITERATURĂ

LIMBA ROMÂNĂ

LV

DIN CUPRINS:

ALEXANDRU MAREŞ LA 70 DE ANI

• **MARIUS SALA,** Alexandru Mareş la 70 de ani • **GRIGORE BRÂNCUŞ,** Probleme ale istoriei limbii române în concepția lui Mozes Gaster • **GH. CHIVU,** *Carte de pre ruditu lumii*, o copie transilvăneană din *Palia de la Orăştie* • **THEODOR HRISTEA**, Un tip *sui-generis* de omonime derivative: *latinism (I)* şi *latinism (II)* • **G. MIHĂILĂ,** Contribuția lui Ioan Bianu la perfecționarea ortografiei româneşti • **N. A. URSU,** *Meşteşugul doftoriii*, primul tratat de medicină în limba română, tradus din greceşte de doctorul muntean Ştefan Vasile Episcopescu, între anii 1805 şi 1817 •

5–6 / 2006

EA

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COMITETUL DE REDACȚIE ROMÂN

Acad. MARIUS SALA – redactor-şef, GH. CHIVU – redactor-şef adjunct, ALEXANDRU MAREŞ – redactor-şef adjunct, DORU MIHĂESCU – secretar de redacție, GR. BRÂNCUŞ, VALERIA GUȚU ROMALO, THEODOR HRISTEA, CAMELIA STAN, LAURA VASILIU, RODICA ZAFIU

COMITETUL DE REDACȚIE INTERNAȚIONAL

SILVIU BEREJAN (Chişinău), KLAUS BOCHMANN (Leipzig), ANATOLI CIOBANU (Chişinău), JIŘÍ FELIX (Praga), TERESA FERRO (Udine), CHRISTIAN IONESCU (Santiago de Compostella), CICERONE POGHIRC (Paris), TAMARA REPINA (Sankt-Petersburg)

Revista „Limba română" are 6 numere pe an.

Toate comenzile pentru revistele apărute la Editura Academiei Române se vor adresa la:

La revue „Limba română" a 6 numéros par an.

Toute commande de l'étranger pour les revues parues aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, Bucureşti, România, tel. (4021) 318 8146, (4021) 318 8106; fax (4021) 318 2444; e-mail: edacad@ear.ro; adresa web: www.ear.ro

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, P.O. Box 33–57, Bucureşti, România, tel. (4021) 318 7000, (4021) 318 7001; fax (4021) 318 7002, (4021) 318 7003; e-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, Bucureşti, România, tel./fax (4021) 610 6765, (4021) 210 6787; tel. 0311 044 668; e-mail: office@orionpress.ro

Manuscrisele, cărțile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondență se pot trimite comitetului de redacție al revistei „Limba română" pe adresa: Calea 13 Septembrie nr. 13, 050711, Bucureşti, România, tel. (4021) 318 8106, int. 2230.

Redactor: ALEXANDRA ARDELEA
Tehnoredactor: DOINA STOIA

© 2007, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

II 18230

BIBLIOTECA „ASTRA"
SIBIU

2022

LIMBA ROMÂNĂ

Anul LV 2006 Nr. 5–6
septembrie – decembrie

SUMAR

Omagiu lui ALEXANDRU MAREŞ

MARIUS SALA, Alexandru Mareş la 70 de ani 233
ALEXANDRU MAREŞ: BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR (1966–2006) 235
LILIANA AGACHE, Unităţi de măsură în documente particulare moldoveneşti de la începutul secolului al XVII-lea 245
ANDREI AVRAM, Variantele cuvântului *viclean* şi palatalizarea labiodentalelor 253
VIOLETA BARBU, Cartea catolică – instrument de misiune şi diplomaţie în Ţările Române în secolul al XVII-lea 259
GRIGORE BRÂNCUŞ, Probleme ale istoriei limbii române în concepţia lui Mozes Gaster 269
GHEORGHE CHIVU, *Carte de pre ruditu lumii*, o copie transilvăneană din *Palia de la Orăştie* 279
CRISTINA-IOANA DIMA, Două redacţii mai puţin cunoscute ale *Apocalipsului Maicii Domnului* 287
FLORICA DIMITRESCU, Note despre *datare* şi *predatare* 301
VALERIA GUŢU ROMALO, Accidente în dinamica limbii actuale: *oarece* 311
THEODOR HRISTEA, Un tip *sui-generis* de omonime derivative: *latinism (I)* şi *latinism (II)* 315
DORU MIHĂESCU, Consideraţii asupra versiunilor româneşti ale *Sinopsisului* atribuit lui Inochentie Ghizel 323
ECATERINA MIHĂILĂ, Prima atestare şi etimologia cuvântului *Oltenia* 333
G. MIHĂILĂ, Contribuţia lui Ioan Bianu la perfecţionarea ortografiei româneşti 339
CRISTIAN MOROIANU, Probleme de etimologie internă. Derivarea cu sufixe. 351
VIRGIL NESTORESCU, Note etimologice 373
NICOLAE SARAMANDU, Limba textelor vechi aromâneşti într-o cercetare recentă 376
MARIA STANCIU ISTRATE, Cuvânt tradus sau calchiat? 383
MIRELA TEODORESCU, O problemă de paternitate 393
EMANUELA TIMOTIN, Un text magic manuscris inedit 397
N.A. URSU, *Meşteşugul doftoriii*, primul tratat de medicină în limba română tradus din greceşte de doctorul muntean Ştefan Vasile Episcopescu, între anii 1805 şi 1817 403
FLOAREA VÂRBAN, Filologia – cercetare transdisciplinară 417
RODICA ZAFIU, Constituirea unei norme sintactico-stilistice: observaţii despre concatenarea genitivelor 431

*

SUMARUL REVISTEI „LIMBA ROMÂNĂ" PE ANUL 2006 439
INDICELE REVISTEI „LIMBA ROMÂNĂ" PE ANUL 2006 443

LR, LV, nr. 5–6, p. 231–462, Bucureşti, 2006

88469

Marius Sala

ALEXANDRU MAREŞ LA 70 DE ANI

Există cel puţin două feluri de a cunoaşte un om: faci cunoştinţă cu el şi, dacă îl vezi des, ştii cine este, şi o cunoaştere indirectă, ca rezultat al prezentării lui în relatări furnizate de o persoană în care ai încredere. În cazul lui Al. Mareş, eu am ajuns să-l cunosc mai întâi datorită prietenului meu şi şefului său, Ion Gheţie, care, ori de câte ori avea ocazia, nu contenea cu laudele la adresa lui. Eu, care îl ştiam pe prietenul meu cam zgârcit cu laudele, am devenit curios să-l cunosc şi în mod direct. M-am bucurat să aflu că, la patru ani de la venirea în institut, a obţinut Premiul „Timotei Cipariu" al Academiei Române pentru *Liturghierul lui Coresi* publicat în 1969 (premiul a fost acordat în 1973). Încrederea totală pe care i-a arătat-o Ion Gheţie s-a materializat şi în faptul că au scris cinci cărţi în colaborare: *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări* (1974), *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea* (1974), *Originile scrisului în limba română* (1985), *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română* (1994), *De când se scrie româneşte?* (2001). Dacă i se cerea prietenului meu un nume de persoană de bună calitate, îl puteam da eu înainte, fiindcă ştiam sigur că acesta era Al. Mareş. El l-a propus şi în comitetul de redacţie al revistei „Limba română", publicaţie la care a ajuns cu timpul redactor-şef adjunct. Când s-a retras de la conducerea Sectorului de limbă literară şi filologie, în 2001, Ion Gheţie mi l-a recomandat tot pe Al. Mareş, iar în una dintre ultimele sale mărturisiri îmi spunea că poate pleca liniştit, fiindcă sectorul va funcţiona bine şi fără el. M-am convins, de-a lungul anilor, că nu numai prietenul meu îşi aprecia fără rezerve elevul şi colaboratorul, ci şi că acesta din urmă nutrea faţă de şeful său o admiraţie necondiţionată. În vremurile când „tovarăş" era termen curent de adresare, acesta lipsea din idiolectul lui Al. Mareş: Ion Gheţie era *domnul Gheţie*. Pronunţa sintagma cu veneraţie, aşa că putea să spună sau să scrie numai *domnul* (nu *Domnul*, doar fiindcă majuscula era rezervată lui *Dumnezeu*!), şi se înţelegea despre cine este vorba.

Am aflat că Al. Mareş a impresionat pe toată lumea, în cursul anilor, prin seriozitate; l-am văzut râzând cu poftă, dar nu în cascade, doar când eu şi Ion Gheţie ne depănam amintirile, în cadrul reuniunilor „informale" de la sector. Seriozitatea se referă, în primul rând, la maniera scrupuloasă cu care a tratat diversele teme de filologie şi istorie a limbii române, precum şi la punctualitatea pe care o respectă fără abatere, aşa cum l-a învăţat dictonul nemţesc *Ein Mann, ein Wort*, invocat adesea de Ion Gheţie. Este, indiscutabil, persoana cea mai „parolistă" din institut.

LR, LV, nr. 5–6, p. 233–234, Bucureşti, 2006

Al. Mareş este filolog prin excelenţă, cel mai reprezentativ al generaţiei sale. Nu ştiu dacă există vreun tip de problemă care să nu fi fost abordat de el: datarea şi localizarea textelor, descoperirea unor texte, lămurirea unor pasaje obscure din vechile texte, criptografie, activitatea tipografică a unor meşteri ca Lorinţ sau Coresi (în ceea ce-l priveşte pe ultimul, a publicat articole şi despre stabilirea lui la Braşov sau despre anul morţii); a scris despre Dosoftei şi N. Milescu, despre istoria bisericii româneşti sau despre valoarea unor slove din alfabetul chirilic folosit la noi. Nu lipsesc nici articolele care abordează fonetica, morfologia şi lexicul românei din secolul al XVI-lea. Unele dintre acestea au fost reunite în cele două volume publicate recent: *Scriere şi cultură românească veche* (2005) şi *Cărţi populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuţii filologice* (2006). Ani de zile l-am urmărit cum şi-a pregătit opera fundamentală, *Filigranele hârtiei întrebuinţate în ţările române în secolul al XVI-lea* (1987), primită cu multă căldură nu numai de recenzenţii români; J. S. G. Simmons o laudă în „Bulletin of the International Association of Paper Historians" (1989).

A colaborat la lucrările colective ale sectorului, ca *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea* (1979), la care a scris şi introducerea, şi a coordonat *Crestomaţia limbii române vechi (1521–1639)*, vol. I (1994). A iniţiat şi coordonat, la început împreună cu Ion Gheţie, apoi singur, seria *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, ajunsă la volumul al X-lea. În prezent, este responsabilul volumului al II-lea din Tratatul de istorie a limbii române (secolele XVI–XVIII), în curs de elaborare.

La împlinirea a 40 de ani de la publicarea primului articol, Al. Mareş poate fi mulţumit de ce a făcut şi ce face. Şi totuşi ştiu că vrea să mai rezolve două probleme: datarea exactă a *Psaltirii Hurmuzaki* – cel mai vechi text românesc (speranţele sunt în Italia) şi să dea, împreună cu un colectiv din Institut, corpusul însemnărilor româneşti de pe cărţile din Biblioteca Academiei, din cele mai vechi timpuri până la 1780.

Colectivul de redacţie al revistei noastre îi urează redactorului-şef adjunct mulţi ani şi sănătate pentru a putea conduce, cu aceeaşi dăruire, atât Sectorul de limbă literară şi filologie, cât şi revista „Limba română".

MARIUS SALA

ALEXANDRU MAREŞ: BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR (1966–2006)

1966

1. *Sonetele lui Shakespeare*, în „Studii de literatură universală", VIII, 1966, p. 51–70.
2. *O psaltire slavo-română necunoscută din secolul al XVI-lea*, în LR, XV, 1966, nr. 4, p. 371–378.

1967

3. *Observaţii cu privire la* ***Evangheliarul din Petersburg***, în LR, XVI, 1967, nr. 1, p. 65–75.
4. *Când şi unde s-au tipărit* ***Tâlcul evangheliilor*** *şi* ***Molitevnicul rumânesc****?*, în LR, XVI, 1967, nr. 2, p. 119–130.
5. *Precizări cu privire la traducerea* ***Tetraevanghelului*** *lui Coresi*, în SCL, XVIII, 1967, nr. 6, p. 651–667.

1968

6. ***Evangheliarul din Petersburg****, tipărirea unei mai vechi traduceri moldoveneşti?*, în LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 85–87.
7. *O ipoteză care nu se confirmă: tipărirea primelor cărţi româneşti la Târgovişte*, în SCL, XIX, 1968, nr. 1, p. 51–58.
8. *Din nou despre Psaltirea slavo-română din jurul anilor 1576–1577*, în LR, XVII, 1968, nr. 3, p. 269–270.
9. *Despre un presupus liturghier slavon coresian şi despre datarea unei cărţi tipărite de Şerban Coresi*, în LR, XVIII, 1968, nr. 5, p. 459–462.
10. [Recenzie] *Palia de la Orăştie. 1581–1582*. Ediţie alcătuită de Viorica Pamfil, Bucureşti, 1968, în SCL, XIX, 1968, nr. 6, p. 649–651.
11. [Recenzie] Emil Vârtosu, *Paleografia româno-chirilică*, Bucureşti, 1968, în LR, XVIII, 1969, nr. 5, p. 513–516.

1969

12. *Un octoih românesc din secolul al XVI-lea?*, în LR, XVIII, 1969, nr. 3, p. 239–251.
13. *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română şi raporturile ei cu cele mai vechi versiuni româneşti ale „Nomocanonului" prescurtat*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, [vol. I], Bucureşti, 1969, p. 269–294.
14. *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv şi indice de ..., Bucureşti, Editura Academiei, 1969, 188 p. + 84 facs. (Premiul „Timotei Cipariu" al Academiei Române).

    Recenzii: Florica Dimitrescu, SCL, 21, 1970, 5: 610–614.
    Al. Graur, Rlit, 3, 1970, 17: 14.
    B. Kelemen, CL, 15, 1970, 2: 351–352.
    Zamfira Mihail, AnL, 21, 1970: 199–203.
    G. Mihăilă, „Contemporanul", 1969, 50: 8.
    Liviu Onu, LR, 21, 1972, 2: 161–168.
    Zamfira Paul, MMS, 46, 1970, 3–6: 331–334.

LR, LV, nr. 5–6, p. 235–244, Bucureşti, 2006

1970

15. *În legătură cu activitatea tipografică a diacului Lorinţ*, în LR, XIX, 1970, nr. 2, p. 129–137.
16. *Note despre Coresi* (I. *Stabilirea lui Coresi la Braşov;* II. *În legătură cu datarea „Liturghierului" românesc tipărit de Coresi*), în LR, XIX, 1970, nr. 3, p. 253–259.
17. *O ediţie braşoveană din secolul al XVI-lea a unei cărţi veneţiene*, în LR, XIX, 1970, nr. 6, p. 523–532.
18. *Un capitol din istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea: tipăriturile ieromonahului Lavrentie*, în SCL, XX, 1970, nr. 6, p. 644–667.

1971

19. *Un fragment de* ***Molitvenic*** *din secolul al XVI-lea?*, în LR, XX, 1971, nr. 2, p. 131–139.
20. *Un text polemic românesc din prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în LR, XX, 1971, nr. 6, p. 589–604.
21. *A existat o tipografie chirilică moldovenească în anii 1551–1552?*, în SCL, XXII, 1971, nr. 5, p. 519–523.
22. [Recenzie] Ştefan Bîrsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii româneşti (sec. X–XVI)*, Bucureşti, 1971, în LR, XX, 1971, nr. 6, p. 622–626.

1972

23. *Activitatea tipografică a ieromonahului Lavrentie în lumina unor noi informaţii*, în LR, XXI, 1972, nr. 4, p. 307–315.
24. *În legătură cu o nouă explicaţie a monogramei* ***бо***^{ж} *din tipăriturile sârbeşti şi româneşti*, în LR, XXI, 1972, nr. 5, p. 463–469.
25. ***Rumân*** *„roman" în vechile texte româneşti*, în SCL, XXIII, 1972, nr. 1, p. 63–67.
26. *Când a murit Coresi?*, în LR, XXI, 1972, nr. 2, p. 155–158.
27. *Note filologice* (*I. Din nou Petru Rareş filozof? II. Despre o presupusă criptogramă din* ***Apostolul popii Bratul***; *III. Gheorghe Coresi?*), în LR, XXI, 1972, nr. 6, p. 567–570.
28. *O nouă psaltire slavo-română manuscrisă din secolul al XVI-lea*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, 1972, p. 259–299.
29. [Recenzie] Petre Lucaciu, *Începuturi ale logicii româneşti*, Bucureşti, 1970, în LR, XXI, 1972, nr. 1, p. 85–87.
30. [Recenzie] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1970, în SCL, XXIII, 1972, nr. 4, p. 450.

1973

31. *Primul meşter de hârtie din ţările române*, în LR, XXII, 1973, nr. 1, p. 59–62.
32. *Un fragment inedit din* ***Molitvenicul*** *tipărit de Coresi*, în SCL, XXIV, 1973, nr. 1, p. 57–58 (în colaborare cu T. Furdui).
33. *Precizări în legătură cu prima traducere românească a* ***Octoihului***, în LR, XXII, 1973, nr. 3, p. 249–254.
34. *Câteva observaţii în legătură cu probabilitatea de datare prin filigrane*, în LR, XXII, 1973, nr. 4, p. 305–308.
35. *Despre data primei ediţii a* ***Tetraevanghelului*** *slavon al lui Lavrentie*, în SCL, XXIV, 1973, nr. 4, p. 443–447.
36. [Recenzie] G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, în LR, XXII, 1973, nr. 2, p. 172–177.

1974

37. *Cel mai vechi* ***Gromovnic*** *românesc*, în LR, XXIII, 1974, nr. 1, p. 29–44.
38. *O versiune rotacizantă a celor patru evanghelii (un izvor necunoscut al* ***Tetraevanghelului*** *din 1561)*, în LR, XXIII, 1974, nr. 3, p. 217–222.

39. *Consideraţii asupra datării unor documente atribuite secolului al XVI-lea*, în LR, XXIII, 1974, nr. 6, p. 273–290.

40. *Data Catehismului calvinesc: 1640 sau 1642?*, în LR, XXIII, 1974, nr. 6, p. 541–542.

41. *Teoria elementelor slave nord-carpatice din vechile texte româneşti*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. III, 1974, p. 261–282.

42. *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1974, 208 p. (în colaborare cu Ion Gheţie).

Recenzii: Al. Graur, Rlit, 8, 1975, 22: 8.
D. Macrea, Rlit, 8, 1975, 48: 8.
Nicolae Mocanu, CRET, 4, 1976, 4: 132–135.
Vasile Oltean, „Astra", 11, 1976, 1:2.

43. *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1974, 388 p. (în colaborare cu Ion Gheţie).

Recenzii: Ştefan Giosu, „Cronica", 9, 1974, 48:8.
Z. Macovei, T. Blajovici, „Familia", 9, 1974, 7:2.
D. Macrea, Rlit, 7, 1974, 39:8.
Ion Nuţă, MMS, 51, 1975, 1–2: 78–180.
Ruxandra Pană, LL, 1, 1975: 162–166.
I. Rizescu, LR, 23, 1974, 5: 457–459.
Gr. Rusu, CL, 21, 1976, 1: 111–114.
M. Sala, SCL, 25, 1974, 6: 623–625.
D. Strungaru, SCL, 28, 1977: 447–451.

1975

44. *Datarea **Manuscrisului de la Ieud***, în LR, XXIV, 1975, nr. 4, p. 305–311.

1976

45. *Pe marginea unor opinii recente despre cel mai vechi parimiar românesc*, în LR, XXV, 1976, nr. 1, p. 37–42.

46. *Constantin Kostenetki şi începuturile scrisului românesc*, în SCL, XXVIII, 1976, nr. 4, p. 429–432.

47. ***Apostolul Iorga** şi cele mai vechi versiuni româneşti ale **Apostolului***, în LR, XXV, 1976, nr. 5, p. 505–513.

1977

48. *Când au fost scrise textele româneşti din „Codicele de la Ieud"*, în „Tribuna", XXI, 1977, nr. 23, p. 5.

49. *Pasaje obscure din „Pseudo-Amiras"*, în SCL, XXVIII, 1977, nr. 5, p. 555–557.

50. [Recenzie] C. Ciuchindel, *Povestea lui Archirie filosoful ... Carte populară românească din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1976, în LR, XXVI, 1977, nr. 2, p. 213–216.

1978

51. *Critica autenticităţii şi a datării textelor vechi. Pe marginea a două articole recente*, în LR, XXVII, 1978, nr. 5, p. 555–563.

52. *Palatalizarea labialelor **m** şi **p** în secolul al XVI*-lea, în SCL, XXIX, 1978, nr. 6, p. 681–684 (în colaborare cu Ion Gheţie).

53. [Recenzie] Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărţilor populare laice. Partea I*, sub îngrijirea ştiinţifică a lui I. C. Chiţimia, Bucureşti, 1976, în LR, XXVII, 1978, nr. 1, p. 109–111.

54. [Recenzie] Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi 1589*. Text stabilit, introducere şi indice de Stela Toma, Bucureşti, 1976, în LR, XXVII, 1978, nr. 2, p. 207–214

1979

55. *În legătură cu o traducere românească a lui Nicolae Milescu*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 3, p. 253–265.

56. *O ştire din 1543 despre scrierea românească cu alfabet latin*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 5, p. 545–548.

57. *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*. Text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş, Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareş, Bucureşti, Editura Academiei, 1979, 500 p.

Recenzii: Jana Balacciu, „Contemporanul", 1981, 44: 8.
Alexandru Duţu, Rlit, 12, 1979, 30: 19.
Bogdan Ghiu, RESEE, 18, 1980, 3: 521–523.
Ştefan S. Gorovei, AnIst Iaşi, 18, 1981: 699–702.
Luminiţa Graure, LL, 1980, 2: 355–356.
I. Ionescu, BO, 199, 1982, 3–4: 438–440.
A. J., „Forum", 21, 1979, 7–8: 179.
Béla Kelemen, CL, 25, 1980, 1: 84–86.
Gernt Nussbächer, NW, 31, 1979, 9: 385:4.
I. Rizescu, LR, 28, 1979, 6: 637–638.

1980

58. *Contribuţii la identificarea unor texte româneşti fragmentare din secolul al XVII-lea*, în LR, XXIX, 1980, nr. 1, p. 47–52.

59. *Cea mai veche culegere de extrase religioase traduse în limba română*, în LR, XXIX, 1980, nr. 3, p. 239–243.

60. *Consultaţii*, în LR, XXIX, 1980, nr. 5, p. 318.

1981

61. [Recenzie] Elena Linţa, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Republica Socialistă România* (Vol. I – *Catalogul manuscriselor slavo-române din Iaşi*; Vol. II – *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*), Bucureşti, 1980, în RITL, 30, 1981, nr. 2, p. 297–301.

1982

62. *Datarea **Codicelui Voroneţean***, în LR, XXXI, 1982, nr. 1, p. 41–50.

63. *O traducere în limba română din jurul anului 1100?*, în „Contemporanul", nr. 20 (1853), 1982, p. 10.

64. *Originalele cărţilor coresiene. Pe marginea unei ipoteze recente*, în RITL, 31, 1982, nr. 2, p. 198–208.

65. *Originalele primelor traduceri româneşti ale **Tetraevanghelului** şi **Psaltirii***, în *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1982, p. 183–205.

66. *Filiaţia psaltirilor româneşti din secolul al XVI-lea*, în *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1982, p. 207–261.

67. *Codicele Voroneţean.* Ediţie critică, studiu filologic şi lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, 1981, în RITL, 31, 1982, nr. 2, p. 223–225.

1983

68. *Cea mai veche versiune românească a* ***Florii darurilor***, în LR, XXXII, 1983, nr. 3, p. 222–230.

1984

69. *Un verset psalmic în limba română din vremea lui Ştefan cel Mare?*, în SCL, XXXV, 1984, nr. 1, p. 47–48.

70. *Datarea* ***Psaltirilor Scheiană şi Voroneţeană***, în LR, XXXIII, 1984, nr. 3, p. 191–198.

71. *Observaţii pe marginea unui vechi imn religios*, în LR, XXXIII, 1984, nr 5, p. 410–413.

72. [Recenzie] M. Gaster, *Literatura populară română*. Ediţie, prefaţă şi note de Mircea Anghelescu, Bucureşti, 1983, în LR, XXXIII, 1984, nr. 3, p. 237.

73. [Recenzie] Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti. BAR 1601–3100*, II, Bucureşti, 1983, în LR, XXXIII, 1984, nr. 3, p. 238.

74. [Recenzie] *Crestomaţia literaturii române vechi*, Vol. I. Cuvânt înainte de prof. dr. doc. Zoe Dumitrescu Buşulenga. Coordonator I. Chiţimia şi Stela Toma, Cluj-Napoca, 1984, în LR, XXXIII, 1984, nr. 6, p. 537–542.

1985

75. *Datarea unor texte din* ***Codicele Sturdzan***, în LR, XXXIV, 1985, nr. 1, p. 46–52.

76. *Note filologice pe marginea* ***Cronografului*** *lui Moxa* (*I. Epitelul* ***Iepure*** *atribuit lui Ptolomeu I; II. Un cuvânt neatestat până în prezent:* ***papie*** *„titlu purtat în Bizanţ de persoana însărcinată cu paza palatului imperial"*), în LR, XXXIV, 1985, nr. 3, p. 209–211.

77. *Despre o posibilă criptogramă din* ***Evangheliarul de la Londra***, în SCL, XXXVI, 1985, nr. 5, p. 420–422.

78. [Recenzie] Fl. Dudaş, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, în LR, XXXIV, 1985, nr. 2, p. 146–150.

79. *Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, 464 p. (în colaborare cu Ion Gheţie).

Recenzii: Călin Andrei, TribRom, 14, 1985, 303: 11.
Gheorghe Buluţă, RR, 39, 1985, 12: 79–81.
Gheorghe Buluţă, RomBooks, 13, 1986, 1: 8–9.
Ileana Căzan Neagu, RRH, 26, 1987, 4: 363.
Nistor Ciocan, AnIstorie Iaşi, 23, 1986, 2: 1048–1049.
Ludovic Demény, RI, 39, 1986, 7: 710: 715.
Ludovic Demény, CNŞI, 1986, 2: 26–35.
Magdalena Georgescu, LR, 35, 1986, 1: 72.
Ştefan Giosu, AUI, 32, 1986: 96–98.
Al. Graur, Rlit, 19, 1986, 13: 8.
I. Ionescu, BO, 105, 1987, 3–4: 141–148.
Iacob Mârza, AI, 3, 1986, 4: IV (în „Tribuna", 30, 1986, 18).
Şerban Papacostea, „Tribuna", 30, 1986, 51: 2.
Vladimir Udrescu, Roum, 1985, 12: 54.
Dumitru Velciu, „Luceafărul", 28, 1986, 1: 2.

1986

80. *A procurat Udrişte Năsturel originalul străin al* ***Pravilei de la Govora****?*, în LR XXXV, 1986, nr. 2, p. 127–131.

81. *Cel mai vechi raport diplomatic cifrat în limba română*, în LR, XXXV, 1986, nr. 1, p. 37–44.

82. *Observaţii pe marginea aplicării cheii greceşti în textele slavo-române şi româneşti din secolele al XV-lea – al XVI-lea*, în LR, XXXV, 1986, nr. 3, p. 198–206.

83. *Câteva precizări în legătură cu* ***Omilia la Paşti*** *din* ***Fragmentul Iorga***, în LR, XXXV, 1986, nr. 6, p 508–512.

84. [Recenzie] Herodot, *Istorii*. Ediţie îngrijită de L. Onu şi Lucia Şapcaliu, Bucureşti, 1984, în LR, XXXV, 1986, nr. 3, p. 254.

85. [Recenzie] Willem van Eeden, *Învăţături preste toate zilele (1642)*. Edition et étude linguistique. Tome I: Introduction et étude linguistique. Tome II: Texte, index des mots, glossaire et facsimilés, Rodopi, Amsterdam, 1985, în LR, XXXV, 1986, nr. 6, p. 543–544.

1987

86. *Din istoria criptografiei româneşti: cifrul cancelariei brâncoveneşti pentru corespondenţa în limba polonă*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol"*, tom. XXIV/1, 1987, p. 335–341.

87. *Un desen al lui Udrişte Năsturel reprezentând propria sa stemă heraldică*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", 34, 1987, p. 28–32.

88. [Recenzie] Gheorghe Brancovici, *Cronica românească*. Ediţie critică de Damaschi Mioc şi Marieta Adam-Chiper. Studiu introductiv de Damaschin Mioc, Bucureşti, 1987, în LR, XXXVIII, nr. 3, p. 281–282.

89. *Filigranele hârtiei întrebuinţate în ţările române în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1987, 422 p.

Recenzii: Daniel Barbu, RESEE, 27, 1989, 4: 372.
Ludovic Demény, RI, 41, 1988, 9: 931–934.
Mihai Gherman, CL, 33, 1988, 1: 76–77.
Ion Gheţie, LR, 37, 1988, 3: 281–282.
Olimpia Guţu, RA, 65, 1988, 4: 460–461.
Gernot Nussbächer, KarpRun, 20, 1987, 26: 2.
J.S.G. Simmons, IPH-Information („Bulletin of the International Association of Paper Historians"), 23, 1989, 2: 98–100.
Mircea Stepan, „Arca", 1987, 4–6: 158.
Mircea Ştefan, „Orizont", 40, 1989, 8: 13.

1987–1988

90. *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (I)*, în LR, XXXVI, 1987, nr. 5, p. 413–426: nr. 6, p. 515–523; LR, XXXVII, 1988, nr. 1, p. 55–63; nr. 2, p. 135–141.

1988

91. *Dispoziţiile sinodului transilvănean din anul 1627. Contribuţii filologice*, în LR, XXXVII, 1988, nr. 3, p. 243–253.

92. *În legătură cu istoria articolului genitival din dacoromână*, în LR, XXXVII, 1988, nr. 1, p. 81–83 (în colaborare cu Ion Gheţie).

93. [Recenzie] Demény Lajos, Lidia A. Demény, *Carte, tipar şi societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comunicări*. Introducere de dr. doc. Dan Simionescu, Bucureşti, 1986, în LR, XXXVIII, 1988, nr. 5, p. 477–481.

94. [Recenzie] Gernot Nussbächer, *Din cronici şi hrisoave*. Introducere de Costin Feneşan, Bucureşti, 1987, în LR, XXXVIII, 1988, nr. 6, p. 557–558.

1989

95. *Interpolarea din* ***Cartea cu multe întrebări*** *a lui Nicolae Spătarul (Milescu). O chestiune de paternitate*, în SCL, XL, 1989, nr. 2, p. 189–204.

96. *In memoriam: Mariana Costinescu (1943–1989)*, în SCL, XL, 1989, nr. 2, p. 189–190.

1990

97. *Câteva observaţii asupra* ***Tetraevanghelului*** *slavo-român de la Sibiu*, în LR, XXXIX, 1990, nr. 3, p. 235–239.

98. *Note privind biserica românească din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea (1. Un episod necunoscut din activitatea lui Sava Brancovici; 2. Observaţii pe marginea unei donaţii către Sava Brancovici; 3. Două însemnări criptografiate referitoare la evenimentele petrecute în Transilvania în anii 1761–1762)*, în „Verbum", I, 1990, p. 117–126.

99. ***Noul Testament****, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ştefan, mitropolitul Transilvaniei, reedidat după 340 de ani din iniţiativa şi purtarea de grijă a Prea Sfinţitului Emilian, episcop al Albei Iulia*, Editura Episcopiei Române a Alba Iuliei, 1988, în LR, XXXIX, 1990, nr. 2, p. 157–160.

1991

100. *Observaţii pe marginea unei criptograme*, în LR, XL, 1991, nr. 1–2, p. 65–72.

101. *Originea slovei* ***ꙗ*** *în lumina unor noi date paleografice*, în LR, XL, 1991, nr. 5–6, p. 65–72.

1992

102. *O apreciere din 1726 asupra limbii* ***Tetraevanghelului*** *coresian*, în LR, XLI, 1992, nr. 1–2, p. 47–49.

103. [Recenzie] *Un excelent instrument de lucru*, în „Luceafărul", 36 (135), 23 septembrie 1992, p. 4. (Vasile Olteanu, *Din istoria şi arta cărţii. Lexicon*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1992, 400 p.)

1993

104. *Cine a fost Ioan Romanul, alias Frâncul? (I)*, în LR, XLII, 1993, nr. 2, p. 81–90; nr. 3, p. 117–122; nr. 4, p. 167–176; nr. 5, p. 247–254.

105. *În legătură cu interpretarea slovelor-cifre (Note paleografice) (1. Anul naşterii lui Petru Movilă; 2. Numărul „buzduganelor" sfântului Sisinie; 3. O lecţiune greşită prezentă în toate ediţiile* ***Cronografului*** *lui Moxa)*, în LR, XLII, 1993, nr. 10, p. 485–490.

106. [Recenzie] Constantin Cantacuzino, *Istoria Ţării Româneşti*. Ediţie critică de Damaschin Mioc. Studiu introductiv de Damaschin Mioc şi Eugen Stănescu, Bucureşti, în LR, XLII, 1993, nr. 3, p. 143–147.

1994

107. *Din vechea terminologie criptografică românească:* ***filtă (hiltă)*** *„denumire a cheii greceşti; scriere secretă (?)"*, în LR, XLIII, 1994, nr. 3–4, p. 125–134.

108. *Două lecţiuni din* ***Codex Sturdzanus***, în LR; XLIII, 1994, nr. 5–6, p. 251–256.

109. *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Bucureşti, Editura Minerva, 1994, 394 p. (în colaborare cu Ion Gheţie).

Recenzii: Otilia Dragomir, LR, 43, 1994, 11–12: 545–546.
Teodor Vârgolici, AlLA, 4, 1995, 4: 4.

110. *Crestomaţia limbii române vechi.* Volumul I (*1521–1639*), alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareş, Florentina Zgraon. Coordonator: Alexandru Mareş, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1994, 246 p.

Recenzii: Violeta Barbu, RIst, serie nouă, 6, 1995, 3–4: 429–430
Gheorghe Chivu, LR, 43, 1994, 11–12: 543–544
Florica Dimitrescu, LL, 40, 1995, 2: 22–28
N. A. Ursu, „Cronica", 30, 1995, 1: 12
* * * UnC, 194, 7–9: 12

1995

111. *Trei note de dialectologie istorică (secolul al XVI-lea) (1. Epenteza lui [u] (**să aiiubu, să aiubă, Roiubul**) în documente emise în Ţara Românească; 2. Atestări ale termenilor **ciobotă** şi **ciobotar**; 3. Despre prezenţa termenului **socaci** în **Lexiconul** lui Mardarie)*, în LR, XLIV, 1995, nr. 5–6, p. 183–198.

112. *Un slavonism de cancelarie: **mete(a)h*** „amestec", în LR, XLV, 1995, nr. 5–6, p. 179–180.

113. ***Muradin-Sultan** din cronicile româneşti*, în LR, XLIV, 1995, nr. 9–12, p. 489–491.

1996

114. *O particularitate grafică rar întâlnită în scrierea românească veche: notarea lui [f] prin [хв] şi [фв]*, în LR, XLV, 1996, nr. 7–12, p. 173–178.

115. *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română. I. Floarea darurilor.* Text stabilit, studiu filologic şi lingvistic, glosar de Alexandra Moraru; *Sindipa.* Text stabilit, studiu lingvistic şi filologic, glosar de Magdalena Georgescu, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 1996 (coordonator împreună cu Ion Gheţie).

116. *O falsă mărturie despre vechimea scrisului românesc*, în SCL, XLVII, 1996, nr. 1–6, p. 115–120.

1997

117. *Note filologice (1. Un cuvânt inexistent: **pută** „izvor"; 2. Un pretins cuvânt românesc din documentele cancelariei slavo-române; 3. O nouă atestare a termenului **socaci** într-un document muntenesc din secolul al XVII-lea; 4. **Şeşi**, un cuvânt omis din reproducerea unei însemnări; 5. **Ştuchi** din **Bucoavna** tipărită la Bălgrad, în 1699)*, în LR, 1997, nr. 1–3, p. 137–139.

118. *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română. II. Fiziologul.* Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie şi glosar de Magdalena Georgescu, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 1997 (coordonator împreună cu Ion Gheţie).

119. *În jurul unei recenzii consacrate lucrării **Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română***, în LR, XLVI, 1997, nr. 4–6, p. 315–317 (în colaborare cu Ion Gheţie).

120. *Cuvânt înainte* la vol. I din seria *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, Bucureşti, 1997, p. 5–6 (în colaborare cu Ion Gheţie).

121. *O copie din 1625 a **Cazaniei a II-a coresiene***, în LR, XLVI, 1997, nr. 4–6, p. 287–297.

1998

122. *Note despre un vechi copist bihorean: popa Pătru din Tinăud (1. O încercare neizbutită de a completa o biografie săracă; 2. Două vechi elemente de cronologie: A. Letera ѱ; B. Temelionul)*, în LR, XLVII, 1998, nr. 1–2, p. 43–48.

123. *Texte din nord-vestul Transilvaniei atribuite greşit secolului al XVI-lea*, în LR, XLVII, 1998, nr. 5–6, p. 345–350.

1999

124. *Mitropolitul Dosoftei şi cărţile populare*, în LR, XLVIII, 1999, nr. 1–2, p. 89–92.

125. *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română. III. Călătoria lui Zosim la blajini.* Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de Maria Stanciu-Istrate; *Bertoldo.* Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie şi glosar de Magdalena Georgescu, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 1999 (coordonator împreună cu Ion Gheţie).

2000

126. *Scurte consideraţii pe marginea unei însemnări manuscrise*, în LR, XLIX, 2000, nr. 2, p. 267–270.

127. *Echivalările talantului în textele româneşti din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*, în LR, XLIX, 2000, nr. 3, p. 483–495.

128. *Consideraţii pe marginea datării* ***Psaltirii Hurmuzaki***, în LR, XLIX, 2000, nr. 4–6, p. 675–683.

129. *Din vechea terminologie pescărească*, în SCL, LI, 2000, nr. 1, p. 163–166.

130. *Prefaţă* la *Cheia înţelesului*. Ediţie critică, indice de nume şi glosar de Rodica Popescu, Bucureşti, 2000, p. 5–8.

2001

131. *Despre data traducerii româneşti a* ***Vieţii patriarhului Nifon*** *şi despre „momentul" inserării ei în* ***Letopiseţul Cantacuzinesc***, în LR, L, 2001, nr. 1–2, p. 63–71.

132. *De când se scrie româneşte?*, [Bucureşti], Univers Enciclopedic, 2001, 224 p. (în colaborare cu Ion Gheţie).

133. *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română. V. Alexie, omul lui Dumnezeu.* Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie şi glosar de Maria Stanciu-Istrate; *Lemnul crucii.* Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de Emanuela Timotin; *Disputa lui Isus cu Satana.* Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de Liliana Agache, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2001 (coordonator împreună cu Ion Gheţie).

2002

134. *Povestea călugăriţei care şi-a scos ochii* (versiunea din ***Codicele Drăganu***), în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. XX, 2002, p. 33–44.

135. *Despre geneza unei cazanii apocrife din secolul al XVII-lea*, în „Limba română", LI, 2002, nr. 1–3, p. 99–103.

136. *Gânduri despre Marius Sala*, în MSL, 2002, p. 201–202.

137. *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română. VI. Scrieri eshatologice postbizantine. Vedenia Sofianei, Viaţa lui Anastasie, Vedenia lui Chiril.* Studiu introductiv, ediţie şi glosar de Andrei şi Emanuela Timotin, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2002 (coordonator împreună cu Ion Gheţie).

2003

138. *Originalul slavon al unui apocrif biblic şi o chestiune de periodizare literară*, în LR, LII, 2003, nr. 1–3, p. 51–56.

139. *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer (versiunea Körrösszakal-Săcal)*, în LR, LII, 2003, nr. 4, p. 144–151.

140. *Despre vechimea lui* ***şi****, semn al conjunctivului*, în LR, LII, 2003, nr. 4, p. 449–450.

141. *Consideraţii asupra a două valoroase Tetraevanghele slavone*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. XXI, 2003, p. 209–221.

142. *Un manuscris românesc necunoscut din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 2003, p. 1–33 (Conferinţele Academiei Române).

143. *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română. VII. Istoria lui Poliţion şi a Militinei.* Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie şi glosar de Florina Racoviţă-Cornet, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2003 (coordonator împreună cu Ion Gheţie).

144. *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română. VIII. Cărţi populare de prevestire. Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer, Învăţătură despre vremea de apoi a proorocului Isaia.* Studiu monografic, ediţie şi glosar de Alexandru Mareş, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2003 (coordonator împreună cu Ion Gheţie).

2004

145. *Un apocrif religios puţin cunoscut din secolul al XVII-lea,* în LR, LIII, 2004, nr. 1–2, p. 61–68.

146. *Sfârşitul lumii (anii 7000 şi 8000) în textele slavo-române şi româneşti din secolele al XV-lea – al XVIII-lea*, în „Studii şi cercetări de istorie medie", vol. XXII, 2004, p. 193–207.

147. *In memoriam:* Vladimir Drimba (1924–2003), în LR, LIII, 2004, nr. 1–2, p. 99–100.

148. *In memoriam:* Ion Gheţie (1930–2004), în LR, LIII, 2004, nr. 3–4, p. 241–243.

149. *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română. IX. Viaţa Sfântului Vasile cel Nou şi vămile văzduhului.* Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie şi glosar de Maria Stanciu-Istrate, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2004 (coordonator împreună cu Ion Gheţie).

2005

150. *Vechimea atestărilor pentru trei fonetisme dialectale*, în LR, LIV, 2005, nr. 1–4, p.

151. *Consideraţii pe marginea indicelor de cărţi oprite din secolul al XVII-lea*, în SMIM, vol. XXIII, 2005, p. 257–280.

152. *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, 486 p.

Recenzii: Violeta Barbu, în SMIM, vol. XXIV, 2006, p. 307–310.

153. *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română. X. Legenda duminicii.* Studiu monografic, ediţie şi glosar de Emanuela Timotin, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2005 (coordonator Alexandru Mareş).

2006

154. *Trei note despre apocrifele religioase (1. Un motiv literar de largă circulaţie: localizarea iadului prin aruncarea pietrei; 2. O funcţie puţin cunoscută a apocrifelor religioase; 3. Identificarea a trei scrieri escatologice)*, în *Gabriel Ştrempel la 80 de ani ... o viaţă închinată cărţii*, Satu Mare, 2006, p. 395–413.

155. *Cărţi populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuţii filologice*, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2006, 343 p.

156. *Note despre* ***Prorocirea Sibilei*** *(1. Vechimea atestărilor şi sursele textologice pentru termenul* ***sibilă*** *şi variantele lui; 2. Cele două redacţii româneşti ale* ***Cuvântului de preaînţeleapta Savila****; 3. Ţara Ugorsculuí şi a Gorului; 4. Savila, sora împăratului Solomon)*, în LR, LV, 2006, nr. 1–2, p. 65–71.

157. *Moldova şi cărţile populare în secolele al XV-lea – al XVII-lea*, în *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheţie*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, p. 139–155.

158. *Cărţi populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuţii filologice*, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2006, 340 p.

159. *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheţie* (volum îngrijit de Violeta Barbu şi Al. Mareş), Bucureşti, Editura Academiei Române, 384 p. + 10 fotografii.

Liliana Agache

UNITĂȚI DE MĂSURĂ ÎN DOCUMENTE PARTICULARE MOLDOVENEȘTI DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA

Preocuparea pentru cercetarea circulației regionalismelor din aria de nord a țării în general, și din cea moldovenească în special, are ca scop, pe lângă evidențierea evoluției în timp și spațiu a regionalismelor, discutarea acelor termeni regionali, moldovenești în cazul nostru, care își mențin aria de răspândire și sensul etimologic, de la prima atestare și până astăzi, modificările fiind dintre cele mai nesemnificative.

Acest ultim aspect este subiectul lucrării de față.

Identificarea cuvintelor care se înscriu în sfera lexicului regional comportă o serie de dificultăți. Caracterul de regionalism al termenilor poate fi stabilit prin compararea repartiției cuvintelor din documentele avute în atenție cu configurația lexicală dialectală a dacoromânei de-a lungul timpului. Dificultatea clasării acestor termeni intervine datorită lipsei unui bogat material de referință.

Date științifice la care ne putem raporta atunci când stabilim circulația unor termeni ne oferă lucrarea *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea*[1], iar, despre secolul al XVII-lea, lucrarea *Baza dialectală a românei literare*[2], semnate de Ion Gheție. Informații importante despre situația graiului moldovenesc în timp găsim și în lucrarea *Introducere în dialectologia istorică românească*, semnată de același autor[3]. O altă lucrare la care vom face de multe ori apel, și care cuprinde informații privitoare la circulația anumitor termeni în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, este *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*[4], semnată de Alexandru Mareș și Ion Gheție.

Studiul nostru are ca bază de investigație, pe lângă documentele exploatate de autorii *Graiurilor dacoromâne în secolul al XVI-lea,* ediții noi de texte, volume apărute recent care surprind aspecte dintre cele mai interesante ale limbii secolului al XVII-lea.

În lucrarea de față urmărim circulația unor cuvinte, regionalisme moldovenești, care au avut o răspândire mai restrânsă, păstrând de-a lungul timpului un caracter regional. Este vorba despre termeni care denumesc unități de măsură și care nu au

[1] București, 2000.
[2] București, 1975.
[3] București, 1994.
[4] București, 1974.

LR, LV, nr. 5–6, p. 245–252, București, 2006

suportat, de-a lungul secolelor, modificări la nivelul sensului şi nu au depăşit prea mult ariile teritoriale indicate de primele atestări.

Având a face cu texte originale, cu documente particulare sau oficiale, provenind de la persoane mai puţin instruite, sau de la autori cultivaţi, vom porni de la premisa că termenii supuşi atenţiei noastre reflectă cu un minim de fidelitate realitatea dialectală locală.

Pentru a marca circulaţia şi evoluţia în timp a acestor termeni, am apelat la totalitatea surselor lexicografice consultate şi a lucrărilor de dialectologie istorică şi am avut în vedere repartiţia lor în graiurile actuale, conform *Atlasului lingvistic român.*

Fiecare cuvânt este tratat monografic.

Forma cuvântului-titlu este cea impusă de examinarea documentelor. Exemplele recoltate sunt însoţite de indicarea sursei documentare, de locul şi anul emiterii acesteia.

Se face o prezentare a sensului şi a etimologiei cuvântului, a circulaţiei lui teritoriale de la prima atestare şi până astăzi.

Se remarcă la nivelul acestei părţi a lexicului capacitatea de a păstra concepte de civilizaţie rurală de-a lungul secolelor, termenii discutaţi fiind şi astăzi în uz.

falce

- *falcea* (1612, Bârlad, DIR, XVII, Mold. III, d. 175, p. 108; 1632, Iaşi, Bianu, DR, d. 214, p. 198; d. 134, p. 118; 1636, Iaşi, DRH, XVII, Mold., XXIII, d. 392, p. 450; 1640, Iaşi, DRH, XVII, A., Mold., XXV, d. 390, p. 398; 1641, Iaşi, DRH, XVII, A., Mold. XXVI, d. 288, p. 239)

Termenul *falce* numeşte „o veche unitate de măsură a pământului (pentru suprafeţe agricole), folosită în Moldova şi Bucovina, care are lungimea de 80 de prăjini şi lăţimea de 4 prăjini" (DA, s.v.) şi este de origine latină, < *falx, -cem* „seceră, coasă". Acelaşi dicţionar menţionează că sensul românesc provine dintr-o extensie semantică a termenului: „cât poate secera un om într-o zi"; cf. lat.-med. *falcata* (DA, s.v.).

Este atestat înainte de 1500, într-un document moldovenesc din a doua jumătate a secolului al XV-lea (1470)[5], iar în secolul al XVI-lea este răspândit atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească (D.P. Bogdan, *Glosar*, 55).

Cu aceeaşi frecvenţă cu care era întâlnit în secolul al XVI-lea, termenul circula şi în prima jumătate a secolului al XVII-lea în cele două provincii (D.P. Bogdan, *Glosar*, 55).

În secolele al XVIII-lea – al XIX-lea, forma de plural, *falce,* era răspândită în alternanţă cu *fălci* şi chiar *fălce* (1757, Sava, DP, II, d. 207, p. 145; d. 91, p. 88; 1821, Iorga, SD, XXI, d. I, p. 412).

În secolul al XIX–lea, *falcea* apare consemnată şi în documente transilvănene[6].

[5] Vezi DERS, p. 76, şi Mihăilă, DLRV, s.v. *falce.*

[6] Vezi Gheţie – Mareş, GD, p. 281.

• **Repartiţie actuală**

Astăzi este răspândit cu acelaşi sens în zona de est a Moldovei[7].

fârtaie (fărtar)

• *fârtaie* (DRH; XVII, A, Mold., XXVI, 1642, Iaşi, p. 311, d. 378, 1642, Iaşi, d. 391)

Cu sensul iniţial de „sfert, pătrar", *fârtaie,* cu varianta *fârtal,* este de proveniență maghiară (magh. *fertály*).

Forma *fărtar*, întâlnită în Moldova şi Transilvania[8], a fost explicată prin apropierea lui *fărtar* de *pătrar*, termen cu circulaţie frecventă în aria nordică, în general, în cele două zone, în special.

Deţinem atestări care indică provincia Moldova, încă din secolul al XV-lea[9]. Atestări ulterioare confirmă circulaţia termenului, cu consecvenţă, până astăzi, păstrând acelaşi sens.

Cât priveşte reprezentarea lui în Transilvania, se poate spune că *fârtaie* cunoaşte o răspândire mai restrânsă în sec al XVI-lea, decât în secolele următoare. Pe de altă parte, fiind un termen de origine maghiară, putem să admitem că răspândirea lui înainte de secolul al XVIII-lea, trebuie să fi fost frecventă, lipsa atestărilor datorându-se doar lipsei documentelor.

Prezenţa lui astăzi, în graiurile populare transilvane[10], susţine această presupunere.

Întrebuinţat ca unitate de măsură, *fărtaiu* are circulaţie în secolul al XVIII-lea în Maramureş („a patra parte dintr-o cofă", Iorga, SD, XII, 235) şi Moldova („a patra parete dintr-un coş", TDRG).

Uneori, *fârtal* apare şi cu sensul de jumătate dintr-un întreg (DA, s.v.).

• **Repartiţie actuală**

Astăzi, termenul circulă mai ales în partea de sud-vest a Transilvaniei cu sensul de „sfert", în primul rând în contextul „rată echivalentă cu un sfert din suma totală".

Circulaţia termenului pare să fie chiar mai largă, atingând, pe lângă Transilvania şi Moldova, şi o zonă a Ungariei (DA, s.v.).

jirebie

• *jirebie* (1614, Baia, DIR, XVII, A, Moldova, III, d. 272, p. 177; 1622, Pleşeşti, DIR, XVII, A, Mold.,V, d. 143, p. 103; 1636, Iaşi, DRH, XVII, A, Mold., XXIII, d. 414, p. 475; 1641, DRH, XVII, A, Mold., XXVI, d. 88, p. 88; 1634–1653; D. P., Bogdan *Glosar*, 68).

[7] Informaţia este culeasă de la un informator, locuitor al satului Trestiana, judeţul Vaslui.
[8] Vezi Gheţie – Mareş, GD, p. 282, Gheţie GD XIII–XVI, p. 118.
[9] Vezi Gheţie – Mareş, GD, p. 282.
[10] Vezi Gheţie GD XIII–XVI, p. 119.

Atestările pentru acest cuvânt sunt moldoveneşti.

Sensul cu care este folosit termenul *jirebie* în documentele moldoveneşti şi bucovinene de până la 1650 este „bucată de pământ mai mult lungă şi îngustă, considerată şi ca măsură de teren".

Provine din rut. *žerebij* „bucată de pământ" (cf. polon. *žerebie* „o anumită bucată de pământ"). Cu acest sens apare consemnat în documente de la începutul secolului al XVII-lea (1614, Baia, DIR, XVII, A, III, Moldova, d. 272, p. 177) şi până la sfârşitul secolului următor (1772, Iorga, SD, XXI, d. XIII, p.203) .

La origine, avea sensul „lot de pământ" (cf. rus. *žérebej* „bucată ce revine cuiva prin tragere la sorţi").

Specificarea „bucată de pământ lungă şi îngustă" e ulterioară, prin apropierea de celălalt sens al lui *jirebie* (cf. „funie şi sfoară de moşie") (DA, s.v).

Cu acelaşi sens, cuvântul a circulat în nordul Moldovei şi înainte de 1600, fiind atestat într-un zapis de vânzare, scris la Siret, Suceava, în 1591 (DÎR, d. LXXX, p. 172) şi într-un document moldovenesc la 1598[11].

- **Repartiţie actuală**

Astăzi se întâlneşte în special în Basarabia, însemnând „bucată de pământ dată prin împărţire la prima colonizare" (DA, s.v) şi în nordul Moldovei.

Considerăm că acest termen este un moldovenism care circulă în aceeaşi arie nordică încă din secolul al XVI-lea, chiar dacă înregistrarea lui astăzi este sporadică, iar încărcătura semantică, limitată.

Astăzi, în nordul ţării[12], termenul folosit pentru „o bucată de pământ care este lungă şi îngustă, bună de arat şi de semănat" este *fâşie*[13] ori *čipcă, sfâşie lungă, drujâncă*[14].

mirţă

- *mirţă* (1601, DIR, XVII, A, Mold., I, d. 35, p. 23; 1640–1648, DRH, XVII, A, Mold., XXV, d.280, p. 275 şi d. 382, p. 388; 1674, Vrancea, Păuleşti, Sava, DP, d. 6, p. 6).

Desemnând o „măsură de capacitate pentru cereale sau pentru alte produse agricole, mărunte, a cărei mărime variază, după regiuni şi după epoci, între 2 litri şi 110 ocale; vas care are această capacitate; măsură cu care se toarnă boabele în coş la moară" (DLR, s.v.), cuvântul, de origine maghiară (< *mérce*); cf. srb. (< *merica*) (MDA, s.v.), este un termen ale cărui atestări indică aproape exclusiv, ca zona predilectă de circulaţie, Moldova.

Întrucât cunoaşte o răspândire mai restrânsă în sec. al XVI-lea, fiind consemnat într-un singur document moldovenesc, la Galata, 1588[15], putem să

[11] Vezi şi DERS, p. 116.
[12] ALR, Maramureş, III, H. 794.
[13] ALR, Maramureş, III, H. 794: Săpânţa.
[14] ALR, Maramureş, III, H. 794: Roua de Jos.
[15] Vezi Gheţie – Mareş, GD, p. 289.

admitem că termenul a cunoscut o bună reprezentare în documentele particulare, abia după 1600.

Cuvântul, consemnat în texte vechi în diferite variante, *mierţă, melniţă, mierniţă, mirţă,* a circulat în Moldova şi Banat cu sensul „măsură de capacitate; vasul corespunzător". Varianta *mirţă* se explică prin reducerea diftongului *[ie]* la *[i]*, iar *mierniţă* prin contaminarea lui *mierţă* cu *melniţă*[16].

Înregistrat în Moldova, *mierţă* este consemnat la începutului secolului al XVII-lea, sporadic, şi în Ţara Românească[17].

Nu lipsesc atestări din secolele următoare (după 1821, Iorga, SD, XXI, d. XLI (I), p. 412), epocă în care termenul a circulat cu cea mai mare frecvenţă tot în Moldova, păstrându-şi în general sensul iniţial.

- **Repartiţie actuală**

Cu acelaşi sens din secolul al XVI-lea, termenul este răspândit astăzi în nord-estul Transilvaniei şi în Banat[18].

În Maramureş[19] circulă în forma *mierţă* cu sensul specializat pentru „vas de lemn sau de fier cu care măsori grâul, porumbul".

Deosebirea constă în faptul că în secolul al XVI-lea termenul desemna un vas al cărui volum varia destul de mult, după regiuni, iar astăzi acelaşi termen este folosit cu sensul „vas de măsurare a cerealelor, al cărui volum este de aproximativ 25 kg" .

poloboc

- *poloboc* (1619, DIR, XVII, A, Mold., III, d. 530, p. 411; 1621, Săcuieni, Roman, Bianu, DR, d. 71, p. 63; 1640–1648, DRH, XVII, A, Mold., XXV, d. 280 p. 275; 1641, Prăjeşti, DRH, XVII, A, Mold., XXVI, d. 8, p. 7,).

De origine ucraineană (< ucr. *polubok*)[20], *poloboc* este înregistrat în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în Moldova, cu pluralul *poloboce* (D. P. Bogdan, *Glosar*, p. 88) şi cu sensul „butoi"[21]. Cuvântul numeşte atât vasul în care se prepară un produs, de obicei varză, cât şi cantitatea de produs pe care acesta o conţine.

Încă din secolul al XVII-lea, dar mai ales în secolele următoare (1828, Iorga, SD, d. X, p. 493), *poloboc* se foloseşte cu sensul general de unitate de măsură a produselor mărunte, de diferite mărimi.

Din texte reiese că *polobocul* se foloseşte pentru diferite produse, care fie trebuie măsurate (vinul, brânza), fie trebuie conservate (varză, cartofi, morcovi,

[16] Vezi Gheţie – Mareş, GD, p. 289.
[17] Vezi Gheţie – Mareş, GD, p. 289.
[18] ALR II, SN, vol. I, H. 182.
[19] ALR, Maramureş, II, H. 419.
[20] Vezi DLRTR, *poloboc*.
[21] Vezi DLRLV, *poloboc*.

pătrunjel), fie trebuie păstrate pentru un timp (pâinea, brânza) (1740, Iorga, SD, XXI, d. XIX (IV), p. 236; 1832, Iorga, SD, d. XLI, (II), p. 411).

Aria de circulație este însă diferită.

• **Repartiție actuală**

Şi astăzi, ca şi în secolul al XVI-lea, atestările sunt general moldoveneşti.

Poloboc circulă cu sensul „putină"[22] în toată Moldova.

A fost consemnat, absolut sporadic, şi în regiunea Craiovei (Caracal, localitatea Armăraştii de Jos) în forma *poloveac, polovece* cu sensul de „găleată folosită pentru spălat rufe, pentru făcut săpun etc.", probabil reflectând o iradiere dincolo de aria nordică, pentru că avem a face cu un fenomen izolat[23].

Modificarea numelui vasului este dată de volumul pe care acesta îl are. Dacă este mică se numeşte *bărbâniță*, iar dacă este mare *budîie*. Termenii *butoi, bărbâniță, budâie* apar consemnați în zona centrală şi de sud a Maramureşului[24] şi *ton* în nord şi centru[25]. Într-un singur punct, în centru, la Petrova, un informator indică faptul că *bărbânița* şi *putina* sunt „vase făcute din doage de lemn, în care se păstrează brânza pentru iarnă" şi face distincția „bărbânța e mai mică, putina e mai mare".

Cea mai mare diversitate în ceea ce priveşte tipul termenilor ce denumesc acelaşi fel de vas se înregistrează astăzi în Moldova şi Bucovina. În această parte a țării putem vorbi despre o varietate de termeni specializați după volum şi uneori după produsele care se prepară în vas.

Vasul în care se pregăteşte varza pentru iarnă se numeşte în toată zona Moldovei şi Bucovinei[26], în general, *putină*. În partea nordică[27] circulă termenii *poloboc* şi *putină*, în centru, *poloboc*[28], *curecheri*[29], *putină*[30] în vest, *poloboc*[31], *cadă*[32], *butoi*[33].

[22] Vezi NALM: H: 196/552, 649, PL. 136/799 în centrul Moldovei: Baia, Humuleşti, Miron Costin, Poiana Largului, vestul Moldovei: Ceahlău, Fărcaşa, Şaru Dornei, nordul. Moldovei: Sucevița, Moldovița şi sudul Moldovei: Pechea. Discutarea termenului *putină*, respectiv raportul de sinonimie între *poloboc şi putină*, face obiectul unui studiu aparte, pentru că circulația lui *putină* este extrem de variată şi profund marcată de evoluția semantică.

[23] Vezi *Glosar regional*, în LR, VIII, 1959, nr. 1, p. 61.

[24] ALR Maramureş, II, Pl. 331: Dragomireşti, Ieud, Moisei, Borşa.

[25] ALR Maramureş, II, Pl. 33: Săpânța, Bârsana.

[26] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300 indică toată partea nordică, dinspre Botoşani, Rădăuți, spre Vaslui.

[27] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Suceava, Ipoteşti, Preuteşti, Volovăț.

[28] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Moțca, Trifeşti, Baia

[29] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Măgura – Bacău.

[30] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Măgura – Bacău.

[31] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Fărcaşa, Şaru – Dornei, Vatra Dornei.

[32] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Poiana, Grințieş.

[33] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Vatra Dornei.

Putină se găseşte şi în partea de vest Moldovei[34], însă cu valoare de termen specializat pentru „vas în care se pun pătlăgele, castraveţi".

În estul provinciei diversificarea denumirilor termenilor este şi mai bogată. Întâlnim termenii *balercă de murături*[35], *cadă, căddţuie*[36], *dejuri, deajî*[37], *găleată*[38], *curechi*[39].

În sudul Moldovei sunt înregistraţi termeni ca *poloboc*[40], *vărzare*[41], *budacă*[42].

Este evident faptul că cea mai mare extindere în teritoriul Moldovei şi al Bucovinei o au termenii *poloboc* şi *putină*, cu diverse nuanţări semantice, care, de la un informator la altul, variază în a le numi într-un fel sau altul.

Astăzi, în Republica Moldova, termenul *poloboc* este înregistrat cu sensul general „vas din doage la gură mai strâmt decât la fund" şi, special, „vas folosit pentru struguri striviţi cu un volum de 200 de litri".

Termenul şi-a păstrat încărcătura semantică din secolul al XVI-lea şi până astăzi, îmbogăţindu-şi doar seria sinonimică prin specializare pentru anumite scopuri pentru care se foloseşte obiectul.

Concluzii

Termenii asupra cărora ne-am oprit în paginile anterioare intră în categoria celor ce marchează cultura şi civilizaţia rurală, având circulaţie aproape exclusiv nordică.

Cu excepţia termenului *falce*, a cărui răspândire este mai largă, vizând nu numai aria nordică, ci, într-o măsură foarte mică, şi pe cea sudică, toţi ceilalţi termeni păstrează, cât se poate de fidel, zona de răspândire, de la prima atestare, până la ultima.

Cuvintele sunt de diferite origini: maghiară (*fârtaie, mirţă*), ruteană (*jirebie*), ucraineană (*poloboc*) sau latină (*falce*) şi desemnează unităţi de măsură pentru suprafaţă (*fârtaie, jirebie, falce*) ori pentru capacitate (*poloboc, mirţă*).

Termenii circulă cu precădere în Moldova, iar prima atestare este consemnată în majoritatea cazurilor, înainte de 1600, uneori chiar înainte de 1500 (*fârtaie, falce*), cu menţiunea că îşi păstrează până astăzi aria de răspândire şi sensul.

[34] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Văsieni, Moineşti.

[35] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Dăneşti.

[36] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Micleşti, Corodeşti, Vetrişoaia., Dimitrie Cantemir.

[37] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Dimitrie Cantemir.

[38] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Ghermăneşti, Drânceni, Bereşti.

[39] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Ghermăneşti, Drânceni.

[40] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Rotileştii Mari, Pechea.

[41] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Priponeşti.

[42] NALR. Moldova şi Bucovina, I, Pl. 136, p. 300: Belceşti, Iveşti.

SIGLE

ALR II, SN	=	*Atlasul lingvistic român,* publicat de Muzeul limbii române. Partea II (ALR II) de E. Petrovici, vol. III, Sibiu – Leipzig, 1940.
Bianu, DR	=	I. Bianu, *Documente româneşti*, partea I, tom. I, *1576–1832*, Bucureşti, 1907.
DA	=	*Dicţionarul limbii române*. Tom. I (părţile I–III) – II (părţile I–III), Bucureşti, 1913–1949.
DERS	=	*Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române 1374–1600,* elaborat de Gheorghe Bolocan, Virgil Nestorescu, Ion Robciuc, Corneliu Reguş, Aspazia Reguş, Mile Tomici, Ion Ciocea, Olimpia Guţu, Cornelia Popescu, coordonator Gh. Bolocan, Bucureşti, 1981.
DIR, Mold.	=	*Documente privind istoria României. Veacul XVII.* A. Moldova, vol. I–V, Bucureşti, 1952–1957.
DÎR	=	*Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, text stabilit şi indice de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniţă, Al. Mareş, Al. Roman Moraru, introducere de Al. Mareş, Bucureşti, 1979.
DLR	=	*Dicţionarul limbii române*, serie nouă, Bucureşti, tom. VI, 1965–1969, tom. VII, 1969–1971, tom. VIII, partea I–V, 1972–1984, tom. IX, 1975, tom. X, partea I–IV, 1986–1994, tom. XI, partea I–III, 1978–1983, tom. XII, partea I, 1997, tom. XIV, partea I, 1994, tom. XIV, 2000.
DRH, Mold.	=	*Documenta Romaniae historica, A. Moldova,* vol. XIX, XXII–XXVII, Bucureşti, 1969–2005.
D. P. Bogdan, *Glosar*	=	D. P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româneşti din documente slavo-române,* Bucureşti, 1946.
DLRTR	=	Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi*, Bucureşti, 1987.
Gheţie, BD	=	I. Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975.
Gheţie – Mareş, GD	=	I. Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974.
Gheţie, GD XIII–XVI	=	I. Gheţie, *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521),* Bucureşti, 2000.
Iorga, SD	=	N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I–XXII, Bucureşti, 1906–1913.
MDA	=	*Micul dicţionar academic*, vol. I–IV, Bucureşti, 2001–2003.
Sava, Aurel, V.	=	A. Sava, *Documente putnene,* vol. I, Focşani, 1929 şi vol. II, Chişinău, 1931.
TDRG	=	H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. I–III, Bucureşti, 1903–1924.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Andrei Avram

VARIANTELE CUVÂNTULUI *VICLEAN* ŞI PALATALIZAREA LABIODENTALELOR

1. Într-o versiune românească a rugăciunii *Tatăl nostru* scrisă de Luca Stroici cu litere latine şi inclusă de Stanislav Sarnicki într-un volum tipărit la Cracovia, în 1594, se găseşte un cuvânt pe care unii cercetători l-au citit *fitlanul*, iar alţii *sitlanul*. Examinând grafia textului în cauză şi constatând că „litera *s* are, în majoritatea aparițiilor uneia dintre variantele sale, variantă preluată din scrierea apuseană, formă asemănătoare cu *f*", Gh. Chivu (2004, p. 5) socoteşte plauzibilă „ipoteza confuziei celor două grafeme" (p. 5; cuvântul ar fi deci *fitleanul*), dar, totodată, formulează o a doua ipoteză: „Luând însă în considerare faptul că grafemul *s* notează, în textul acum în discuţie, deopotrivă pe [s] (în *nostru*, *swincaskese*, *se*, *noastre*, *astedei*) şi pe [ş] (în *iesti*, *mentuiaste*; cf. *nosstri*), forma *sitlanul* poate fi considerată, cel puţin teoretic, şi o notaţie a unei posibile rostiri *şitleanul*", ceea ce înseamnă că „rugăciunea scrisă, în 1593, de Luca Stroici ar putea fi considerată sursa primei atestări cunoscute a transformării lui [ĥ] (considerat, în mod ipotetic, de logofătul moldovean reflex al palatalizării lui [f]) în [ŝ]" (p. 6).

Cu justificată prudenţă, Gh. Chivu lasă deschisă problema, scriind, în încheierea articolului său: „Rămâne, desigur, ca cercetări viitoare să valideze sau să infirme aceste două ipoteze" (p. 10).

2. Recent, Al. Mareş (2005, p. 3) s-a pronunţat în favoarea părerii conform căreia cuvântul discutat de Gh. Chivu nu reprezintă o atestare a fonetismului întâlnit astăzi în unele dintre graiurile dacoromâne care cunosc fenomenul aşa-numitei palatalizări a labialelor (în speţă, al palatalizării lui [f]; de exemplu, [ŝir] = *fir*), ci „scrierea greşită a formei *fitleanul*, cauzată de confundarea lui *f* cu *s*, două litere foarte asemănătoare" (este vorba, evident, de o anumită variantă a lui *s*; vezi, mai sus, explicaţia dată de Gh. Chivu). În sprijinul acestei interpretări Al. Mareş

LR, LV, nr. 5–6, p. 253–257, Bucureşti, 2006

invocă faptul că [ş] urmat de vocală este notat *ss* sau (înainte de *i*) *sc*, nu *s* (care apare cu valoarea sigură de [s] în mai multe cuvinte).

Şi noi credem că în textul avut în vedere litera *s* a apărut, din greşeală, în locul lui *f* şi că, prin urmare, în *sitlanul* ea nu poate fi echivalentul sunetului [ŝ], rezultat al palatalizării lui [f]. Exprimându-ne această opinie ne întemeiem pe ceea ce se ştie despre transformările fonetice prin care, de exemplu, s-a ajuns de la [fir] la [ŝir] şi despre tratamentul lui [h] urmat de [i] în împrumuturile româneşti din maghiară.

3. Am citat altădată (Avram, 1993, p. 53–56) o serie de cuvinte împrumutate de română (nu numai din maghiară) în care consoanele laringale sau velare au devenit labiodentale, transformare întâlnită în numeroase limbi (vezi şi Puşcariu 1994, p. 206–207). Este şi cazul lui *viclean* (< magh. *hitlen*), cu diverse variante, printre care se numără *ficlean* şi varianta scrisă *sitlan* în textul examinat de Gh. Chivu. Aceasta din urmă este suceptibilă, în principiu, de a fi interpretată în două feluri, cum reiese din cele arătate mai sus: 1. *sitlan* = [fitl̯an], cu [f] redat, ca urmare a unei confuzii, prin litera *s*; 2. *sitlan* = [ŝitl̯an], cu [ŝ] provenit din [ɦ́] (ca în [ŝir] = *fir*).

Conform celei de a doua dintre ipotezele prezentate de Gh. Chivu (2004, p. 9) „varianta *hitlean* a putut fi asociată fără nici o dificultate cu rostiri de tipul *hie* sau *hir*", iar „sunetul iniţial din *hitlean* a putut fi rostit [ŝ], exact ca în cuvintele care conţineau palatala [ɦ́] provenită din [f']" (de fapt, din [i̯]: *fir* > [fi̯ir] > [fɦ́ir > [ɦ́ir] > [ŝir]).

Cu altă ocazie (Avram 1993, p. 53), am admis posibilitatea ca laringala [h] urmată de [i] în *hiclean* să fi fost în secolul al XVI-lea (cum este şi astăzi) asemănătoare cu [ɦ́] şi chiar ca ea să fi fost identificată de unii vorbitori cu [ɦ́] din variantele dialectale ale unor cuvinte de tipul *fir*, ceea ce ar fi determinat apariţia lui *ficlean*, în locul lui *hiclean*, prin hipercorectitudine, dar am considerat (şi considerăm şi acum) mai probabilă o transformare [h] > [f] fără legătură cu contextul palatal şi deci nedeosebită de cea prin care se explică, de exemplu, *marfă*, din magh. *marha*. Oricum, este, după părerea noastră, neîndoielnic faptul că fricativa din *hiclean*, *hitlean* era mai mult sau mai puţin diferită de cea din [ɦ́ir] „fir". Fenomenul presupus de Gh. Chivu – varianta *hitlean* a fost „asociată" cu *hir*, *hie* – a putut să aibă loc în simţul lingvistic al unor vorbitori, dar pentru producerea

lui era suficientă o asemănare, nefiind neapărat necesară o identitate în planul realităţii fonetice.

4. Dacă *viclean* ar fi avut la un moment dat, într-o anumită regiune, varianta *şitlean* (= [ŝitlęan] < *[ћitlęan), ar fi de aşteptat ca ea să existe şi astăzi acolo unde s-au păstrat *şir* „fir", *şie* „fie" etc. Ce e drept, poate fi considerat întâmplător faptul că această variantă nu a fost înregistrată în graiurile actuale; rămâne însă importantă – şi, după opinia noastră, decisivă – constatarea că pentru corespondenţa magh. [hi] – rom. [ŝi] nu dispunem de nici un alt exemplu în afară de acela, ipotetic, de la care pleacă discuţia noastră.

În dicţionarul etimologic al lui L. Tamás (1966) figurează câteva zeci de cuvinte-titlu care conţin secvenţa [hi] în poziţie iniţială (este suficient să le avem în vedere pe acestea, cu [h] într-un context identic cu cel al aceleiaşi consoane în *hitlean*, înainte de presupusele transformări [h] > [ћ] şi [ћ] > [ŝ]). Alături de mai răspânditul *hibă* (cu derivatele *hibaş* şi *hibăli*), multe altele dintre cuvintele la care ne referim (*higheghe* „vioară", *hintă* „leagăn", *hinteu* „trăsură", *hir* „veste", *hireş* „faimos, frumos" etc.) circulă şi în ariile unor graiuri caracterizate prin fonetisme de tipul [ŝir] sau [şir] (= *fir*), apărute ca urmare a palatalizării lui [f]; nicăieri însă aceste cuvinte regionale nu au variante cu [ŝ] sau [ş] la iniţială. În articolele *hir* şi *hireş* din dicţionarul citat sunt menţionate variantele din Maramureş notate [ћir], [ћireş] de T. Papahagi (1925, p. 222; vezi şi articolul *hie* „lipsă, nevoie", cu un citat în care apare forma [ћia]), variante care par să dovedească posibilitatea corespondenţei magh. [h] – rom. [ћ] şi, implicit, posibilitatea ca, ulterior, [ћ] din astfel de cuvinte să fi devenit [ŝ] în unele graiuri, cum s-a întâmplat în cuvinte de tipul *fir*. Consoana notată de T. Papahagi [ћ] este însă, în realitate, laringala [h], cu o „coloraţie" (cu o articulaţie suplimentară) palatală (ca orice consoană nepalatală urmată de [i]), nu o consoană cu localizare (cu articulaţie de bază) palatală. Transcrierea corectă a consoanei în discuţie o găsim la Neiescu/Rusu/Stan 1969, harta 207, punctele 224, 225, 229, 231, 238: [híreş].

Concludente pentru problema care ne preocupă sunt varianta *iclean* a lui *viclean* şi varianta *iaba* a lui *heba* „în zadar, în mod inutil". Pe cea dintâi am mai citat-o (Avram 1993, p. 55) când am arătat că ea nu a putut să apară decât fie prin transformările [vi] > [v̯i] > [i̯i] > [i] (*viclean* > *iclean*; cf. *viţel* > *iţel*), fie prin dispariţia unei consoane iniţiale care era laringală, nu palatală (*hiclean* > *iclean*).

Forma *iaba* (= [i̯aba]), menţionată de L. Tamás s. v. *heba* (< magh. *hiába*) a apărut, desigur, tot prin dispariţia unei laringale, nu a unei palatale. Căderea consoanei iniţiale (nu numai înainte de vocală; vezi *rean*, variantă a lui *hrean*) şi fluctuaţia consoană iniţială ~ „zero" (*horă ~ oră*, dar şi *harmăsar ~ armăsar*, unde [h] nu este etimologic) sunt fenomene frecvente în situaţia în care consoana în cauză este laringală (sau, eventual, velară), dar nu şi când ea este palatala [ɦ] (de la [ɦir] „fir" nu s-a ajuns la **ir* în niciun grai dacoromân!). Faptul că există perechi de variante ca *hiclean – iclean*, *hiaba –iaba* (pentru ultima vezi Tamás 1966, s. v. *heba*) vine în sprijinul afirmaţiei noastre de mai sus (§ 2) cu privire la deosebirea care trebuie să fi existat între consoanele iniţiale din *hitlean* (sau, adăugăm acum, din *hir* „veste") şi, respectiv, din *hir* „fir". Numai aceasta din urmă, care era [ɦ], a putut să devină, mai târziu, [ŝ]: [ŝir].

5. În concluzie, credem că ipoteza existenţei, în secolul al XVI-lea, a unei variante *şitlean* a lui *viclean* – cu o consoană iniţială stridentă, [ŝ], care ar proveni din consoana mată [ɦ] (pentru cele două trăsături acustice menţionate aici vezi, de exemplu, Jakobson 1963, p. 129) –, ipoteză originală şi, la prima vedere, atrăgătoare, nu se confirmă. Suntem deci de acord cu cercetătorii care consideră că prima literă din cuvântul tipărit *sitlanul* în textul rugăciunii scrise de Luca Stroici a apărut, din greşeală, în locul lui *f*. La cei citaţi de Gh. Chivu (2004, p. 4) pot fi adăugaţi Marinella Lörinczi Angioni (1986, p. 322: în reproducerea textului apare forma *fitlanul*) şi E. Coseriu (1994, p. 56, nota 15 din versiunea românească a unui studiu publicat mai întâi în limba germană, în 1976: „*sitlanul* pentru *fitlanul* [...]: este în mod evident vorba de o confuzie între literele *f* şi *s* lung").

Faptele expuse şi comentate în rândurile precedente pledează în favoarea primei dintre cele două ipoteze prezentate de Gh. Chivu şi, implicit, în favoarea părerii exprimate, printre alţii, de Al. Mareş.

BIBLIOGRAFIE

Avram 1993 = Andrei Avram, *Câteva cazuri de hipercorectitudine aparentă în limba română* în SCL XLIV, 1993, 1, p. 45–58.

Chivu 2004 = Gh. Chivu, *Luca Stroici şi posibila consemnare a unui fonetism dialectal:* [ɦ] > [ŝ], în LR LIII, 2004, 1–2, p. 3–10.

Coseriu 1994 = Eugenio Coseriu, *Limba română în faţa Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuţii la istoria cunoaşterii limbii române în Europa occidentală*. În româneşte de Andrei A. Avram, Cluj-Napoca, 1994.

Jakobson 1963 = Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*. Traduit de l'anglais et préfacé par Nicolas Ruwet, [Paris, 1963].

Lörinczi Angioni 1986 = Marinella Lörinczi Angioni, *Nouvelles données pour l'établisssement d'une probable tradition graphique latino-moldave. L'orthographe polonaise chez M. Costin et D. Cantemir*, în *Critique et édition de textes. Actes du XVIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Aix-en-Provence, 29 août–3 septembre 1983)*. Vol. n° 9, Marsilia, 1986, p. 319–330.

Mareş 2005 = Alexandru Mareş, *Vechimea atestărilor pentru trei fonetisme dialectale*, în LR LIV, 2005, 1–4, p. 3–7.

Neiescu/Rusu/Stan 1969 = Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureş*. Vol. I, [Bucureşti], 1969.

Papahagi 1925 = Tache Papahagi, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, Bucureşti, 1925.

Puşcariu 1994 = Sextil Puşcariu, *Limba română*. Vol. II. *Rostirea*. Ediţie îngrijită de Magdalena Vulpe. Studiu introductiv de Andrei Avram, [Bucureşti], 1994.

Tamás 1966 = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtingung der Mundartwörter)*, Budapesta, 1966.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Violeta Barbu

CARTEA CATOLICĂ – INSTRUMENT DE MISIUNE ŞI DIPLOMAŢIE ÎN ŢĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Clivajele culturale care străbat societatea românească a Vechiului Regim sunt diferite în chip radical de cele caracteristice culturilor occidentale? Opoziţia dintre cultura populară, care mobilizează resursele oralităţii, dar şi un material specific, – numit generic, de la Nicolae Cartojan încoace, cărţile populare – şi cultura savantă, în bună parte teologic-clericală, a format preocuparea mai multor cercetători. Pentru a descrie realităţile româneşti în termenii pe care Robert Muchembled îşi construise studiul său, cultura elitelor versus cultura populară[1], Alexandru Duţu introduce un concept nou: „cultura comună"[2], menit să se potrivească unei „realităţi specifice", cea a Balcanilor. Potrivit lui Alexandru Duţu, a vorbi despre o „cultură comună" înseamnă a recunoaşte diferenţa esenţială faţă de spaţiul Europei occidentale şi anume absenţa suprapunerii dintre clivajul social şi cel cultural. În al doilea rând, în ţările române, ca în tot sud-estul european, între cultura de curte, cea clericală ca şi cea a micilor copişti de prin sate există un spaţiu continuu de comunicare, continuitate şi schimb. Descoperirea, surprinzătoare pentru unii, a unui vast teritoriu balcanic şi nord-dunărean, în care cultura manuscrisă, colportajul şi oralitatea au fost la ele acasă până în zorii secolului al XIX-lea, nu l-a pus prea mult pe gânduri pe Alexandru Duţu. Pentru el, fusese suficient să constate diferenţa şi să-i dea drept legitim la existenţă istorică. De fapt această diferenţă specifică era înscrisă într-un ethos mai larg, cel al ortodoxiei, pe care Alexandru Duţu nu a încetat să-l vadă în lumina resurselor propriei tradiţii şi nu în analiză contrastivă cu Occidentul. „Culturii comune" nu i-ar fi lipsit, aşadar, universităţile şi cărturarii profesionişti şi independenţi faţă de instanţele puterii (Biserica, domnia). Cauza cea mai banală a fenomenului culturii comune, absenţa unui magisteriu real al Bisericii ortodoxe şi, în consecinţă, a unei preocupări susţinute faţă de comportamentul religios al mulţimilor, nu a intrat, nici ea, în discuţie în studiile lui Alexandru Duţu. Lectura lor, extrem de instructivă în măsura în care „cultura comună" este cu

[1] R. Muchembled, *Culture populaire, culture des élites dans la France moderne (XVe–XVIIe siècle)*, Flammarion[2], 1991.

[2] *Carte şi oralitate în cultura română*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional*, II, Bucureşti, 1983, p. 233–238; *Culture commune et culture populaire: l'exemple du Sud-Est européen*, Rapport aux Congrès des historiens de Stuttgart, Rapports, II, Stuttgart, 1992, p. 500–502; idem, *La circulation de l'imprimé dans le Sud-Est européen entre le XVII-e et XIX-e siècle*, dans *Colportage et lecture populaire*, coord. par Roger Chartier et Hans-Jurgen Lusebrink, Paris, 1996, p. 165–170.

LR, LV, nr. 5–6, p. 259–268, Bucureşti, 2006

adevărat o realitate a experienței spirituale a sud-estului european, ne pune în fața unui paradox de natură aproape magică: cu cât era mai profundă osmoza dintre sacru și profan, dintre cult și popular, cu atât perenitatea sacrului era salvată. Pariul teoriei lui Alexandru Duțu era, în acestă privință, redutabil: dacă instituția care se bucură de cea mai mare autoritate în societate, Biserica, își face din refuzul înnoirii inima identității sale, este în firea lucrurilor ca societatea, la rândul ei, să primească schimbarea ca pe o ingerență profană în tradiția ei sacralizată.

Concluziile lui Alexandru Duțu se alătură, în planul suprapunerii decupajelor sociale peste decupajele culturale, celor ale lui Roger Chartier. Și pentru cercetătorul francez al lecturilor și cititorilor Franței Vechiului Regim, opoziția îndeobște recunoscută între popular și savant este una arbitrară. Pentru că există utilizări „populare" ale unor obiecte, idei și coduri ale elitelor, tot astfel precum acestea nu se despart decât foarte greu de formele și materialele culturii colective, este mai corect să vorbim despre „circulații fluide, practici împărtășite, diferențe amestecate"[3].

Început în anii '90, vastul proiect de editare a celor mai vechi traduceri ale cărților populare inițiat și coordonat de Ion Gheție și Alexandru Mareș a pus în evidență, cu argumente mult mai solide, osmoza dintre cultura populară și cea savantă, întrepătrunderea dintre oralitate și avântul cărții manuscrise sau tipărite, continuități și diferențe. Un recent studiu al lui Alexandru Mareș[4] ne lasă să întrevedem și un fenomen nou: indicele de cărți oprite, reflex al exercițiului magisteriului Bisericii, ce încearcă să cenzureze, fără succes, după părerea autorului, scrierile apocrife și cele premonitionale.

În schimb, despre cultura elitelor știm acum tot ceea ce ne-o arată inventarele și reconstrucția bibliotecilor private, întreprinse în ultimele decenii de Corneliu Dima-Drăgan[5], Mario Ruffini[6], Cornelia Papacostea Danielopolu[7], Adám Dankanits[8], Jakó Zsigmond[9], Eva Selecká Mârza[10] și alții. În cele ce urmează ne-am propus să aducem o modestă contribuție la cercetările realizate până acum, printr-o mai bună cunoaștere a tipăriturilor occidentale produse sub auspiciile Reformei catolice și care au circulat în țările române în diferite cercuri ale elitelor, catolice sau ortodoxe.

[3] Roger Chartier, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, trad. de Maria Carpov, București, 1997, p. 18.

[4] Alexandru Mareș, *Considerații pe marginea indicelor de cărți oprite din secolul al XVII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, XXIII, 2005, p. 257–280, republicat în idem, *Cărți populare din secolul al XVI-lea – XVIII-lea. Contribuții filologice*, București, 2006, p. 222–266.

[5] *Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967; idem, *Biblioteci umaniste românești*, București, 1974.

[6] *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1973.

[7] *O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea. Biblioteca de la Stânca*, în „Studii și cercetări de bibliologie", V, 1963, p. 215–220.

[8] *Lesestoffe des 16. Jahrhunderts in Siebenbürgen*, Bukarest, 1983.

[9] *Philobiblon transilvan*, București, 1977.

[10] *A középkori Löcsei könivtár*, Széged, 1997.

De unde s-ar putea începe această discuție dacă nu de la cel mai important text doctrinar al Reformei catolice, și anume decretele Conciliului de la Trento? Deși fusese o obligație a tuturor episcopilor catolici din întreaga lume, publicitatea Constituțiilor Tridentine nu a stat deloc în atenția ierarhilor diocezei catolice de Bacău. Cu prilejul sinodului catolic de la Cotnari (1642), promotorul acestuia, misionarul franciscan Bartolomeo Bassetti, a formulat la 15 septembrie o solicitare de cărți către Sacra Congregație de Propaganda Fide[11], între care se găseau, pe lângă alte cărți de cult: *Constituțiile Conciliului Tridentin*, mai multe Biblii[12] și mai ales «Laymanni Casus». E vorba, cu probabilitate, de îndrumarul de teologie morală *Moralis Theologiae repertorium seu compendiosa rerum in ea contentarum secundum ordinem alphabete descriptio facta ab auctore operis in lectoris gratiam*, orânduit alfabetic și alcătuit de celebrul teolog iezuit Paulus Laymann in 1627, ca un instrument abreviat al celebrei sale *Teologii morale*, apărute la München în cinci volume în 1625[13]. Modul în care documentul indică lucrarea lui Laymann (*casus <conscientiae>*) ne face să credem că e vorba de ediția abreviată. De ce este cerută tocmai lucrarea lui Laymann? Nu numai pentru că morala sa este cea mai sistematică în raport cu Constituțiile Conciliare, nu numai pentru autoritatea autorului care fusese duhovnicul lui Frederic al II-lea, ci și pentru că expunerea cazurilor avea și o dimensiune interconfesională, Laymann tratând problemele diferitelor rânduieli (*ordo*) în perspectiva diferențelor latini-greci (orientali)[14]. Din rezoluția dată, la 19 ianuarie 1644, de către cardinalul referent Giovanni Baptista Pamphili[15], viitorul papă Inocențiu al X-lea, reiese că din fiecare din cărțile cerute vor fi trimise în Moldova câte patru exemplare pentru patru parohii: „*De libris jussit 4 Bibliam Sacram, Constituta Concilii Tridentini 4 alia et Casuum conscientiae Layman alia 4 exemplaria et ad parochos Moldaviae transmitti*".

Această cerință de cărți ne face să zăbovim pentru un moment asupra caracterului puținelor tipărituri occidentale despre care avem știri în această perioadă, în scopul de a lămuri eventuala lor legătură cu propaganda Reformei catolice și cu agenții acesteia, misionarii. Un dar al Propagandei Fide pentru Vasile Lupu a fost o ediție a deciziilor *Conciliului de la Florența*[16], cele pe baza

[11] „*Quia autem vix quotidianum plurimi habere possumus victum, rogamus ut ad emolumentum Ecclesiae nobis aliquot transmittere dignentur Biblia sacra et Laymanni casus et Concilia Tridentina*", v. Benda Kálmán (coord.), *Moldvai csángó-magyar okmánytár (1467–1706)*, I, Budapest, 1989, p. 234.

[12] Probabil *Vulgata* în ediția așa-numită „sixto-clementină", a cărei revizie tridentină a fost începută sub papa Sixtus al V-lea, continuată de cardinalul Bellarmin și promulgată în 1592 de către papa Clement al VIII-lea prin bula *Cum sacrorum Bibliorum*, v. Guy Bedouelle, *La Réforme Catholique. La Bible au Concile de Trente*, în *Le temps des Réformes et la Bible*, ed. de către Guy Bedouelle și Bernard Roussel, Paris, 1989, p. 350–355.

[13] *Theologiae moralis*, Monachii, 1625; Ludwig Koch S. I., *Jesuiten Lexicon*, Paderborn, 1934, s. v.

[14] E. Herman, *De «ritu» in Iure canonico*, în *De Oriente. Documenta studia et libri*, Roma, vol. XXXII, 1933, p. 146.

[15] Benda Kálmán (coord.), *Moldvai csángó-magyar*, p. 236.

[16] Șt. Andreescu, *Despre un călător străin în Moldova și o scenă pictată de la Trei Ierarhi*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»", XXIV, 1987, nr. 1, p. 320, reluat în

cărora s-au întemeiat ulterior negocierile tuturor tentativelor de unire, inclusiv cea a lui Petru Movilă din 1644–1645[17]. Iată că față de cele două personalități,Vasile Lupu şi Petru Movilă, Sacra Congregație de Propaganda Fide a aplicat aceeaşi strategie: proaspăta ediție din 1638 a lui Francesco Giustiniani, *Acta Sacri Ecumenici Concilii Florentini*, a fost oferită mitropolitului Kievului de către episcopul unit de Helm, Metodie Terlecki[18]. În schimb, este mai dificil de presupus care ar putea fi ediția oferită domnului Moldovei, Vasile Lupu, de către misionarul franciscan Benedetto Emanuel Remondi, cu ocazia audienței din ianuarie 1640[19]. De la înființarea ei în 1626, tipografia Propagandei Fide a publicat, în intervalul care ne interesează, patru scrieri despre Conciliul de la Florența[20]: două în greaca vulgară, fără autor şi fără traducător, ediția lui Giustiniani şi o altă scriere cu conținut analog, apărută în limba latină în 1637. Cele două scrieri în greaca vulgară din 1628 erau: *Explicația celor cinci capitole care conțin decretul sfântului conciliu ecumenic de la Florența* (atribuit lui Ghenadios Scolarios) şi *Narratio de Sancta et Oecumenica Florentiana Synodo*[21]. E vorba de o tipăritură bilingvă, în limbile greacă şi latină de numai 35 de pagini, imprimată în tipografia Sacrei Propagande; sub marca Sacrei Propagande, se află precizarea că această broşură se distribuie gratis[22]. Interesului elitelor din țările române pentru conciliului unionist de la Florența răzbate timid în secolul al XVII-lea în editarea de către patriarhul Dosithei al Ierusalimului[23] a Mărturisirii de credință expuse de mitropolitul Efesului, Marcus Evghenikos, la sinodul de la Florența şi se manifestă viguros de abia la jumătatea secolului al XVIII-lea, în mediile greco-catolice ale

idem, *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV–XVII)*, Bucureşti, 1997, p. 186; ştirea este desprinsă dintr-o scrisoare a misionarului Benedetto Emanuel Remondi, publicată prima oară de Bonaventura Morariu în 1940.

[17] Anastasio Gregorio Welykyi, *Un progetto anonimo di Pietro Mohyla sull'unione delle Chiese*, în *Mélanges Eugène Tisserant*, vol III, Cità del Vaticano, 1964, p. 451–473; Ambroise Joubert, *De Luther à Moghila*, Paris, 1974, 395–400; Bernard Dupuy, *Recherches sur l'Union de Brest*, Paris, 1990, p. 60–67 (anexa B).

[18] A. Jobert, *op. cit.*, p. 395; despre rolul acestui text în definirea poziției lui Movilă, v. W. Hryniewicz, *The Florentine Union. Reception and rejection. Some reflections on unionist tendencies among Rutheniens*, în vol. *Christian Unity*, Leuven, 1995, p. 544–550.

[19] Cartea a fost primită de principe „con particolar allegrezza et honore", Şt. Andreescu, *Despre un călător străin*, p. 320.

[20] Zacharias Tsirpanlis, *I libri greci pubblicati dalla «Sacra Congregatione de Propaganda Fide» (XVII sec.)*, în „Balkan Studies", XV, 1974, nr. 2, p. 211.

[21] Emile Legrand, *Bibliographie hellénique ou description résonée des ouvrages grecs publiés par les Grecs au XVIIe siècle*, Paris, Culture et civilisation, ed. anastatică, 1963, vol. I, p. 264–265.

[22] Willi Henkel, *The Polyglot Printing-ofice of the Congregation*, în *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum*, ed. de Josef Mezler, vol. I–1, 1622–1700, Rom – Freiburg – Wien, 1971, p. 347.

[23] *Τόμος Ἀγάπης* 1698, p. 586–589; v. şi BAR *ms. gr.* 262, f. 373–379, C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti*, Bucureşti, 1909, p. 299–300; v. şi Z. Tsirpanlis, *Mark Eugenikus and the Council of Florence*, Thesalonica, 1974.

Blajului[24]. Cât despre gravurile cu imagini ale purgatoriului dăruite de Benedetto Remondi lui Vasile Lupu, (*una carta di detti Novissimi dove vi era descritto il purgatorio*) cu ocazia aceleiaşi audienţe, ele serveau într-adevăr pastoraţiei iezuite şi franciscane din epocă[25], mai ales sub forma foilor volante, imitate după cele folosite de protestanţi. Noutatea pe care barocul a adus-o în reprezentările purgatoriului este tema „focului curăţitor": sfinţii intercesori (Sf. Grigorie, Francisc de Assisi, Nicolaus de Tolentino), împreună cu îngerii păzitori izbăvesc, prin rugăciunea lor, sufletele din purgatoriu. Foarte populare în Germania, Italia, Catalonia, foile volante înfăţişau în imagini însoţite de versuri, viaţa câte unui sfânt[26]. Pasajul din relatarea lui Remondi în care sunt amintite aceste imagini ascunde însă o scriere faimoasă la sfârşitul Evului Mediu: «molte carte d'Imagini fra le quali ve ne sono alcune delli quattro novissimi.[...]; una carta di detti Novissimi»[27]: «Cele patru lucruri din urmă ale Omului» este o temă cunoscută atât în rândul cărţilor tipărite cât şi ca temă iconografică, circulând cu numele popular şi abreviat de *Novissimi*.

Cartea «celor patru de pe urmă» (moartea, judecata, infernul şi paradisul) e cunoscută în mai multe variante, fiind prelucrată de diverşi autori medievali în prima parte a secolului al XV-lea: Sf. Bernardino da Siena consacră o predică celor *Quattuor novissima*, pornind de la pasaje din Ecleziast, olandezul Denys de Ryckel prelucrează aceeaşi temă în *De Quattuor hominis novissimis*, la fel ca şi francezul Jean Mombaer, iar o prelucrare după *Opus tripartitum* a lui Gerson este *Quattuor novissimis liber*, tipărită la Köln în 1447[28], probabil cu ocazia conciliului de la Constanţa. Cartea face parte din genul literar *Ars moriendi*, atât de frecvent utilizat în pastoraţie şi cateheză nu numai în veacul al XV-lea, ci şi în prima parte a secvolului al XVII-lea, când versiunea ilustrată cu gravuri a cărţii (*Bilder Art*), într-un format mic (15×19 cm), se folosea ca material de propagandă şi chiar ca amuletă[29]. Cu valul Contrareformei, cartea îi provoacă şi pe răsăriteni; în Moldova este adusă deci în jurul anului 1640, un an mai târziu apare la Veneţia o ediţie grecească, iar doctorul Ierotei Comnen isprăveşte şi el, la 1693 şi la dorinţa cercurilor moscovite, transpunerea din latină în greacă „pentru a-i lumina pe pravoslavnici şi a nu-i lăsa să cadă sub înrâurirea catolicismului". Traducere conservată între codicele greceşti

[24] Sub îngrijirea episcopului Petru Pavel Aron, apar în 1762 *Soborul de la Florenţa* şi *Exordium Synodi florentinae*.

[25] Emile Mâle, *L'Art religieux après le Concile de Trente*, Paris, 1932, p. 58–62; Robert Mandrou, *De la culture populaire aux XVIIe et XVIIIe siècle*, Stock, 1964, p. 94.

[26] R. Bireley, *The Refashoning of Catholicism, 1450–1700; a Reassessment of the Counter Reformation*, London, 1999, p. 106.

[27] Şt. Andreescu, *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV–XVII)*, p. 188.

[28] Roger Chartier, *Les arts de mourir. 1450–1600*, în „Annales E. S. C.", 1976, nr. 1–2, p. 51–75.

[29] Despre supravieţuirea imaginilor în tablourile misionarilor iezuiţi din secolul al XVII-lea, v. Florence Bayard, *L'art du bien mourir au XVe siècle*, Paris, 1999, p. 118, 180–184.

ale Academiei Romane, *Metamorfoza omului vechi şi naşterea celui nou sau Carte de pocăinţă despre cele patru sfârşituri ale omului,* a fost identificată de Olga Cicanci şi Paul Cernovodeanu[30].

În epoca Contrareformei, gravurile şi picturile cu tema «I quattro novissimi» au avut o difuzare importantă în Italia, Germania şi Ţările de Jos. Prototipul gravurii aduse în Moldova trebuie să fi fost opera italianului Giovanni Bernardo Azzolini, activ la începutul secolului al XVII-lea, autorul unei reprezentări alegorice a celor patru sfârşituri, executate în ceară colorată[31].

Printr-o scrisoare a lui Pantelimon Ligaridis din 14 octombrie 1647[32] scrisă la Bucureşti, acesta cere Propagandei Fide Catehismul lui Bellarmin[33] şi cărţi ale Sfântului Toma de Aquino. Marele doctor al Bisericii Occidentale era citit în original la Academia de la Trei Ierarhi[34] şi de către stolnicul Constantin Cantacuzino[35]. O copie din secolul al XV-lea a unei antologii din scrierile lui Toma d'Aquino (*Zêtêmata tina Thôma tou Aquinou didaskalou tôn latinôn*) a fost dăruită în martie 1664 de către Dosoftei, episcop al Romanului şi viitor mitropolit al Moldovei, arhidiaconului Dositei Nottara, viitor patriarh al Ierusalimului[36]. În lista cărţilor dăruite de patriarhul Hrisant al Ierusalimului Academiei domneşti de la Iaşi

[30] BAR *ms. gr.* 298, f. 4v, C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti*, p. 184; Olga Cicanci şi Paul Cernovodeanu, *Contribution à la connaissance de la biographie et de l'œuvre de Jean (Hiérothée) Comnène* în «Balkan Studies», XII, 1972, nr. 1, p. 167–168.

[31] A. Pigler, *Barockthemen. Eine Auswahl von Verzeichnissen zur Ikonographie des 17. und 18. Jahrhunderts*, Budapest, 1956, I, p. 534.

[32] DANIC, ASCPF Rola 18, c. 130–132; cf. Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient*, în „Balcania", VIII, p. 139 care nu cunoştea decât răspunsul Congregaţiei din 8 iulie 1648, recomandând ca Paisie Ligaridis să se adreseze nunţiului apostolic din Germania pentru cărţile solicitate.

[33] Ligaridis cere această carte nu numai pentru că ea reprezenta unul din cele mai autorizate catehisme posttridentine, ci şi pentru că Bellarmin făcea parte din teologii Congregaţiei pentru Greci (Congregazione dei Greci), în care calitate s-a pronunţat în probleme interconfesionale ca validitatea sacramentului crismei şi al căsătoriei; Bellarmin este şi artizanul Unirii bisericii sârbo-croate (1611) cu Biserica Romei, v. G. Hofmann, *Il beato Bellarmin e gli orientali*, în „Orientalia Cristiana Periodica", 1927, VIII, p. 261–305.

[34] Mărturia lui Petru Bakšić, în *Călători străini despre ţările romane*, ed. de Maria Holban, Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1973, vol. V, p. 225, cf. n. 143; Andrei Pippidi o identifică cu o ediţie a operelor aquinate (Veneţia 1490), ai cărei posesori ulteriori ar fi fost Nicolae Costin şi patriarhul Hrisant Notara care a dăruit-o Academiei din Iaşi la 1714, *Despre o carte de medicină şi despre multe altele din biblioteca Academiei Domneşti de la Iaşi,* în *Retrospective medicale. Studii, note şi documente*, Bucureşti, 1985, p. 172.

[35] Eugen Pavel, *O carte necunoscută din bilioteca stolnicului Constantin Cantacuzino,* în «Revista Muzeelor şi monumentelor», 1980, nr. 10, p. 55–56; e vorba de comentariul Sfântului Toma la *Politica* lui Aristotel.

[36] Manuscrisul se păstrează în Biblioteca Patriarhiei Ierusalimului cu cota ms. 157, v. Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare*, Bucureşti, II, 1998, p. 152; însemnarea la Ioannou Dura, *O Dositheos Ierosolymon kai e prosfora autou eis tas Roumanikas kai tên ekklêsian autou*, Athênai, 1977, p. 91.

în aprilie 1714 se află o ediție venețiană din 1612 a *Summei Theologiae*[37]. Traduceri greceşti erau consultate la Iaşi[38] şi chiar de patriarhul Constantinopolului, Chiril Kontaris care, în 1639, îi trimite cardinalului Antonio Barberini[39], prefectul Propagandei, două tomuri manuscrise din versiunea grecească a celebrei *Summa theologica*. Tot în biblioteca de la Trei Ierarhi, Sofronie Pociațki citea în limba latină, ne spune acelaşi episcop catolic Bakšić, lucrări ale iezuitului spaniol Tomaso Sanchez, în ale cărui scrieri de morală se găsesc numeroase referiri la diferențele de rit între cele două Biserici, apuseană şi răsăriteană[40].

În 1671, în cursul vizitației sale canonice, episcopul Petru Parcević raportează Congregației De Propaganda Fide următoarea stare de lucruri; „*Eu aproape că am fost crescut în Italia şi nu am citit niciodată Il libreto famoso del Nepotismo şi în Iaşi mi l-a arătat un călugăr grec care îl citea boierilor şi orăşenilor, spre ruşinea noastră. De asemenea, nu am citit niciodată cartea unui călugăr carmelitan desculț Quare Lutterus defecit a fide etc., şi în Iaşi grecii (ortodocşii) o laudă. Atâtea cărți şi scrieri, ocări şi infamii aduc grecii de la Roma, Neapole, Veneția etc. şi citesc şi povestesc şi şoptesc şi despre papă şi despre domnii cardinali*"[41]. Înainte de toate, despre ce cărticică *Il libreto famoso del Nepotismo* e vorba în relatarea lui Parcević şi de ce se simțea atât de ruşinat de impactul pe care aceasta îl avea asupra opiniei publice (boierii şi orăşenii)? Nepotismul era o instituție a curiei, născută în secolul al XVII-lea şi desființată în 1692 de către papa Inocențiu al XII-lea[42]. Potrivit unei cutume instaurate de către familiile nobile italiene din care erau recrutați papii şi cardinalii, aceştia puteau să-şi desemneze nepoții ca secretari, să le lase moştenire averea personală şi să le confere privilegii importante. Un exemplu invocat în *Principele* lui Machiavelli este acela al papei Alexandru al VI-lea şi al nepotului său, Cesare Borgia. În chip vădit această instituție curială a făcut obiectul unor vehemente critici din partea protestanților, dar şi al unor pamflete catolice care se înmulțesc la jumătatea secolului al XVII-lea. Un astfel de pamflet este cel intitulat *Pasquino, impazzito furioso e rabbioso verso*

[37] Lista de cărți a fost semnalată şi comentată de Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 171; v. şi Bogdan Tătaru-Cazaban, *Sfântul Toma în România*, în „Studii Tomiste", I, 2001, p. 32.

[38] O copie manuscrisă intitulată *Ζετεματα* a lui Toma de Aquino a aparținut lui Nicolae Kerameus, mort la Galata în 1663, a fost adusă în 1669 în Biblioteca Sfântului Mormânt, v. Marcu Beza, *Urme româneşti în Răsăritul ortodox*, Bucureşti, 1937, p. 93.

[39] G. Hofmann S.I., *Patriarchen von Konstantinopol. Kleine Quellenbeiträge zur Unionsgeschichte*, în „Orientalia Christiana", XXXII, 1933, p. 21.

[40] Ex. gr. *De sancti matrimonio sacramento*, E. Herman, *op. cit.*, p. 146.

[41] *Călători străini despre țările române*, vol. VII, Maria Holban, Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (coord.), Bucureşti, 1980, p. 173.

[42] Wolfgang Reinhards, *Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstantin*, în „Zeitschrift für Kirchengeschichte", LXXXV, 1975, p. 145–185; Sandro Carocci, *Il nepotismo nel medioevo. Papi, cardinali e famiglie nobili*, Roma, 1999; Ippolito Mennini, *Il tramonto della curia nepotista. Papi, nipoti e birocrazia curiale tra XVI e XVII secolo*, Roma, 1999.

la corte di Roma e contro il nepotismo, publicat la 23 aprilie 1655 şi îndreptat împotriva papei Alexandru al VII-lea[43]. Cu alte cuvinte, la Iaşi această scriere se citea cu mult interes, pentru că răspândea, cum se exprimă Parcevič, ocări şi infamii, la adresa papei şi a cardinalilor romani. Mai precis, o opinie publică nefavorabilă catolicilor era formată prin lectura acestor pamflete, aduse de către greci (negustori probabil), de la Roma, Neapoli şi Veneţia, adică din medii catolice. Criticile la adresa înaltei ierarhii venite chiar din mediile catolice erau un argument nesperat împotriva primatului papei, iar ecoul lor cu mult mai mare decât al tratatelor de teologie polemică pe care avea să le publice mai târziu patriarhul Ierusalimului Dositei[44].

De fapt cartea cu pricina este *Il nepotismo di Roma o vero relatione delle raggioni che muovono i Pontefici all'aggrandimento dei nipoti* apărută la Roma 1667. Pastorul epigrafist Edmund Chishull, aflat în suita ambasadorului reginei Angliei, William Paget a dăruit în 1702 un exemplar stolnicului Constantin Cantacuzino, împreună cu altă carte anticatolică *Il cardinalismo della Santa Chiesa*[45]. Primul pas spre naşterea opiniei publice în Moldova în secolul al XVII-lea se petrece, ca şi în restul Europei, în epoca confesionalismului, pe fondul polemicilor religioase anticatolice. Mai precis, o opinie publică nefavorabilă catolicilor era formată prin lectura acestor pamflete, aduse de către „greci". E vorba, probabil, de călugării greci „dascălii din ţara grecească", care îi înlocuiseră, în 1646, pe dascălii trimişi de Petru Movilă şi care potrivit expresiei domnului Gheorghe Ştefan „nici un folos de învăţătură ţării noastre nu aduc"[46]. Mărturia lui Parcevič mai pune în lumină forţa acestui curent de opinie căruia misionarii nu i se puteau opune, fiindcă erau nepregătiţi, precum şi modul în care opinia publică era modelată, pe căi oculte, de la textul scris, răspândit apoi repede într-o cultură a oralităţii şi într-o societate relativ mică. Boierii, orăşenii, călugării, citesc, povestesc, şoptesc. Spre deosebire de zvonul public, punctul de plecare este, în cazul opiniei publice un text scris-tipărit, difuzat printr-o reţea de comunicare[47].

[43] Pamfletul s-a răspândit şi prin copii, v. *ms. lat. 6577*, Österreichische National Bibliothek.

[44] Piesa cea mai importantă a dosarului disputelor privitoare la primatul papal este o carte apărută la Iaşi în 1682, ca prim produs al tipografiei greceşti instalate de patriarhul Dositei al Ierusalimului la mănăstirea Sfântul Sava. Cartea *Anthirresis* a patriarhului Nectarie al Ierusalimului face parte din tradiţia literaturii polemice antilatine din veacul al XIII-lea, născute din aversiunea orientalilor faţă de cruciada a IV-a şi de ocuparea Constantinopolului.

[45] Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste româneşti,* p. 50.

[46] Documentul din 1656 al lui Gheorghe Ştefan în *Relaţiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. şi România*, II, Moscova, 1968, p. 280; Ştefan Andreescu, *Matei Basarab, Vasile Lupu şi proiectul de cruciadă din anul 1645–1647*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»", XXI, 1984, p. 165, pune această schimbare pe seama abandonării de către Vasile Lupu a proiectului de cruciade.

[47] Violeta Barbu, *De la zvon la informaţie: naşterea opiniei publice în ţările române*, în „Revista de istorie socială", VIII–IX, 2003–2004, p. 130–132.

Ştiri despre un nucleu de cărți achiziționate pentru biblioteca iezuiților de la Iaşi pot fi deduse, începând cu 1678, din registrele de socoteli ale misiunii, transcrise de Nicolae Iorga[48]. Însemnările aparțin lui Stanislaus Branickj, iezuit polonez, provincialul misiunii din Moldova şi au ca dată de început 6 martie 1678. Ca şi în alte liste sau inventarii de biblioteci[49], titlul şi numele autorului sunt redate prescurtat.

Întrucât această mică bibliotecă servea mai multor scopuri, instrucția şcolarilor, pastorație, mistică, liturgică, omiletică, dar şi dispute teologice, vom aminti aici numai acele titluri care ar fi putut sluji dialogului teologic cu ortodocşii. În mod semnificativ pentru preocupările comune, ce se întâlneau în jurul aceloraşi probleme, câteva din aceste titluri din biblioteca reşedinței iezuite de la Iaşi coincid cu cele identificate ca aparținând bibliotecii de la Mărgineni a stolnicului Constantin Cantacuzino sau altei biblioteci private din Țara Românească. Prima carte asupra căreia ne vom opri se încadrează în acest grup comun: „*Recollectionum P. Mlodzian*". E vorba de Thomas Mlodzianowski SJ (1622–1686), teolog polonez, profesor de teologie şi filosofie la Lublin şi misionar în Persia şi Palestina, iar titlul trimite la unul dintre cele două volume ale acestui autor: *Praelectiones theologiae de Deo,* şi *Praelectiones theologiae de Angelis et actibus humanis* apărute la Danzig în 1666 şi respectiv în 1667[50]. Câte un exemplar din cele două tratate de teologie polemică trecuseră în biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino din posesia lui Radu Toma Năsturel, al cărui *ex libris* în limba latină îl poartă amândouă[51]. Cel dintâi tratat priveşte polemica legată de persoanele Sfintei Treimi (*Accessit Tractatus de Sanctissima Trinitate, etiam polemicis accomodatus*), pe când cel de-al doilea tratează despre existența purgatoriului şi despre starea sufletelor după moarte, în aşteptarea judecății finale[52]. Gândirea iezuită de tradiție tomistă este ilustrată în biblioteca de la Iaşi a părinților iezuiți de „Compendio Becanus", opera teologului olandezului Martinus Van der Beeck (Becanus), confesor al împăratului Ferdinand al II-lea şi polemist versat în controversele cu protestanții. Probabil că şi titlul fără autor „Aphorismi" aparține aceluiaşi autor: *Aphorismi doctrinae jesuitarum* (Mainz, 1613). Din opera lui Becanus, stolnicul Cantacuzino poseda un tom masiv de peste 1500 de pagini *Opera omnia aliquot tractatibus posthumis,* în care sunt

[48] Nicolae Iorga, *Studii şi documente* I–II, Bucureşti 1901, p. 55–57. Manuscrisul se află acum expus în Muzeul de etnografie „Episcop Mihai Robu", al parohiei catolice din satul Săbăoani.

[49] Un inventar recent publicat este cel al cărților cumparate de la Varşovia şi Cracovia de mitropolitul Petru Movilă pentru Academia sa de la Kiev, v. *Petru Movilă. Împăcarea Bisericii Ortodoxe*, trad. de Ştefan Lupan, Iaşi, 2002, p. 179–181.

[50] Stanislaw Zaleski, *Jezwici w Polka*, II, Lwow, 1901, p. 234.

[51] Corneliu Dima Drăgan, *Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacutino stolnicul*, p. 228–229, nr. 295, 296.

[52] Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, p. 139.

strânse scrierile despre predestinare, liberul arbitru, euharistie, invocarea sfinților, primatul papal, respingerea erorilor luteranilor, calvinilor şi anabaptiştilor[53]. Paginile exemplarului sunt acoperite cu numeroase note de lectură în limba latină.

Sub însemnarea „Defenso orthodoxae fidae P. Rutka" se ascunde lucrarea iezuitului polonez Theophil Rutka, născut la Kiev. Timp de mai mulți ani a fost profesor de teologie la colegii poloneze, apoi la seminarul iliric de la Loretto şi misionar la Constantinopol. A trăit apoi la curtea lui Stanislaw Jablonowski, la Cracovia, şi a murit la Lemberg, de unde proveneau majoritatea misionarilor iezuiți care au venit în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Lucrarea de care este vorba se numeşte *Defensio S. orthodoxae Orientalis Ecclesiae contra haereticos praessertim processionem Spiritus Sancto a Filio negantes ex SS. Patribus potissimum graecis deducta,* Posen, 1678.

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga"
Bucureşti, Bd. Aviatorilor nr. 1

[53] C. Dima-Drăgan, *op. cit.*, p. 207: M. Ruffini, *op. cit.*, p. 230.

Grigore Brâncuş

PROBLEME ALE ISTORIEI LIMBII ROMÂNE ÎN CONCEPŢIA LUI MOZES GASTER*

Mozes Gaster era recunoscut de contemporani ca un mare savant. Prezenţa lui era solicitată cu interes în cercurile ştiinţifice şi culturale. Titu Maiorescu l-a introdus la Junimea în 1880, unde a citit din studiile sale de literatură populară. Acolo l-a cunoscut pe M. Eminescu: „Am devenit prieteni foarte intimi şi îl vizitam adesea"[1]. În amintirile lui, această prietenie e fixată pe interesul comun pentru textele vechi. „Avea o colecţie de manuscrise româneşti impresionantă din care am împrumutat unele şi am reprodus fragmente în *Chrestomatia* mea... Putea şi să citească extrem de bine vechea literă chirilică, dar eu ştiam mai bine, aşa că ne aşezam împreună şi citeam în special vechile cronici. Acestea îi plăceau cel mai mult şi au avut o mare influenţă asupra stilului şi purităţii limbii sale"[2]. Prin aceeaşi pasiune pentru documentele vechi de limbă se apropie de Hasdeu, despre care spune că era un întemeietor, o personalitate care domina epoca. „Hasdeu era un geniu – afirmă el – omul care va pune bazele unei lucrări desăvârşite; era întotdeauna primul la punerea pietrei de fundaţie. El a fost cel care a publicat *Arhiva* [istorică a României], o colecţie de documente rămase indispensabile până astăzi. A fost şi autorul unor numeroase lucrări, între care *Cuvente den bătrâni*. El a fost iniţiatorul marelui dicţionar al Academiei. Se angaja întotdeauna cu pasiune în polemici, avea o limbă ascuţită, în esenţă un om de mare valoare"[3]. Se observă din acest scurt fragment că amintirile în legătură cu Hasdeu sunt centrate mai cu seamă asupra preocupărilor acestuia privind epocile vechi ale limbii, pentru care şi Gaster avea o aplecare specială. De altfel, mulţi discipoli ai lui Hasdeu, Grigore Tocilescu, Ioan Bogdan, Ioan Bianu, mai târziu Ion-Aurel Candrea, cercetează sursele de material concret pentru stările arhaice ale limbii. Gaster caută cu pasiune

* Comunicare la Sesiunea ştiinţifică consacrată împlinirii a 150 de ani de la naşterea lui M. Gaster. Sesiunea a fost organizată la 18 sept. 2006 de Secţia de filologie şi literatură a Academiei Române.

[1] Mozes Gaster, *Memorii. Corespondenţă*, ediţie îngrijită şi adnotată de Victor Eskenasy, Bucureşti, Editura Hasefer, 1998, p. 197.

[2] *Ibid.*

[3] *Ibid.*, p. 158; v. şi *M. Gaster în corespondenţă*, ediţie îngrijită de Virgiliu Florea, Bucureşti, Editura Minerva, 1985, p. 31, unde, într-o scrisoare către Nicolae Cartojan, din 1935, spune din nou: „eu l-am respectat ca pe un geniu". Trecuseră aproape trei decenii de la moartea marelui său mentor.

LR, LV, nr. 5–6, p. 269–278, Bucureşti, 2006

manuscrise de tot felul, ajungând posesorul unei impresionante colecţii de documente vechi. *Crestomaţia* lui vine în rând cu *Crestomaţia* lui Cipariu, cu *Cuvente den bătrâni*, cu *Carte de citire* (1882) a lui Lambrior etc., opere în care sunt strânse laolaltă monumente de limbă din secolele vechi. La aceşti învăţaţi există conştiinţa că originile limbii şi evoluţia ei pot fi mai bine desluşite dacă sunt cunoscute şi studiate vechile manuscrise şi tipărituri.

Din aceeaşi perspectivă, a interesului pentru româna veche, Gaster îşi aminteşte, la bătrâneţe, de Mihail Kogălniceanu, „una din minţile absolut remarcabile ale României, ... un mare savant. A fost primul care a publicat cronicile româneşti, după vechile manuscrise pe care le poseda"[4].

Orientarea spre formele vechi ale culturii şi, implicit, ale limbii este ecoul îndemnului lui I. Heliade Rădulescu, al tradiţionalismului de la „Dacia literară" şi, bineînţeles, al curentului latinist în laturile lui pozitive.

În acest cadru larg, cu determinări succesive, sunt cuprinşi mai toţi lingviştii şi filologii români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea. Privitor la Gaster, trebuie arătat că specificul operei lui de lingvist, filolog şi folclorist este, în întregime, motivat de aceste tendinţe româneşti ale epocii.

Dintre contemporani, Gaster a avut raporturi mai strânse cu Lazăr Şăineanu, discipol preferat al lui Hasdeu şi, incontestabil, un mare lingvist. El i-ar fi dat îndrumări în legătură cu gruparea şi ordonarea basmelor, cu filiaţia geografică a motivelor etc. (volumul *Basmele române*, din 1894, a fost premiat de Academia Română). De la Gaster ar fi primit Şăineanu imboldul de a cerceta elementele turceşti din limba română (1885) şi, mai ales, nenumărate idei referitoare la evoluţiile semantice ale cuvintelor româneşti din *Încercare asupra semasiologiei limbii române* (1887). „Caldului d-tale îndemn – îi scria Şăineanu – datoresc stăruinţa cu care, timp de ani, n-am pregetat a lucra la această carte, al cărei cuprins a format subiectul zilnicelor noastre întrevorbiri. Partea ei cea bună – dacă vei găsi ceva bun într-însa – revine şi se răsfrânge direct asupra d-tale"[5]. De fapt, Şăineanu datora îndrumarea acestei cărţi, iniţial teză de licenţă, lui Hasdeu, profesorul său, care a şi recomandat premierea ei de către Universitate şi publicarea în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie" a lui Gr. Tocilescu. De altfel Gaster însuşi, târziu, se distanţează de Şăineanu, pe care, la bătrâneţe, îl vedea „fără o deosebită tărie de caracter". Nu e lipsit de interes să observăm că Şăineanu, după 1900, când a fost obligat să părăsească România, „a rupt" definitiv orice contact cu ştiinţa şi cultura românească, dedicându- se cu totul lingvisticii franceze. Gaster, în schimb, deşi departe de ţară, a continuat până în ziua morţii să facă lingvistică, filologie şi

[4] Mozes Gaster, *Memorii. Corespondenţă*, p. 80.
[5] *Gaster în corespondenţă*, p. 59.

folcloristică românească, să țină un contact permanent cu țara. Corespondența cu N. Cartojan și cu N. Titulescu este elocventă. După cum se știe, raportul pentru alegerea ca membru de onoare al Academiei Române, în 1929, a fost întocmit de Sextil Pușcariu.

Dintre învățații străini, Gaster a cultivat relații amicale cu Gustav Gröber, profesorul său de filologie romanică de la Breslau, cu G. I. Ascoli, întemeietorul cercetărilor de substrat și de dialectologie romanică, cu renumitul slavist Fr. Miklosich, deci cu mari învățați ale căror preocupări de căpetenie erau legate de studiul istoric al limbii. În „Zeitschrift für romanische Philologie", celebra revistă întemeiată de G. Gröber la Halle, în 1886, și-a publicat teza de doctorat cu o temă de fonetică istorică, iar în „Grundriss der romanischen Philologie", ed. I, Strassburg, 1888, inițiat tot de Gröber, a publicat *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen* și tot acolo (II, partea a III-a, 1901) *Geschichte der rumänischen Literatur*, iar în „Archivio glottologico italiano", revista înființată și condusă de Graziadio Isaia Ascoli la Milano (în X, 1886–1888), a dat la iveală *Il Physiologus rumeno* (ms. 1151 de la Biblioteca Academiei Române).

Pentru Miklosich, profesor la Viena, a cules, la cererea lui, povești și vocabular din graiul țiganilor din România.

Trebuie spus însă că începuturile activității științifice a lui Mozes Gaster, ca, de altfel, ale multor învățați ai epocii, sunt legate de tumultuoasa personalitate a lui Hasdeu. Acesta îi publică, Gaster fiind încă student, articole de etimologie în „*Columna lui Traian*". Mai mult, în *Suplimentul* la *Cuvente* (II, p. 516–526, ed. Gh. Mihăilă, EDP, București, 1983), îi reproduce o recenzie[6] la un studiu al lui Cihac referitor la etimologiile stabilite de Hasdeu în *Cuvente*.

În 1885, Gaster ține la Ateneul Român o conferință[7] publică în legătură cu ortografia, implicându-se astfel în una dintre problemele importante ale culturii românești din secolul al XIX-lea. Titu Maiorescu publicase, în 1866, *Despre scrierea limbei române*[8], în care combătea etimologismul de pe pozițiile principiilor fonetismului (mai exact al unei scrieri fonologice), care au fost aplicate de îndată la „Convorbiri literare". Deși prin reforma academică din 1880 se asigura un progres real în această direcție, totuși se mențineau încă unele reguli ale scrierii etimologice. După această dată fonetismul e susținut însă cu multă vigoare de Al. Lambrior, H. Tiktin, Al. Philippide, Ion Bianu și Mozes Gaster[9]. În *Memorii*

[6] Publicată inițial în „Zeitschrift für romanische Philologie", t. IV, 1880, p. 468–487; v. și observațiile lui Hasdeu la articolul lui Gaster, în CB, I, p. 546–552 (ed. Gh. Mihăilă).

[7] *Originea alfabetului și ortografia română*, conferință ținută la 3 februarie 1885 la Ateneul Român.

[8] Vezi analiza acestei opere în articolul nostru *Titu Maiorescu și problemele limbii*, în LR, XIII, 5, 1964, p. 483 ș.u.

[9] Cf. D. Macrea, *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, București, 1982, p. 151 ș.u.; Id., *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 140 ș.u.: studiul *Mozes Gaster*.

Gaster ţine să precizeze cu mândrie că „Bianu a adoptat în mod tacit sugestia pe care o făcusem..., toate tipăriturile moderne din ultimii 20–30 de ani au urmat în întregime exemplul şi sistemul meu”[10].

E important de observat că Gaster apreciază cu înţelegere eforturile cărturarilor de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea (Ienăchiţă Văcărescu, Ion Heliade Rădulescu, bănăţenii Radu Tempea, Diaconovici Loga, Molnar ş.a.) de simplificare a alfabetului chirilic în scrierea românească în direcţia impunerii totale a alfabetului latin.

După cum se ştie, ortografia latinizantă era motivată de nevoia explicării originii latine a limbii. Etimologismul ortografic a fost, de fapt, o modalitate de exprimare a reconstrucţiei foneticii şi gramaticii într-o fază mai veche de evoluţie, mai apropiată de latină. Gaster însă, ca mulţi alţi contemporani, era convins de latinitatea gramaticii şi a lexicului fundamental românesc, ceea ce făcea de prisos afirmarea acesteia şi prin ortografie. El observă că şi „în haină chirilică româna a fost recunoscută ca limbă romanică, şi Diez, fondatorul filologiei romanice, a pus limba română, încă de pe la 1836, între celelalte limbi surori”[11]. Ortografia fonetică („a scrie numai câte un semn pentru fiecare sunet”) se impunea îndeosebi prin aceea că se crease la noi o limbă literară unitară, cu deosebiri neimportante de la o provincie la alta, ceea ce elimina pericolul tulburării sistemului fonologic prin intervenţia variantelor regionale ale sunetelor. Gaster intuia caracterul supradialectal al normelor limbii literare, dezvoltarea unitară a acestei variante culte a limbii şi contribuţia fundamentală a oamenilor de litere la crearea şi generalizarea ei. „Avem deja o limbă literară care se ridică deasupra diferenţelor dialectale, şi este expresiunea dezvoltării intelectuale a poporului român în întregimea sa”[12]. Difuzarea formelor noi ale culturii în toate straturile populare e condiţionată de existenţa unei limbi literare unitare. „Această limbă – scrie Gaster – să o cultivăm şi să o lăţim peste toate unghiurile ţării româneşti, făcând pe toţi părtaşi aceleiaşi culturi, aceloraşi simţăminte”[13].

Aceste idei valoroase circulau în lingvistica vremii. Gaster are meritul deosebit de a le fi receptat cu obiectivitatea proprie savantului de înaltă ţinută ştiinţifică.

Considerată în totalitatea ei, opera ştiinţifică a lui Gaster (lingvistică, filologică, folcloristică) este legată de istoria limbii române, ceea ce este în acord cu orientarea generală a epocii. Cercetarea aprofundată a istoriei, pe toate planurile, reprezintă o direcţie dominantă în ştiinţa şi cultura românească. Cipariu, Hasdeu, Şăineanu, Gaster, Lambrior ş.a. sunt, în primul rând, istorici, studiază limba din

[10] Mozes Gaster, *Memorii. Corespondenţă*, p. 73.
[11] *Originea alfabetului şi ortografia română*, p. 41.
[12] *Ibid.*, p. 42.
[13] D. Macrea, *Lingvişti şi filologi români*, p. 141; v. şi *Lingvişti şi filologi evrei din România*, prezentare şi antologie de Lucia Wald, Bucureşti, Editura Hasefer, 1996, p. 39–55.

perspectiva evoluției ei de la origini până în perioada modernă. Această insistență asupra trecutului, mai apropiat sau mai îndepărtat, al evoluției limbii se continuă, la un alt nivel, în prima jumătate a secolului al XX-lea. Al. Philippide, Ov. Densusianu, Sextil Pușcariu, Al. Rosetti ș. a. se impun, prin excelență, ca istorici ai limbii.

Lucrările lui Gaster din acest domeniu reținatenția prin temele abordate și, mai ales, prin metodologia, nouă pentru acea vreme, a cercetării lingvistice.

Disertația de doctorat[14], susținută la Leipzig în 1877, este unul dintre cele dintâi studii de fonetică istorică, în care e urmărită evoluția velarei *c*[15] în diferite contexte, nu numai în lexicul moștenit din latină, ci și în cel împrumutat din slavă, maghiară, turcă, neogreacă, în cuvintele comune, precum și în antroponime și toponime. Nu sunt lăsate deoparte, din acest punct de vedere, nici graiurile dacoromâne și dialectele aromân și istroromân, româna veche și cea modernă. Se observă din acest studiu că în concepția lui Gaster româna trebuie considerată în toată diversitatea ei, în dimensiunea orizontală și în cea verticală. Concluziile rezistente ale unei cercetări se întemeiază pe epuizarea faptelor și pe aplicarea metodei comparativ-istorice. Acesta e un principiu care devenise esențial în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea, caracteristic curentului neogramatic. Gaster însuși se considera neogramatic: „Eu acord cea mai mare importanță caracterului legic al modificărilor fonetice și admit o excepție numai acolo unde o altă explicație este imposibilă, iar fenomenul anormal este sprijinit de o analogie"[16]. În gândirea lui, acțiunea legilor fonetice și analogia la care se adaugă factorul psihologic, care generează expresiile afective, sunt principiile care guvernează evoluția limbii. Aceasta este, de fapt, esența curentului neogramatic în a cărui atmosferă tânărul Gaster se instruia la universitățile germane.

Ca și Șăineanu, Gaster e atras de timpuriu de studiile de lexicologie istorică. Primele sale încercări de etimologie, din perioada studenției la Breslau și Leipzig, sunt publicate de Hasdeu în prestigioasa revistă „Columna lui Traian".

Mai întâi articolul *Câteva rectificări la etimologiile grece, turce și maghiare ale lui Roesler*[17], în care Gaster are în vedere studiul lui R. Roesler, *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Rumänischen* (Wien, 1865), precum și o notiță asupra elementelor maghiare din română intercalată în *Rumänische Studien* (Leipzig, 1871).

[14] *Zur rumänischen Lautgeschichte. I. Die gutturale Tenuis, Inaugural Dissertation*, în „Zeitschrift für romanische Philologie", 1878.

[15] Dintr-o scrisoare către Hasdeu, aflăm că intenționa să studieze și evoluția corespondentei sonore *g*. În treacăt fie spus, în aceeași vreme apărea în „Romania", 1877, studiul lui Al. Lambrior *Du traitement des labiales* ***p, b, v, f*** *dans le roumain populaire* și, în anii următori, tot în „Romania", studiile acestuia asupra evoluției lui *e* scurt latin în română (1878) și a vocalelor accentuate (1880, 1881).

[16] În recenzia la Cihac reprodusă de Hasdeu în CB, I, p. 528.

[17] „Columna lui Traian", VII, 1876, p. 521–526.

Erau anii în care Hasdeu publicase *Istoria critică a românilor* (1873), o violentă ripostă la teoriile lui Roesler, şi pregătea cele trei volume *Cuvente den bătrâni* (1879–1881). Unele observaţii etimologice făcute de Gaster în acest articol sunt corecte, aşa cum apar astăzi în studiile de profil: *andrea, balaur, da* adv., *dascăl, eleşteu, cuteza, murg, schimonosi, urmă, flăcăiandru, frică, lălău, răpi* vb., *ciripi, surugiu, cireadă*. Autorul înşiră apoi cuvinte turceşti, greceşti şi maghiare care lipsesc la Roesler: *abă, acadea, ageamiu, aguridă, aldămaş, alva, angara, argăsi, arpacaş, arşic*.

În anul următor al „Columnei"[18], studentul Gaster publică o recenzie laudativă la *Dictionnaire turc-arabe-persan*, vol. I–II, Leipzig, 1866–1876 al Dr. I. Th. Zenker. Se reţin câteva mici observaţii privind cuvinte turceşti din română ca *bursuc, ciorbă* ş.a., de unde rezultă un interes special pentru lexicul de circulaţie balcanică.

În istoria lingvisticii româneşti, Gaster se impune însă prin două remarcabile studii referitoare la caracterul romanic al limbii noastre şi la specificul ei evolutiv: *Stratificarea elementului latin în limba* română[19] şi *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen*[20]. În primul dintre acestea, Gaster susţine ideea că în structura lexicală românească de origine latină ar exista trei straturi deosebite cronologic unele de altele. Peste stratul vechi moştenit direct s-ar fi suprapus altul, ceva mai nou, trecut prin intermediul limbii albaneze, pe care el o considera, după expresia lui G. Meyer, „eine halbromanische Sprache": „Elementul latin însuşi – scrie el – nu este un strat omogen, ci se compune din pături suprapuse. Din aceste pături numai cea dintâi este cea mai veche, provenind de-a dreptul de la coloniile romane aşezate pe pământul Daciei de pe timpul ocupaţiunei. Peste acest strat vechi s-a suprapus o pătură nouă de elemente latine prin intermediul limbii albaneze, care însăşi nu este altceva decât un dialect tracic pe jumătate romanizat"[21]. „O a treia pătură, în fine, reprezintă elementele primite prin intermediul slavilor"[22]. Deosebirile dintre aceste straturi lexicale ar fi mai ales de natură fonetică. După Gaster, cuvintele de origine latină care se găsesc şi în albaneză şi care nu au evoluat în română după regulile fonetice de tip latin ar fi intrat relativ târziu prin intermediul acestei limbi. Cuvinte ca: *berbece, brad, buză, căciulă, cal, cânepă, cetate, chingă, coapsă, cot, cuscru, mânz, mugur, negură, preot, sterp, vatră* ş.a. provin, după Gaster, din latină, dar prin filieră albaneză. La fel, *cumpănă* ar fi mlat.

[18] *Ibid.*, VIII, 1877, p. 298–300.

[19] „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", an. I, vol. I, 1882, p. 17–32; p. 345–356 (abrev. RIAF).

[20] „Grundriss der romanischen Philologie", hg. Gustav Gröber, I Band, Strassburg, 1888, p. 406–414.

[21] RIAF, I, 1882, p. 20.

[22] *Ibid.*

Campana, pe care româna l-ar fi primit prin slavă. Aceste erori trebuie puse pe seama faptului că evoluția fonetică în trecerea de la latină la română era insuficient cunoscută la sfârșitul secolului al XIX-lea. De asemenea, orientarea neogramatică determina explicarea, chiar și a excepțiilor, prin legi fonetice stricte. Acestea puteau fi oferite de împrumuturile latine din albaneză, limbă cu care româna are numeroase afinități. Trebuie adăugat, totodată, faptul că în domeniul substratului Gaster avea alte concepții decât Miklosich, Schuchardt, Hasdeu, care explicau elementele nelatine din română asemănătoare cu albaneza ca rezultat al acțiunii unui substrat comun asupra latinei balcanice.

Cu toate acestea, unele observații de detaliu trebuie reținute din studiul lui Gaster, ca, de exemplu, *văpaie* raportat la alb. *vapë, acă* (în *acătare*) comparat cu alb. *akë*, ori, mult mai interesant, frecvența foarte ridicată a fricativei *ș* în albaneză, prin care s-ar explica și preferința românei pentru acest sunet datorat unui impuls din partea substratului: *mușchi, șchiop, așchie, creștet* ș.a, cuvinte latine în care explicația apariției lui *ș* întâmpină unele dificultăți.

Gaster datorează filierei albaneze și evoluțiile semantice identice ale unor cuvinte latine: *merge*, alb. *mërgoj* (lat. *mergere* „a se afunda"), *orb*, alb. *i verbër* (lat. *orbus* „orfan"), *pădure*, alb. *pyll* (lat. *paludem* „baltă"), *tufă*, alb. *tufë* (lat. *tufa* „moț, panaș"), *untură*, alb. *yndyrë* (lat. *unctura* „îmbălsămare"), *ura*, alb. *uroj* (lat. *orare* „a vorbi, a ruga"), *urî*, alb. *urrej* (lat. *horreo* „a se zbârli, a tremura"), *vară*, alb. *verë* (lat. *ver* „primăvară" etc.).

Studiul lui Gaster privind așa-zisa „stratificare" a lexicului de origine latină se impune totuși prin metoda folosită, aceea de a atrage în cercetarea etimologică comparativă a fondului latin corespondentele latinești din albaneză. „Mergând pe urmele lui Miklosich, el a izbutit să identifice cuvinte care se găsesc numai în română și albaneză, să arate particularitățile lor formale și să înfățișeze evoluția lor semantică identică în cele două limbi"[23]. Se poate spune că Gaster intuiește astfel așa-numita „romanitate balcanică", în care se include și albaneza prin numeroasele împrumuturi lexicale din latină.

Mai târziu, a circulat și ipoteza inversă, aceea că unele elemente latine din albaneză pot fi explicate ca împrumuturi nu direct din latină, ci prin filieră românească sau prin dalmată.

Trebuie arătat, în sfârșit, că teoria straturilor lexicale era cunoscută în lingvistica de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Astfel, Adrien Tavernay, un discipol al lui Gaston Paris, susținea[24] că cuvintele românești de origine latină cu *u* neaccentuat păstrat au apărut în circulație mai târziu decât cele cu *u* sincopat.

[23] Ștefan Pașca, *Activitatea lui Mozes Gaster în domeniul lingvisticii și al filologiei române*, în „Cercetări de lingvistică", Cluj, I, 1956, p. 107.

[24] Adrien Tavernay, *Phonétique roumaine: le traitement de* ***tj*** *et du suffixe -ulum, -ula en roumain*, în „Études romanes dédiées à Gaston Paris", Paris, 1891, p. 275–278.

Astfel, *mascur* (lat. *masculus), singur* (lat. *singulus*) etc. ar fi mai târzii decât *ochi* (lat. *oculus*), *ureche* (lat. *auricula*) etc. După părerea noastră, mai aproape de adevăr este explicaţia prin analogie cu elementele din substrat, care au conservat pe *u*: *abure, mugure, strugure, viezure* etc.

Cel mai important studiu al lui Gaster privind istoria limbii noastre este, fără îndoială, cel consacrat elementelor nelatine din limba română, intitulat chiar *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen*. El precizează de la început că fondul esenţial al românei este, fără niciun dubiu, cel latin. Deosebirea faţă de celelalte limbi romanice constă în numărul mare de împrumuturi din limbile cu care a venit în contact, mai exact, albaneza, slava meridională, maghiara, turca şi neogreaca.

Pentru asemănările (fonetice, gramaticale şi lexico-semantice) apelează la materialul din scrierile lui Miklosich şi Hasdeu. E vorba, între altele, de vocala *ă*, postpunerea articolului definit, structura numeralului cardinal de la 11 la 19, viitorul cu *volo*, sistemul cazurilor din flexiunea substantivală şi pronominală etc.

Concordanţele româno-albaneze care nu se pot explica în română prin influenţă albaneză şi nici ca transmisiuni din tracă ori iliră se datoresc, după Gaster, influenţei puternice din partea unei populaţii turcice, bulgarii turanici, care au apărut pe la anul 660, asimilându-se, după vreo trei secole, în masa popoarelor balcanice. El atrage atenţia asupra faptului că multe trăsături comune românei şi albanezei se găsesc şi în greacă şi bulgară şi că ele ar fi inovaţii târzii, de după secolul al VI-lea, când nu mai era posibilă o influenţă tracă ori traco-iliră.

Teoria aceasta a fost primită cu mari rezerve de lingvişti[25]. Astăzi este ignorată cu totul. Trebuie să apreciem însă faptul că Gaster avea o bună informaţie în domeniul albanisticii, considerând aceasta ca o condiţie indispensabilă pentru studierea nu numai a substratului limbii române (elementele comune cu albaneza), ci şi a fondului latin propriu-zis al acesteia.

Gaster a observat că unele trăsături comune românei şi albanezei se găsesc şi în alte limbi învecinate (bulgara, neogreaca), ceea ce înseamnă că intuia, ca şi Kopitar, Miklosich ş.a., ideea unui „Sprachbund" balcanic, care avea să fie dezvoltată mai târziu, în secolul al XX-lea, de Pericle Papahagi, Kr. Sandfeld, Al. Rosetti ş.a.

Elementele celelalte („nichtlateinische"), adică slave, maghiare, turceşti şi neogreceşti, sunt judicios interpretate de Gaster. El observă, de exemplu, caracterul bulgăresc al împrumuturilor slave, stăruie asupra exagerărilor lui Cihac privind ponderea lexicului românesc de origine slavă, reia teoria lui Hasdeu în legătură cu

[25] În „Grundriss der romanischen Philologie", I Band, hgg. Gustav Gröber, Strassburg, 1888, sunt publicate două studii remarcabile: 1. H. Tiktin, *Die rumänische Sprache* (p. 438–460), o descriere amănunţită (mai ales fonetică şi morfologică) făcută din perspectivă istorică şi 2. G. Meyer, *Die lateinischen Elemente im Albanesichen* (p. 804–821), în care, evident, se fac referiri permanente la română. În ambele studii nu se fac raportări la ipoteza lui Gaster.

formarea pe teren românesc a toponimiei de aspect slav (derivate româneşti de la entopice de origine slavă).

Cât priveşte elementele ungureşti din română, e de remarcat că acestea nu sunt atât de numeroase cum credea Cihac. Ele lipsesc din aromână şi istroromână, de unde o concluzie de istorie socială: absenţa unui contact direct cu populaţia de limbă maghiară.

Nu trebuie ignorată nici influenţa inversă, remarcată de Hasdeu, adică elemente româneşti pătrunse de timpuriu în maghiară, în perioada aşezării ungurilor în locurile actuale.

Pentru cuvintele de origine turcă, Gaster trimite la studiile lui Şăineanu, pe care le-a stimulat şi chiar a recomandat publicarea lor în revista lui Gr. Tocilescu. El observă caracterul popular al unui stoc important de elemente turceşti şi, de asemenea, faptul că influenţa turcă este relativ uniformă asupra limbilor balcanice. Din turcă avem mai ales substantive şi adjective, precum şi câteva sufixe. Lipsesc verbe de origine turcă.

Influenţa grecească a însoţit evoluţia limbii noastre de la origini până în pragul epocii moderne, prin elenismele latineşti, apoi prin elementele bizantine, răspândite în toate idiomurile balcanice şi, în sfârşit, prin cele neogreceşti, din perioada fanariotă. Adăugăm aici faptul că un fond masiv de elemente greceşti pătrunde în română, în epoca modernă, prin filieră romanică.

După cum se vede, Mozes Gaster medita asupra problemelor fundamentale ale istoriei limbii române. El avea convingerea că româna nu poate fi studiată bine decât în totalitatea ei; de aici şi interesul lui pentru dialectele şi graiurile româneşti. El face mereu apel la datele aromânei şi istroromânei, la raporturile acestora cu dacoromâna.

El observă bine că dacoromâna e *foarte unitară*, deosebirile dialectale sunt mici şi neimportante. „Nu avem dialecte dacoromâne – scrie el – ci numai nuanţe dialectice"[26].

Mai mult, el constată că deosebirile de la un grai la altul nu sunt foarte vechi, „sunt relativ moderne, ieşite din forme arhaice"[27].

Gaster a intuit conceptul de română comună: „Aceste *toate împreună*, adică dialectul dacoromân, macedoromân şi istroromân, constituiesc limba română, şi nu numai cel dintâi, precum s-a considerat până acuma"[28]. El spune că din comparaţia interdialectală se pot „lumina fazele prin care a trecut graiul legiunilor"[29]. Acest mod de înţelegere a fazelor de evoluţie a latinei dunărene va fi dominant, în secolul

[26] In RIAF, I, 1883, p. 236, recenzie la Fr. Miklosich, *Rumunische Untersuchungen*, Wien, 1881–1882.

[27] *Ibid.*

[28] *Ibid.*

[29] *Ibid.*

următor, la marii lingvişti, Philippide, Densusianu, Puşcariu, Rosetti, care au întocmit, în diverse variante, operele monumentale de istorie a limbii române.

Măsura supremă a forţei de creaţie a acestui savant e dată de *Crestomatia română. Texte tipărite şi manuscrise* (sec. XVI–XIX), *dialectale şi populare, cu o introducere, gramatică şi un glosar româno-francez*, Leipzig – Bucureşti, 1891. Precuvântarea la impunătoarea operă, cu care Gaster e recunoscut între marii noştri filologi, are ca motto celebrele cuvinte de la 587, din cronica lui Theophanes, *torna, torna, fratre*, considerate de el ca „cel mai vechi monument al limbii române". Acestea exprimă „scopul şi tendinţa acestei cărţi: «de a ne întuma către trecut»". Istoria limbii române nu poate fi studiată fără cunoaşterea limbii vechi: „cât se poate mai multe texte şi fragmente de texte din vechea literatură română şi de a urmări astfel pas cu pas...mersul gradat al dezvoltării limbii româneşti".

Aşadar, pentru Gaster, ca şi pentru ceilalţi mari lingvişti ai epocii, textele vechi sunt un popas necesar în studierea evoluţiei românei de la latină până astăzi.

Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti,
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

Gh. Chivu

CARTE DE PRE RUDITU LUMII, O COPIE TRANSILVĂNEANĂ DIN *PALIA DE LA ORĂŞTIE*

1. În fondul de carte veche constituit, la Gyula, de către Episcopia Ortodoxă Română din Ungaria, se păstrează, sub numărul de inventar 94.3.1, un manuscris de la începutul secolului al XVIII-lea, ce a aparţinut bisericii româneşti din Körösszakál – Săcal[1].

Este un miscelaneu format din 193 de file[2], cu dimensiunea de 29,3 × 18,5 cm[3], având în alcătuire 9 texte:

1. f. $1a^{r}$–4^{r}/6: *<apocrif religios>*, fără partea iniţială; *incipit*: pica câte 9 mii, alteori câte 10 mii de oamini, pica şi cădea în zi de armele lor şi nice un fel om nice înainte, nice înapoi, ce totdeauna şi totu în rândul îi struncina şi omorâia";

2. f. 4^{r}/7–6^{v}, 15^{v}–16^{r} : *Învăţătura lui* sti *Ilie prorocul*;

3. f. 7^{v}–15^{r}: *Când au tăiat Irodu cele 14 întunerece de prunci mici*;

4. f. 16^{v}: *<Întrebări şi răspunsuri>*;

5. f. 17^{r}–179^{r}: *<Antologhion>*;

6. f. 179^{v}–184^{r}: *Carte de pre ruditu lumii*, fără partea finală; *desinit:* Şi slobozi pre <e>i Domnul Dum<nezeu> afară din raiul dulceţii cum să lucre pământul din carele şi elu...";

7. f. 185^{r-v}: *Cuvântul de vreame de apoi,* fără partea finală; *desinit:* Zisă Mamer filosof: Când va fi vremea de apoi, iară muma-ş va votri fata...";

8. f. 186^{r}–192^{r}: *Povestea sfântului Chiric şi a ma<i>cii sale Iulita;*

9. f. 192^{v}: *<fragmente religioase>*[4].

Textele sunt scrise cu cerneală neagră, de nuanţe diferite (în *Antologhion* a fost utilizat, pentru unele ornamente, unele titluri şi iniţiale, şi chinovarul), pe hârtie groasă, cu filigran[5], de proveniență diversă.

[1] Vezi Teodor Misaroş, *Din inventarul de manuscrise, cărţi şi obiecte de cult de la biserica ortodoxă română din Körösszakál – Săcal (R.P.Ungaria)*, în „Biserica Ortodoxă Română", XCII, 1974, nr. 3–4, p. 476–488; idem, *Din istoria comunităţilor bisericeşti ortodoxe din Ungaria,* Ediţia a II-a, revăzută, Giula, 2002, p.219–220; cf. Florea Oltean, *Românii din Gyula în secolul al XIX-lea*, Giula, 1999, p. 150.

[2] Numerotarea cu cifre arabe scrise cu creionul a fost făcută de Teodor Misaroş, prima filă având numărul 1a. Textul *Antologhionului,* cea mai veche parte a miscelaneului, are şi o numerotare originară, cu cifre chirilice, scrise cu cerneală în colţul din dreapta sus al filelor.

[3] Cf. Teodor Misaroş, *art. cit.*, p. 480.

[4] Pentru descrierea cuprinsului manuscrisului, vezi şi Teodor Misaroş, *art. cit.*, p. 482–484.

[5] Filigranele decalchiate din miscelaneu au fost reproduse de Teodor Misaroş, în *art. cit.*, figura 1.

LR, LV, nr. 5–6, p. 279–285, Bucureşti, 2006

În manuscris există mai multe însemnări[6]. Una dintre acestea[7] atestă că *Antologhionul* a fost scris, în 1707, de către popa Ştefan din Ghingheleag (= Dindeleag), actualmente Livada, jud. Cluj. O alta[8] consemnează faptul că miscelaneul, având deja componenţa actuală, a fost legat şi donat de către Dumitru Ardelean şi soţia sa, Maria, la 14 februarie 1737, bisericii din Simiclăuş, foarte probabil actuala localitate Sânicolau – Bihor[9]. Iar o a treia, plasată pe marginea de jos a filelor 1^{v} şi 2^{r}, în care este menţionat anul 1724, probează copierea scrierii care ocupă primele pagini din manuscris înaintea sau cel târziu în cursul acestui an.

Caracteristicile grafice ale textelor şi succesiunea lor în miscelaneu arată că acesta, datat cu certitudine, în structura actuală, între anii 1707 şi 1737, a fost alcătuit de 6 persoane distincte[10]. În afară de popa Ştefan din Dindeleag, căruia îi este datorat *Antologhionul*, şi de scribul care a completat, înainte de 14 februarie 1737, lacunele apărute în cadrul acestuia[11], un copist anonim a transcris textele 1, 2, 3, 6 şi 8[12], un altul a copiat *Cuvântul de vreame de apoi* (variantă a scrierii numite *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer,* şi nu, cum sugerează titlul, a *Învăţăturii despre vremea de apoi a proorocului Isaiia*[13]), iar alţi doi au scris, pe feţe ale unor file rămase întâmplător goale, o serie de *întrebări şi răspunsuri* (f. 16^{v})[14], respectiv câteva *fragmente religioase* (f. 192^{v})[15].

2. Textele cuprinse în manuscrisul păstrat în fondul de carte veche al Episcopiei Ortodoxe Române din Gyula au fost puţin studiate[16], doar *Antologhionul* şi, recent,

[6] Unele dintre acestea cuprind date care arată că miscelaneul, având deja structura actuală, a fost consultat frecvent în cursul secolului al XVIII-lea: 1748, 1756, 1757 (f. 153^{v}), 1765 (f. 141^{r}), 1774 (f. 182^{v}), 1782 (f. 153^{v}).

[7] „Scris-am eu, popa Ştefan *o(t) ze(m)le Arde(l)skoe,* lăcuitoriu în Ghingheleag, acest *Mineiu izbran.* Ce voiu hi greşit, au slova neîmplinită sau cuvântu nesăvârşit, să nu blăstămaţ, ce să <dz>iceţ să iarte Dumnedzău, ca să fiţ iertaţ şi voi. *Ro(d) Hva* 1707, întru dzilele lui Racoţ Freanţ. *Ispiti(s) o(t) Xe.* Amin." (f. 179^{r})

[8] „Anii Domnului 1737, *mscŭ* feurarie, în patrusprezece zile, s-au legat şi au dat de cât o au legat 7 măriaşi. Direpţ aceea o am dat la sfânta pravoslavnică din Simiclăuş besearecă, să-i fie pomană până la al şaptele neam ... Acuma ţine de dânsa Ardelean Dumitru cu soţul dumisale Maria ... " (f. 7^{r}).

[9] Teodor Misaroş, *art. cit.*, p. 478–479; idem, *vol. cit.*, p. 220; cf. Al. Mareş, *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer (versiunea Körösszakál – Săcal),* în LR, LII, 2003, nr. 4, p. 145, nota 6; idem, *Cărţi populare din sec al XVI-lea–al XVIII-lea. Contribuţii filologice,* Bucureşti, 2006, p. 205, nota 6.

[10] Cf. Teodor Misaroş, *art. cit.*, p. 479; idem, *vol. cit.*, p. 220.

[11] Avem în vedere filele 137, 138, 141, 142, 145–153. După această completare, înainte de ultima recondiţionare a manuscrisului, s-au pierdut alte câteva file. Ne referim, spre exemplu, la o lacună existentă după actuala filă 138.

[12] Pentru scrisul acestuia vezi facsimilul reprodus în planşa anexată, p. 281.

[13] Pentru acest din urmă text, vezi Al. Mareş, *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer. Învăţătură despre vremea de apoi a proorocului Isaia,* Bucureşti, 2002, p. 214–219.

[14] Vezi pentru acestea Teodor Misaroş, *art. cit.*, p. 482–483.

[15] Persoana care a copiat fragmentele religioase de pe fila 192^{v} are un scris asemănător cu aceea care a completat lacunele din *Antologhion*, dar structura miscelaneului face puţin probabilă atribuirea celor două părţi ale miscelaneului aceluiaşi copist.

[16] Parcurgerea manuscrisului care formează subiectul prezentului articol a fost posibilă cu aprobarea IPS Sofronie, episcopul românilor ortodocşi din Ungaria, şi cu sprijinul părintelui protosinghel Siluan Mănuilă, respectiv al doamnei dr. Emilia Martin. Tuturor le adresez şi pe această cale respectuoase mulţumiri.

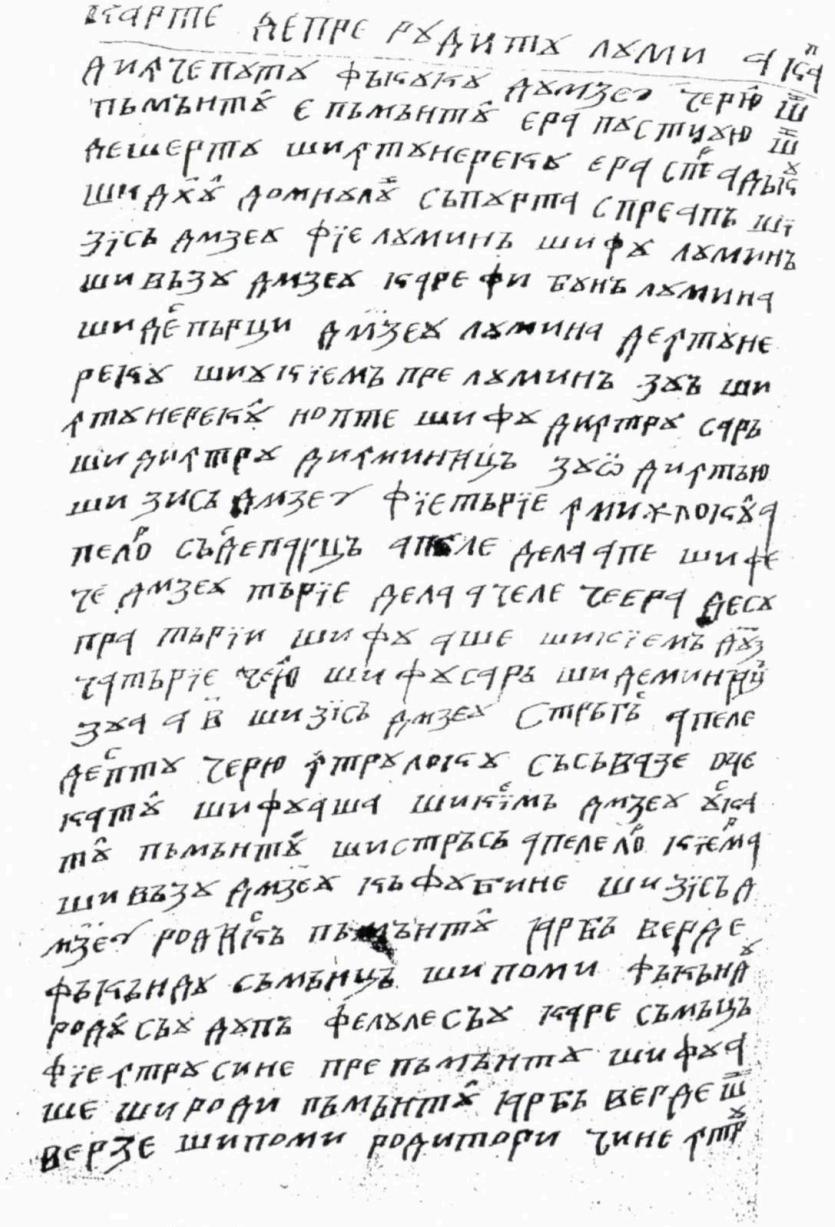

Carte de pre ruditu lumii (ms. Gyula, f. 179^{v})

Cuvântul de vreame de apoi intrând în atenția cercetătorilor[17]. Cauza acestei situații trebuie căutată deopotrivă în păstrarea manuscrisului, până de curând, într-un fond bisericesc din afara României şi în caracterul relativ recent al acestuia. (El aparține primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, când numărul scrierilor religioase în limba română era extrem de mare.) Câteva dintre copiile cuprinse în miscelaneu aduc însă informații interesante asupra circulației unora dintre textele vechi româneşti. A probat aceasta Al. Mareş, care a identificat în *Cuvântul la vreame de apoi* o copie ce derivă din cea mai veche redacție a apocrifului intitulat *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*[18]. Iar în paginile următoare vom încerca să demonstrăm că textul intitulat *Carte de pre ruditu lumii* descinde indirect din cea mai veche tipăritură românească apărută în sud-vestul Transilvaniei, *Palia de la Orăştie*.

3. În manuscrisul de la Gyula, textul aflat pe filele 179^{v}–184^{v} cuprinde materia primelor trei capitole din cartea întâi a *Vechiului Testament*[19].

Scribul, insuficient de atent în reproducerea sursei pe care a avut-o la dispoziție, omite litere (*ala<l>tu* 182^{v}/8, *che<m>ă* 179^{v}/20, *<de>mineațe* 180^{r}/16, *lumi<ni>* 180^{r}/9), cuvinte (*<în> deşertu* 179^{v}/4, *<fu> demineață* 179^{v}/16) sau pasaje mai ample (*pune vrajbă între tine <şi între muiarea>* 184^{r}/4). Erorile de copiere sunt uneori corectate prin modificarea primei forme transcrise (**мънка** 183^{r}/12 devine **мънкъ** prin suprascrierea ierului între ultimele slove ale cuvântului; lacuna din **с<пре> търїѧ** este întregită prin plasarea slovelor omise deasupra rândului), alteori forma reprodusă greşit nu este observată, faptul trădând, în câteva contexte, fie neînțelegerea unei particularități morfologice arhaice consemnate în original (*era făcute* 182^{v}/12 în loc de *era făcut* „făcuse"), fie utilizarea de către copist a unei alte norme lingvistice (*feteiei* 182^{r}/20, *pustiuiu* 179^{v}/3, contaminări între *fetei* şi *feteei*, respectiv între *pustiu* şi *pustiiu*).

Această normă, reflectată deopotrivă în *Carte de pre ruditu lumii* şi în celelalte scrieri reproduse, de către acelaşi copist, pe filele 1a^{r}–16^{r} şi 186^{r}–192^{r}, arată că textul este datorat unei persoane ce provenea din zona de vest a Transilvaniei. Ne referim la mai multe fonetisme, specifice textelor alcătuite în această parte a Dacoromaniei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea[20], precum: conservarea lui *î* în *pâne* (184^{r}/21, 184^{v}/3), închiderea frecventă a lui *e* medial la *i*

[17] Pentru *Antologhion,* a se vedea Teodor Misaroş, *art. cit.*, p.478–484, iar pentru *Cuvântul la vreame de apoi,* Al. Mareş, *art. cit.* Ultimul studiu citat a fost reluat în volumul *Cărți populare din sec. al XVI-lea–al XVIII-lea. Contribuții filologice,* unde a fost publicată, la p. 325–326, şi transcrierea apocrifului.

[18] Al. Mareş, *art. cit.*, p. 478–484; idem, *vol. cit.*, p. 204.

[19] Penultimul verset al capitolului al treilea este incomplet, dar după actuala filă 184^{v} urmau cel puțin alte două, după cum arată cotorul filelor incluse în legătură.

[20] Vezi, pentru caracteristicile lingvistice ale acestora, Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 351–362, 409–424.

(*creştiţi* 180[r]/26, *pasirilor* 180[v]/8, *pintru* 184[r]/13), alternanţa dintre *ça* final accentuat şi *ę* (*aşa* 181[r]/8, 182[r]/14, dar *aşe* 179[v]/15, 182[r]/9), utilizarea constantă a lui *z* (*auziră* 183[r]/17, *Dumnezeu* 179[v]/2, 6, *frunze* 183[r]/16, *miazăzi* 183[r]/19) şi a lui *ğ* (*agiutor(iu)* 182[r]/3,13), durificarea consoanelor *s, z* şi *ţ* (*pusără* 183[r]/16, *sară* 179[v]/10; *să viază* 184[v]/17, *zua* 181[r]/5; *înmulţască* 180[r]/28; cf. *sintu* 182[v]/16, *văzindu* 183[r]/9, *<de>mineaţe* sg. 180[r]/3), alternanţa dintre rostirile moi şi dure ale lui *ş* aflat în poziţie „moale" (*<a> şapte* 181[r]/2, *a şasa* 180[v]/27, dar *şerpele* 182[v]/10, *şerpelui* 183[v]/16) sau păstrarea lui *m* în *rumpe* (183[r]/15–16). Spre aceeaşi zonă vestică a ţării trimit: forma uneori invariabilă a articolului posesiv (*numele a lor* 182[r]/10), o serie de forme verbale de tip arhaic (*şti* „ştie" 183[r]/3, 184[v]/14; *să lucre* 181[r]/15, 184[v]/19; *să mânce* 184[v]/16–17, *să nu mânci* 181[v]/24) şi câteva cuvinte, unele specifice zonelor transilvănene în care s-a exercitat influenţa maghiară (*alnicu* „viclean" 182[v]/10, *durori* „dureri" 184[r]/9, *rudit* „creare" 179[v]/1, *tăroasă* „însărcinată" 184[r]/9)[21].

Compararea textului cu traducerile din cartea *Facerii*, cunoscute până la începutul secolului al XVIII-lea, indică fără nici un dubiu transcrierea, în manuscrisul de la Gyula, a unui izvor ce descinde din cartea imprimată în 1582, la Orăştie, iar nu din cea apărută, în 1688, la Bucureşti[22].

Argumentează această afirmaţie nu doar identitatea de text dintre manuscris şi *Palie*, ci şi existenţa, în porţiunea comună a celor două surse, a unei lacune, apărute în tipăritura sud-vest transilvăneană foarte probabil din neglijenţa tipografilor[23]:

„Şi Dum<nezeu> i blagoslovi pre <e>i şi zise lo<r>: Creşteţi şi vă înmulţi<ţi>, şi împleţi pământul şi biruiţi pre elu, şi domniţi pre *<peştii mării şi pre>* paserile ceriului şi pre toate fierile lor ce se leagănă pre pământu." (ms. Gyula, 180[v]/12–17)

„Şi Domnezeu blagoslovi ei şi zise lor: Creaşteţi şi vă înmulţiţi, şi împleţi pământul şi biruiţi el, şi domniţi pre *<peştii mării şi pre>* pasările ceriului şi a toate fierilor ce se leagănă pre pământu." (Palia, 14/24–15/3).

Iar ipoteza este întărită de constatarea, în manuscris, a unei alte omisiuni, explicabile, de această dată, printr-un bourdon, favorizat de dispunerea textului în tipăritura din 1582:

„Şi fece Dumnezeu tărie <...> de la acele ce era desupra tării şi fu aşa." (ms. Gyula, 179[v]/13–15).

„Şi feace Domnedzeu tărie *şi despărţi apele ce era desupt tărie* de cealea ce era desupra tăriei şi fu aşa." (Palia, 12/17–20).

[21] Pentru răspândirea ultimelor cuvinte în textele vechi, a se vedea, în afara extraselor publicate în cele două serii ale *Dicţionarului limbii române*, Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române vechi (1640–1780). Termeni regionali*, Bucureşti, 1987, s.v.

[22] În afara tipăriturii bucureştene, a se vedea, în acelaşi sens, şi pasajele corespunzătoare primelor trei cărţi din *Facerea* existente în ms. rom. BAR 4389.

[23] Vezi Mario Roques, *Introduction*, în *Palia d'Orăştie (1581–1582)*, I, Paris, 1925, p. LX.

În manuscrisul de la Gyula există însă o serie de diferențe față de tipăritura din 1582, care arată că fragmentul intitulat *Carte de pre ruditu lumii* nu este o copie directă a *Paliei.* Nu ne referim, desigur, la modificările care privesc ortografia, topica, fonetica sau morfosintaxa textului[24], a căror apariție a putut fi impusă aproape firesc de evoluția scrisului literar, și nici la unele substituții lexicale[25] sau adăogiri de cuvinte, menite, poate, să faciliteze, în opinia copistului, înțelegerea unor pasaje[26]. Avem în schimb în vedere modificarea redactării unor fragmente mai ample în cadrul capitolului al 3-lea al textului:

„Răspunsă șerpele și zise: Nice cu o moarte nu veți muri, că știi Dum<nezeu> că în ce zi și în <ce> ceasu voru mânca dintru acela pom, într-acela ceas li să vor deșchide ochii lor. Și zise șerpele: S-ați mânca, ați fi Dumnezeu și ați ști și voi totu binele și răul." (ms. Gyula, 183^{r}/1–8)

„Zise șarpele la muiare: Nece cum nu vreți cu moarte muri, că știe Domnezeu cum, vere în care zi vreți mânca dentr-îns, deșchide-se-vor ochii voștri și vreți fi ca Domnedzeu, știind binele și <răul>." (Palia, 18/18–22)

Deloc singulară, o astfel de modificare indică o certă depărtare de textul tipăriturii și o apropiere surprinzătoare de o copie a aceleiași prime cărți a Vechiului Testament, păstrată într-un manuscris descoperit, la sfârșitul secolului al XIX-lea, de către V. Mangra, în Cintei – Arad. În cadrul acestui din urmă manuscris, intrat în colecțiile Bibliotecii Academiei din Bucureşti sub cota ms. rom. 130, se regăsesc, în fragmentele corespunzătoare miscelaneului de la Gyula, aceleași particularități lingvistice (copiștii aparțineau deci aceleiași zone și, practic, aceleiași epoci[27]), aceleași erori[28], aceleași adăogiri și lacune (inclusiv acelea care sugerează descendența comună din cartea imprimată la Orăștie, în 1582) și aceleași amplificări de text. Iată un nou pasaj semnificativ în acest sens:

[24] Din această ultimă categorie de fapte lingvistice ies în primul rând în evidență înlocuirea unor forme verbale arhaice, precum perfectul simplu tare sau mai-mult-ca-perfectul perifrastic, anticiparea și reluarea complementelor directe și indirecte prin forme pronominale atone, respectiv utilizarea prepoziției *pre* ca morfem al acuzativului.

[25] Merită semnalată înlocuirea regionalismului *celui* (*celui-mă* Palia, 20/3) cu *înșela* (*mă înșelă* ms. Gyula, 183^{v}/15).

[26] A se vede, spre exemplu: „Cine te-au făcut de ești gol ?" (ms. Gyula, 183^{v}/7–8), față de „Cine ție spuse că ești gol ?" (Palia, 19/19) sau „Dară tu derep ce ai făcut aceea pre soțul tău, pre Adam ?" (ms. Gyula, 183^{v}/12–14), față de „Căce ai făcut aceaea ?" (Palia, 20/1).

[27] Potrivit catalogului fondului de manuscrise al Bibliotecii Academiei, ms. rom. 130 datează de la începutul secolului al XVIII-lea (vezi G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești. BAR, 1–1600*, [I], București, 1978, p. 42). Filigranologic, manuscrisul aparține însă celei de-a doua jumătăți a secolului anterior, fiind scris la o dată cuprinsă între 1679 și 1699 (vezi Cristina-Ioana Dima, *O traducere a Vechiului Testament mai puțin cunoscută de la sfârșitul secolului al XVII-lea,* Conferințele Academiei Române, București, 2006, p. 5).

[28] În ambele manuscrise, spre exemplu, sintagma *chemă mare* din pasajul „și strânsul apelor chemă mare" (Palia, 13/4), a devenit *chemară,* cuvântul anterior fiind modificat și el greșit în *apele lor* (ms. Gyula, 179^{v}/20; ms. rom. BAR 130, 132^{v}/9).

„Şi zise lui Adam: Tu, Adame, pintru ce nu ascultaşi glasul mieu, ce ascultaşi glasul muierii tale şi mâncaşi din lemnul dintru carele-ţ porunciiu eu ţie să nu mână<n>ci, blăstăma-te-voiu să lucrezi pământul şi cu ustăneală să te hrăneşti, şi cu sudorile feţei tale mânca-veri pâne ta. Spini şi scai şi urzici să rodească după palmele tale şi veri mânca iarbă câmpulu<i>." (ms. Gyula, 184^{v}/12–185^{r}/2, ms. rom. 130, f. 136^{v}/16–23)

„Şi lui Adam zise: Căce că ascultaşi glasul muieriei tale şi ai mâncat den lemn den care porâncii ţie să nu mănânci, blăstămat pământul, în lucrul tău cu nevoie te hrăneşte dentr-însu în viaţa ta. Spini şi urzici să rodească şi veri mânca iarba câmpului." (Palia, 20/17–24)

4. *Carte de pre ruditu lumii* este deci o copie indirectă de pe textul corespunzător din *Palia de la Orăştie*, copistul anonim sau cel care a transcris sursa utilizată de acesta selectând din celebra tipăritură sud-vest transilvăneană un fragment căruia i-au modificat parţial titlul.

Derivă însă scrierea păstrată în manuscrisul de la Gyula din copia nord-hunedoreană aflată, în prezent, în ms. rom. 130 de la Biblioteca Academiei Române?

Identitatea formală a celor două fragmente manuscrise, circulaţia lor în localităţi apropiate din partea vestică a teritoriului românesc şi data mai târzie a variantei cuprinse în miscelaneul din Ungaria par să sugereze un răspuns afirmativ. De altfel, manuscrisul de la sfârşitul secolului al XVII-lea este, în mod indiscutabil, mai apropiat de tipăritura din 1582, atât prin întinderea şi prin tipul textelor transcrise, cât şi prin fidelitatea reproducerii titlului primei cărţi a lui Moisi („Carte de prima a lui Moiseiu proroc, ce să cheamă *Bitia*. De pre roditurea lumiei", ms. rom. 130, 132^{r}), respectiv prin păstrarea topicii cifrelor care indică numărul unor capitole[29].

Nu este însă exclus, cel puţin teoretic, ca scrierea intitulată *Carte de pre ruditu lumii* să descindă dintr-o altă sursă, astăzi necunoscută, de acelaşi tip cu ms. rom. BAR 130, al cărei autor va fi operat primul modificarea titlului dat fragmentului din *Facerea*.

Indiferent care va fi fost însă filiaţia fragmentelor manuscrise asupra cărora ne-am oprit în paginile anterioare, prezenţa lor în două miscelanee transilvănene din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea arată atenţia acordată, în partea vestică a teritoriului românesc, vechii tipărituri cunoscute sub numele *Palia de la Orăştie*.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[29] Exact ca în tipăritură, în ms. rom. 130, cifrele *1, 2, 3* precedă substantivul *cap*, în vreme ce în manuscrisul de la Gyula apare „cap 2" (180^{v}/27) şi „cap 3" (182^{v}/9).

Cristina-Ioana Dima

DOUĂ REDACȚII MAI PUȚIN CUNOSCUTE ALE *APOCALIPSULUI MAICII DOMNULUI*

Apocalipsul Maicii Domnului este unul dintre acele texte populare care au circulat intens în spațiul cultural românesc şi care au o finalitate didactică evidentă[1]. Nu doar numărul impresionant de copii manuscrise poate da o măsură despre importanța sa în vechea cultură românească, ci mai ales intervalul foarte lung de timp în care el continuă să fie scris şi rescris. *Apocalipsul Maicii Domnului* apare încă din primul miscelaneu românesc ce cuprinde cărți populare, copiat la granița dintre secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, până în ultimele decenii ale secolului al XX-lea, când textul a devenit o simplă amuletă.

În colecțiile de manuscrise româneşti ale bibliotecilor din Bucureşti şi din Cluj, am identificat 84 de copii ale acestui text.

În ciuda unei circulații atât de largi, *Apocalipsul Maicii Domnului* a reținut atenția cercetătorilor apocrifelor care au circulat în vechea cultură românească, mai ales datorită existenței sale printre textele copiate în *Codicele Sturdzan*. Respectiva versiune este cea pe care Bogdan Petriceicu Hasdeu o editează în *Cuvente din bătrâni*[2]. În *Literatura populară română*, Moses Gaster prezintă în paralel două redacții ale textului: cea din *Codex Sturdzanus* şi una foarte târzie, tipărită, care circula împreună *Visul Maicii Domnului* şi *Legenda Duminicii*, sub titlul *Epistolia Maicii Domnului*. Afirmația autorului: „până acuma n-am reuşit a găsi vreun manuscris intermediar între redacțiunea cea veche, din sec. al XVI-lea, şi cea din sec. al XIX-lea"[3] arată stadiul foarte puțin avansat al studiului acestui text. Acelaşi autor însă, în 1884, incluzând *Călătoria Maicii Domnului la iad* într-o erudită prezentare sinoptică a apocrifelor care au circulat în spațiul românesc, afirmă, intuind mai degrabă decât probând, dinamica textului: „În cursul veacurilor s-au

[1] Sunt texte cu o structură stereotipă al căror conținut suportă modificări însemnate din partea celor care îl difuzau, respectiv din partea copiştilor, devenind astfel un foarte eficient vehicul al unui „cod *sui generis*, care, depărtându-se de modelul autotorității religioase sub semnul căreia se plasează, ar ajunge să fixeze, în mod general, relațiile din cadrul unei comunități" (Emanuela Timotin, *Particularități comune versiunilor de tipul „Ierusalim" ale* ***Legendei duminicii*** *şi textelor juridice*, în „Studii şi cercetări lingvistice", LIV, 2003, nr. 1–2, p. 203–225).

[2] *Cuvente den bătrâni. Limba română vorbită între 1550–1600. Studiu paleografico-lingvistic de Bogdan Petriceicu Hasdeu.*Cu observațiuni filologice de Hugo Schuchardt, tom I. Ediție îngrijită, studiu introductiv şi note de Gh. Mihăilă, Bucureşti, 1983, p. 238–270.

[3] Moses Gaster, *Literatura populară română*. Ediție, prefață şi note de Mircea Anghelescu, Bucureşti, 1984, p. 241.

LR, LV, nr. 5–6, p. 287–300, Bucureşti, 2006

modificat pedepsele şi păcatele. Noi vom cita aici numai unele din cele mai vechi şi altele mai noi"[4]. În continuare prezentarea are la bază, după cum cu uşurinţă se poate observa, aceleaşi două versiuini ale textului despre care scria şi în volumul *Literatura populară română.* Primul care semnalează existenţa a două redacţii distincte ale apocrifului este N. Cartojan, potrivit căruia „În afară de traducerea din secolul al XVI-lea, păstrată în *Codex Sturdzanus*, s-a mai făcut o alta după o redacţie diferită, probabil grecească. În colecţia din Biblioteca Academiei Române, se află o serie destul de numeroasă de manuscripte, care descind dintr-un prototip, ce nu urcă mai sus de secolul al XVII-lea. Toate textele din această grupă înfăţişează o versiune mai dezvoltată în partea finală, unde, după călătoria în iad, este adăogată o călătorie la raiu"[5].

Studiul versiunilor româneşti cunoscute ale *Călătoriei Maicii Domnului la iad* scrise până la 1800 ne-a condus la concluzia că existenţa sau, dimpotrivă, absenţa fragmentului de naraţiune în care Maica Domnului vizitează raiul este un criteriu operant de clasificare a celor peste 35 de texte provenind din secolele al XVII-lea – al XIX-lea. Distingem astfel două mari diviziuni ale apocrifului: *Călătoria Maicii Domnului la iad* şi *Călătoria Maicii Domnului la iad şi la rai.* Cele mai vechi versiuni sunt cele care cuprind doar călătoria la iad a Sfintei Fecioare şi ele vor face obiectul studiului de faţă. Comparând structura celor 39 de versiuni cunoscute ale texului din intervalul mai sus menţionat, am putut stabili existenţa a cinci redacţii *Codex Sturdzanus* (redacţia A), *Versiunea chinurilor fără de odihnă* (redacţia B) şi *Versiunea Marţian* (redacţia C), *Vedenia sfântului Serafim* (redacţia D) şi *Călătoria Maicii Domnului la iad şi la rai* (redacţia E).

Întrucât spaţiul nu ne permite să prezentăm toate redacţiile *Călătoriei Maicii Domnului la iad*, vom lăsa deoparte redacţiile A (cunoscută prin cea mai veche versiune a sa, cea din *Codex Sturdzanus*), D (care prin particularităţile conţinute necesită o cercetare aparte) şi E (o redacţie târzie şi foarte prolifică).

REDACŢIA B

Textele aparţinând acestei redacţii au o schemă narativă apropiată de aceea a versiunii din *Codex Sturdzanus*. Astfel, râul de foc în care sunt scufundaţi păcătoşii în funcţie de gravitatea păcatelor săvârşite nu se confundă cu munca cea întunecată în care sunt condamnaţi să stea cei care l-au răstignit pe Domnul Isus Hristos până la sfârşitul veacurilor; episodul în care Sfânta Fecioară cere să fie ridicat întunericul care zace peste această muncă este mai dezvoltat decât în celelalte redacţii, deoarece îngerii care păzesc această muncă aduc laude Maicii Domnului şi arhanghelului Mihail; condamnaţii despre care arhanghelul Mihail spune că ar fi mâncat carne de om se identifică nu doar cu cei care îşi părăsc fraţii pe nedrept, ci

[4] Moses Gaster, *Apocrifele în literatura română*, conferinţă susţinută de autor la Ateneul Român, în 5 februarie 1884, p. 254.

[5] N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I. *Epoca influenţei sud-slave*, Bucureşti, 1929, p. 75.

şi cu femeile care „ş-au necat şi ş-au lepădat feciorii cânilor"[6]. Deosebirile cele mai semnificative faţă de redacţia A sunt: fragmentele de laudă aduse de îngeri Fecioarei şi arhanghelului Mihail, care au o formă specifică, diferită de celelalte redacţii ale textului; prima muncă descrise chinurile păcătoşilor care şi-au blestemat părinţii; intervalul în care cei din iad sunt iertaţi este din ziua de Paşti până la Rusalii, iar iertarea nu este acordată de Isus Hristos, ci de Dumnezeu Tatăl care îi cere Fiului să îşi arate faţa Sa păcătoşilor.

(B_1) Cel mai vechi dintre manuscrisele care cuprind o atare versiune se află la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj sub cota 4746, provenind din biblioteca lui Iuliu Marţian[7]. Manuscrisul, în care se află o copie a catehismului coresian studiată de Al. Rosetti şi N. Drăganu[8] a fost datat, în urma examenului filigranologic de Al. Mareş în „deceniul patru sau cinci al secolului al XVII-lea"[9] şi localizat de acelaşi autor, pornind de la descifrarea a două criptograme şi a unei riguroase analize lingvistice, în localitatea Bălan din judeţul Sălaj[10]. Textul *Călătoriei Maicii Domnului* cuprins în acest miscelaneu între filele 66^{r}–73^{r}, sub titlul, pe care copistul îl reproduce în slavonă, *Vŭpro(s) Prěčstiꙗ bcꙗ o mꙗka(h) blv(s)i oče <i> proč*[11] nu prezintă particularităţi deosebite în afară de faptul că între filele 68 şi 69 şi, respectiv, 71 şi 72 prezintă discontinuităţi, care arată că lipsesc două file ale manuscrisului, fapt pe care cel care a făcut ulterior numerotarea paginilor nu l-a ştiut.

(B_2) Manuscrisul 4390 păstrat la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj copiat în anul 1761, de către dascălul Ioan Mold<ovanul>, după cum arată foaia de titlu[12], este un *Răzumnic la toate întrebările şi răspunsurile şi de alte multe trebi. Întâiu cum au făcut Dumnezeu pământul şi lumea, adecă oamenii* ***şi altele multe***

[6] *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie de text şi indice de cuvinte alcătuit de Gheorghe Chivu, Bucureşti, 1993, p. 251.

[7] În articolul *Localizarea şi filiaţia textelor din* ***Codicele Sturdzan***, în *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1982, p. 76, Gh. Chivu pune în legătură versiunea *Apocalipsului Maicii Domnului* din acest miscelaneu cu tipul *Călătoriei Maicii Domnului la iad şi la rai* descris de N. Cartojan (vezi nota 5): „O versiune mai amplă a apocrifului, cuprinzând şi episodul călătoriei Maicii Domnului în rai, se păstrează, alături de o copie a *Catehismului* coresian într-un alt manuscris ce a aparţinut lui Iuliu Marţian. Această ultimă versiune descinde dintr-o altă traducere a *Apocalipsului Maicii Domnului* mai apropiată, după cum afirmă N. Cartojan, de textul grecesc care i-a stat la bază". Cum textul din BCU Cluj, ms. rom. 4746, nu cuprinde nicio descriere a călătoriei Maicii Domnului la rai, am încercat să demonstrăm că el conţine cea mai veche versiune, singura din secolul al XVII-lea, a unei alte subcategorii a apocrifului pe care îl avem în vedere.

[8] Vezi Al. Rosetti, *Mélanges de linguistiques et de philologie*, Copenhague – Bucarest, 1947, p. 529–542 şi 543–552, precum şi N. Drăganu, în „Dacoromania", II, 1921–1922, p. 589–590.

[9] Vezi Al. Mareş, *Cărţi populare de prevestire*, în *Cele mai vechi cărţi populare în limba română*, vol. VIII, Bucureşti, 2003, p. 150–151.

[10] *Ibidem*, p. 153–156.

[11] *Întrebarea Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu despre munci, Blagosloveşte, părinte! <Şi> altele*.

[12] Pentru o descriere amănunţită a miscelaneului, vezi Moraru – Velculescu, *Bibliografie cărţilor populare laice*, Bucureşti, 1976, vol. I, p. 124.

istorii frumoase[13] *şi verşuri de folosul <tu>tulor şi ale Sfintei Liturghii învăţături precum să veaze întru sine şi îndreptează scara.* Textul la care ne referim apare, la rândul său, sub titlul *Jitia Preacistii când s-au rugat lui Hristos să trimiţă pre Arhanghel Mihail să-i areate toate muncile ce sânt.* În ceea ce priveşte locul unde va fi fost copiat textul, în afara celor câteva însemnări din care aflăm că manuscrisul se găsea, la sfârşitul veacului al XVIII-lea, în Boiu Mare (jud. Maramureş), menţionăm că faptele de limbă invocate de Al. Mareş pentru a localiza textul intitulat *Cuvânt de învăţătură pentru 12 vise ce-au visat un domn, anume Sahanciu, întru carele să dizleagă cum va fi la vremea de apoi*, copiat de aceeaşi mână, între filele 208 şi 221 ale aceluiaşi manucris, se regăsesc, în bună măsură şi în versiunea *Călătoria Maicii Domnului la iad.* Astfel, cu excepţia câtorva elemente inexistente în naraţiunea pe care o avem în vedere, printre care: cuvânul *streini* care nu apare în textul *Călătoriei*, formele specifice de numeral *al patra, al cincea* precum şi fenomenele *ă* păstrat în *răsipiţi* şi *o* refăcut în *ospăta*, restul trăsăturilor, explicabile „prin raportare la configuraţia graiului maramureşan"[14], sunt identice în cele două povestiri: *e* sincopat în *drept* (53), *u* trecut la *o* în *preoţi* (59), *s* şi *ţ* duri în *dusără* (56), *plânsă* (62), *despărţăsc* (62), *r* moale în *ceriu* (60), *ğ* notat alături de *j*: *au jurat* (60) şi *giurământul* (60), fricativa *z* notată în locul africatei *dz* aproape constant, precum şi *e* final aton trecut la *i* în anumite cuvinte: *undi* (63)[15]. Menţionăm alte câteva trăsături care merită reţinute din textul pe care îl avem în vedere: *ă* proton apare trecut la *a* într-un singur exemplu: *pacatoşilor* (48)[16]; *e* aton trecut la *i* în *sângile* (50)[17], forma *cânilor* (53) fără epenteza lui *i*[18], *u* păstrat în *preut* (59), *preuţii* (60)[19]; *ş* moale în cuvântul *şerpi* (56)[20] şi în *mişeilor* (51), africata *dz* într-o unică ocurenţă *dzise* (58)[21], palatalizarea lui *d* în stadiul *g'* în *unghiţe* (57)[22], pronumele negativ *nimică* (51)[23], precum şi verbul *globi* („a amenda") (50, 51)[24]. Toate trăsăturile lingvistice ale *Călătoriei Maicii Domnului* mai sus menţionate confirmă proveniența nordică a textului şi nu exclud posibilitatea existenţei unui al doilea strat lingvistic, moldovenesc.

(**B_3**) În manuscrisul românesc 4366 BAR, un fragment din această versiune a *Apocalipsului Maicii Domnului* apare ca însemnare marginală, pe una dintre ultimele file, 188^{r-v}, unui *Catavasier* de la începutul secolului al XVIII-lea,

[13] Secvenţa apare cu cerneală roşie în manuscris.
[14] Al. Mareş, *Cărţi populare de prevestire*, p. 64–65.
[15] *Ibidem*, p. 65.
[16] Gheţie, BD, p. 96–97.
[17] Gheţie, BD, p. 105.
[18] Gheţie, BD, p. 111.
[19] Gheţie, BD, p. 116–117.
[20] Gheţie, BD, p. 142.
[21] Gheţie, BD, p. 147–148.
[22] Gheţie, BD, p. 132.
[23] Gheţie, BD, p. 164.
[24] Cf. Liliana Agache, *Nume de dări în documentele moldovenești din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în volumul *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheţie*, p. 35–46.

aparţinând preotului Pavel Moldovay din Bilig, judeţul Bistriţa-Năsăud[25]. Evident data la care această „însemnare" a fost făcută nu poate fi determinată cu precizie. Putem cel mult presupune că ea a fost scrisă înainte de o adnotare existentă pe fila următoare, care consemnează zilele bune şi rele, aceasta din urmă fiind datată, 1783. Textul păstrat fiind foarte scurt, nici trăsăturile lingvistice nu sunt relevante pentru a stabili cu o oarecare exactitate locul de proveniență al însemnării de pe fila 188^{r-v}. Amintim câteva dintre aceste trăsături, aparţinând, în general ariei nordice: *s* dur în *zisă* (188^{v}), *dusără* (188^{v})[26]; *z* moale în *amiazezi* (188^{v})[27]; conservarea africatei *ğ* în *giudeţului* (188^{v}); *r* moale în *slujitoriul* (188^{v}), *muncitoriul* (188^{v})[28]; consemnăm de asemenea şi forma invariabilă a articolului posesiv[29]: „Mihaile, a nevăzutului părinte slujitoriu" (188^{v})[30], precum şi forma adverbială *încătro* (188^{v})[31]. Putem presupune aşadar că textul din însemnarea de pe fila 188^{r-v} a ms. rom. BAR 4366 provine din aria nordică, ceea ce nu exclude ipoteza ca ea să fi aparţinut aceleiaşi zone ca şi catavasierul între paginile căruia a fost scrisă. Din păcate această ipoteză nu poate fi confirmată de suficiente argumente lingvistice.

Deşi textul este foarte puţin întins, secvenţele în care îngerii o laudă pe Fecioara Maria, identice cu cele din ms. rom. BCU Cluj 4647, precum şi faptul că prima dintre muncile în care sunt aruncaţi păcătoşii este a celor care şi-au blestemat părinţii arată că fragmentele din ms. 4366 aparţin versiunii pe care o avem în vedere.

(**B$_4$**) La filiala din Cluj a Bibliotecii Academiei Române, sub cota ms. rom. 27, se păstrează, din anul 1787, o *Carte cu întrebări* unde, între filele 8^{v} şi 15^{v} apare textul *Întrebările Precistii pentru muncile iadului unde să muncesc păcătoşii*, copiat de Ioan Brateiu. Nu există indicii care să permită determinarea locului în care a fost copiat manuscrisul. Dintre trăsăturile lingvistice care permit localizarea textului amintim: fenomene specifice ariei sudice: *ă* trecut la *i*[32] în *ridicară* (13^{v}; cf. *rădica*, 15^{r}); *e* sincopat în *dreptate* (10^{r})[33]; epenteza lui *i* în *câinilor* (11^{r}), *mâinile* (12^{v})[34]; *ă* trecut la *o* în *nor* (10^{r})[35]; *u* trecut la *o* în *preoţi* [36]; labiale moi: *iubeaşte*

[25] Vezi, în acest sens, Ştrempel, *Catalogul*, vol. III, p. 430.

[26] Gheţie, BD, p. 138–139.

[27] Cuvântul poate fi considerat un exemplu pentru situaţia consemnată de Ion Gheţie „În documentele scrise în regiunile care cunosc rostirea dură a consoanelor *s, dz, z, ţ*, am notat grafii în care, după aceste consoane [...], în locul lui *ă* şi *î* normali apar *e* şi, respectiv, *i*". (Gheţie, BD, p. 139).

[28] Gheţie, BD, p. 154.

[29] Articolul posesiv variabil apare doar în sintagma „În numele Tatălui şi al Fiiului şi al Duhului Sfânt" (188^{r}), fapt ce ar putea sugera existenţa a două straturi lingvistice, unul mai vechi, al textului ce va fi slujit drept model şi altul mai nou, al copistului. Din păcate insuficienţa datelor lingvistice ne împiedică să le deosebim ca atare.

[30] Gheţie, BD, p. 161.

[31] Gheţie, BD, p. 176.

[32] Gheţie, BD, p. 100.

[33] Gheţie, BD, p. 110.

[34] Gheţie, BD, p. 111.

[35] Întâlnit în această formă şi în Transilvania mai puţin în zona Sibiu, Alba, Blaj (cf. Gheţie, BD, p. 119).

[36] Gheţie, BD, p. 116.

(11[r]), *fermecătoarele* (12[r]), *beau* (10[r])[37]; fricativa *j* în *județului* (8[v]); *ş* dur, în cuvinte precum: *înşălat* (10[r]), *mişăilor* (10[v]; cf. *mişeilor*, 10[v]), *greşalele* (11[r]) [38] şi în forma *şărpi* (12[r])[39]; fricativa *z* păstrată în tot textul; menționăm de asemenea formele variabile ale articolul posesiv: *şi al Fiului şi al Duhului Sfânt* [40].

Înregistrăm şi o serie de trăsături specifice ariei nordice care ne îndreaptă atenția mai ales către zona Transilvaniei: *p* dur în *lapădă* (11[r])[41]; *r* moale în *ceriu* (13[r]) *slujitoriul* (8[v])[42]; palatalizarea lui *d* în stadiul *g'* în *unghițe* (11[v])[43]; pronumele negativ *nemica*[44]; forma de pers. 3 pl. *mâncă* (10[r]; cf. *mănâncă*, 11[r]) [45]; amintim de asemenea şi forma, învechită şi regională[46] *blem* (12[r]), precum şi adverbul *încătrău* (12[r])[47]. Ca elemente lexicale care pot contribui la localizarea textului menționăm substantivele: *preveşteală* „ceață" (10[v]) specific Transilvaniei şi Banatului[48], *biraiele* „primar, vornic" (10[r]), arhaism întâlnit de asemenea în Transilvania, Banat, dar şi în Bucovina[49], şi *dihania* „suflare" (11[r]); şi *păcurari* „ciobani" (14[r]), specific aceleiaşi zone a Transilvaniei (mai puțin părții sudice) şi Banatului. Câteva elemente specifice zonei Banatului şi Transilvaniei, precum şi amestecul de trăsături nordice şi sudice pe care le întâlnim în text, ne fac să credem că el ar putea proveni din zona Banatului.

Versiunea din acest manuscris este una obişnuită pentru această familie de texte. Se încheie cu câteva rânduri cu caracter didactic care nu aparțin narațiunii propriu-zise: „Şi aşa, prin ruga Maici<i> lui Dumnezeu şi a sfinților îngeri şi a sfinților carii sânt priiatini lui Hristos, au dobândit păcătoş<i> milă şi au dat şi dau laudă Maicii lui Dumnezeu şi tuturor sfinților prin ale cărora rugăciuni şi prin rugăciunile Maicii lui Dumnezeu să ne izbăvim şi noi de muncile ceale amară ale iadului celui groaznic şi să dobândim împărăția cea desfătată şi frumoasă a raiului împreună cu Părintele cel fără de început şi cu Preasfântul Duh, acum şi pururea şi în veacii veacilor. Amin!" (15[v]).

(B_5) Conform catalogului alcătuit de D. Fecioru, tot din secolul al XVIII-lea provine şi manuscrisul I 24[50] din biblioteca Patriarhiei Române care conține, între filele 49[r] şi 63[r], o versiune completă a *Apocalipsului Maicii Domnului* aflată în miscelaneu sub titlul *Rugăciunea Preacuratei*. În manuscris, pe fila 63[r], sub textul

[37] Gheție, BD, p. 126.
[38] Gheție, BD, p. 140–141.
[39] Gheție, BD, p. 143.
[40] Gheție, BD, p. 161.
[41] Gheție, BD, p. 300, 423, 477.
[42] Gheție, BD, p. 154.
[43] Gheție, BD, p. 132.
[44] Gheție, BD, p. 164.
[45] Gheție, BD, p. 169.
[46] Cf. DLR, s. v. *a umbla*.
[47] Gheție, BD, p. 176.
[48] Cf. DLR, s. v. *preveşteală*.
[49] Cf. DLR, s. v. *birău*.
[50] În D. Fecioru, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Române*, în „Studii teologice" XI, 1959, nr. 5–6, XVII, 1965, nr. 9–10, manuscrisul se găseşte sub cota 135.

narațiunii apar literele с[51]мтдссс. Este posibil ca semnificația lor să fie: „S<pre> m<ărirea> T<a>, D<oamne>, S<fânt>, S<fânt>, S<fânt>".

În ceea ce privește locul din care acest text provine, nu există nici un indiciu în afara examenului lingvistic. Am reținut în acest sens câteva trăsături ale textului. Cele mai multe dintre trăsăturile specifice aparțin ariei nordice: într-un singur exemplu, *ă* proton a trecut la *a*: *pacatele* (51^{v})[52]; *e* medial aton se închide la *i* în *didesuptul* (50^{r}); fonetismul *cânilor* (53^{v})[53]; palatalizarea lui *d* în stadiul *g'* în *unghițe*[54]; cuvântul *jărtvă* (54^{r}) conține un *j* dur, care ar putea proveni din aria sudică, deși încă din secolul al XVII-lea grafii cu fricativele *ș* și *j* dure apar în Moldova[55], conservarea lui *v* etimologic și labială dură aparțin, însă, ariei nordice[56]; africata *dz* este păstrată în: *ardză* (56^{r}), *audzi* (60^{r}), *Dumnedzeu* (57^{r}), *dzi* (62^{v}) și *miazădzi* (53^{r})[57]; *ğ* păstrat în *giudețu* (49^{v}), *au giurat* (51^{v}), *gioară* (56^{v})[58]; *r* moale în sufixul *-tor muncetoriul* (49^{v}), *slujitoriul* (49^{v}), dar și în *ceriu* (57^{v}), *rece* (62^{v})[59]; *t* dur în *blăstămat* (50^{r})[60]. În același sens, consemnăm din domeniul morfologiei prezența articolului posesiv invariabil[61] „în numele Tatălui și *a* Fiiului și *a* Duhului Sfânt" (49^{r}), alternând cu formele variabile, „în numele Tatălui și *al* Fiiului și *al* Duhului Sfânt" (52^{v}), pluralul *mânule* (56^{v})[62], și forma adverbială *încătro* (53^{r}), specifică Moldovei[63]; pronumele negativ *nimică* (52^{r})[64]; conservarea formei vechi a prepoziției *cătră* (49^{r})[65]; evidențiem și păstrarea formelor vechi de imperativ: *îmblem* (57^{r}) și *pasă* (61^{v}), care în secolul al XVIII-lea tindeau să dispară sub presiunea interjecției *haide*[66]. Din domeniul lexicului, amintim următorii termeni: *mâzdă* „cămătă" (52^{r})[67], *prelistit* „înșelat" (53^{r})[68], *glovăsc* „amendează" (52^{r}), cu labială dură care arată că aparține ariei nordice[69].

Ținând seama de proporția și repartiția fenomenelor lingvistice mai sus arătate, textul pare a proveni din aria nordică, iar fenomene ca *ă* proton trecut la *a* sau elemente lexicale precum *glovăsc* sau *prelistit*, ne îndreaptă atenția către zona Moldovei.

[51] Prima literă are o lecțiune incertă, ea putând fi citită și *ѥ* sau chiar *ч*.
[52] Gheție, BD, p. 97.
[53] Gheție, BD, p. 111.
[54] Gheție, BD, p. 132.
[55] Gheție, BD, p. 143–144
[56] Gheție, BD, p. 130–131 și 125–126.
[57] Gheție, BD, p. 146–147.
[58] Gheție, BD, p. 149.
[59] Gheție, BD, p. 154–155.
[60] Gheție, BD, p. 133.
[61] Gheție, BD, p. 161–162.
[62] Gheție, BD, p. 159.
[63] Gheție, BD, p. 176.
[64] Gheție, BD, p. 164–165.
[65] Gheție, BD, p. 176.
[66] Cf. ILRL, p. 342.
[67] Conform DLRL, cuvântul este întâlnit în Moldova.
[68] Forma *prelisti*, învechită și rară, a fost atestată în opera lui Dosoftei, cf. DLR, s. v. *prilesti*.
[69] Vezi *supra*, nota 25.

Câteva elemente de conținut pot fi reținute și din această versiune. Astfel numărul preoților nedemni pe care îi vede Precista este precizat: (56[r]) *„Și văzu Preacurata 20 de popi, 14 spânzurați de unghi"*, iar cărturarii pe care îi mănâncă zmeul cu trei capete nu sunt cei care citesc cărțile sfinte și nu se se comportă în concordanță cu învățăturile acesteia, așa cum apare în toate celelalte versiuni, ci aceia care, în cadrul slujbei religioase: *„nu cetesc cu dreptul, numai ce îngână, drept aceea să muncesc"*(58[r])[70].

(**B_6**) Socotit de Gabriel Ștrempel[71] ca aparținând sfârșitului secolului al XVIII-lea este și ms. rom. 5328 care conține, între filele 1[r] și 8[r] o versiune acefală a *Călătoriei Maicii Domnului la iad*. Din păcate nu avem nici de acestă dată vreun reper în ceea ce privește datarea și localizarea textului din acest codice, singurul indiciu fiind acela că manuscrisul, care a făcut parte din biblioteca savantului Simion Florea-Marian, a fost cumpărat de la Mihai Cărăușu, din Suceava. Dintre particularitățile lingvistice care ar putea permite localizarea versiunii menționăm următoarele trăsături specifice nordului Transilvaniei și Moldovei: *e* medial aton trecut la *i*: *deminiața* (4[r]), *ficiorilor* (1[v]), *giudeților* (1[r]), *să mergim* (2[r]), *oamini* (1[r]) alternând cu forma *să mergem* (3[v]); *e* final trecut la *i*: *eli* (2[v]), *esti* (1[r]), *ferestri* (3[v]), *mergi* (4[r]), *strâmbi* (1[r])[72]; forma *cânelor* (2[v]) fără epenteza lui *i*[73]; reducerea diftongului *-ea* final la *-e* (*-ę*): *să munce* (1[v]), *pute* (4[r]),[74]; trecerea diftongului *-ia* la *-ie* (*-ię*): *acie* (5[r]), *să-și ie* (7[v]), *ieșie* (2[r]), *sărie* (6[v]) element foarte frecvent în Moldova[75]; *î* conservat în *n-au îmblat* (5[r])[76]. Din domeniul consonantismului consemnăm labialele dure: *fărmăcătoarele* (3[v]), *să margă* (4[r])[77]; fricativele *s* și *z*, precum și africata *ț* dure: *dusără* (2[r]), *zisă* (2[v]), *despărțăsc* (6[v]), *mințăsc* (6[r]), *Dumnezău* (6[r]), *iezăr* (1[v]), *zâce* (5[r])[78]; africata *ğ* este păstrată în cuvinte precum *nu giudecă* (1[r]), *giudeților* (1[r]), *gios* (2[v]); *ș* moale alternează cu *ș* dur: *mișeilor/mișăilor* (1[v]). Dintre elementele morfologice specifice textului, amintim forma pronumelui negativ *nemică* (1[v] și passim)[79]; adverbul *acmu*, specific aceleiași arii[80], precum și forma de viitor popular cu apariții destul de rare în documente, „și n-a pute mergi"[81]. Un singur element lexical, substantivul

[70] Pedeapsa dată cântăreților bisericii pentru modul în care recită textul sacru mai apare menționată într-un fragment inedit care completează textul *Călătoriei Maicii Domnului la iad și la rai* din manuscrisul românesc BAR 1228: „Este, Doamnă, e o val<e> unde se muncescu cântăreți<i> sau țârcovnici<i> b<isericii> Fiului tău, cei ce cu mare lene și grabnicie săvârșescu lauda numelui tău" (88[v]).

[71] Vezi Ștrempel, *Catalogul*, vol. IV, p. 120–121.

[72] Gheție, BD, p. 109

[73] Gheție, BD, p. 111.

[74] Gheție, BD, p. 119.

[75] Gheție, BD, p. 120.

[76] Gheție, BD, p. 114.

[77] Gheție, BD, p. 125–126.

[78] Gheție, BD, p. 138.

[79] Gheție, BD, p. 164.

[80] Cf. Ion Gheție, BD, p. 175.

[81] Cf. Ion Gheție, BD, p. 171–172.

noroi (1[v]), poate fi considerat specific zonelor sudice[82]. Totuşi existenţa singulară a acestuia nu este suficientă pentru a pune sub semnul întrebării faptul că textul din ms. rom. BAR 5328 a fost copiat în aria nordică a teritoriului românesc, iar provenienţa miscelaneului din zona Sucevei ne fac să credem că el poate fi localizat în nordul Moldovei.

Textul *Călătoriei Maicii Domnului* din acest manuscris nu prezintă particularităţi care să-l individualizeze faţă de celelalte din această familie. Ar trebui amintită, poate, o licenţă a copistului care înlocuieşte imaginea obişnuită, grotescă, a celor care „mănâncă carne de om", cu una mai explicită, a păcătoşilor care: „au mâncat muncă de om" (2[v]).

REDACŢIA C

Elementul definitoriu al acestei grupe, care o desparte în mod categoric de redacţia A (*Codex Sturdzanus*), este acela că în final nu li se acordă nici un fel de răgaz păcătoşilor. I se atribuie în schimb textului, uneori explicit, prin îndemnuri adresate cititorilor, o funcţie de avertisment. În felul acesta schema narativă îşi schimbă centrul de greutate, fapt care face ca textul să alunece spre o altă categorie de scrieri escatologice, pur descriptive ale lumii de dincolo, care au circulat în literatura română a secolelor al XVII-lea – al XIX-lea[83].

Alte elemente individualizante, comune tuturor versiunilor acestei subclase şi numai lor, ar mai fi: prima dintre muncile infernului, în mod atipic pentru descrierile iadului din spaţiul ortodox răsăritean[84], este gerul cumplit în care stau, dezbrăcaţi, cei care „nu au îmbrăcat golii"[85]; reducerea fragmentelor în care îngerii o slăvesc pe Sfânta Fecioară la doar câteva versuri, precum şi descrierea celor

[82] Cf. Ion Gheţie, BD, p. 187.

[83] Vezi în acest sens vedenia Sofianei, în *Vedenia Sofianei. Vedenia lui Anastasie. Vedenia lui Chir Daniil,* în *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, vol. VI. Studiu introductiv, ediţie şi glosar de Andrei Timotin şi Emanuela Timotin, Bucureşti, 2003, sau viziunea Teodorei din *Viaţa sfântului Vasilie cel Nou şi Vămile Văzduhului*, în *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, vol. IX. Studiu introductiv, ediţie şi glosar de Maria Stanciu-Istrate, Bucureşti, 2004.

[84] Vezi Jean-Claude Larchet, *Viaţa cea veşnică. Împărăţia cerurilor şi iadul*, în *Tradiţia ortodoxă despre viaţa de după moarte*, Bucureşti 2006, p. 331–332, care precizează că „Zugrăvind iadul, Părinţii nu fac decât să reia cuvintele Scripturii, îngroşând uneori, înmulţind amănuntele şi materializând suferinţele, pentru ca omul să se înfioare şi să se teamă văzând la ce cazne vor fi daţi păcătoşii" aminteşte trei imagini din care este alcătuit spaţiul infernal: „focul cel nestins şi veşnic", „viermele care nu moare" şi „ţinutul întunericului şi al umbrelor morţii. Ţară de întuneric şi neorânduială, unde lumina e totuna cu bezna." În schimb cântul al VI-lea al *Divinei Comedii* descrie chinurile în care se muncesc cei lacomi, ca pe un loc unde „eternă, acerbă, rece, blestemată /mereu aceeaşi, ploaia te pătrunde./Zăpadă, grindini, apă întinată/prin hăuri negre se revarsă-n ploi şi pute greu ţărâna pe sub zloată", Dante Aligheri, *Divina Comedie*, *Infernul*, în româneşte de Eta Boeriu, Bucureşti, 1965, p. 38.

[85] Citatele aparţin ms. rom. BAR 130, cel mai vechi dintre textele acestei redacţii.

400 de îngeri călăuzitori: „luminoşi ca soarele şi să lumina toată lumea de ei"[86]. De asemenea ar mai trebui scoasă în evidenţă vehemenţa cu care sunt pomenite vrăjitoarele, descântătoarele şi cele care iau mana, vehemenţă concretizată uneori în tablouri groaznice, fiecare dintre texte făcând fie precizarea că dintre toţi păcătoşii aceste femei se muncesc cel mai cumplit, fie că, dintre toţi muritorii acestea sunt singurele care nu se vor mai trezi la judecata finală a oamenilor, ele fiind deja condamnate de gravitatea păcatelor săvârşite.

Foarte puţine sunt manuscrisele româneşti în care s-a păstrat această versiune şi, fapt semnificativ, toate provin din Transilvania. O altă trăsătură definitorie a acestora este inventivitatea celor care traduceau/copiau textul *Călătoriei*. Este redacţia cea mai labilă a apocrifului. În plus, cu excepţia manuscrisului I 100 din colecţia Patriarhiei Române, copiată într-un miscelaneu din 1821, toate variantele acestui tip aparţin sfârşitului de secol XVII şi începutului celui de-al XVIII-lea. Putem presupune, aşadar, că ne aflăm în faţa unui tip al textului ce va fi circulat în secolul al XVII-lea.

(**C_1**) Datat, în urma examenului filigranologic, între anii 1679 şi 1699, ms. rom. BAR 130 conţine, între filele 112^r şi 116^v, cel mai vechi text al acestei versiuni. Analiza lingvistică, trăsăturile grafice ale miscelaneului, precum şi zona în care el a fost descoperit par să indice, ca loc de proveniență a miscelaneului, zona Bihorului[87].

Începutul textului este unul obişnuit: *Povestea Mumei Sfinte când au mersu să vază muncile munciţilor unde se muncescu totu fealul de păcătoşi pintru toate fealiurile de păcate. Blagoslovişte!* (112^r).

Citãm finalul naraţiunii, ca pe o ilustrare a afirmaţiei de mai sus, în legătură cu funcţia persuasivă a textului: *Derept aceaea, fraţilor, şi noi să ne rugămu lui Dumnezeu şi în poruncile Lui să îmblăm şi să le facemu, că atunce ne va dărui şi noa<uă> mila Sa, şi ne va mântui de întunerecele iadului şi ne va tre(ce) întru împărăţiia ceriului*[88] *carea şi noi toţi să u dobândim pintru mila şi darul Domnului nostru lui Iisus Hristos. Că Lui să cade toată slava şi ci<n>stea şi închinăciunea, acmu şi pururea şi întru în veaci. Amin!* (116^v).

Dintre versiunile aparţinând acestei redacţii, cea din manuscrisul BAR 130 are schema narativă cea mai apropiată de cele din familia *Codex Sturdzanus*. Amintim în acest sens o secvenţă specifică redacţiei A, secvenţă care nu apare în celelalte concretizări ale subtipului *chinurilor fără odihnă*, şi anume laudele aduse de îngerii ce păzesc munca jidovilor care L-au răstignit pe Domnul Isus Hristos, Sfintei Fecioare. Iată, alăturate, fragmentele din cele două manuscrise:

[86] Ms. rom. BAR 130, f. 112^v.

[87] Pentru datarea şi localizarea miscelaneului vezi Liliana Agache, *Disputa lui Isus cu Satana*, în *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, vol. V, Bucureşti, 2001 precum şi Cristina-Ioana Dima, *Trei fragmente veterotestamentare mai puţin studiate de la sfârşitul veacului al XVII-lea*, în vol. *Floarea darurilor*, Bucureşti, 2006, p. 285–311.

[88] Greşeală în text: „ceriulului".

BAR ms. rom. 130

Şi strâgară toţi îngeri cu mare glas:
„Bucură-te, blagoslovită roditoare Domnului, pururea fecioară!
Bucură-te şi tu, Arhanghel Mihail rugătoriu dereptu sufletel<e> oaminiloru!" (115^{v})

Codex Sturdzanus

Şi vădzură păcătoşii din muncă şi strigară cu glas şi dziseră:
„Bucură-te, preablagoslovită roditoare Domnului, purure feciuriţe!
Bucură-te, lumină nestinsă!
Bu // cură-te şi tu, arhanghele Mihaile, rugătoriul dereptu sufletele tuturoru!"[89] *(29^{v}–30^{r})*

(**C$_2$**) Un al doilea manuscris care conţine o versiune a *chinurilor fără odihnă*, este, în ordine cronologică, cel aflat sub cota I 102[90] din colecţia Patriarhiei Române. *Călătoria Maicii Domnului* aflată între filele 69^{v} şi 77^{v}, a fost scrisă, după cum arată însemnarea olografă de la sfârşitul textului, de popa Gabor din Căbeşti, care locuia în Topa, în anul 1728: *Ai Domnului 7236, în luna lui iulie şi amu gătatu 26 de dzile. Scris-am eu, popa Gaboru di<n> Căbeşti, lăcuitoriu în Topa* (jud. Bihor). *Cine o ceti într-î<n>sa să dzică să-i iarte Dumnedzău!* (77^{v}).

Pe fiecare filă, apare antetul: „Munciloru învăţătură", iar titlul sub care este copiat textul este: *Învăţătura despre muncile păcătoşiloru în iadu* (69^{v}). Şi poate tocmai în acest titlu se găseşte şi explicaţia pentru faptul că versiunea pare incompletă, fără să conţină nici un fel de rugăciune a Maicii Domnului către fiul ei şi nici un fel de îndemn către cititori, naraţiunea terminându-se simplu, cu descrierea muncii celor care *în faţă să cumătrescu, iară în dosu să părăsăscu şi să vându, deci ei să voru mu<n>ci în veaci. Aminu!* (77^{v}).

Versiunea cuprinsă în manuscrisul românesc I 102 conţine, la rândul ei, o serie de particularităţi din punct de vedere narativ pe care le vom prezenta ca atare. În primul rând, fragmentul imnic prin care cetele celor patru sute de îngeri o salută pe Maica Domnului este mult mai dezvoltat decât în celelalte două manuscrise care conţin această versiune a textului:

(70^{r}) *Maică, vesăleaşte-te de Fiiulu tău de susu ce vini cătră tine!*
Bucură-te, Duhu Sfântu <cu>tine!
Bucură-te, a prorociloru propoveduitoare!
Bucură-te, toată frumseţea[91] *îngerească!*

Prima muncă pe care Maica Domnului o vede este cea specifică acestei versiuni: gerul pentru cei lipsiţi de milă, însă explicaţia arhanghelului Mihail este mult mai detaliată decât o găsim în manuscrisul românesc 130 BAR: *Dzisă Mihailu: „Aceştea simtu, Maică milostivă, ceia ce n-au îmbrăcatu dezbrăcaţii şi descolţii n-au încălţau şi cându ş-au datu dereptu sufletu brace*[92]*, ei le-au datu în făţărie, nu le-au datu goliloru şi dscoperiţiloru şi săraciloru, ce ei au îmblatu în*

[89] *Codex Sturdzanus*, ed. cit., p. 256.

[90] În *Catalogul manucriselor din biblioteca Patriarhiei Române*, în „Studii teologice", XI, 1959, nr. 5–6, XVII, 1965, nr. 9–10, cota manuscrisului este 140.

[91] Scris: фрȣмсѣцѧ.

[92] Cuvântul este specific zonei Bucovinei (cf. DA, s. v. *brace*). Apariţia sa într-un text bihorean este una singulară.

făţărie că n-au îmbrăcatu nice cei mai săracii, ce ei au îmbrăcatu cei cu avuţiia, dereptu aceea să muncescu în veaci" (70^{v}).

De asemenea, ni se pare interesant pasajul în care Sfânta Fecioară se adresează direct păcătoşilor care *n-au credzut în numele Tatălui şi a Fiiul şi a Duhului Sfântu şi n-au crezutu că s-au împieliţatu Isus Hristos din tine* [*Maica Domnului*, n. n.], descriind parcă un detaliu din scena Judecăţii de Apoi reprezentată în pictura murală: *O, fi<i>i miei, că ce v-aţi prilistitu de către Tatălu şi de către Fiiulu mieu, că cine va creade în numele mieu după Fiiulu mieu, Isus Hristos, eu voiu îngenuntea înaintea Fiiului mieu la înfricoşatulu giudeţu, deaci Fiiulu mieu va face bine pintru rugăciunile mea<le> de va ierta păcatele voastre* (71^{v}).

Inedită în această versiune este şi explicaţia pe care arhanghelul Mihail o dă în legătură cu cei care „au mâncat carne de om", categorie de păcătoşi în care sunt incluşi ucigaşii, patricizii, fratricizii şi cei care vând pe creştini ca robi păgânilor: *Cela ce dă în capulu omu nevinovatu şi moare elu. Şi acela creştinu ce vinde pre altu creştinu robu în limbă păgână, aceia au mâ<n>catu carne de omu. Şi feciori ce ucigu pre părinţii şi ucide u<n> frate pre altu frate de moare şi cari ucigu cărtulari de moru, aceia toţii mănâncă carne de omu, aceia dereptu ace se muncescu în veaci* (73^{r}).

Munca hărăzită celor care nu merg la Sfânta Liturghie este descrisă foarte plastic: paturile din norul de foc pe care păcătoşii stau întinşi sunt *paturi de meşteri făcute în briciuri şi în colţune de feru* (74^{r}); se chinuiesc cei care nu au mers *sâmbătă sara la vecernie şi dumenecă demineaţa la itrosu, ce au dzăcutu de au durmitu până <în> dzuo ca porci în strat* (74^{r}); iar Sfânta Fecioară întăreşte porunca arhanghelului Mihail ca şi cei bolnavi, dacă pot merge să fie prezenţi la liturghie: *Dacă să poate prăvăli să meargă în genunte, şi să meargă la besereca* (74$^{r–v}$).

Un chin aparte este rezervat în această versiune celor care se botează în altă lege:

Şi vădzu Preacinstita u<n>omu mâncâ<n>du-lu şerpi di focu nestânsu. [...] *Acesta easte omul, creştinu, şi lasă leage sa şi să boteadză într-altă leage, a păgâneloru, derepu aceea să muncescu în veaci* (75^{r}).

Un element preluat direct din pravilele vremii se găseşte în pasajul care nu înfierează, precum în celelalte versiuni, doar preotesele care se căsătoresc după ce le-a murit preotul, ci precizează că păcatul comis de soţia preotului îl întinează şi pe acesta[93]: *multe păsări le mânca şi şerpii de foc năstămatu* [...] *Acestea simtu* [zice arhanghelul Mihail] *preuteasele carile curvăscu cu alţi*[94] *bărbaţi şi popa încă va păşi din leage lui Dumnedzău afară încă-lu pede<p>seaşte Dumnedzău cu munca iadului* (76$^{r–v}$).

Ca în toate textele aparţinând acestei versiuni, sunt zugrăvite cu mult dramatism chinurile femeilor vrăjitoare şi ale celor care iau leacuri pentru a nu avea prunci. Reproducem mai jos pasajele respective pentru expresivitatea lor:

[93] Cf. *Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv şi indice de I. Rizescu, Bucureşti, 1971, p. 163 (şi passim).

[94] Scris: **алцїи**.

Şi vădzu Precurata Ma<i>că u<n> stolu de muieri şedzându la neşte mese de focu năstămatu şi era înghiţite de şerpii până în gură, şi era spândzurate cu lanţuri de feru şi le bătea para focul năstămatu şi dzisă Precinstita: „Doamne, acmu eu muncă ca aceasta eu n-am vădzutu". Şi întrebă: „În ce greşele au cădzutu?" Şi dzisă Mihailu: „Acestea simtu strâgele şi fărmăcătoarele cealea ce iau dulceaţa botedzaţiloru şi cându va giudeca Hristos lumea, toţi păcătoşii voru ieşi[95] *din*[96] *mu<n>că până să voru giudeca / iară aceastea nu voru ieşi*[95] *de aici până în veci să voru aice munci". Şi vădzu Presfânta Marie o muia<re> mâ<n>cându şi pru<n>ci săi şi draci sugea de pieptu şi dzisă Marie cătră Mihailu: „În ce greşale-i este*[97] *muierile aceaste?" „Sâ<n>t muierile ce au făcu<t> să nu aibă pru<n>ci, ci iaca cumu-şi mănâncă pru<n>ci<i> şi dracii le sugu în veaci"* (77^{r-v}).

Iar pentru ca prezentarea manuscrisului să fie completă, semnalăm şi faptul că la fila 72^{v} un întreg pasaj de câteva rânduri a fost copiat de două ori. Diferenţele dintre cele două copii ale aceluiaşi pasaj nu sunt, însă, relevante pentru studiul filologic sau lingvistic.

(**C$_3$**) Şi versiunea conservată în manuscrisul românesc 4150 BAR este una specială. Miscelaneul în care a fost copiat *Apocalipsul Maicii Domnului* între filele 45^{v} şi 63^{v} provine din anul 1759 şi îşi datorează conţinutul diaconului Alexandru, conform însemnării olografe de pe fila 85^{r}. Aspectul grafiei, precum şi însemnări ulterioare, care vorbesc despre prezenţa scrierii la Micăneşti, şi apoi la Brădăţel, ambele din judeţul Hunedoara, atestă provenienţa hunedoreană a miscelaneului[98]. Foarte multe asemănări îl leagă de manuscrisul anterior prezentat, iar dintre trăsăturile diferenţiatoare ale versiunii pe care o avem în vedere putem cita secvenţa foarte redusă a laudelor pe care îngerii le aduc Fecioarei, lipsa primului dintre chinurile specifice acestei versiuni, anume acela al gerului în care stau cei care nu au dat haine săracilor.

O imagine expresivă şi singulară este şi aceea a îngerilor care strâng lacrimile Fecioarei: *Şi plângea Sfânta Marie de să sleiia lacrămile. Iară îngerii le strângea de să de odihnă sufletelor noastre* (51^{r}).

Precizarea despre cei care se aflau în focul nestins *până în creaştetul capului de le trecea focul nestâns în sus de 12 stânjini şi ca focul de tun de nu să // stânge cu altă rugăciune fără numai cu postul şi cu ajunul de să topeaşte păcatul omului păcătos şi greşalele* (54^{r-v}), reprezintă fără îndoială o interpolare, care îşi are originea într-un citat din *Noul Testament*, conform căruia există un anumit fel de păcate care nu pot fi iertate decât cu ajutorul postului şi al rugăciunii[99].

[95] Scris: **ѥшїи**.

[96] În text prepoziţia, gândită, probabil de copist ca locuţiune, apare scrisă astfel: **динѫ ѧн**. Am reprodus-o conform grafiei actuale.

[97] Lecţiune incertă: ultima literă a cuvântului poate fi citită drept **є** sau **ѕ**.

[98] G. Ştrempel, *Catalogul*, vol. III, p. 351, şi *Copişti*, p. 4.

[99] Marcu, 9, v. 29.

Există câteva categorii de păcătoşi pe care versiunea din ms. 4150 nu le consemnează, cum ar fi aceea a preoteselor cărora le mor preoţii şi se recăsătoresc sau a celor care jură strâmb.

În schimb, ultima muncă, aceea a strigoilor şi a vrăjitoarelor pe care îi înghite pe jumătate un balaur, este una inedită: *Iară sfânta Marie văzu într-un loc un nărod mult de bărbaţi şi de muieri şi era înghiţiţi de un bălaur mare până în susuori de le era numai capul afară din acel bălaur mare. Şi era spânzuraţi de ochi şi de limbi cu cârlige de fier. Şi iară le bătea para focului nestâns şi iale numai / ce ţipa şi plângea. Iară sfânta Marie zisă: „Doamne, miluiaşte-ne, oare, Mihaile, ce fealiu de păcate au făcut aceştea oameni şi ce fealiu de oameni sint?" Iară Mihail zisă: „Aceştea, sfântă Marie, sint strâgoi şi străjele, ceale ce iau mana grâului*[100] *şi a laptelui şi vârtutea oamenilor. Deci toţi câţi greşiţi şi păcătoşi văzuşi alalţi toţi vor ieşi la judeţ să să judece, iară aceştea nici atunci nu vor ieşi, că acestora//li-i făcut judeţul, că din om ei s-au făcut draci şi pentru aceaia să muncesc şi să vor munci până în veaci* (62[r]).

Singulară este şi imaginea din finalul textului: *„No, sfântă Marie, să ne rugăm Tatălui şi Fiiului şi Sfântului Duh şi blem de aicea afară că mai nainte nu sintem slobozi a mearge că să veade stanul cel mare cât 7 munţi: deci pre o nare a lui ieşia foc ş<i>*[101] *pre alta ger. Iară pre gura lui putoare grozave*" (62[r]–63[r]).

Evident o astfel de clasificare, pornind de la compararea nucleelor narative, va trebui confirmată, în studii ulterioare, de împărţirea textului în funcţie de redacţiile străine. Totuşi analiza minuţioasă a versiunilor nu se limitează la stabilirea unui anumit număr de redacţii, ci, punând în valoare toate influenţele culte pe care textul le-a suferit, precum şi interferenţa sa cu zona folclorică, ea dă seama de felul în care apocriful a fost asimilat de cultura română veche.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[100] Scris: грѣлѣлѣи.
[101] Scrisă doar slova ш.

BIBLIOTECA „ASTRA"
SIBIU

Florica Dimitrescu

NOTE DESPRE *DATARE* ŞI *PREDATARE*

În urmă cu 45 de ani, mai exact în anul 1962, în articolul *O problemă actuală,* atrăgeam atenţia asupra uneia dintre lacunele cercetării româneşti, şi anume absenţa unei p r e o c u p ă r i c o n s e c v e n t e de cercetare a d a t ă r i i fenomenelor lingvistice. Din păcate, se poate afirma că niciodată pentru limba română nu s-a înregistrat ceea ce L. Gáldi numea o adevărată „chasse aux premières datations" („Acta linguistica" XI, fasc. 1–2, 1961, p. 192).

D a t a r e a constă în consemnarea în scris a p r i m e i a t e s t ă r i a unui fenomen de limbă, indiferent cărui compartiment lingvistic îi aparţine. În cele ce urmează ne vom referi exclusiv la datarea elementelor l e x i c a l e. În anumite cazuri – în special în etapa actuală a istoriei limbii noastre – se poate recurge, pe lângă atestarea s c r i s ă, şi la consemnarea o r a l ă a unui aspect lingvistic, în vorbirea curentă sau în ceea ce se poate auzi la emisiunile radiofonice sau televizate. Nu de puţine ori s-a întâmplat să înregistrăm un anumit cuvânt sau o anumită formă la astfel de emisiuni şi a doua zi, sau ceva mai târziu, să ne întâmpine în scris, în principal în presă. Iată un caz recent: la 13 februarie a.c., Ministerul Educaţiei şi Cercetării a făcut public, mai întîi prin radio şi televiziune, noul proiect al Legii învăţământului preuniversitar. A doua zi au apărut în presă schimbările preconizate, dintre care ne-au reţinut atenţia următoarele două: „MEC propune ca structura învăţământului... să arate astfel: *educaţie timpurie* (1–3 ani), organizată în creşe sau grădiniţe..., *învăţământ terţiar*, non-universitar care cuprinde învăţământul postliceal" (G., 14 II, 2007, p. 3), deoarece cuprind două sintagme absolut noi, *educaţie timpurie* şi *învăţământ terţiar.* De altfel asupra primei expresii se revine în ziua următore, în acelaşi ziar în care se subliniază noutatea sa: „Copiii între 1 şi 3 ani vor fi incluşi în prima treaptă a educaţiei formale denumită, î n p r e m i e r ă [s. n., F. D.], *educaţie timpurie*" (G., 15 II 2007, p. 32). Prin urmare, ne aflăm, de la 13 II a.c., în faţă a două unităţi lexicale noi, prima dată înregistrate (de eventualii ascultători) doar sub formă auditivă, la emisiunile de ştiri radiofonice şi televizate, şi, a doua oară, sub formă scrisă, în presă. Este un caz fericit de înregistrare i m e d i a t ă, pe două căi, a două expresii care, dacă proiectul amintit va fi legiferat, vor avea o anumită viabilitate în limba noastră. Dacă proiectul nu va fi votat, evident că cele două sintagme vor cădea în uitare, nemaiavând niciun motiv să fie folosite.

LR, LV, nr. 5–6, p. 301–310, Bucureşti, 2006

88469

În momentul de față, 16. II. 2007, până la trecerea proiectului prin Camerele legiutoare, statutul lor este incert: fie rămân expresii efemere, fie vor intra în patrimoniul limbii comune. Cazul prezentat acum este interesant pentru mecanismul care stă la baza declanşării unui viitor sau altul sintagmelor respective. Oricum, considerăm că ambele merită a fi reținute ca având data de naştere 13. II. 2007, deşi, în cercul restrâns al MEC-ului, unde au fost plăsmuite, este sigur că au avut o anumită circulație ceva mai dinainte.

Pornim de la principiul după care anul înregistrării unui cuvânt (problemă pe larg discutată de ex. la Masa rotundă de lexicografie de la Florența, 3–5 mai 1971; v. RRL, XVI, 1971, 5, p. 433) este unul dintre punctele cardinale ale i s t o r i e i sale (şi deci ale etimologiei cuvintelor!), principiu susținut, de ex., de O. Bloch, W. von Wartburg în *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1932, p. XX. Ca un corolar, P. Imbs afirmă că semnificația exemplului celui mai vechi este „nodul istoriei cuvântului" (în „Cahiers de lexicographie", 2, 1960, p. 7–8).

Datările de cuvinte trebuie privite cu multă circumspecție, dată fiind, cel puțin pentru limba noastră – după cum am afirmat mai sus – lipsa unei griji statornice pentru stabilirea primelor atestări. Cele mai exacte datări aparțin categoriei cu un autor cunoscut al unei anumite inovații pe care a şi denumit-o. Pentru a rămâne în cadrul specialității noastre, este cunoscut că, de exemplu, termenul *sémantique* a fost creat la 15 iunie 1897 de M. Bréal (v. G. Matoré, *La méthode en lexicologie,* Paris, 1953, p. 33, v. şi DŞL s.v.) sau că vocabula *proclitic* a fost construită în anul 1812 de către gramaticianul german Hermann pornind de la *enclitic*, pe baza gr. *proklînein* „a se înclina înainte" (v. A. Dauzat, J. Dubois, H. Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris, 1964 s.v.). Dintre inovațiile lexicale avându-i ca autori pe români se pot aminti *întrulpi*, termen făurit de poetul G. Coşbuc (după propria sa declarație în răspunsul la o scrisoare a lui Tiktin; v. G. Scridon, *Pagini despre Coşbuc,* Bucureşti, 1957) sau, trecând la alte domenii, de ex. unitatea de măsură internațională cu numele *var* (validată de către Comitetul Internațional de Electrotehnică – v. C. Maneca în SMFC, I, p. 200) este un acronim alcătuit de inginerul C. Budeanu în 1930 prin alăturarea inițialelor termenilor ***v**olt, **a**mper* şi ***r**ezistență*. Lista datărilor sigure, d i r e c t e, de acest tip poate fi prelungită, dar ea este infinit mai „scurtă" decât cea a datărilor i n d i r e c t e. Este vorba, în acest caz, de termeni al căror creator propriu-zis nu este cunoscut şi trebuie mers înapoi, pe firul citatelor excerptate din texte, pentru a se ajunge la prima consemnare. Astfel se poate răspunde la întrebări legitime de felul: care este prima atestare, deci datare, a termenului X sau a expresiei Y? De când a fost introdus în limba română cuvântul turcesc *cataif* (împreună cu acest produs gastronomic) sau de când este menționată locuțiunea *a băga de seamă*? etc., etc.

Deosebirea esențială între categoria datărilor directe şi a celor indirecte constă în f i a b i l i t a t e a acestora: dacă în primul caz datarea are un caracter a b s o l u t (în sensul că este posibil să se cunoască precis anul sau chiar ziua când a fost folosit prima dată un termen, v. mai sus), în al doilea caz, în mod sigur, între

„data de naştere" a cuvântului (sau a unei anumite semnificaţii particulare a acestuia) şi prima sa înregistrare este sigur un d e c a l a j de timp mai mic sau mai mare – dacă termenul respectiv este alcătuit pe teren românesc; dacă este vorba de împrumuturi, prima menţionare a unui nou termen nu este aproape niciodată identică cu momentul introducerii lui în limba română (totuşi, vom vedea mai jos, există şi excepţii precum *austral* „monedă"). De aici, o mare prudenţă în evaluarea tuturor datelor cu precauţia cuvenită pentru că o p r e d a t a r e poate surveni în fiecare moment! În general, dacă datările directe sunt cât de cât e x a c t e, datările indirecte sunt doar o r i e n t a t i v e, deci nu trebuie în niciun caz absolutizate!

Problema datării se pune în egală măsură, dar cu mijloace uneori diferite, atât pentru fazele vechi de limbă, cât şi pentru limba actuală.

În privinţa limbii vechi, lucrând acum peste 40 de ani la *Dicţionarul limbii române din sec. al XVI-lea* – din păcate dispărut într-un incendiu izbucnit în incinta Academiei Române în februarie 1975 – am putut constata că unele cuvinte atestate în DA la o anumită dată, pot fi predatate chiar cu o sută şi mai bine de ani; de ex., *iaspie* este înregistrat în DA în 1688, pe când acesta se întâlneşte mai înainte, în 1581, în *Palia de la Orăştie*. Alte exemple de predatări în Dimitrescu, *Consideraţii*, p. 28–31, în care s-a operat o comparaţie între consemnarea unor cuvinte în DLR, litera O (1969) şi cea din *Indicele lexical paralel (sec. al XVI-lea)*, prezent în *Contribuţii*, p. 121–245. Dintre lucrările româneşti mai recente – cu excepţia notabilă a *Dicţionarului limbii române vechi* (DLRV) de Gh. Mihăilă care este primul nostru d i c ţ i o n a r d a t a t al l i m b i i v e c h i – numai câteva s-au preocupat de datarea cuvintelor. Astfel în Djamo-Diaconiţă, *Limba documentelor* (1971) sunt împinse înapoi cu câteva decenii sau chiar cu un secol atestările unor cuvinte. De ex. cu o sută de ani este predatat în Djamo-Diaconiţă (p. 283) *Badea*, în 1428, comparativ cu datarea 1521–1529 din Bogdan, *Glosarul*; faţă de DLR, care consideră că *oraş* cunoaşte prima atestare în scrisoarea lui Neacşu – 1521 – Djamo-Diaconiţă îl predatează (p. 364) într-un document apărut cu aproape un secol mai înainte. În DLR, *mertic* este atestat la 1620, dar în Djamo-Diaconiţă (p. 367) este înregistrat într-un document din 1500 etc.

O lucrare apărută la 10 ani după cea amintită imediat înainte, deci în 1981, este DERS în care grija pentru datări s-a manifestat în foarte multe cazuri. Astfel DERS predatează termenul *buză* în 1422 în raport cu DLRV – 1492 şi cu DA – 1673, la fel, *caftan* în DERS – 1485 faţă de DLRV – 1509, *cheie* în DERS în 1500 faţă de DLRV – 1517 şi de DA – 1650 etc., etc. (v. Dimitrescu în *Dinamica*, p. 148–149)

Aceeaşi preocupare lăudabilă de a da înapoi datarea unor termeni apare şi în DÎL (1992) unde se întîlnesc predatări considerabile: în DA, termenul *florin* este datat în 1574, iar în DÎL în 1431, *golf* apare consemnat în DA, în 1863, iar în DÎL în 1694, deci unele predatări merg până la minus un secol şi jumătate! În recenzia acestei lucrări (v. *Dinamica*, p. 127–134) am dat însă şi câteva exemple de cuvinte cărora, dacă s-ar fi aprofundat cercetările, li s-ar fi găsit unele predatări; astfel

august „lună" a fost datat c. 1700, deşi în Cantacuzino, ÎC 129 verso (v. ediția din *Contribuții*, p. 114) apare în 1669, iar *papist* datat în DÎL în Tempea, se întâlneşte în NT în 1648 (Dimitrescu, în *Dinamica*, p. 132). De menționat că în DÎL termenul monetar *ducat* este datat 1421, în timp ce în Bogdan, *Relațiile*, p. 3, este înregistrat în 1413.

Concluzia îmbucurătoare este că fiecare lucrare dintre cele amintite aici reprezintă un p r o g r e s în raport cu cea/cele precedente, progres concretizat, printre altele, într-o serie de predatări. Chiar şi „un pas" înapoi (de ex. o predatare fie şi de un singur an ca cea a vocabulei *august* „lună"), este importantă pentru istoria limbii pentru că poate atrage atenția câteodată asupra unor variante în adaptarea la limba română (*iaspie* față de *iaspis*), alteori asupra unor aspecte ale morfologiei (în NT din 1648 *papist* apare la plural, *papişti*) sau poate corecta o serie de etimologii. Astfel s-ar fi putut evita să se considere în DLR că verbul *mători* este un derivat de la *mator*, odată ce *mator* este înregistrat în texte un secol mai tîrziu decât *mători*, aşa cum am arătat în *Contribuții*, p. 72. Pentru alte cazuri decât cele româneşti în care datarea ajută la lămurirea etimologiei, v. B. Pottier, *La valeur de la datation des mots dans la recherche étymologique*, în *W. von Wartburg zur Siebzigsten Geburtstag*, 1958, p. 581–586)

Probleme similare apar şi – pentru a ne referi la cealaltă extremă istorică a limbii române – în limba actuală. Deşi este vorba de termeni relativi recenți, datarea primei lor înregistrări rămâne dificilă. De fapt, ar fi natural ca termenilor foarte noi, indiferent că aparțin creațiilor interne sau împrumuturilor, să li se întocmească sistematic fişe imediat ce sunt găsiți; este sigur că memoria prezentului reține cu mai mare exactitate, decât ar putea să deceleze o cercetare ulterioră, împrejurările (interne sau externe) ale apariției şi a eventualei impuneri, a inovațiilor lexicale. Am procedat astfel, de curând, încercând să trasez istoria recentă a unori termeni precum *ADN, euro, paparazzo, tsunami*. Dacă s-ar aduna mai multe forțe care să meargă în acest sens, desigur că rezultatele nu s-ar lăsa aşteptate...

Ne vom opri în continuare asupra câtorva situații întâlnite, unele mai des, altele foarte rar, în cazul datărilor şi, mai ales, al predatărilor din limba actuală.

Pentru a „apropia" trecutul de prezent, ne vom opri asupra cazului prezentat de substantivul *alumn* „elev, discipol", care ne întâmpină într-un citat din limba actuală: „Pe foştii absolvenți (*alumni*) îi dorim uniți în jurul Almei Mater." „22" 34/1994, p. 9. Să fie această dată, anul 1994, reală pentru datarea termenului în discuție? Răspunsul este negativ, deoarece acest cuvânt este mult mai vechi în vocabularul limbii române; a circulat în limba noastră de la începutul sec. al XIX-lea (v. Lupu, *Lexicografia*, p. 156) unde apare, de ex., la Gh. Şincai, *Hronica Românilor* (1808–1809) sau la I. Bobb, *Dicționariu rumânesc, latinesc şi unguresc* (1822–1823) – dar, în mod curios, nu este atestat în dicționare precum DA, TDRG, DEX, DN3. După o perioadă lungă în care nu sunt semne (dar aşa să fie?) să fi fost utilizat, *alumn* a „resuscitat" în deceniul trecut. În acest caz, datarea sa ar trebui să

fie dublă: o dată la începutul sec. al XIX-lea şi altă dată, reapărut ca termen livresc, în 1994, dacă nu intervin alte predatări... Cazul discutat face parte din categoria termenilor care trebuie să comporte două datări, deoarece au pătruns în limba noastră în două perioade diferite.

Uneori se întâmplă ca unele lexeme considerate de noi ca foarte recente să se dovedească a fi destul de vechi şi deci să fie necesar să fie predatate. Un exemplu îl constituie termenul *biospeologie*. Se observă cu ochiul liber, astăzi, marea cantitate a formaţiilor noi cu *bio-*. În DCR 2 am înregistrat mulţi termeni precum *bioastronautică, biobucătărie, bioceramic, bioceramică, biocibernetică, biocid, biocombustibil, biocompatibil, biocontainer, biocosmetică, biocurent, biodegradabil, biodegradare, biodeteriorare, biodiversitate, bioenergetic, bioenergie, bioetică, biogaz, biogeneză, bioluminescent, biomagnetism, biomasă, biomatematică, biomaterial, biomedical, biomedicină, biometan, bioritm, biosatelit, biosinteză, biostimulator, biotehnică, biotehnologie, biotelemetric, biotelemetri, biotop*, de origini foarte diverse, franceză, germană, engleză, italiană. Mult mai puţine lexeme formate cu *bio-* nu au o obârşie sau măcar un model străin ci, până la proba contrarie, par a se fi format în limba noastră; este cazul termenilor *biocombustibil, bioenergoterapeut, biofilmografie, biofitotron, bioindicator, bioîngrăşământ, biometan, biopatologie, biopesticid, bioritmologie, biostimulatoriu, biotolerat, biotrofic, biovit.* Printre termenii alcătuiţi pe teren românesc cu *bio-* se găseşte şi cel amintit mai sus, *biospelogie*, întâlnit într-un citat din 1993. La începutul anului curent, 2007, am constatat însă că data respectivă nu corespunde deloc primei atestări a numelui acestei ramuri ştiinţifice: cu ocazia unei (în acel moment, ultima emisiune) emisiuni filatelice a Romfilateliei. În ianuarie 2007, am aflat că este omagiat, prin timbre, marele speolog Emil Racoviţă care, acum 100 de ani, a publicat volumul *Eseu asupra problemelor biospeologiei* prin care a pus bazele noii discipline ştiinţifice; aceasta înseamnă că datarea termenului în discuţie trebuie împinsă în anul 1907; pe cale de consecinţă (v. discuţia despre utilizarea corectă a lui *consecinţă* în diverse formulări în Hristea, *Contaminaţia*, p. 311), acest termen nici nu mai are cum figura măcar printre cuvintele „recente" din DCR!

O situaţie similară apare, este adevărat nu privitoare la un cuvânt, ci la o sintagmă, la L. Groza în *Aspecte*, p. 389. Aici s-a socotit, de ex., că unitatea terminologică de origine franceză *mecanica fluidelor* este de dată recentă, aparţinând, după expresia autorului, „perioadei actuale – după 1990". În realitate, pentru această disciplină teoretică de bază pentru pregătirea tehnicienilor, exista un volum intitulat chiar *Mecanica fluidelor*, scris de L. Klodinschi şi Gr. Dimitrescu, apărut la Editura Didactică şi Pedagogică în îndepărtatul an 1959; ca şi termenul *biospeologie*, această sintagmă nu şi-ar fi găsit locul în DCR, care conţine termenii noi consemnaţi d u p ă anul 1960. De observat că în acelaşi loc din *Aspecte*, L. Groza menţionează şi alte sintagme, unele aparţinând terminologiei lingvistice (*câmp semantic, câmp lexical* pentru care vezi DŞL s.v. *câmp* unde se indică prezenţa lor încă din prima jumătate a secolului al XX-lea) sau altor specialităţi (*celulă vegetală, mecanică quantică*), toate cunoscute oricum d i n a i n t e de 1990.

Trebuie însă specificat că, dacă cele două unități lexicale discutate aici (*biospeologie şi mecanica fluidelor*) apar în titlurile unor cărți, se poate presupune că ele erau folosite, cel puțin în varianta vorbită a limbajului ştiințific respectiv, ceva mai înainte. Oricum, datele 1907 pentru primul şi 1959 pentru al doilea reprezintă – în absența altor predatări – primele lor atestări scrise.

Un caz destul de (chiar foarte) rar pentru datare îl reprezintă substantivul *austral*, „unitate monetară argentiniană introdusă în 1985", pentru care anul pătrunderii în limba română este... tot 1985, chiar înainte de a fi fost pusă în circulație moneda respectivă, dar când existența sa era iminentă!: „Guvernul argentinian a anunțat la sfârşitul săptămânii trecute un vast plan antiinflaționist prevăzând introducerea imediată... a unei noi unități monetare, *austral*-ul, în valoare de 0.80 dolari (SUA)" (RL 17 VI 1985, p. 6). De menționat că în dicționare acest neologism de proveniență spaniolă trebuie să devină *austral 2*, în raport cu *austral 1*, adjectiv „Care se află în partea de sud a globului terestru", termen cunoscut mai de mult din şcoală, în special de la lecțiile de geografie

Se întâmplă uneori ca dicționarele limbii în care s-a „născut" (şi impus) un termen nou să dateze termenul respectiv mai târziu decât un dicționar al unei alte limbi care doar a împrumutat cuvântul în discuție. Este cazul substantivului *paparazzo* (la origine un nume propriu) cu care marele regizor Federico Fellini a desemnat în filmul său *La dolce vita*, un fotograf obraznic care alerga după imagini insolite cu una dintre eroinele filmului. (v. Dimitrescu, *Biografia*, în DR IX–X, 2004–2005, p. 165). În dicționarele limbii italiene DELI 2 şi DLI, *paparazzo* este înregistrat în 1961, relativ tardiv (totuşi!), în raport cu dicționarul PR, al limbii franceze, unde este consemnat în anul 1960, deci exact anul când s-a prezentat pe ecrane acest celebru film. Trebuie dedus de aici că dicționarele italieneşti au rămas în urmă față de PR-ul francez, ceea ce este cel puțin curios, având în vedere că vocabula discutată aparține limbii italiene cu sensul său specific! În legătură cu acest neologism trebuie sesizată o problemă privitoare la datarea apariției sale în scris în limba română: *paparazzo* a fost consemnat în limba noastră în DCR 2 de-abia în 1993. Aici trebuie sublinat că am făcut eroarea de a nu-l fi înregistrat prima dată când l-am întâlnit, mai precis în anul 1960 într-un articol din revista „Secolul 20". De ce nu l-am notat atunci? Îmi aminesc perfect că am ezitat să o fac, gândindu-mă că, în acea epocă de beznă a „anilor lumină", numai de *paparazzi* nu-i ardea societății românești. Am considerat – evident greşit, şi îmi fac *mea culpa* – că este un cuvânt „efemer" chiar şi în italiană şi care nu ar avea vreo şansă nu să ajungă să circule, dar nici măcar să „treacă" prin limba noastră... Pe cine oare ar fi fost interesant să urmărească *paparazzi* în timpul lui Ceauşescu ? O situație ca aceasta atrage atenția asupra a trei probleme:

1) Aceea mai largă a înregistrării neologismelor – de natură internă sau externă – în limba noastră. Consider că sarcina lexicologului este să consemneze,

atât cât îi stă în putinţă, inovaţiile lexicale fără a face, încă din primul moment, „socoteala" care se vor impune şi care nu în limbă. Evident, în dicţionarele explicative, normative etc., nu vor pătrunde decât cuvintele care, după un şir de ani, îşi dovedesc stabilitatea, dar celelalte pot face parte dintr-un „catalog" de termeni „pasivi" dintre care unii – cine ştie cum şi când? – poate, vor deveni la un moment dat, „activi". În cazul lui *paparazzo*, o întâmplare nefericită, accidentul mortal al prinţesei Diana din tunelul parizian Alma, în seara zilei de 30 august 1997, a făcut ca acest cuvânt, până atunci rar sau chiar rarisim, să „izbucnească" şi să se impună apoi în foarte multe dintre limbile lumii, printre care şi a noastră.

2) Unele cuvinte considerate la începutul vieţii lor fie ca „efemere", fie ca foarte specializate, să nu rămână la acest stadiu, ci să treacă la acela de vocabule pur şi simplu „comune". Este suficient să deschidem un volum precum *Les mots „dans le vent"* pentru a constata că acum 36 de ani (volumul a apărut în 1971) termeni precum *acrylique, alcoolémie, alternative, anti-théâtre, atomiser, autogestion* sau expresiile *troisième âge, droit à l'antenne* erau socotite „trecătoare", iar azi fac parte din vocabularul curent nu numai în franceză, ci s-au răspândit şi au corespondente în multe alte limbi, printre care şi a noastră, avându-şi locul meritat în dicţionare.

3) Câteodată nu este suficient ca unui termen să-i fie atribuită o singură dată de înregistrare, aşa după cum am menţionat mai sus la *alumn*. Trebuie observat că, în anumite situaţii însă, unele cuvinte cu o „intrare", la început modestă, în limbă, după un număr de ani, „irump", precum *paparazzo* sau, pentru a lua un alt exemplu recent, *tsunami* (v. Dimitrescu, *Biografia*, în DR IX–X, 2004–5, p. 166–168). Acesta din urmă este un termen specific geofizicii şi meteorologiei, cunoscut până de curând de specialiştii în domeniu, dar, uneori, era folosit de unii buni profesori de geografie în liceele unde predau. Acesta a fost cazul la Şcoala Centrală, pe care am urmat-o în cei 8 ani ai liceului, unde profesoara noastră de geografie, dna Margareta Piperescu, ne vorbea, la începutul anilor '40, la lecţiile despre Asia, despre forţa devastatoare a *tsunami*-ului, noţiune (şi termen) care însă nu s-a bucurat de prea multă atenţie din partea elevelor, poate pentru că suna foarte ciudat, poate pentru că denumea o realitate extrem de îndepărtată în raport cu ceea ce se putea întâmpla în ţara noastră. Dar, după aproximativ 60 de ani, de la 25/26 decembrie 2004 *tsunami* a devenit un substantiv comun (dacă nu chiar unanim cunoscut) în limba română, datorită dezastrului pricinuit de acest fenomen distructiv în sudul Asiei. Dovada că s-a răspândit imediat este că a căpătat în română, ca şi în alte limbi (de fapt se poate afirma că a devenit un termen internaţional, ca şi *paparazzi*, de altfel), o serie de sensuri adiacente, toate negative, aşa cum sper că am reuşit să demonstrez în Dimitrescu, *Viaţa cuvintelor*, p. 228–229. În cazuri precum *paparazzo* şi *tsunami* ar fi necesar să se noteze, în dicţionare, două date: cea a primei înregistrări a termenului şi, a doua, cea de când s-a răspândit propriu-zis în limba comună. Pentru cea de a doua dată am notat, în fapt

două, 25 şi 26 decembrie, prima pentru că în seara zilei de 25 decembrie a m a u z i t, pentru întâia oară, de nenorocirea abătută asupra sudului Asiei la ştirile televizate, iar a doua, 26 decembrie, prima zi când au apărut în ziare primele relatări s c r i s e despre *tsunami*.

În cele de mai sus am revenit, la tema d a t ă r i l o r, la o distanţă apreciabilă de timp – 45 de ani! – întrucât problema este totdeauna actuală, iar în stadiul de astăzi al lingvisticii din ţara noastră – chiar s t r i n g e n t ă. Încercări de a urmări datarea cuvintelor ca acţiune p r i o r i t a r ă s-au făcut în prea mică măsură şi au avut un caracter predominant i n d i v i d u a l. Ar fi necesar, credem, ca efortul de a urmări primele atestări, cu tot caracterul lor aleatoriu, cu toate inconvenientele inerente, să fie i n s t i t u ţ i o n a l i z a t prin desemnarea unor (echipe de) persoane avizate care să studieze cu consecvenţă, s i s t e m a t i c, datarea şi predatarea cuvintelor. Rezultatele obţinute – concretizate în articole sau în suplimente anuale, publicate în revistele de lingvistică sau în broşuri independente – vor fi de cel mai mare interes pentru istoria limbii, în general, şi pentru elaborarea unor dicţionare, în particular. Preocuparea pentru inovaţiile lexicale şi pentru înregistrarea primelor atestări este evidentă, de exemplu în italiană sau în franceză, dintre limbile romanice, încă mai de mult timp. Pentru italiană, atenţia pentru noile datări se manifestă, de ex., în suplimentele anuale (cu începere din anii 1993/1994) „Annali del lessico contemporaneo italiano" (sub îngrijirea lui Michele Cortelazzo). Pentru franceză, în colecţia revistei „Le français moderne", ne întâmpină numeroase predatări; la fel în seria de *Matériaux pour l'histoire du vocabulaire français. Datations et documents lexicographiques* (sub redacţia lui Bernard Quemada), iar de exact 40 de ani, în *Le Petit Robert*, cu datări la fiecare termen, în ediţiile sale anuale. Nu de puţine ori în PR un termen este predatat în ediţii diferite. Numai două exemple: *anticonceptional* (înregistrat în română în DCR 2 în anul 1993) provine din fr. *anticonceptionnel* care în ediţia din 2007 din PR este predatat 1905 în raport cu ediţiile precedente în care este atestat cu 15 ani mai târziu, în 1920. La fel, ADN „acid dezoxiribonucleic" (consemnat în română în DCR 2 în 1983) provine din limba franceză unde a fost atestat din 1960, de ex., conform ediţiilor din 1978 sau 1984 ale PR, dar în PR 2007 se întâlneşte formularea (echivalentă cu o predatare) „de la jumătatea sec. al XX-lea", mai aproape de data exactă a descoperirii structurii în dublă elice a ADN-ului, întâmplată în anul 1953 (v. Dimitrescu, ADN în *Aspecte*, p. 259, 262).

Dicţionarele limbii române, care vor cuprinde, în mod expres, încă de la începutul fiecărei „intrări", datele primelor menţionări ale cuvintelor vor deveni, în acest fel, în sfârşit, similare dicţionarelor deja existente în limbile europene de circulaţie, în special celor consacrate limbilor romanice. Aceste dicţionare vor putea constitui un important punct de referinţă pentru soluţionarea multor probleme de lexicologie şi de lexicografie romanică, prin posibilitatea, pe care o oferă, de extindere a comparaţiilor dintre limbile romanice apusene şi singura reprezentantă a Romaniei orientale, limba română.

ABREVIERI
BIBLIOGRAFIE – SURSE

Antic	=	*Antic şi modern. In honorem Luciae Wald*, Bucureşti, 2006.
Aspecte	=	*Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, II, coordonator Gabriela Pană Dindelegan, Bucureşti, 2003.
Bogdan, *Glosarul*	=	D. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, 1946.
Bogdan, *Relaţiile*	=	Ion Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, vol. I, Bucureşti, 1905.
Cantacuzino, ÎC	=	Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Însemnările de călătorie şi de studii la Constantinopol, Veneţia şi Padova (1665–1669)*, ediţie de Florica Dimitrescu, în *Contribuţii*, p.106–120.
DA	=	*Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.
DCR	=	Florica Dimitrescu, *Dicţionar de cuvinte recente*, Bucureşti, 1982.
DCR 2	=	Florica Dimitrescu, *Dicţionar de cuvinte recente*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1997
DELI 2	=	Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, ed. a 2-a, îngrijită de Manlio Cortelazzo, Michele Cortelazzo, Bologna, 1999.
DERS	=	Gh. Bolocan (redactor responsabil), *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, 1981.
DEX	=	*Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, 1996.
Dimitrescu, ADN	=	Florica Dimitrescu, *Scurtă istorie a unei sigle – ADN*, în *Aspecte*, Bucureşti, 2003.
Dimitrescu, *Biografia*	=	Florica Dimitrescu, *Aspecte din biografia unor cuvinte recente în limba română:* ***paparazzo, tsunami***, în DR IX–X, Cluj-Napoca, 2004–2005.
Dimitrescu, *Consideraţii*	=	Florica Dimitrescu, *Consideraţii etimologice referitoare la terminologia biomedicală*, în SCL, LVI, 1–2 ianuarie–decembrie, Bucureşti, 2003.
Dimitrescu, *Contribuţii*	=	Florica Dimitrescu, *Contribuţii la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, 1973.
Dimitrescu, *Dinamica*	=	Florica Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc*, Bucureşti–Cluj, 1995.
Dimitrescu, *Drumul* 2	=	Florica Dimitrescu, *Drumul neîntrerupt al limbii române*, vol. al 2-lea, Cluj-Napoca, 1993.
Dimitrescu, *Observaţii*	=	Florica Dimitrescu, *Observaţii asupra înregistrării şi datării cuvintelor în DLR*, în LR, 2, Bucureşti, 1976.
Dimitrescu, *O problemă actuală*	=	Florica Dimitrescu, *O problemă actuală a filologiei române: datarea*, în AUB XI, nr. 25, Bucureşti, 1962.
Dimitrescu, *Viaţa cuvintelor*	=	*Din viaţa cuvintelor recente în limba română:* ***paparazzo, tsunami***, în LR – ASD, coordonator Gabriela Pană Dindelegan, Bucureşti, 2006.
DÎL	=	Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicţionar al împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1471–1760)*, Bucureşti, 1992.
Djamo-Diaconiţă,	=	Lucia Djamo-Diaconiţă, *Limba documentelor slavo-române emise în*

Limba documentelor		*Țara Românească în sec. XIV–XV*, Bucureşti, 1971.
DLI	=	Tullio De Mauro, *Il dizionario della lingua italiana*, Milano, 2000.
DLR	=	*Dicționarul limbii române*, serie nouă, Bucureşti, din 1965.
DLRV	=	Gheorghe Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârşitul secolului al X-lea – începutul sec. al XVI-lea)*, Bucureşti, 1974.
DN 3	=	Fl. Marcu, C. Maneca, *Dicționar de neologisme*, ed. a 3-a, Bucureşti, 1978.
DR	=	*Dacoromania*, serie nouă, revistă, Cluj-Napoca, vol. IX–X, 2004–2005.
DŞL	=	Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de ştiințe ale limbii*, ed. a 2-a, Bucureşti, 2001.
G	=	„Gândul", ziar, Bucureşti, după 1989; 14. 02. 2007, p. 3; 15. 02. 2007, p. 32.
Groza, *Aspecte*	=	Liviu Groza, *Aspecte ale influenței franceze asupra frazeologiei românești*, în *Tradiție*, Bucureşti, 2004.
Hristea, *Contaminația*	=	Theodor Hristea, *Contaminația în raporturile ei cu etimologia populară*, în *Antic*, Bucureşti, 2006.
Les mots „dans le vent"	=	Jean Giraud, Pierre Pamart, Jean Riverain, *Les mots „dans le vent"*, Paris, 1971.
LR – ASD	=	*Limba română – Aspecte sincronice şi diacronice*, coordonator Gabriela Pană Dindelegan, Bucureşti, 2006.
Lupu, *Lexicografia*	=	Coman Lupu, *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino-romanică a limbii române moderne (1780–1860)*, Bucureşti, 1999.
NT	=	*Noul Testament de la Bălgrad*, ediție nouă, Alba Iulia, 1988.
PR	=	*Le Petit Robert*, Paris, ediții dinainte de ediția ultimă, din 2007.
PR 2007		*Le Petit Robert*, Paris, 2006.
RL	=	„România liberă", ziar, înainte şi după 1989; 17. 06. 1985.
RRL	=	„Revue roumaine de linguistique", an 16, 1971, nr. 5, Bucureşti.
SCL	=	„Studii şi cercetări lingvistice", an 16, 1971, nr. 5, Bucureşti, din 1950.
SMFC		*Studii şi materiale privitore la formarea cuvintelor în limba română*, Bucureşti, din 1959.
TDRG		H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* (ediție nouă), Cluj-Napoca, 2005.
Tradiție		*Tradiție şi inovație în studiul limbii române*, coordonator Gabriela Pană Dindelegan, Bucureşti, 2006.
„22"		*22*, revistă, Bucureşti, după 1989; nr. 34/1994.

Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

Valeria Guțu Romalo

ACCIDENTE ÎN DINAMICA LIMBII ACTUALE: *OARECE*

1. Istoricitatea fenomenului lingvistic poate fi pusă în evidență diacronic, ca evoluție de ansamblu (de la origini până la...) sau acoperind largi perioade de timp, dar şi sincronic, prin revelarea schimbărilor afectând, în intervale relativ limitate[1], uzul (uneori şi sistemul) unei limbi; *istoria* are în vedere *sistemul,* pe când *dinamica* se manifestă mai ales la nivelul *uzului.* Considerat din perspectivă dinamică, uzul, utilizarea socială a limbii, cunoaşte adeseori, în cursul unei perioade restrânse, fenomene punctuale – de cele mai multe ori efemere şi fără consecințe din perspectiva „istoriei" limbii – care se particularizează în activitatea de comunicarea socială printr-o frecvență mult sporită peste cea curentă, adecvată exigențelor normale ale discursului social.

Utilizarea preferențială variază ca durată în funcție de tipul de motivație: răspunzând unor exigențe comunicative social determinate de particularități (obiective) ale situației de comunicare, frecvența sporită a anumitor unități (mai ales lexicale) ale limbii marchează perioade relativ extinse când se asociază unor circumstanțe larg caracterizatoare (sistem economic, regim politic, război etc.) sau intervale mai restrânse, dacă răspunde unor condiții exterioare de durată limitată (perioadă electorală, inundații, cutremur, viscol etc.)[2]. Determinat adeseori obiectiv, de circumstanțe istorico-sociale sau evenimente naturale, fenomenul poate avea însă şi explicații subiective: din motive diverse, o formă de exprimare pusă în circulație sau utilizată în mod predilect de un vorbitor sau un grup de vorbitori este preluată – voit sau numai ca automatism mimetic – de alții. Preferințele subiective de acest tip sunt asociate fenomenului mai cuprinzător al „modei" sau al „clişeului lingvistic"[3], iar faptele lingvistice afectate de devierea de frecvență pot proveni din orice orice domeniu al limbii.

În multe cazuri – mai ales când creşterea izbitoare a frecvenței este impusă de circumstanțe obiective –, unitățile limbii astfel privilegiate aparțin, de regulă, domeniului lingvistic neutru al uzului. Alteori, depăşesc zona „neutră" a uzanței lingvistice a momentului reprezentând fie „străinisme", neologisme neuzuale, fie

[1] Cf. Valeria Guțu Romalo, *Aspecte ale evoluției limbii române*, 2005, Bucureşti, Humanitas Educational, p.11–16.

[2] *Op. cit.*, p. 252 şi urm.

[3] Vezi Flora Şuteu, *Expresii „la modă"*, în LR, XVII, 1959, nr. 3, p. 54–57.

LR, LV, nr. 5–6, p. 311–314, Bucureşti, 2006

arhaisme, regionalisme sau elemente argotice[4]. Preferința și succesul se datorează în acest caz, în mare măsură, caracterului lor anomal: ele sunt percutante (și atractive) tocmai prin calitatea de a fi neuzuale. În cele mai multe cazuri, favoarea de care se bucură nu durează prea mult, frecvența lor revenind curând la cota de utilizare normală, ceea ce nu exclude însă posibilitatea reiterării fenomenului[5], mai ales din cauza repetării anumitor condiții – naturale sau sociale – în situația de comunicare.

Interferând cu fenomenele dinamice de sistem[6], prezente în orice moment, în activitatea de comunicare socială, utilizarea excesivă (și efemeră), „accident" al uzului, marchează în mod specific discursul social, dar nu afectează, de regulă (mai ales când frecvența sporită nu este justificată de necesități comunicative de durată), procesul larg istoric evolutiv al limbii date. Din perspectivă sincronică, componenta dinamică a uzului lingvistic este reprezentată (la nivelul oricărei variante), în primul rând, prin fenomenele concurențiale care – configurând domeniile instabile ale sistemului – se înscriu în procesul de dezvoltare a limbii date, dar și de „accidente", fără miză istorică (marcând punctual uzul lingvistic al unui anumit moment/interval).

2. În ultima jumătate de secol, ipostaza literară a limbii române a cunoscut numeroase asemenea fenomene generatoare de perturbări la nivelul dinamicii uzului[7].

Nu de puține ori, accidentele, preferințele lingvistice care au marcat, în diverse momente, uzul limbii române literare aparțin stratului arhaic; fenomenul afectează în acest caz discursul social al momentului nu numai prin frecvența apariției elementului lingvistic utilizat preferențial, ci și prin faptul că aparține unui domeniu nonactual din perspectiva variantei literare standard.

Configurația limbii actuale a fost (temporar) modificată la nivelul discursului social prin reactualizarea unor vocabule ieșite din uz, ca *a îndritui, statornici(re), tălmăci(re), tălmăcitor* etc., cuvinte, care, deși depășite de evoluția limbii, au fost evident preferate la un moment dat curentelor *îndreptăți, hotărâ(re), înțelegere, a stabili, traduce(re), traducător.*

Forme mai complicate îmbracă fenomenul reactivării preferențiale a unor elemente arhaice reprezentând domeniul semantic al „nedefinitului". Inventarul acestui domeniu lexical, bogat reprezentat în limba română prin pronume, adjective

[4] În condițiile unor fenomene naturale neobișnuite și dramatice, atât *calamitate*, cât și arhaicele *stihie, stihi(i)nic* au cunoscut, la sfârșitul secolului trecut, un salt spectaculos de frecvență.

[5] Vezi, de exemplu (Valeria Guțu Romalo, *op. cit.*, p. 287), preferința discursului actual pentru *vizavi* (*de*).

[6] Utilizarea unei limbi presupune în orice moment coocurența, în anumite zone ale sistemului, a „noului" și „vechiului", implicate în procesul de evoluție a limbii: raporturile concurențiale dintre ele se manifestă prin diferențe de frecvență, iar mecanismul schimbării lingvistice constă în modificarea, în timp, a raporturilor de frecvență (*ibidem*, p. 12–14).

[7] Vezi, de pildă, Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală. Limba română de azi*, Versiune nouă, 2000, București, Humanitas Educational.

şi adverbe, cuprinde, alături de cuvinte moştenite, numeroase formaţii româneşti, cele mai multe continuând, sub formă aglutinată, structuri organizate prin asocierea unui component pronominal sau adverbial, cu un suport verbal (*a fi* sau *a vrea*) antepus (*fiecine, fiece, fiecare, fiecând, fiecum, oarecine, oarece, oarecare, oarecând, oareunde, oarecum, vericine, verice, vericare, vericum*) sau postpus (*cineva, ceva, careva, undeva, cândva, cumva*). Toate sunt atestate în textele secolului al XVI-lea[8].

Evoluţia ulterioară a limbii a redus substanţial inventarul.

S-au păstrat bine formaţiile cu componentul verbal postpus (*cineva, ceva, careva, undeva, cândva, câtva*), cel care transferă unităţile lexicale, pronume/ adjective şi adverbe, din zona semantică a genericului, în cea a „nedefinitelor", prin introducerea unor determinări cantitative, care, prin deosebiri inferenţiale specifice[9], organizează diferenţiat globalul[10].

O istorie mai sinuoasă au avut formaţiile derivând din grupări cu verbul antepus. Au fost abandonate cele la alcătuirea cărora participă *veri-* (*vericine, verice, vericând*), au rezistat de-a lungul veacurilor *fiecare, oarecare, oarecum.* Altele (*oarece, oarecine, oarecând*) s-au păstrat în fondul pasiv sau regional, situându-se marginal în raport cu sistemul şi în afara uzului actual standard; reactivarea lor (ocazională şi efemeră) în discursul social actual modifică (temporar) dinamica lingvistică a etapei. Configuraţia dinamică a limbii actuale înregistrează, în interiorul domeniului lexical reprezentat prin această categorie de nedefinite, variaţii determinate de deplasări semantice şi funcţionale ale componentelor active, dar şi ca efect al transgresării limitelor dintre actual/învechit şi standard/regional.

Între „accidentele dinamice" care au marcat în ultimul deceniu discursul social al limbii române se numără activizarea şi utilizarea mimetic predilectă (neimpusă comunicativ) a lui *oarece.*

Utilizarea formaţiei – atestată în textele din sec. al XVI-lea – a fost semnificativ restrânsă în procesul de evoluţie a limbii române prin constituirea variantei literare. Deşi conservat regional, nedefinitul *oarece* (înlocuit de *orice*) se situează în afara nivelului standard al limbii române actuale[11]. Reactualizarea lui în condiţiile comunicării neutre la nivel standard, înregistrată în ultimul deceniu al secolului recent încheiat (*Vânzările au adus oarece profituri.* TVR, 3 VI 1994, *Există oarece disconfort.*, „Dilema", 1999, 314, p. 9.)[12], ca şi utilizările lui mai

[8] Cf. O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, Secolul al XVI-lea, 1961, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, p. 125; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, 1968, Bucureşti, Editura pentru Literatură, p. 542.

[9] Vezi, în acest sens, Maria Manoliu Manea, *Gramatică, pragmasemantică şi discurs*, 1993, Bucureşti, Editura Litera, p.159 şi urm.

[10] Cf. GALR, I, *Cuvântul,* p. 254 şi urm.

[11] Gramaticile şi dicţionarele curente îl înregistrează ca „învechit şi regional".

[12] Norma literară a selectat seria nedefinitelor (sinonime) formate cu *ori-* (*orice, oriunde* etc.). Dintre formaţiile cu *oare-*, s-au păstrat adverbul *oarecum* şi *oarecare,* cu sensul „lipsit de importanţă, neinteresant" (cf. *un om oarecare, un oarecare*).

recente (cf., de pildă, *A adus oarece argumente noi.* Radio, 3 X 2006, *Mai păstra oarece speranțe.* Radio, 22 XII 2006, *Operația a necesitat oarece cheltuială.* TV, 14, I, 2007, *La chineză știam că nu vreau să mă duc...: citisem oarece și nu-mi spunea mare lucru.* „Dilemateca", nr. 9, 2007, p. 66) se înscriu în dinamica limbii actuale ca preferințe (cu caracter sporadic) ale discursului. Gratuite și fără perspectiva de a influența evoluția ulterioară a limbii române, asemenea fenomene contribuie, prin rememorare, la consolidarea fondului pasiv al vorbitorilor.

Utilizarea pronominală sau, mai des, ca determinant al unui substantiv presupune accentuarea componentei cantitative a semnificației lui *oarece*, ceea ce îl înscrie în procesul mai larg la care participă și nedefinitul *ceva* – care, asociat cu substantive numărabile la plural (*Poate organele poștale vor aduce ceva clarificări.* R.Lit. 1990, nr. 56, p. 3, *Are ceva bani, ceva riscuri,*) sau nonnumărabile, la singular (*ceva unt, ceva pește, De la divorț s-a scurs ceva timp.* TV, 15 II 2007, *Pe undeva există ceva adevăr în asemenea observații., Conta pe ceva sprijin dinafară.*) – este larg utilizat ca partitiv[13]; însoțind „masive", *ceva* este echivalent semantic al adverbului *câtva* și al adjectivelor nedefinite *mult, puțin* și *niște*[14].

Spre deosebire de *ceva,* a cărui frecventă și durabilă utilizare ca nedefinit partitiv[15] îl situează mai curând între fenomenele implicate în evoluția sistemului[16], reactivarea lui *oarece* – ca și a adverbului nedefinit (*pe*) *undeva* – care a cunoscut la un moment dat o evidentă creștere a frecvenței[17] – reprezintă, în dinamica lingvistică a românei actuale, o preferință efemeră a uzului, un accident care nu depășește statutul de „predilecție temporară".

Facultatea de Litere
Universitatea din București
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

[13] Cf. Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală. Limba română de azi,* Versiune nouă, Humanitas Educational, 2000, p. 94–95.

[14] Vezi Isabela Nedelcu, *Comportamentul „masivelor" în limba română*, în LR, L, nr. 3–4, 2001, p. 160–161.

[15] Valeria Guțu Romalo, *lucr. cit.*, p. 94, 104.

[16] Un fenomen analog constituie creșterea frecvenței demonstrativului (vezi *op. cit.*, p. 93–94).

[17] *Ibidem*, p. 104.

Theodor Hristea

UN TIP *SUI-GENERIS* DE OMONIME DERIVATIVE: *LATINISM (I)* ŞI *LATINISM (II)*

I.1. De multă vreme şi în cele mai variate împrejurări, mi-am exprimat convingerea că derivatele *latinism* şi *latinist* nu se explică prin franceză sau prin alte limbi cu toate sensurile pe care le au în română. La concluzia pe care o susţin şi aici am ajuns, pentru prima oară, prin anul 1965, când am început să colaborez la cea de a doua ediţie a *Dicţionarului limbii române moderne* (DLRM), transformată, până la urmă, în DEX_1. În primul dintre dicţionarele citate, *latinism* este definit în felul următor: **1.** „Cuvânt, formă sau construcţie sintactică, împrumutată (fără necesitate) direct sau indirect din limba latină"; **2.** „Curent iniţiat de unii lingvişti români din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, care exagerau caracterul latin al limbii române, eliminau cuvintele nelatine şi modificau aspectul celor latine pentru a le face cât mai apropiate de forma originară" (vezi DLRM, p. 446, col. 2, s.v.).

Lăsând la o parte faptul că despre un adevărat curent lingvistic şi filologic numit *latinism* nu se poate vorbi decât începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ceea ce m-a frapat şi mai mult a fost indicaţia etimologică a acestui termen redusă, în DLRM, la fr. *latinisme*. După cum se va vedea imediat, acest unic etimon al derivatului românesc nu cunoaşte al doilea sens înregistrat în DLRM s.v. *latinism*. Pe de altă parte, cele mai importante dicţionare româneşti apărute înainte de DLRM (adică DA, CADE, SDLR etc.) nu-l înregistrează deloc pe *latinism* cu sensul de „curent lingvistic şi filologic specific românesc". În schimb, înregistrează pe *latinist* cu ambele sensuri, adică „specialist în limba şi în cultura latină" şi „adept al curentului latinist". Demn de remarcat este şi faptul că, în toate dicţionarele citate, care îl ignoră pe *latinism (2)*, este, totuşi, înregistrată sintagma *curent latinist* cu sensul „care voia să latinizeze limba română" (vezi DA, s.v. *latin*, p. 114) sau „care tinde să latinizeze limba" (ca în CADE, p. 698, s.v. *latinist*). Concluzia firească pe care am tras-o şi pe care am verificat-o ulterior a fost că *latinism (2)* este posterior în limbă lui *latinist*, folosit în sintagmele *curent latinist* sau *şcoală latinistă*, ambele echivalente sub raport semantic cu viitorul lor sinonim, a cărui proveniență ne interesează în mod deosebit.

LR, LV, nr. 5–6, p. 315–322, Bucureşti, 2006

2. Înainte de a vedea cum au luat naştere *latinism* şi *latinist* (cu sensurile lor specific româneşti) se impune să examinăm atent conţinutul semantic al termenilor franţuzeşti „omonimi", apelând la câteva dintre cele mai cunoscute dicţionare ale acestei limbi. Iată, mai întâi, cum este definit *latinisme* în cinci lucrări lexicografice franţuzeşti mai vechi şi mai noi: „construction, tour de phrase propre à la langue latine"; „transport dans une autre langue des tournures propres à la langue latine" (LITTRÉ, tom. II, p. 261, s.v.); „mot ou tour de phrase particulier au latin ou, dans une autre langue, imité du latin" (LEXIS, p. 1030, col. 1, s.v. *latin*); *1.* „idiotisme propre au latin"; *2.* „emprunt au latin" (LAROUSSE, p. 588, col. 2, s.v.); „construction ou emploi propre à la langue latine"; „emprunt au latin" (ROBERT, p. 1434, col. 1, s.v.); „construction, tour de phrase propres à la langue latine" (HACHETTE, p. 1065, col. 3, s.v.) etc.

În aceleaşi dicţionare, citim despre *latiniste*: „celui qui est versé dans la connaissance de la langue latine" (LITTRÉ, tom. II, p. 261, s.v.); „spécialiste (savant, étudiant) du latin" (LEXIS, p. 1030, s.v. *latin*); „spécialiste de la langue et de la littérature latines" (LAROUSSE, p. 588, col. 2, s.v.); „spécialiste de philologie ou de littérature latine". – Étudiant de latin" (ROBERT, p. 1434, col. 1, s.v.); „spécialiste de la langue et de la littérature latines" (HACHETTE, s.v.) etc.

Din definiţiile citate (la care, nu mă îndoiesc că s-ar putea adăuga altele cu un conţinut identic ori foarte asemănător) rezultă cât se poate de clar că atât al doilea sens al derivatului *latinism*, cât şi cel citat al lui *latinist* (de asemenea specific românesc) nu au absolut nimic comun cu presupusele lor etimoane franţuzeşti. De aceea, în dicţionare ar trebui neapărat explicate aşa cum este corect, considerându-se că unele sunt, produsul influenţei franceze, iar altele constituie creaţii ale limbii române. Al. Ciorănescu înregistrează ambele derivate de care ne ocupăm (vezi CDER, nr. 7728, s.v. *latin*) împreună cu *latinitate* şi *latiniza*, dar nu le explică din punctul de vedere al modului de formare, mulţumindu-se cu precizarea că toate sunt din secolul al XIX-lea („todos del s. XIX").

3. Din păcate, nici celelalte dicţionare nu ne lămuresc în legătură cu originea şi conţinutul semantic al celor două derivate, iar când ne oferă soluţii etimologice, acestea sunt imposibil de acceptat. Astfel, din cele trei ediţii ale *Micului dicţionar enciclopedic* (MDE), precum şi din mai recentul *Dicţionar enciclopedic* (vol. IV, p. 44) rezultă că al doilea sens al lui *latinist* se explică din *latinism*![1] După cum voi încerca să arăt mai departe, lucrurile s-au petrecut exact invers, adică *latinism (2)* provine din *latinist* prin substituţie de sufix şi după un model foarte bine

[1] Autorii dicţionarelor citate au meritul de a fi observat şi ei că ceva este în neregulă cu etimologia celor două derivate, dar explicaţiile propuse în cazul ambelor cuvinte sunt, fără îndoială, greşite: *latinist, -ă* (fr., **2** < *latinism*) şi *latinism* (< fr., **2** < *latin*).

reprezentat în limbă. Soluția etimologică din cele două dicționare citate se explică prin aceea că sensul nr. *2.* al lui *latinist* este prea simplu definit prin „adept al latinismului (2)". În mod evident, se pierde din vedere că, înainte de a fi existat în limbă termenul *latinism* (2) au existat, în mod cert, *latiniști*, iar critici la adresa lor au fost formulate de către Titu Maiorescu, Alexandru Odobescu, B. P. Hasdeu, Alecu Russo și alții. Cum bine remarcă și Iorgu Iordan (în *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 205) „la începuturile ei, fosta Academie Română era alcătuită, în majoritate, din latiniști fățiși sau camuflați". Ei proveneau, firește din rândurile latiniștilor în sensul prim al acestui cuvânt, care este cel de „specialist în limba, literatura și cultura latină, în general". Cu acest sens *latinist* ne-a venit, în mod sigur din franceză (*latiniste*), dar nu este exclus ca italiana (în care există *latinista*) sau germana (care cunoaște și ea pe *Latinist*) să fi contribuit, de asemenea, la impunerea în limba noastră a acestui termen internațional[2]. Cu timpul și în împrejurările social-istorice cunoscute, mulți dintre latiniștii noștri (în sensul nr. 1 al acestui cuvânt) au început să desfășoare o activitate științifică și patriotică plină de merite (constând, mai ales în deșteptarea conștiinței naționale), dar și cu unele greșeli sau măcar exagerări, care nu puteau să rămână fără urmări. În condițiile pe care le cunoaștem, la sensul inițial al lui *latinist* s-a putut adăuga încă unul, fără ca cel originar sau etimologic să dispară din limbă. Despre un nou derivat, de data aceasta pur românesc (din *latin* + suf. *-ist*) care să se fi suprapus peste cel mai vechi și împrumutat nu cred că poate fi vorba. După părerea mea, ne aflăm în fața unei simple și firești extensiuni semantice, care (la fel ca în multe alte cazuri) a dus la polisemie, nu la omonimie. Pentru a dovedi că *latinist (2)* nu provine nici din *latinism* prin substituție de sufix, adăugăm că și numele curentului lingvistic și filologic poate fi și trebuie definit prin raportare la adjectivul și mai ales substantivul *latinist*, nu numai invers (ca în cele mai multe dicționare românești mai noi). Sensul de „adept al latinismului", prin care este definit *latinist (2)* a apărut, mai întâi, în DLRM și de acolo a pătruns în DN_3, în DEX_1 și DEX_2, în MDE (cele trei ediții), apoi în Breban, în NDN, în MDN și, mai recent, în *Dicționar enciclopedic* (vol. IV, p. 44). O asemenea definiție i-a indus în eroare pe autorii *Micului dicționar enciclopedic* încă din 1972, când a apărut prima ediție a acestei lucrări lexicografice. Văzând că *latinist (2)* înseamnă „adept al latinismului (2)", și-au închipuit că primul derivat provine din al doilea prin substituție de sufix, ceea ce este, indubitabil, fals[3]. O dovadă în acest sens e faptul

[2] Nu trebuie să uităm că unii dintre latiniștii noștri (sau dintre cei care i-au criticat) au studiat în Italia ori în Germania, iar ca trăitori în Transilvania (care era sub dominația Habsburgilor) nu puteau să rămână străini de limba și de cultura germană. Cele spuse despre *latinist* sunt valabile și pentru *latinism* (I), dar nu și pentru *latinism* (II), singurul creat în limba română.

[3] O eroare similară și mai mult decât evidentă se comite în aceleași dicționare cu privire la etimologia derivatului *junimist*, pe care îl vedem explicat din *junimism*, iar, în continuare, și greșit

deja amintit că şi *latinism* ar trebui definit prin referire la sensul lui *latinist (2)*, după cum urmează: „ansamblul concepţiilor şi manifestărilor lingvistico-filologice ale latiniştilor români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care urmăreau să purifice limba de elementele nelatineşti, să impună o ortografie etimologică în cel mai înalt grad, să îmbogăţească vocabularul în mod artificial cu elemente luate direct din dicţionarele limbii latine şi chiar să modifice forma unor neologisme latineşti aplicându-le aşa-zisele „legi fonetice", care au acţionat în perioada de formare a limbii române". Definindu-l pe *latinism* prin raportare la subst. şi adj. *latinist*, ne vine mai uşor să demonstrăm că primul provine din al doilea prin substituţie de sufix, iar rezultatul derivării este de astă dată, apariţia unui omonim al lui *latinism (I)*.

II.1. Înainte de a justifica noua soluţie etimologică (în sprijinul căreia voi aduce argumente de ordin *semantic, cronologic* şi *logic*) menţionez că etimologia dată lui **latinism** în DEX (ambele ediţii) şi în BREBAN (vol. I, p. 546) mi se pare cel puţin incompletă, neclară şi chiar derutantă: „Din fr. *latinisme* cf. *latin*". După toate probabilităţile, prin adăugarea lui *latin* după etimonul franţuzesc *latinisme* (singurul admis în DN_3, NDN, MDN etc.) ni se sugerează că derivatul în discuţie ar putea fi format şi în interiorul limbii române din *latin* + suf. *-ism* (care este subînţeles). Faptul că rom. *latinism* (II) nu are suport semantic în fr. *latinisme* este în afară de orice îndoială. De aceea, formarea lui pe teren românesc poate fi admisă fără rezerve, însă nu pornindu-se de la adj. şi subst. *latin*, ci de la mai normalul *latinist* (2), singurul care are o strânsă şi directă legătură, din punct de vedere semantic, cu *latinism* (II). Cine este prea puţin sau chiar deloc familiarizat cu dificultăţile şi subtilităţile etimologiei interne va afirma cu destulă uşurinţă că *latinism* (cu sensul specific românesc) se explică prin sufixare (< *latin* + *-ism*), adică aşa cum se şi segmentează corect. Deşi o asemenea soluţie derivativă pare

definit: „care ţine de junimism, privitor la junimism". (Substantivat) „adept al junimismului" (vezi MDE_1, p. 514). În mod direct şi foarte clar, *junimist* se corelează cu numele societăţii „Junimea" de la care provine, format fiind cu ajutorul sufixului *-ist*. În DA (s.v. *junime*) este înregistrat numai derivatul *junimist* (corect explicat şi destul de bine atestat), dar lipseşte *junimism*, ceea ce înseamnă că acesta a apărut mult mai târziu, aşa că nu de la el provine *junimist*. Pentru o primă şi unică atestare a lui *junimism* la Garabet Ibrăileanu (*Spiritul critic în cultura românească*, Iaşi, 1909, p. 99) vezi DLRLC, vol. II, p. 709, s.v. Întrucât, la început, n-a existat în limbă decât *junimist* (folosit cu sensul de „membru al societăţii „Junimea" sau „membru al partidului politic format de această societate literară") nu e de mirare că *junimism* lipseşte şi din CADE, SDLR sau CDER, nu numai din Dicţionarul Academiei. De aceea el nu avea cum să-i dea naştere lui *junimist*, a cărui bază derivativă rămâne n. pr. *Junimea*. În acest sens, e bine să se ştie că numai în *Amintiri de la Junimea din Iaşi* de G. Panu (mort în 1910), derivatul *junimist* apare de cel puţin 40 de ori (vezi paginile: 12, 14, 17, 19, 27, 31, 33, 34, 46, 47, 57, 71, 76, 77, 80, 98, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 139, 140, 146, 149, 173, 176, 243, 260, 322, 325, 372 etc.), în timp ce *junimism* lipseşte cu desăvârşire.

normală şi, mai ales, extrem de simplă, ea este, în realitate, foarte simplistă. Procedându-se în felul acesta, se pierde din vedere esenţialul în materie de formare a cuvintelor, şi anume că *derivatul trebuie să conţină în el „ideea" primitivului sau a bazei lui derivative*. Or, nu încape îndoială că, aşa cum am mai spus, *latinism* (II) se corelează semantic atât de strâns cu *latinist* (2), încât primul nici n-ar fi putut să apară dacă, în prealabil, n-ar fi existat ultimul citat. Precum vedem, ca şi în cazul lui *junimist* sau al lui *bonjurist*, de pildă, anterior în limbă este, cel mai adesea, derivatul concret, după care apare şi cel abstract, având, în mod obligatoriu din punct de vedere semantic, o strânsă legătură cu cel dintâi[4].

2. Cât priveşte părerea că *latinist* ar proveni din *latinism (2)* ea trebuie încă o dată şi definitiv infirmată invocându-se anterioritatea în limbă a celui dintâi şi frecvenţa lui net superioară în comparaţie cu a derivatului abstract pe care l-a generat. La această concluzie am ajuns examinând atent numeroasele derivate în *-ist* şi pe cele în *-ism* întâlnite în DLR (ms./şi mai ales în bogata literatură de specialitate consacrată Şcolii Ardelene, curentului latinist, primului nostru dicţionar „academic" (elaborat de August Treboniu Laurian şi J. C. Massimu) etc. Nu încape îndoială că, mai întâi, a apărut în limbă *latinist*, folosit ca adjectiv şi ca substantiv cu sensul pe care îl are numai în limba română. În sprijinul acestei afirmaţii, am alcătuit o listă cu 40 de combinaţii lexicale, în care **latinist** apare ca determinant adjectival pe lângă diverse substantive, dar mai ales ca însoţitor al lui *şcoală* şi *curent*. Cele două sintagme (având caracter relativ stabil) sunt atât de frecvent întâlnite, încât unele dicţionare le înregistrează şi le acordă statut de unităţi frazeologice. Pentru a demonstra marea frecvenţă a lui *latinist* în comparaţie cu *latinism*, citez, deocamdată, numai combinaţiile lexicale anunţate, a căror listă a fost întocmită în urma parcurgerii unei literaturi bogate, dar departe de a fi exhaustivă[5].

[4] În dicţionarele noastre, *bonjurist* este corect explicat din *bonjur* + suf. *-ist*, dar lui *bonjurism* (care înseamnă „atitudine şi comportament de *bonjurist*") i se dă o explicaţie etimologică greşită (în DEX_2 DN_3, MDN etc.), fiindcă este considerat tot un derivat de la *bonjur* + suf. *-ism*. În realitate, el provine din mai vechiul şi mult mai frecventul *bonjur*[ist] + *-ism*, deci prin acelaşi procedeu al derivării constând în substituirea unui sufix derivativ prin alt morfem derivativ. Justeţea acestei etimologii o înţelegem numai dacă observăm că, în definirea lui *bonjurism*, suntem obligaţi să ne referim exclusiv la mai vechiul *bonjurist* (nu şi la *bonjur*), ceea ce echivalează cu respectarea obligatorie a criteriului semantic atunci când stabilim o etimologie ştiinţifică.

[5] Vezi, printre altele: Lazăr Şăineanu, *Istoria filologiei române*, Bucureşti, 1892 (p. 142–172 şi 201–258); Ovid Densusianu, *Opere*, vol. IV, Bucureşti, Editura Minerva, 1981 (p. 279–329 şi 540–552); Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iaşi, 1909 (p. 59–152); Petre V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (ediţia a II-a), Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1927 (p. 58–85 şi 130–142); Ştefan Munteanu şi Vasile D. Ţâra, *Istoria*

1. ardelean latinist
2. auspicii latiniste
3. concepție latinistă
4. curent latinist
5. direcție latinistă
6. erudiți latinişti
7. eşafod latinist
8. etimologism latinist
9. etimologişti latinişti
10. exagerări latiniste
11. excese latiniste
12. extremism latinist
13. fanatismul latinist
14. filologii latinişti
15. forme latiniste
16. ideal latinist
17. idei latiniste
18. influență latinistă
19. intransigență latinistă
20. învățații latinişti
21. manie latinistă
22. manifestare latinistă
23. mişcare latinistă
24. orientare latinistă
25. ortografie latinistă
26. preocupări latiniste
27. principii latiniste
28. propagandă latinistă
29. purism latinist
30. rătăciri latiniste
31. scriitori latinişti
32. soluții latiniste
33. spirit latinist
34. şcoală latinistă
35. tendenționism latinist
36. tendințe latiniste
37. teorii latiniste
38. tiranie latinistă
39. val latinist
40. zel latinist

3. Pentru a ne face o idee cât mai apropiată de realitate exclusiv cu privire la marea frecvență a sintagmelor *şcoală latinistă* şi *curent latinist* (sinonimele mai noului derivat *latinism*) este suficient să precizez că prima dintre cele două sintagme citate apare de **18** ori numai în studiul semnat de Ovid Densusianu şi intitulat chiar „Şcoala latinistă" (vezi *Opere*, vol. IV, p. 279–293). Tot aşa, în lucrările mai înainte citate şi în DLR (ms.), am întâlnit de peste **30** de ori cealaltă sintagmă (deci *curent latinist*), apoi mai rar subst. *latinist* şi numai de vreo **22** de ori derivatul *latinism*. Iată numai câteva dintre atestările de care dispunem pentru acest derivat: „T. Cipariu a fost promotorul *latinismului*" (se afirmă în NDULR, p. 711, col. 1, s.v.); „Uităm că *latinismul* şi *neolatinismul* au fost un steag politic ce nu mai prinde loc acum" (Alecu Russo, în DLR ms., s.v.); „Cipariu a exercitat o înrâurire cum nu a cunoscut-o niciunul din contemporanii săi, partizani *ai latinismului* ..." (Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 547); „*Latinismul* a fost mult mai răspândit în secolul al XIX-lea şi a făcut mai mulți prozeliți decât suntem tentați să credem la prima vedere" (Şt. Munteanu, *op. cit.*, p. 196) etc. Oricât de aproximative ar fi cifrele mai înainte indicate (dacă ne gândim că alte atestări n-au putut fi luate în calcul) nu încape îndoială că *latinism* (2) este mult mai puțin

limbii române literare (ediție revizuită şi adăugită), Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagocică, 1983 (p. 192–202); D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1970 (p. 47–132) etc.

frecvent decât subst. şi adj. *latinist*, că el a apărut în limbă după ce acesta a căpătat sensul cunoscut numai în română şi că la apariţia lui au contribuit în cea mai mare măsură sinonimele frazeologice preexistente: *şcoală latinistă* şi *curent latinist*.

4. În concluzie, se poate spune că *latinist* (împrumutat din franceză şi, eventual, din italiană sau germană) a dobândit, în română, un nou sens, pe care nu-l cunoaşte niciuna dintre limbile citate. El are, totuşi, o legătură evidentă cu cel primordial sau anterior, din care s-a putut dezvolta cu o relativă uşurinţă şi în condiţii bine cunoscute. În felul acesta, s-a ajuns la bisemantismul lui *latinist* (substantiv şi adjectiv), care în dicţionare trebuie tratat ca un singur cuvânt cu două sensuri fundamentale. De la *latinist* (cu al doilea sens specific românesc) s-a putut forma *latinism* (II) prin înlocuirea sufixului *-ist* cu *-ism*. De data aceasta, s-a realizat un anumit gen de omonimie, întrucât *latinism* (ca denumire a curentului lingvistic şi filologic românesc) s-a îndepărtat prea mult de *latinism* „cuvânt, expresie sau construcţie specific latinească". Sensul deosebit şi provenienţa directă complet diferită ne dau dreptul să vorbim de două o m o n i m e e t i m o l o g i c e, care (cu un termen englezesc) pot fi numite şi d e r i v a t i v e[6]. Ele sunt *latinism* (I) şi *latinism* (II), care, în dicţionare, ar trebui tratate în articole separate, adică aşa cum sunt tratate orice omonime care diferă ca sens şi au etimologie directă sau imediată complet diferită.

În favoarea tratării lor ca unităţi lexicale distincte pledează şi faptul că, spre deosebire de *latinism* (I), care are plural, *latinism* (II) este un substantiv *singulare tantum*, iar prin aceasta se deosebeşte şi mai mult de omonimul său împrumutat.

ABREVIERI LEXICOGRAFICE

BREBAN	=	Vasile Breban, *Dicţionar general al limbii române* (vol. I şi II). Ediţie revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1992.
CADE	=	I.-Aurel Candrea şi Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, Bucureşti, 1931.
CDER	=	Alejandro Cioranesco, *Diccionario etimológico rumano*, La Laguna, 1958–1966.
DLR	=	*Dicţionarul limbii române* (serie nouă), Bucureşti, Editura Academiei, 1965 şi urm.

[6] Menţionez că engl. *derivative* este atât adjectiv (cu sensul de „element cu ajutorul căruia se realizează derivarea"), cât şi substantiv al cărui sens este, de data aceasta, „cuvânt obţinut prin derivare". În ceea ce priveşte *omonimele etimologice*, acestea au fost astfel denumite de către Charles Bally, care le-a opus *omonimelor semantice*. În timp ce primele sunt rezultatul convergenţei fonetice a două cuvinte cu sensuri şi etimologii complet diferite, celelalte se explică prin divergenţă semantică, ceea ce înseamnă că un cuvânt, unic la origine, poate dezvolta două sau mai multe sensuri atât de diferite între ele, încât (în planul sincroniei) sunt percepute ca unităţi lexicale distincte. Pentru exemple şi detalii, vezi Charles Bally, *Traité de stylistique française* (troisième édition), vol. I, Genève – Paris, 1951, p. 44–45.

DLRLC = *Dicţionarul limbii române literare contemporane* (vol. I–IV), Bucureşti, Editura Academiei, 1955–1957.

DN_3 = Florin Marcu şi Constant Maneca, *Dicţionar de neologisme* (ediţia a III-a), Bucureşti, Editura Academiei, 1978.

HACHETTE = *Dictionnaire Hachette encyclopédique illustré*, Paris, 1996.

LAROUSSE = *Le petit Larousse* (grand format en couleurs). Édition entièrement nouvelle, Paris, Larousse-Bordas, 1998.

LEXIS = *Dictionnaire de la langue française*. LEXIS. Direction de Jean Dubois, Paris, Librairie Larousse, 1989.

LITTRÉ = Emile Littré, *Dictionnaire de la langue française* (vol. I–IV), Paris, 1863–1878.

NDULR = *Noul dicţionar universal al limbii române* (autori: Ioan Oprea, Carmen Gabriela Pamfil, Rodica Radu şi Victoria Zăstroiu), Editura Litera Internaţional, Bucureşti – Chişinău, 2006.

ROBERT = *Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, 2007.

SDLR = August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939.

Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti
Str. Edgar Quinet, nr. 5–7

Doru Mihăescu

CONSIDERAȚII ASUPRA VERSIUNILOR ROMÂNEȘTI ALE *SINOPSISULUI* ATRIBUIT LUI INOCHENTIE GHIZEL

1. Versiuni românești ale acestei scrieri istorice, a cărei primă ediție a apărut la Kiev în anul 1674, pot fi identificate, în momentul de față, la Biblioteca Academiei Române, într-un număr de șapte manuscrise, conținând trei traduceri diferite, două după ediția a treia (Kiev, 1680), una după ediția a doua (Kiev, 1678).

O primă traducere după ediția din 1680 a fost efectuată în Moldova, de către un monah, „smeritul Evloghie", care a încheiat-o, probabil, la 25 martie 1753 (însemnării sale finale de la f. 80^{v}, din ms. rom. 770 BAR, i-au fost șterse, din păcate, două rânduri).

Precizăm că, în perioada respectivă, „Evloghie monah" este menționat în calitate de *diorthositor* „corector (redactor)" la șapte tipărituri apărute la Iași[1]. În această calitate, în nota finală a *Liturghierului* din 1759 (f. 170^{v}) arăta că „... vrând noi a tocmi într-însele cuvintele tocma deplin după izvodul elinesc (cum și cel slavenesc urmează)", anumite cuvinte „le-am pus slavenește", deoarece „nu s-au putut acele cuvinte nici într-un chip a să tălmăci drept după putérea lor pre limba noastră, căci este puțână", soluție care a fost adoptată pentru că „n-am vrut a micșora sfintele cuvinte ale Dumnezăeștii Liturghii după neputința limbii noastre, căci nu este cazanie sau istorie Sfânta Liturghie, ci tocmai însuși Dumnezăești și de Duhul Sfânt suflate cuvinte". Soluția adoptată de Evloghie nu se dorea a fi una facultativă și provizorie, ci una obligatorie și definitivă: „fără îndoire, să și urmați a le zice, ca să fie în veci de tot și întru toate deplin Dumnezăiasca Liturghie".

În anul 1759, când adăuga această notiță explicativă la *Liturghier*, „smeritul Evloghie" tradusese de câțiva ani *Sinopsisul* lui Inochentie Ghizel, după ediția din 1680, al cărei text începe de la originile slavilor, văzuți ca „poporul slavo-rus", trece pe la domnia marelui cneaz al Kievului, Vladimir, pentru a ajunge la „prealuminatul și binecuvântatul și stăpânul nostru, țarul și marele cneaz, Theodor Alexeevici, al întregii Rusii, Mari, Mici și Albe", ale cărui titluri sunt, deopotrivă, semnificative, atât în privința intențiilor, cât și a noilor realități, privind Ucraina, din vremea lui Bogdan Hmelnițki (reflectate și de capitolele de glorioasă istorie a Rusiei celei Mari, adăugate la sfârșit).

[1] BRV, II, p. 139–141, 145–146, 159–160, 162, 164–166, 171, 179–182.

LR, LV, nr. 5–6, p. 323–331, București, 2006

O primă copie, după traducerea lui Evloghie, a efectuat, la scurt timp, un alt monah din Moldova, „smeritul Nicanor", care, la 10 mai 1753, s-a iscălit pe f. 1[r] a actualului ms. rom. 101 BAR. O a doua copie, aceea din ms. rom. 249 BAR, a fost încheiată la 28 iulie 1767, de un alt monah, „smeritul Rafail", conform însemnării sale finale de la f. 72[v]. Faptul că, pe de o parte, în această copie am aflat mai puține particularități moldovenești sau nordice decât în celelalte două manuscrise, iar, pe de alta, am întâlnit unele particularități sudice, ar putea dovedi că Rafail era originar de undeva din Țara Românească.

2. Către aceeași versiune, astfel „completată", a *Sinopsisului* se orienta, cam tot pe atunci, „smeritul Lavrentie", de la Mănăstirea Hurez, a cărui traducere o aflăm în manuscrisul ms. rom. 204 BAR (nedatat) și în ms. rom. 2353 (copie din anul 1757), în ambele, continuată de *Viața lui Petru cel Mare*. Ca și Evloghie, la Iași, acesta era *diorthositor* la tipografia de la Râmnic, calitate în care îl aflăm în 17 tipărituri din perioada 1737–1759[2], fiind urmat de „Rafail monahu[l] de la Sfânta Mănăstire Hurezii", menționat în două tipărituri, din anii 1763–1764 și în alte cinci, din 1779–1780[3] (poate chiar acesta să fi fost „smeritul Rafail", cel care, în iulie 1767, încheia copia din ms. rom. 249, amintită mai sus). Cât despre Lavrentie, să mai precizăm că în tipăriturile dintre 1737 și 1747 figurează sub numele „Lavrentie ieromonah de la Sfânta Mănăstire Hurezii (Hurezului)", iar în cele dintre 1749 și 1758, sub numele „Lavrentie ieromonah(ul) Dimitrievici".

3. O a treia traducere, de această dată după ediția kieveană din 1678 (care prezintă unele adăugiri față de prima ediție, Kiev, 1674, dar și unele comprimări și, mai ales, lipsuri importante la sfârșit, în raport cu edițiile ulterioare), se păstrează la BAR în două manuscrise: ms. rom. 1134 (fost ms. Gaster 73), copiat, probabil, înainte de 22 ianuarie 1757 (data însemnării finale, de la f. 72[v], a celuilalt copist, care a scris al doilea text din acest manuscris) și ms. rom. 476, provenit de la Mănăstirea Căldărușani, datând de pe la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea (mai nou decât ms. rom. 1134).

În afara diferențelor de conținut, datorate originalului, în această versiune există și diferențe de traducere, asupra cărora ne vom opri, mai pe larg, mai jos, amintind aici doar câteva exemple: în locul slavonismului *boinic*, din ms. 770, 101, 249, sau al împrumutului din original, *bogatir*, din ms. 2353, aici se folosește un termen românesc uzual, *viteaz*; în locul lui *dorojniță* (de la toponimul *Дорожница*, din original), existent în ms. 770, 101, 249, 2353, este utilizat tot un cuvânt românesc uzual, *drum*; în locul vechiului termen *fuștaș*, din ms. 770, 101, 249, sau al mult mai noului *mortasip*, din ms. 2353, este folosit, pentru a traduce pe

[2] *Ibidem*, p. 52–53, 63, 76, 80–83, 88–92, 96, 98, 99, 101–102, 107–108, 110–111, 113–119, 121–122, 122–123, 142–143, 146–147; BRV, IV, p. 57.

[3] BRV, II, p. 161, 163, 231–233, 241–244, 244–245, 254–256, 267–268.

палычник, din original (p. 92), inadecvatul, mult prea generalul, *oameni*; *порок* „maşină de străpuns zidurile" (p. 118) este redat aici prin *tun*, în Oltenia (ms. 2353, 204), prin *puşcă*, iar în Moldova, prin *miterez* (ms. 770, 101, 249); *шапка* este tradus prin *gugimă* (absent din DA, unde există numai *gugi(u)man* (< tc. *guğemin*), de la care s-a format, ca derivat regresiv), în Oltenia (ms. 204, 2353), prin *surguci*, tot de proveniență turcă (< tc. *sorguçi*), iar în Moldova (ms. 770, 101, 249), prin *şlic* (< pol. *szlik*; un alt împrumut din polonă, existent în traducerea din Moldova, *proțesie (proseție)*, rămâne, de asemenea, caracteristic acestei versiuni, *au făcut proțesie* fiind utilizat acolo în contextul în care în versiunea de la Hurez se spune *au făcut încunjurare împrejur*, iar aici, în versiunea mai veche, din Muntenia, *au umblat cu crucile împrejur*).

Această versiune munteană, identificată de P. P. Panaitescu în şase manuscrise, este, după toate probabilitățile, cea mai veche dintre cele traduse în limba română (copierea manuscrisului Caracostea fiind încheiată la 17 mai 1733, iar ms. Bobulescu, datând, probabil, de la începutul secolului al XVIII-lea[4]). Este posibil, deci, ca traducerea să fi fost făcută la sfârşitul secolului al XVII-lea sau la începutul secolului al XVIII-lea.

În concluzie, *Sinopsisul* atribuit lui Inochentie Ghizel, lucrare istorică adaptată domeniului est-slav, după modelul cronicilor bizantine şi postbizantine, pe care le întrece însă în fantezie şi subiectivism, a fost tradusă de cel puțin trei ori în limba română: mai întâi, pe la 1700, în Muntenia, de un necunoscut, probabil, un cleric, după ediția din 1678, apoi, în deceniul al şaselea al secolului al XVIII-lea, în Moldova şi Oltenia, de către „smeriții" Evloghie, respectiv, Lavrentie (Dimitrievici), „diorthositori" la tipografiile de la Iaşi şi Râmnic, după ediția „completată" din 1680, ajunsă apoi manual şcolar în interiorul Imperiului Rus şi scriere de propagandă în afara sa.

4. Ne vom opri, în încheiere, asupra câtorva elemente lexicale, semnificative, sub diferite aspecte (vechime, arie de circulație, atestări în manuscrisele versiunilor româneşti, echivalentele din originale etc.):

armată: *păgânii au căzut în frică şi în cutremur ... şi au fugit din şanțurile lor şi de la toată armata, cea mare şi cea mică* (ms. 770, 74^{v}; 101, 76^{v}); *au început a fugi atâta din şanțuri, cum şi din armada cea mare şi mică* (ms. 249, 67^{r}); *toată armata de prin întăririle sale au fugit* (ms. 2353, 116^{v}); *toată armata fugind* (ms. 476, 89^{v}); a se vedea şi ms. 770, 74^{v}, 75^{r}, 76^{r}; ms. 101, 76^{v}, 77^{v}, 78^{r}; ms. 249, 67^{r-v}, 68^{r-v}; ms. 2353, 117^{r-v}, 118^{v}; ms. 204, 90^{v}, 91^{r}, 92^{r}. Preluat din originalul slav, unde poate fi regăsit sub această formă (a se vedea p. 206–209, 211), în traduceri exacte în ms. 770, 101, 249 (în acest din urmă manuscris copistul şi-a permis, totuşi, să

[4] *Istoria slavilor în româneşte, în secolul al XVII-lea. Cronica lui Gheorghe Brancovici şi Sinopsisul de la Kiev*, în „Revista istorică română" X, 1940, p. 100–101.

folosească varianta *armadă* < ngr. *ἁρμάδα*, atestată în 1693[5], care-i era, probabil, mai familiară), cuvântul fusese utilizat cu cel puțin un deceniu mai devreme, în așa-numitul *Cronograf Danovici* (ms. rom. 3517 BAR, 445[r]; ms. de la Harkov, 307[r], 330[r]);

boinic „luptător" (< slavon *боиникъ*): *să trimiță Vladimir din ruș*[i] *boinic tare, să s*[e] *lupte cu boinicul lor* (ms. 770, 21[r]; 101, 19[r], 249, 17[r–v]). Îi corespunde, în ms. rom. 2353, 29[r], *bogatir* (< rus. *богатырь*, ucr. *богатирь*), termen preluat din original (p. 55), sau *viteaz* (ms. 1134, 24[v]; 476, 41[v]). Există, în cazul de față, trei variante distincte: una, în manuscrisele moldovenești, unde se folosește un slavonism atestat în Moldova, în secolul al XVII-lea, la Varlaam și Dosoftei[6], o a doua, în versiunea de la Mănăstirea Hurez, unde se preia, fără nicio explicație, termenul din original, în sfârșit, o a treia, în cealaltă versiune munteană, unde este întrebuințat cuvântul românesc uzual, *viteaz*;

busurman „musulman" (< rus., ucr. *бусурман*): *busurmanii, văzând atâta neașteptată vitejie ... după atâta bucurie de biruință asupra busurmanilor* (ms. 770, 74[v]; 101, 76[v], 77[r]); în ms. 249 cuvântul este substituit prin *miusiulmani* (67[r–v]), iar în ms. 2353 și 204, prin *turci* (116[v], 117[r]; 89[v], 90[v]). De această dată, în două dintre manuscrisele moldovenești, aflăm o variantă corespunzătoare aceleia din original (*бесурман*, p. 206–207). *Busurman* nu reprezenta o noutate pentru graiul din Moldova, cuvântul putând fi atestat aici încă în secolul al XVII-lea, la Grigore Ureche[7]; o dovedește și adjectivul *busurmănească*, prezent în toate cele trei manuscrise moldovenești (ms. 770, 76[r]; 101, 78[v]; 249, 69[r]), corespunzând lui *бесурмански*, din original (p. 211), tradus tot prin *turcii*, în ms. 2353 (119[r]) și 204 (92[v]);

dorojniță „drum mic" (< ucr. (top.) *Дорожница*): *viind supt Kiev, au stătut și au săpat șanțu la dorojniță, unde iaste șanțul și acum* (ms. 770, 16[v]; 101, 15[r]; 249, 14[r]); *s-au ocolit cu șanț la dorojniță, unde iaste șanțul și pân acuma* (ms. 2353, 23[v]); *și s-au îngropat lângă un drum, unde iaste drumul, lângă șanțu, până în zioa de astăzi* (ms. 1134, 19[v]; 476, 35[r]); în original: *и окопася на Дорожница, идѣже ров есть и до сего дне* (p. 43). Este vorba de un toponim, redat printr-un diminutiv, pe care doi dintre traducătorii români l-au preluat din original și l-au transformat în substantiv comun, fără a-l explica, deși ar fi fost necesar. Cel de-al treilea l-a tradus, dar nu printr-un diminutiv și, în general, a redat fraza într-un mod ambiguu și, într-o anumită măsură, incorect;

feredeu „baie" (< magh. dial. *feredö*, lit. *fürdö*): *au poroncit să gătească, pentru oaspeți, feredeul, să se spele ... spălându-se și în feredeu ... să puie în jurul feredeului paie și hreascuri și să le dea foc ... arsără toți trimișii aceea în feredeu* (ms. 770, 12[v]; 101, 11[r]; 249, 10[r]); *să gătească baia ... să să spele în baie ... au*

[5] DÎLR, p. 100.
[6] DA, I, 1, p. 603; DLRV, p. 79.
[7] *Ibidem*, p. 709; p. 90.

împresurat baia cu paie şi găteje ... dimpreună cu baia, au arsu toţi trimişii (ms. 2353, 16^{v}; 204, 4^{v}); *au gătit o baie ... să să spele în baie ... au grămădit împrejurul băii paie şi hreasturi ... au ars împreună cu baia toţi trimişii* (ms. 1134, 13^{v}; 476, 28^{r}). Calitatea de regionalism nordic a lui *feredeu* (DLRLV, p. 128–129) este confirmată şi de manuscrisele versiunilor româneşti ale *Sinopsisului* lui Inochentie Ghizel (frecvent în manuscrisele moldoveneşti, cuvântul lipseşte, în toate cazurile, din manuscrisele muntene);

fur „hoţ" (< lat. *fur*): *ca un fur au săpat pământul pre didesupt, pân supt cetate* (ms. 770, 75^{r}; 101, 77^{v}; 249, 68^{r}); *ca un tălhar săpând supt zidul cetăţii* (ms. 2353, 177^{v}; 204, 91^{r}). *Fur* era, în secolul al XVII-lea, termenul folosit în mod obişnuit pentru *hoţ*, fapt ilustrat de numărul mare al atestărilor şi de varietatea lor (a se vedea, spre exemplu, DocRomB, II, nr. 335, p. 385, anul 1615; DocRomA, V, anul 1642; NT, 275^{v}, anul 1648; CÎ, 36^{v}, anul 1678; S, 68^{v}, anul 1683, B, 607, anul 1688 etc.). La mijlocul secolului al XVIII-lea îl aflăm în toate manuscrisele versiunii *Sinopsisului* lui Inochentie Ghizel, traduse în Moldova, pe când traducătorii din Ţara Românească preferă sinonimul de origine maghiară, *tălhar*;

fuştaş „sulităş" ← *fuşte* (< lat. *fustis*): *12 fuştaş*[i], *ca să-l bată cu toiage* (ms. 770, 28^{v}; 101, 25^{v}; 249, 23^{v}); *12 mortasipi, să-l bată pre el cu toiage* (ms. 2353, 40^{r}); *12 oameni, să-l bată cu toiage* (ms. 1134, 34^{r}; 476, 53^{r}). Derivat al lui *fuşte* „suliţă", cuvânt moştenit din latină, *fuştaş* mai era cunoscut în secolul al XVII-lea îndeosebi în jumătatea de nord a teritoriului dacoromân (atestări în SI, V, A, nr. 204, p. 295, anul 1637; NT, 166^{v}, anul 1648; ms. rom. 339 BAR, 142^{r} etc.), situaţie confirmată, indirect, şi de atestările în versiunile româneşti ale *Sinopsisului* de la Kiev, unde apare numai în manuscrisele din Moldova. În manuscrisele muntene este utilizat, în acelaşi context, fie un neologism de origine turcă, venit prin filieră neogreacă, *mortasip* „perceptor (cel care percepea *mortasipia* = zeciuiala de la cântărirea mărfurilor şi taxa de la vânzarea vitelor)"[8], fie, pur şi simplu, cuvântul *oameni*;

granată „tun" (< rus., ucr. *граната* < germ.): *cu granate făr de număr zioa şi noaptea şi cu puşti bătea* (ms. 770, 72^{r}; 101, 73^{v}; 249, 64^{v}); *cu granate fără de număr şi cu săgeţi, zioa şi noaptea slobozind, n-au încetat* (ms. 2353, 112^{r}; 204, 86^{r}); *cu şanţuri şi cu cumbarale şi cu tunuri, zioa şi noaptea au bătut Cihirinul* (ms. 1134, 59^{r}; 476, 84^{r}); în original: *безпрестанными приступами, подкопами, гранатами, безчисленною стрялбою день и нощь доставаху* (p. 198); *cu groaznice şi mari puşci şi pe dedesupt cu granate* (ms. 770, 73^{r}; 101, 75^{r}; 249, 65^{v}); *puşcături şi granate supt dânsa* (ms. 2353, 114^{r}; 204, 88^{r}); în original: *страшного огненною стрялбою, гранатами, подкопами и всякими навѣты* (p. 202). Termenul a fost preluat din originalele traducerilor: au procedat în acest fel doi dintre traducători, pe când cel de-al treilea a preferat să-l substituie prin sinonimul turcesc (oriental), *cumbara*, mai bine cunoscut atunci decât *granată*;

[8] DLR, VI, p. 885.

hagan „conducător al tătarilor" (< rus., ucr. *хаган*): *de tot au surpat pe mândrul hagan* (ms. 770, 74[r]; 101, 76[v]; 249, 67[r]); *pre mândru acela hagan l-au slăbit* (ms. 2353, 116[v]; 204, 89[v]); în original: *прегордаго того хагана премогоша* (p. 206). Cuvântul provine din original, în ambele versiuni româneşti în care apare. Anterior, i-am semnalat prezenţa şi în aşa-numitul *Cronograf Danovici* (ms. 3517, 319[v], 320[r]; ms. de la Harkov, 238[r], 241[r] etc.);

hatman (< pol. *hetman*, ucr. *гатьман* = *гетман* < germ. *Hauptmann*): *au scris Avgust Chesar către unul din hatmanii săi* (ms. 770, 4[r]; 101, 3[r]; 249, 3[r]); *au scris Avgust Chesariul lui Leon Tulie, unuia din voievozii lui* (ms. 2353, 3[r]); *au avut lângă sineşi hatmani* (ms. 770, 9[v]; 101, 8[r]; 249, 7[v]); *au avut lângă sine şi ghetmani* (ms. 2353, 11[v]); *au avut lângă sine şi hetmani* (ms. 1134, 8[v]; 476, 22[v]); *hatmanul lor, carele era mai marele cetăţii Kafii* (ms. 770, 36[r]; 101, 33[v]; 249, 29[v]); *ghetmanul lor, starostea Kafei* (ms. 2353, 51[v]; 204, 36[v]); *hetmanul Kafei* (ms. 1134, 43[v]); *hătmanul Kafiei* (ms. 476, 65[r]); *hatmanul Ioan Samoilovici* (ms. 770, 73[v]; 101, 75[r]; 249, 66[r]; 2353, 115[r]; 204, 88[v]). În original varianta care corespunde, în toate cazurile, este *гетман* (p. 22, 94, 203 etc.). Redarea diferită a cuvântului în versiunile româneşti se datorează statutului său, care nu era acelaşi în zonele de unde provin manuscrisele acestor versiuni. Astfel, în manuscrisele din Moldova, unde termenul era bine cunoscut, se foloseşte mereu varianta românească, *hatman*, în timp ce în manuscrisele din Ţara Românească, unde, fără a fi fost necunoscut, termenul nu era popular, *hatman* este folosit numai într-un singur caz (în celelalte, se folosesc variante care se apropie de varianta din original, iar, uneori, cum se întâmplă în copia de la Mănăstirea Hurez (ms. 2353), o reproduc întocmai). Cât de obişnuit era cuvântul pentru autorul acestei din urmă versiuni se vede şi din aceea că, în primul caz, el redă pe *гетман* prin *voievod*;

iarmaroc (< ucr. *ярмарок*, < pol. *jarmark* < germ. *Jahrmarkt*): *au auzit despre partea tătarâlor huiet mare, ca cum s-ar aduna la un iarmaroc oameni mulţi, să facă gâlceavă* (ms. 770, 56[r]; 101, 56[r]; 249, 49[r]); *au auzit din laturea tătarâlor gâlceavă mare, cum ar fi adunare de oarece târg sau cum ar fi o zidire de cetate* (ms. 2353, 85[v]; 204, 65[r]). Traducătorul versiunii din copiile moldoveneşti redă pe *торг*, din original (p. 153), prin *iarmaroc* „târg anual; bâlci", element regional, specific graiului său, în timp ce traducătorul versiunii de la Mănăstirea Hurez utilizează cuvântul *târg* (< v. sl. *тръгъ*), înrudit cu cel din original;

miterez (< tc. *meteris* „tranşee"): *procletul Batie au venit cu putere mare supt Kiev şi l-au încungiurat pre dânsul şi au început a face mitereze* (ms. 770, 44[r]; 101, 42[v]; 249, 37[r]); *au început puşci a aşăza (a aşeza puşci)* (ms. 2353, 65[v]; 204, 48[r]); *au început a pune tunurile* (ms. 1134, 51[v]; 476, 75[r]). Element de origine turcă, atestat în limba română la începutul secolului al XVIII-lea, la D. Cantemir şi N. Costin[9], este prezent aici numai în versiunea din Moldova (în versiunile din

[9] *Ibidem*, p. 452–453.

Țara Românească, *puşcă* şi *tun* au fost considerate mai potrivite pentru a reda sensul de „maşină de străpuns zidurile" a lui *порок* din original – p. 118);

pihotă „infanterie" (< pol. *piechota*, rus. *пехота*, ucr. *піхота*): *17 paşi, împreună cu multă putere busurmănească şi pe hanul cu toate oardele lui şi pihota ienicerească* (ms. 770, 73^{v}; 101, 75^{v}; 249, 66^{r}); *şaptezeci de paşi, cu multă putere de turci şi cu hanul Crâmului, cu toţi tătarii şi greotate de iniceri* (ms. 2353, 115^{r-v}; 476, 88^{v}); în original: *седмьнадесять пашеи, со многими бесурманскими силами и Хана Крымскаго, со всями ордами и янчарскую пѣхоту послати против войск православных* (p. 204). Modul în care procedează traducătorii celor trei versiuni româneşti dovedeşte că termenul nu era la fel de bine cunoscut (în Moldova a putut fi atestat la începutul secolului al XVIII-lea, pe când în Țara Românească, mai târziu)[10]. De remarcat că şi cifra de la începutul pasajului citat, reprezentând numărul paşalelor, este tradusă corect numai în versiunea din Moldova;

pistreală „distanță de bătaie a săgeții" (< slavon *прѣстрѣлъ*): *zidul măn[ă]stirii împrejur, de 2 pistreale de săgeată* (ms. 770, 34^{r}; 101, 31^{v}); *iaste cât trage cu săgeata de doao ori* (ms. 249, 28^{r}); *cu ziduri de piatră încolțurată ca la doao trăsuri de săgeată* (ms. 2353, 48^{v}; 204, 34^{r}). *Стрельбица* din original (p. 88) este redat în mod diferit: printr-un slavonism arhaic, *pistreală*, sau printr-o sintagmă explicativă (de remarcat faptul că a doua soluție este adoptată şi de unul dintre copiştii din Moldova, ceea ce arată că termenul *pistreală*, atestat încă în secolul al XVI-lea, era din ce în ce mai puțin cunoscut);

proțesie (< pol. *procesija* < lat.): *s-au făcut mare proțesie, cu icoane făcătoare de minuni din Pecersca, care niceodată nu să mai făcuse proțesie ca aceea* (ms. 101, 74^{r}; 770, 72^{r}; în primul caz, forma metatezată, *proseție*; 249, 64^{v}, în ambele cazuri, *proseție*); *au făcut încunjurare împrejur, pre vârful zidului cetății* (ms. 2353, 112^{v}; 204, 86^{v}); *au umblat cu crucile împrejurul a toată cetatea Kievului* (ms. 1134, 59^{r-v}; 476, 84^{v}); în original: *бысть обхожденїе окресть всего великаго града Кїева* (p. 199). Traducătorii versiunilor muntene redau mai mult sau mai puțin fidel conținutul sintagmei din original, traducând-o prin alte sintagme; în schimb, traducătorul versiunii moldoveneşti utilizează un neologism de proveniență polonă, atestat, cel mai devreme, în anul 1829[11]. Deoarece nu tuturor copiştilor moldoveni acest neologism le era la fel de bine cunoscut, constatăm existența, la unii dintre ei, a unei variante corupte (metatezate);

şleah „drum" (< pol. *szlach*, rus. *шлях*): *şleahurile Crâmului străjuindu-le; străjuind şleahurile şi potecile Crâmului* (ms. 770, 77^{v}; 101, 80^{v}; 249, 70^{v}); *străjuind despre Crâm* (ms. 2353, 122^{r}; 204, 95^{r}); în original: *шлѣхах от Крыму стрежаше* (p. 217). Faptul că numai traducătorul şi copiştii moldoveni folosesc acest cuvânt, existent şi în original, nu este deloc întâmplător: în Moldova el era

[10] *Ibidem*, VIII, 2, p. 595–596.
[11] *Ibidem*, 5, p. 1558–1559.

cunoscut cu mult timp înainte, după cum o dovedesc atestări din secolul al XVII-lea, în documente şi la autori ca Miron Costin sau Nicolae Spătarul (Milescu)[12];

şlic „căciulă domnească" (< pol. *szlyk*): *brâu de aur şi cu pietri scumpe şi şlic bun, domnesc, cu tăbliţă de aur* (ms. 770, 36[r]; 101, 33[v]; 249, 30[r]); *surguciul cel domnesc cu tăbliţă de aur* (ms. 2353, 52[r]; 204, 37[r]); *o gugimă cu tăbliţă de aur* (ms. 1134, 43[v]; 476, 65[r]). Cuvântul a circulat, atât sub varianta *işlic* (< tc. dial. *içlik*), cunoscută în Ţara Românească (a se vedea, pentru secolul al XVII-lea, M, 37[r]; ÎL, p. 232; ms. rom. 3473 BAR, 118[r] etc.), cât şi sub varianta *şlic*, ajunsă la noi prin filieră polonă şi folosită în Moldova (a se vedea, pentru aceeaşi perioadă, DocRomA, IV, nr. 394, p. 317, anul 1619; Eustratie, P, p. 79; Costin, *Opere*, p. 204 etc.)[13]. Este forma pe care o întâlnim şi aici, în manuscrisele versiunii traduse în Moldova. În schimb, în versiunile muntene se aleg alte soluţii pentru redarea cuvântului *шапка* din original (p. 94);

turca-brezaia: *la acele adunări călcătoare de lege aduc şi pre turca şi pre oarecare satană* (ms. 770, 19[r]; 101, 17[r]; 249, 16[r], în acest caz, însoţit de explicaţia: *adecă brezaia*); *şi pre oarecare Tura satana* (ms. 2353, 26[v]); *şi pre un satana Tura, oarecarele* (ms. 1134, 22[v]; 476, 39[r]). Pentru a reda cuvântul *Tura* din original (*и някоего Тура сатану*, p. 49), utilizat ca denumire a unui idol al vechilor slavi, reprodus, ca atare, în manuscrisele muntene, traducătorul şi copiştii moldoveni folosesc acest termen, apropiat ca formă, reprezentând denumirea unui personaj mascat din alaiul sărbătorilor de iarnă, al cărui nume ar fi fost legat, din punctul lor de vedere, de acea denumire din original. În felul acesta, ei ne oferă, la mijlocul secolului al XVIII-lea, nu mult timp după Dimitrie Cantemir, în a sa *Descriptio Moldaviae*[14], o informaţie preţioasă asupra existenţei acestui personaj, numit şi acum astfel, prin Transilvania, Moldova şi Bucovina (în DLR, cuvântul este atestat în anul 1825, în *Lexiconul de la Buda*)[15]. Aflăm, de asemenea, că, la fel ca şi astăzi, *turca* era denumită şi *brezaie*, după cum ne explică, în 1767, monahul Rafail de la Mănăstirea Secu, autorul celei de a treia copii moldoveneşti, în ordinea vechimii (ms. rom. 249 BAR). Cât despre origine, denumirea *brezaie*, cunoscută acum în Muntenia şi Oltenia, se explică, după toate probabilităţile, pornind de la cuvântul *breaz*, iar *turcă* poate fi pus, la rândul său, în legătură cu polonezul *tur* „bos primigenius", *turoń* „colindător (mascat)"[16].

Este posibil ca repartiţia dialectală a celor două denumiri să fi fost asemănătoare cu cea de astăzi şi astfel să se explice faptul că nimeni altul decât monahul de la Mănăstirea Secu (probabil, originar din sud, căci, la un moment dat, spre exemplu, scrie *dupe*, în loc de *de pe*, f. 5[r]), este cel care a simţit nevoia să explice regionalismul nordic *turcă* prin regionalismul sudic *brezaie*.

[12] *Ibidem*, XI, 1, p. 118–119; DLRLV, p. 284.
[13] DA, II, 1, p. 899–900; DLRLV, p. 154–155.
[14] TDRG[2], III, p. 736.
[15] DLR, XI, 3, p. 726.
[16] Aleksander Brückner, *Słownik etimologiczny języka polskiego*, Warszawa, 1970, p. 584.

ABREVIERI

B	=	*Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură ale cei vechi şi ale cei noao lége toate ...*, Bucureşti, 1688.
BRV	=	Ioan Bianu, Nerva Hodoş, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. I–IV, Bucureşti, 1903–1944.
CÎ	=	*Chéia înţelesului*, Bucureşti, 1678.
Costin, *Opere*	=	Miron Costin, *Opere*. Ediţie critică ... de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.
DA	=	Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.
DÎLR	=	Institutul de Lingvistică din Bucureşti. Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman-Moraru, *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice din limba română veche (1421–1760)*, Bucureşti, 1992.
DLR	=	*Dicţionarul limbii române* (serie nouă), Bucureşti, 1965–.
DLRLV	=	Institutul de Lingvistică din Bucureşti. Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, Bucureşti, 1987.
DocRomA	=	*Documente privind istoria României. Veacul XVII. A, Moldova*, vol. I–V (1600–1625), Bucureşti, 1951–1957.
DocRomB	=	*Documente privind istoria României. Veacul XVII. B, Ţara Românească*, vol. I–IV (1601–1625), Bucureşti, 1951–1954.
Eustratie P.	=	*Carte românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti şi de la alte giudéţe ...*, Iaşi, 1646.
ÎL	=	*Îndreptarea legii*, Târgovişte, 1652.
M	=	*Mystirio sau sacrament sau taine ...*, Târgovişte, 1651.
NT	=	*Noul Testament*, Bălgrad, 1648.
S	=	*Sicriul de aur. Carte de propovedanie la morţi*. Sebeş, 1683.
SI	=	*Surete şi izvoade ...*, publicate de Gh. Ghibănescu, vol. I–XXV, Iaşi, 1906–1933.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Ecaterina Mihăilă

PRIMA ATESTARE ŞI ETIMOLOGIA TOPONIMULUI *OLTENIA*

1. Primul nume pe care l-a avut Oltenia a fost *Dacia Inferioară*. A. D. Xenopol în *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 1888, face trimitere exactă la prima atestare a acestui nume. Iată ce scrie istoricul: „Numele de Dacia inferioară s-a găsit în o diplomă militară din anul 129, apropiată deci de epoca lui Traian, care aminteşte de o ală şi patru cohorte din Dacia inferioară, probabil însuşi locul unde s-a găsit piatra, adică Oltenia. De aceea spune scriitorul bizantin Ioan Malala că Traian ar fi înfiinţat două provincii dincolo de Dunăre". La „Dacia inferioară" se face o trimitere la subsol, indicându-se C.I.L. [Corpus Inscriptionum Latinarum] III, 2, Privilegia, No XXXIII, de unde se citează: „et sunt in *Dacia inferiore sub Plautio Caesiano* et Inventio Celso et Q. Iulio Bello consulibus = 129"[1].

Referindu-ne şi la ultima mare lucrare de istorie, tratatul academic *Istoria românilor*, în vol. II: *Daco-romani, romanici, alogeni*, 2001, se spune că pe timpul lui Hadrian mai multe provincii au constituit *Dacia Inferior*[2].

2. În Evul Mediu despre provincia Oltenia se vorbeşte în relatările călătorilor străini despre ţările române, unde apare cu numele *Inferioris Walachiae* (1594)[3] sau chiar *Walachia* (1688)[4].

După cucerirea Olteniei de către austrieci, documentele oficiale ce constituiau corespondenţa între cancelaria de la Viena şi administraţia Olteniei, care se afla la Sibiu, au fost publicate de C. C. Giurescu în *Material pentru istoria românilor sub austrieci* (I–III), 1913–1944, cuprinzând perioada 1716–1739[5].

[1] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Iaşi, Tipo-Litografia H. Goldner, 1888, p. 206.

[2] Academia Română. Secţia de ştiinţe istorice şi arheologice, *Istoria românilor*, vol. II (Coord: Prof. univ. dr. Dumitru Protase şi dr. Alexandru Suceveanu), Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001, p. 42.

[3] Vezi *Călători străini despre ţările române*, vol. III, (Institutul de Istorie al Academiei R.P.R., red. resp. Maria Holban), Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971, p. 269, nota 132.

[4] *Ibidem*, vol. VII, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, p. 474.

[5] C. C. Giurescu, *Material pentru istoria românilor supt austriaci*, vol. I (1716–1725), Bucureşti, Tipografia „Gutenberg", Joseph Göbl, 1913; vol. II (1726–1732), Institutul de Istorie Naţională din Bucureşti, 1944; vol. III (1733–1739), Institutul de Istorie Naţională din Bucureşti, 1944.

LR, LV, nr. 5–6, p. 333–338, Bucureşti, 2006

Documentele sunt scrise predominant în limbile germană şi latină, iar Oltenia apare cu denumirile: *Walachia Minor, Walachia, Caesareea, Cisalutana (Cis-Alutana), Transalutana, Valachia Austriaca, Walachia.*

În *Indicele*[6] de nume al lucrării, la *Oltenia* apar în paranteză: *Cisalutana, Valahia Mică, Valahia Imperială*, cu indicaţia primelor pagini la care apar numele din paranteză, în texte fiind înregistrate formele pe care le-am citat mai sus.

Este interesant să spunem că în aceste documente apar şi numele districtelor din Oltenia. Astfel, în documentul nr. 347, referitor la numărătoarea familiilor din Oltenia (februarie 1721) sunt enumerate următoarele districte: Districtus Vultsa, Districtus Mehedinza, Districtus Syl Superior, Districtus Syl Inferior, Districtus Romanaza. Iată şi cifra numărului de familii din Oltenia: „Summa summarum 13245"[7].

Într-un alt document, emis în 1728, *Catalogo delli Villaggi, e delle famiglie che sono nella Valachia Austriaca, secondo la conscrizione Virmontiana, fatta nel' Anno 1722*, apar aceleaşi districte, dar cu o grafie puţin diferită, deoarece documentul este scris în limba italiană: *Distretto di Vuultzo, Distretto di Rumanatz, Distretto Syl Superiore, Distretto Syl Inferiore, Distretto Mehedintz*[8].

După dominaţia austriacă asupra Olteniei, numele provinciei (*Ţara Oltului, Olt*) apare într-un document pe care l-a publicat Ion Donat în articolul *Despre numele Olteniei*, 1934[9]. Iată comentariul autorului: „Într-un hrisov de întărire din 14 Decembrie 1750 dat de Grigore Matei Ghica Mitropoliei muntene pentru moşia Rusăneştii din Romanaţi, amintindu-se de epoca stăpânirii austriace din 1718–1739, Oltenia este numită *Ţara Oltului* sau, mai scurt *Oltul*. Dintre documentele interne cunoscute mie, acesta este singurul în care ţinutul oltean este numit astfel – primul dintre cele două nume fiind purtat totdeauna de Ţara Oltului din Făgăraş"[10]. Autorul spune în continuare că Oltenia a mai fost cunoscută sub numele de *Ţara* şi *Banatul Severinului* în diplome ungureşti, şi, mai ales, *Ţara Mehedinţilor* în cronica moldoveanului Miron Costin. Este reprodus şi hrisovul, transliterat în alfabet latin, din care, la rândul nostru, vom reproduce un mic fragment în care apar denumirile Olteniei: „ ... Şi când a fost *Ţara Oltului* [porţiune ruptă] unii alţii den partea locului; iar după ce s-au făcut *Oltul* cu ţara aceasta tot una, caut [porţiune ruptă] după scrisorile celea şi dovedindu-se unde sânt, au făcut în ştire la domnia mea ..."[11]

[6] *Indicele* ... alcătuit de Gh. Georgescu, Gh. Ionescu, Fl. Stănculescu, Institutul de Istorie Naţională din Bucureşti, 1913–1944.

[7] C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 476.

[8] *Ibidem*, vol. II, p. 304–330.

[9] Ion Donat, *Despre numele Olteniei*, în „Arhivele Olteniei", XIII, 1934, nr. 74–76, p. 483–484.

[10] *Ibidem*, p. 483.

[11] *Ibidem*, p. 483.

Pentru a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, tot *Călători străini despre ţările române* ne oferă atestări despre Oltenia, dar, de asemenea, sub numele *Valahia Inferioară* şi *Valahia Mică*[12].

La începutul sec. al XIX-lea (1801–1821)[13], Oltenia apare tot cu numele deja cunoscute: *Valahia Mică, Valahia Austriacă, Kleine Wallachei* (în *germ.*) sau *La Petite Walachie* (în *fr.*) iar între 1822–1830 apare cu numele *Valahia Inferioară, Valahia Mică* şi *Banatul Craiovei*[14].

În tratatul academic *Istoria românilor*, la indici, apare foarte des *Oltenia*, dar, chiar şi în perioada cuceririi austriece[15], interesul este orientat spre administraţie, economie, chiar artă (pictura mânăstirilor), fără să se facă referire la numele provinciei, aşa cum era folosit de austrieci în actele de cancelarie. Într-o astfel de lucrare istoricii vizează desfăşurarea evenimentelor, personalităţile care le declanşează, dezvoltarea sociopolitică şi economică, toate subordonate unei anumite concepţii ce aparţine autorilor, aspectele strict toponimice nefiind luate în considerare în mod special.

3. Cât priveşte cartografia, Oltenia apare în harta lui Ioan Honterus din 1548 sub denumirea de *Transalpina*. În hărţile din sec. al XVIII-lea, Oltenia şi Muntenia apar tot mai mult cu nume diferite. Harta lui Fr. Schwantz, realizată în timpul ocupaţiei austriece, la 1722, este intitulată *Tabula Valachiae Cis-Alutanae*, de unde se deduce numele pe care îl purta Oltenia. La 1738 J. Covens şi C. Mortier numesc Oltenia *Valachia Caesareea*, iar Muntenia – *Valachia Turcica*. În harta din 1788 a lui F. J. Ruhedorf, Oltenia apare cu numele *Wallachia Austriaca*, iar în 1791 harta lui Specht este intitulată *Militarische Karte der Kleinen oder oesterreichischen und grossen Walachei*, Oltenia purtând deci numele de *Valahia Mică* sau *Valahia austriacă*.

De altfel şi Ana Toşa Turdeanu în cartea sa *Oltenia, geografie istorică în hărţile secolului XVIII* ajunge la concluzia că „Numele de Ţara Românească, Oltenia sau Muntenia nu se găsesc în nici o hartă anterioară sec. al XIX-lea”[16]. De asemenea, în tratatul academic *Geografia României*[17] se afirmă că denumirea *Oltenia* apare abia în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, dovadă că nu există atestări cartografice până în această perioadă.

[12] *Călători...*, vol. X, Partea a II-a, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2001 (*Indice de nume*).

[13] *Călători străini despre ţările române în sec. al XIX-lea. Serie nouă*, vol. I, red. resp. Paul Cernovodeanu şi Daniela Buşă, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2004 (*Indice de nume*).

[14] *Ibidem*, vol. II, 2005 (*Indice de nume*).

[15] *Istoria românilor*, vol. VI: *Românii între Europa clasică şi Europa Luminilor* (coord. dr. Paul Cernovodeanu, membru de onoare al Academiei Române şi prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române), Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2002 (v. la *Indicele de nume* „Oltenia” şi părţile corespunzătoare din volum).

[16] Ana Toşa Turdeanu *Oltenia, geografie istorică în hărţile secolului XVIII*, Craiova, Scrisul Românesc, 1975, p. 12.

[17] Academia R.S.R., Institutul de Geografie, *Geografia României*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1984, p. 34.

4. Sursele istorice şi cartografice arată deci că denumirea *Oltenia* nu a apărut până la sfârşitul sec. al XIX-lea.

Totuşi O. G. Lecca în *Dicţionar istoric, arheologic şi geografic al României*, 1937, scrie că „Partea Ţării Româneşti la apus de Olt e numită *Oltenia* (numire pe care o întâlnim cam din sec. XVI), iar locuitorii ei, olteni (geografii străini o numesc Valahia Mică)"[18]. Deşi nu se indică nicio sursă istorică sau geografică pentru sec. al XVI-lea, informaţia pare plauzibilă, deoarece există un sat *Olteni*, acum în comuna Bujoreni, jud. Vâlcea, care este atestat documentar începând cu <1415>, 1436 şi continuând până la sfârşitul sec. al XIX-lea[19]. Din punct de vedere etimologic numele satului desemnează un grup: „locuitorii de pe malul Oltului". Dacă numele de grup *olteni* era cunoscut încă din prima jumătate a sec. al XV-lea, nu este exclus ca *oltenii*, locuitorii acestor ţinuturi, să fi dat încă de pe atunci, sau în secolul următor, numele ţinutului în care locuiau: *Oltenia*.

Însă atestarea certă a toponimului Oltenia am descoperit-o într-un document din timpul ocupaţiei austriece, publicat de C. C. Giurescu în cartea deja citată. Este documentul 354 din 20 septembrie 1721, emis de către administraţia din Sibiu, rezumat astfel în *Cuprinsul* cărţii: „Virmond către Consiliul de răsboiu despre numirea colonelului Schram ca vice-ban şi a unui secretar jurist pentru afacerile criminale".

Reproducem un fragment din textul în limba germană (chiar începutul textului), în care apare în paranteză toponimul *Oltenia*:

„... In dem weitheren erachte ich den Herrn Obristen Schram, seiner gutten Aigenschaften und in Wallachischen Sachen erlangter besonderen Kantnus halber, alldorthen (in Oltenia) zu Ihrer höchstged"[20].

Iată şi traducerea, textul fiind scris într-o germană mai veche: „... Şi astfel îl consider pe colonelul Schram, având în vedere bunele sale calităţi şi cunoştinţele sale deosebite în problemele Valahiei, cunoscând toate locurile peste tot acolo (în Oltenia), [demn] pentru bunăvoinţa Înălţimii Dumneavoastră"[21].

Oltenia din acest document nu apare în *Indicele* celor trei volume ale lui C. C. Giurescu (*Indicele* fiind un volum separat). După cum am spus deja, la *Oltenia* sunt trecute doar primele pagini, în care provincia apare sub denumirile ei latineşti. Nu cunoaştem ca această formă să fi fost sesizată până acum, motiv pentru care considerăm că am descoperit prima atestare a toponimului *Oltenia*[22].

[18] O. G. Lecca, *Dicţionar istoric, arheologic şi geographic al României*, Bucureşti, Editura Universul, 1937, p. 379–80.

[19] Institutul de Lingvistică al Academiei Române şi Facultatea de Litere a Universităţii din Craiova, *Dicţionarul toponimic al României*. **Oltenia** (DTRO), vol. 5, red. resp. prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan, red. resp. de volum: dr. Ecaterina Mihăilă şi prof. univ. dr. Teodor Oancă, Craiova, Editura Universitaria, 2004.

[20] C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 487.

[21] Traducerea a fost făcută de Lucian Hoancă, specialist în limbi germanice.

[22] Pentru prima dată informaţia a apărut extrem de succint, doar anul şi sigla, în *op. cit.* la nota 19, pentru care am redactat toponimul *Oltenia*.

Faptul că numele *Oltenia* apare într-un document emis de cancelaria de la Sibiu (prin care era administrată Oltenia) către cancelaria din Viena, dovedeşte că numele era cunoscut nu numai de către localnici, ci şi de cele două cancelarii, deci se poate presupune că denumirea *Oltenia* era cunoscută de mai mult timp.

5. Etimologia toponimului *Oltenia* se deduce din discuţia privind satul *Olteni*. La numele de grup *olteni*, locuitorii ţinutului străbătut de râul Olt, s-a adăugat morfemul *-a*, care poate fi interpretat fie ca articol enclitic feminin, acordat cu obiectul denotat (*provincie*), fie ca sufix toponimic, aşa cum îl consideră unii lingvişti precum Weigand şi Puşcariu[23].

Rădăcina lexemului *Oltenia* este însă *Olt*, râul care mărgineşte provincia la est, pe întreaga ei suprafaţă, din munţi până la Dunăre. Râul Olt este atestat pentru prima dată la Ptolemeu, apoi sub forma *Alutas* şi *Alutuus* în harta lui Marinus la cca. 150. În documentele interne, sub forma *Alt* este atestat într-un document latin din 1222, şi sub forma *Olt* într-un document slavon din 1389. Spre deosebire de provincia *Oltenia*, râul care i-a dat numele are extrem de multe atestări în hărţile străine şi în documentele interne[24]. Se confirmă ideea că hidronimele au un statut aparte faţă de celelalte toponime.

Deoarece pentru *Dicţionarul toponimic al României. Oltenia* (DTRO), vol. 5, am redactat şi etimologia toponimului *Olt*, vom reproduce şi aici principalele soluţii etimologice care au fost formulate până acum.

N. Drăganu în cartea sa *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei* (1933)[25], enumeră etimologiile care s-au dat până la acea dată pentru numele *Olt*. 1) Cei mai mulţi autori îl consideră dacic sau tracic (Tomaschek, Ortvay, Rösler). 2) Hasdeu presupune un radical scitic sau agatârşic *alt* „aur", care se găseşte la popoarele turanice în formele *altzn, altun* etc. Originea scitică ar fi susţinută şi de întinderea sciţilor şi agatârşilor pe valea de sus a Oltului, pe Târnave şi pe Mureş (Pârvan, *Getica*). 3) O altă soluţie etimologică este dată de C. Diculescu, care îl consideră de origine germanică din *Lot*, prin metateză: *Lot* > *Olt*, această transformare fiind o caracteristică a limbilor germanice nordice, în special a goticei. 4) H. Krahe îl consideră de origine ilirică. R. Vulpe aduce în sprijinul originii ilirice şi alte nume de pe un teritoriu mai vast decât Dacia. Concluzia lui Drăganu este că rădăcina acestui toponim este foarte veche: de origine tracică, scitică sau ilirică. Părerea celor mai mulţi lingvişti (Weigand, Philippide, Puşcariu, Densuşianu) este că formele *Alutus, Alutas* nu au fost transcrise în forma *Olt* prin intermediul limbii slave şi nici al limbii maghiare, aşa cum consideră alţi autori.

[23] *Apud* Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 393–394.

[24] V. *op. cit.* la nota 19.

[25] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi onomasticei*, Bucureşti, Imprimeria naţională, 1933, p. 536–540.

Noi informații privind etimologia hidronimului *Olt* aduce C. Poghirc în *cap. Influența autohtonă* din *Istoria limbii române* vol. II, 1969[26]. C. Poghirc îl consideră de origine dacică. Sunt însă reproduse şi părerile altor autori. Astfel, Vl. Georgiev consideră că transformarea fonetică *a* > *o* este de origine dacică. Fenomenul nu este slav, cum dovedeşte hidronimul *Alta* (la sud-est) de Kiev, de origine iranică. El nu este nici maghiar, căci aceeaşi evoluție se întâlneşte în anticul *Altina* > rom. *Oltina* (localitate şi lac în Dobrogea de sud, pe malul drept al Dunării).

Originea iranică a hidronimului dac, pe care o susține Al. Rosetti (ILR 237) nu e întemeiată, căci pentru Oltenia sau chiar sudul Transilvaniei influența iranică nu e plauzibilă, iar numele apare şi în teritoriul baltic şi venet.

De aceeaşi părere este şi Gr. Brâncuş care, în cartea sa *Introducere în istoria limbii române* (2002), consideră că aproape întreaga hidronimie majoră din română, printre care şi *Olt*, ni s-a transmis de la daci, în transcrieri latineşti sau greceşti[27].

Concluzie. Deşi cu nume latin *Oltenia* este cunoscută încă din timpul ocupării Daciei de către romani (*Dacia Inferior*, 129 e.n.) şi cu diverse alte nume latineşti în timpul ocupației austriece dintre **1718–1739** (*Valachia Minor, Valachia Caesareea, Valachia Austriaca, Cisalutana, Transalutana*), nume folosite şi de călătorii străini care au scris despre țările române (uneori traduse în limbile pe care le vorbeau), din sursele istorice şi cartografice reiese că toponimul *Oltenia* apare abia la sfârşitul sec. al XIX-lea.

În colecția de documente din timpul ocupației austriece, publicată de C. C. Giurescu, am descoperit un document în limba germană din 1721, unde, într-o paranteză, apare numele *Oltenia*. Ținând seama de datele pe care le cunoaştem până acum, considerăm că este prima atestare a numelui provinciei *Oltenia*.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[26] *Istoria limbii române*, vol. II (red. resp. I. Coteanu), Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1969, p. 356 şi urm.

[27] Gr. Brâncuş, *Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti, Editura Fundației „România de Mâine", 2002, p. 50.

G. Mihăilă

CONTRIBUȚIA LUI IOAN BIANU LA PERFECȚIONAREA ORTOGRAFIEI ROMÂNEȘTI*

Dacă *ortografia etimologic-latinizantă* a fost adoptată de Societatea Academică Română în 1869, la propunerea renumitului filolog Timotei Cipariu (vicepreşedinte, alături de Ion Heliade Rădulescu, preşedinte), în schimb, a revenit fiului unui alt blăjean, Titu Maiorescu, şi unui fost elev al celebrei şcoli de la confluența Târnavelor, Ioan Bianu, misiunea de a fi realizat, împreună cu majoritatea membrilor Academiei Române, statuarea unei ortografii bazate, în esență, pe *principiul fonetic (fonologic)*, completat, pentru unele detalii, cu cel *silabic*, cel *morfologic-derivativ*, cel *tradițional-etimologic* şi cel *distribuțional*[1].

După cum se ştie, încă în 1866, Titu Maiorescu tipărise broşura *Despre scrierea limbii române*, care a stat la baza ortografiei adoptate de „Convorbiri literare" (1867) şi de alte publicații, iar în 1880–1881 (după ce, împreună cu Vasile

* Comunicare expusă la Simpozionul *Ioan Bianu – 150 de ani de la naştere* (Biblioteca Academiei Române, 9 octombrie 2006) şi în cadrul ciclului de conferințe *Limba română şi relațiile ei cu istoria şi cultura românilor* (2 noiembrie 2006).

[1] Timotei Cipariu (1805–1887) era originar din satul Pănade (comuna Sâncel), Ioan Maiorescu (1811–1864) din Bucerdea Grânoasă (comuna Crăciunelu de Jos), iar Ioan Bianu (1856–1935) din Făget (comuna Valea Lungă), toate aflate în apropiere de Blaj (jud. Alba).

Bibliografie fundamentală: Romulus Ionaşcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice şi latine în scrierea limbii române*, Ed. II, Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Comp., 1894; *Omagiu lui I. Bianu din partea colegilor şi foştilor săi elevi*, Bucureşti, Tiparul Cultura Națională, 1927; *Sărbătorirea profesorului Ioan Bianu la Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere şi Filosofie, în ziua de 7 ianuarie 1928*, Bucureşti, Cultura Națională, 1928; D. Macrea, *Lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1959, p. 122–136; Idem, *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1961, p. 73–99: *Ortografia cu litere latine a limbii române*; Idem, *Contribuții la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti*, Bucureşti. 1978, p. 150–161: *Ioan Bianu*; p. 387–416: *Titu Maiorescu*; Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, Editura Albatros, 1978; *Istoria lingvisticii româneşti*. Coordonator: acad. Iorgu Iordan, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1978, p. 24–27, 43–48, 72–75, 144–145, 221 (paragrafele consacrate ortografiei în diverse perioade, semnate de: Ion Gheție, Flora Şuteu, Luiza Seche şi Mircea Seche, Valeria Guțu Romalo, Iorgu Iordan şi Marius Sala); Gabriel Ştrempel, *Biblioteca Academiei Române în viața lui Ioan Bianu*, „Memoriile Secției de ştiințe filologice, literatură şi arte" (Academia R.S. România), t. VII, 1985, p. 27–35; Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români*, I, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 1998, p. 73–74; Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. Dicționar. 1866–2003*, Ediția a treia, revăzută şi adăugită, cu un *Cuvânt înainte* de acad. Eugen Simion, Bucureşti, Editura Enciclopedică – Editura Academiei Române, 2003, p. 111–112; Academia Română, *Dicționarul general al literaturii române, A–B*. Coordonator general: Eugen Simion, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2004, p. 502–503 (Constantin Teodorovici).

LR, LV, nr. 5–6, p. 339–349, Bucureşti, 2006

Alecsandri, revenise în Academia Română) şi în 1895 a determinat doctul corp să părăsească, în bună măsură, *etimologismul latinist* în favoarea celui *românesc* şi, parţial, a *principiului fonetic*[2].

Această etapă este reflectată în broşura *Ortografia limbei române. Regule primite de Academia Română în sesiunile generale din anii 1880–1881–1895, adunate şi însoţite cu explicări şi exemple* de Ioan Bianu (Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1899, 18 p.). Regulile respective au fost judicios şi prudent caracterizate de Titu Maiorescu, în cuvintele de încheiere ale *Raportului cetit în Academia Română (Sesiunea generală de la 1880) asupra unui nou proiect de ortografie* (comisia fiind formată din V. Alecsandri, G. Barițiu, B. P. Hasdeu, N. Quintescu şi el însuşi):

„Fără îndoială, lucrarea noastră, aşa cum vi se prezentă, nu dezleagă şi nici nu atinge toate întrebările ce ni le pune ortografia română. Noi am crezut că deocamdată să se însemneze prin câteva lineamente mari forma generală a scrierii noastre, lăsând anilor viitori sarcina de a fixa toate amănuntele ortografice, unele în parte atârnând de la o lucrare definitivă asupra gramaticei şi asupra vocabularului limbei române"[3].

Într-adevăr, nu peste mult timp, chestiunea perfecţionării şi unificării ortografiei limbii române a revenit în atenţia forului academic, V. A. Urechia semnalând, în şedinţa din 20 aprilie 1901, „anarhia în limbă şi în ortografie, care se întrebuinţează mai ales în presă", dar şi „în instituţiuni pe care toţi le respectăm. Aşa, în titlul *Marelui Dicţionar geografic* al Societăţii noastre geografice, se scrie că este al *Romîniei*, pe când în Constituţiune şi pe monete se zice numai *România*"[4].

Intervenind la discuţii, I. Bianu, membru corespondent din 1887 (şi director al Bibliotecii din 1884), a relevat faptul că *Ortografia*, pe care el însuşi o editase, cu doi ani în urmă, pe baza hotărârilor din 1880, 1881 şi 1895, „este foarte necompletă. S-au indicat numai câteva norma generale pentru scriere, dar prin aceasta nu s-au rezolvit o mulţime de amănunte. Este deci necesar ca Academia să reia cestiunile ortografice nerezolvite, să le cerceteze şi să hotărască asupra lor, şi apoi să facă un dicţionar ortografic, care să poată fi la îndemâna tuturor, spre a căuta cuvintele la a căror scriere e îndoială. Academia trebuie să ţină seamă de public, căci limba o face uzul publicului, nu deciziunile Academiilor. În privinţa ortografică, Academia poate stabili norme de scriere, dar, când în public s-a înrădăcinat un mod de scriere, Academia trebuie să-l primească. Ortografia actuală

[2] Vezi D. Macrea, *Contribuţii...*, p. 155.

[3] *Critice*, II *(1866–1907)*, reprodus în *Opere*, I. *Critice*. Ediţie îngrijită de D. Vatamaniuc. Studiu introductiv de Eugen Simion, Bucureşti, Editura Fundaţiei Naţionale pentru Ştiinţă şi Artă – Univers Enciclopedic, 2005, p. 416–417 (*Note*, p. 1250–1252).

[4] Vezi „Analele Academiei Române", Partea adm. şi dezb., Seria II, Tomul XXIV, 1901–1902, p. 11 (În continuare, abreviat: A.A.R.).

a Academiei a rămas în urma publicului în unele puncte: așa, spre exemplu, toată lumea scrie *ea* și *oa*, nu *é* și *ó*"[5].

În urma acestei intervenții, Academia a decis – la propunerea lui Iacob Negruzzi – ca chestiunea ortografiei „să fie trimisă spre studiu Secțiunii Literare". După o serie de conciliabile neoficiale, aceasta a luat-o în discuție în ședința din 10 martie 1903, când președintele ei, Titu Maiorescu, a declarat: „...a sosit momentul pentru a introduce în Academie ceea ce nu s-a putut acum două decenii și jumătate, adecă o ortografie bazată pe fonetism", ținând seama de faptul că „ziaristica, adică literatura cea mai răspândită ne-a depășit"[6].

Într-o acțiune concertată, I. Negruzzi, găsind „opiniunea d-lui Maiorescu foarte binevenită", a propus luarea în discuție a punctelor rămase nerezolvate, după modificările introduse în 1880–1881, între care „cestiunea lui *ă* și *â* constituie și astăzi cea mai mare divergință în scriere".

Intervenind, după opoziția ultimului „latinist", N. Quintescu („Ce veniți cu fonetismul! Nu știți D-v. că fonetica limbii române nu îngăduie o ortografie rațională pe asemenea bază?"), I. Bianu – devenit, între timp, membru titular al înaltului for științific și cultural (3 aprilie 1902) – a subliniat că „nu e bine ca Academia să rămână în afară de mișcarea literară, pe care dânsa trebuie să o conducă". Drept care, la propunerea lui D. C. Ollănescu-Ascanio, a fost aleasă o comisie ortografică, formată din T. Maiorescu, B. P. Hasdeu, I. C. Negruzzi, N. Quintescu și I. Bianu.

Aceasta, întrunindu-se ulterior, de mai multe ori, și-a prezentat concluziile în cadrul Sesiunii generale din 1904 (ședința de la 11 martie), președintele Academiei fiind agronomul și economistul P. S. Aurelian[7].

Comisia – preciza T. Maiorescu, președintele ei – „a ajuns la un rezultat rezumativ în șase puncte, ce sunt de modificat în sistemul ortografic admis de Academie", puncte însușite de Secțiunea Literară – unul în unanimitate, celelalte cu majoritate.

[5] *Ibidem*, p. 11–13; D. Macrea, *Contribuții...*, p. 155–156. Principiul fonetic în ortografie a fost susținut, în acei ani, de: A. Lambrior (*Chestiunea ortografică în Academia Română*, „Convorbiri literare", XIV, 1880, nr. 2, p. 74–78; *Îndreptariu*, ibidem, XV, 1881, nr. 4, p. 125–140; reproduse în: *Studii de lingvistică și folcloristică*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Nuță, Iași, Editura Junimea, 1976, p. 33–72); M. Gaster (*Origina alfabetului și ortografia română*. Ateneul Român. Conferință ținută la 3 februarie 1885, București, Ig. Haimann, Librar-Editor, 1885); H. Tiktin (*Manual de ortografie română*, I, Iași, I. Cuppermann, Librar-Editor, 1889; *Regule ortografice*, cu o *Introducere* de I. Gherman, Fălticeni, M. Saidman, Librar-Editor, 1891; *În chestia ortografică*. Discurs rostit la congresul profesorilor secundari de limba română, ținut la Iași, în mai 1903, „Convorbiri literare", Anul XXXVIII, 1904, nr. 6, p. 566–573).

[6] Vezi A.A.R. Partea adm. și dezb., Seria II, Tomul XXV, 1902–1903, p. 199–201; D. Macrea, *Contribuții...*, p. 156.

[7] A.A.R. Partea adm. și dezb., Seria II, Tomul XXVI, 1903–1904, p. 108–121.

Intervenind la discuții, după expunerea de către Titu Maiorescu a *Raportului*[8], Ioan Bianu – om al școlii, care predase limba română la Liceul „Sf. Sava", începând din 1881, iar în 1902 devenise primul titular al catedrei de Istoria literaturii române de la Universitatea din București[9] – adaugă, în ședința din 13 martie, noi argumente față de cele enunțate anterior:

„Să luăm deci în discuțiune propunerile Secțiunii; să nu amânăm, pentru că nu trebuie și nu putem să facem aceasta, întâi, pentru că lumea literară și mai ales lumea școlară, care se luptă zilnic în practică cu cestiunile ortografice, cere și așteaptă de la Academie rezolvarea și simplificarea ortografiei; al doilea, trebuie să dăm o soluțiune neîntârziată, pentru că apasă asupra noastră greaua răspundere a tipăririi Dicționarului. Academia nu se poate opri la ortografia din 1880–1881, căci ar rămânea în afara și îndărătul mișcării literare românești, pe care numai așa o poate conduce, dacă va sta în fruntea ei, conducând-o, dând direcțiune bună curentelor și împiedicând anarhia"[10].

În sprijinul acestor idei judicioase, el anexa *Dezideratul* adoptat, sub președinția sa, de Congresul didactic al profesorilor de limba română (Iași, 25 mai 1903) și acceptat, în esență, cu unele completări, de Comisia Secțiunii literare[11].

Prezintă interes expunerea rezumativă a discuțiilor din ședințele Academiei Române, în zilele de 15–17 martie, hotărâtoare pentru adoptarea celor șase propuneri, dezbătute pe rând și devenite decizii, ce stau și astăzi la baza ortografiei limbii române[12]:

1) Diftongii *ea* și *oa*, pentru care B. P. Hasdeu propunea din nou (pe baza unor considerații morfologice) scrierea *é, ó*. În legătură cu acest punct, I. Bianu intervine cu fermitate: „Scrierea diftongilor *ea* și *oa* are o tradițiune seculară, care a fost puțin timp întreruptă. Vă rog să primim propunerea Secțiunii, care restabilește modul de scriere străvechi și practic".

Acest argument al tradiției a fost susținut și de Ioan Bogdan, reamintind scrierea cu litere chirilice a diftongilor ѡа și єа (sau ѣ, cu valoare de diftong). Propunerea a întrunit 17 voturi pentru, 1 contra (Hasdeu) și 1 abținere.

[8] *Ibidem*, p. 109–112; reluat în „Convorbiri literare", Anul XXXVIII, nr. 4, 1 aprilie 1904, p. 321–326, cu o notă introductivă din partea directorului Ioan Bogdan, care precizează: „În interesul unificării scrierii române, «Convorbirile literare», începând cu numărul viitor, de la 1 mai a.c., vor fi publicate cu noua ortografie a Academiei Române". Titu Maiorescu a inclus textul în *Critice*, II (*1866–1907*), reprodus în *Opere*, I. *Critice*, ediția citată: *Revizuirea ortografiei. Raport înfățișat Academiei Române în numele Secțiunii Literare, în sesiunea generală de la 1904*, p. 418–423 (*Note*, p. 1252–1253).

[9] Vezi: I. Bogdan, *Lucrările filologice ale D-lor I. Bărbulescu și I. Bianu*, „Convorbiri literare", Anul XXXVI, 1902, nr. 2, p. 172–184.

[10] A.A.R., tomul citat, p. 125; D. Macrea, *Contribuții*..., p. 156.

[11] A.A.R., tomul citat, p. 112–113, 223–227. În esență, *Dezideratul* propunea statuarea următoarelor litere pentru sunetele (și grupurile) a căror redare provocase numeroase discuții și ezitări, timp de aproape o jumătate de secol: *ă* (= ъ), *î* (= ѫ), ea (= ѣ), *oa* (=ѡа), *z* (= з), *șt* (= щ).

[12] *Ibidem*, p. 137–165.

2) Grupul *șt* (în loc de *sc*, pe criterii morfologico-derivative: *cresc – cresci, Bucurescu – Bucuresci*). I. Bianu precizează: „Toată lumea scriitoare și, mai ales, învățământul cer simplificare și ușurare (...). Să primim propunerile Secțiunii, fiind practice".

Și aici intervine I. Bogdan, rectificând o afirmație a lui Hasdeu și arătând că, în vechime, românii au recurs la ци din necesități practice, nu sub influență bulgărească. Votul (în ședința din 16 martie) a avut următorul rezultat: 15 pentru, 6 contra.

3) Litera *z*, în loc de *ʒ* etimologic (*ʒi* pentru *zi*). Propunerea a fost acceptată fără discuții semnificative, cu același rezultat.

4) Renunțarea la *ĭ* și *ŭ* (și utilizarea accentului grav, în poziții finale, când *i* și *u* sunt plenisone: *auzì, tăcù*).

După explicațiile judicioase ale lui T. Maiorescu (dar cu opoziția lui N. Quintescu), rezultatul votului a fost: 12 pentru, 9 contra, abțineri 2.

5) Redarea sunetului ъ prin *ă*. După explicațiile lui T. Maiorescu (combătut, fără succes, de N. Quintescu), votul a fost categoric: 20 pentru, 2 contra.

6) Scrierea vocalei *î (â)*. Propunerea Secțiunii literare, citită de T. Maiorescu, înclina, în esență, pentru *î*, cu excepția cazurilor în care acest sunet se află după *c* și *g*, pentru evitarea pronunțării *ci, gi* (semnul *î*, spre deosebire de *â*, fiind dificil de distins grafic de *i*, mai ales în scrisul de mână, predominant atunci).

„Pe lângă aceasta – adăuga el –, propunem, ca excepțiune importantă, scrierea lui *î* prin *a* în cuvântul *Român* și derivatele lui: *România, românism* etc."

La acest punct, de actualitate și astăzi, ni se pare de o însemnătate deosebită intervenția unui savant din domeniul științelor naturii, chimistul Petru Poni, fost și viitor președinte al Academiei Române (1898–1901, 1916–1920), al cărui nume îl poartă astăzi Institutul de Chimie Macromoleculară din Iași. Iată cum redă procesul-verbal al ședinței acest moment:

„D-l *P. Poni* zice că d-sale i se pare extraordinar ca tocmai numele nostru și al țării noastre să facă excepțiune în scrierea românească. D-sa ar fi de părere ca excepțiunea propusă de secțiune să fie regula generală, adică să se scrie pretutindeni cu *â* și numai când acest ѫ este la începutul cuvântului să se scrie cu *î*. În acest scop, d-sa prezintă următoarea propunere:

«Sunetul ѫ se scrie cu litera *â*; când însă *î* este la începutul unui cuvânt, se scrie *î*».

Majoritatea comisiunei de ortografie admițând aceasta, d-l N. Quintescu zice că este bine că d-l Maiorescu recunoaște, cel puțin în plen, că propunerea Secțiunii fusese neconsecuentă" (p. 158–159).

Intervine din nou I. Bogdan, care precizează: „Cel de-al doilea (*â*) este cel mai potrivit, din cauză că *ă* și *â* sunt mai apropiate ca pronunțare și au între ele o înrudire fiziologică. Mai departe, *â* derivă în cea mai mare parte din *a*, nu din *i* (...).

Să primim deci propunerea d-lui Poni, ca fiind cea mai bună. D-l *I. Bianu* zice că majoritatea Secțiunii Literare, consultată, primește propunerea d-lui Poni". Pusă la vot, aceasta obține 22 voturi pentru, 1 contra (N. Quintescu)[13].

La sfârșitul dezbaterilor (11–17 martie 1904), I. Kalinderu (vicepreședinte al Academiei) propune ca „Secțiunea Literară să facă o expunere sistematică a regulelor ortografice într-o broșură, care să se vulgarizeze cât de mult, și aceasta trebuie făcută cât de curând".

Luând cuvântul în încheiere, Ioan Bianu subliniază cu satisfacție: „Academia are între români o situațiune atât de mare și o autoritate morală atât de netăgăduită, încât am încredere că, atunci când ea, care știe să se pună în fruntea curentelor, va procede la aplicarea normelor ortografice, va fi urmată fără șovăire (...). Secțiunea a numit o comisiune, care să alcătuiască o expunere a regulelor ortografice, cu exemplificarea lor, și să facă și un mic dicționar de cuvintele asupra cărora ar fi îndoieli" (p. 165).

Comisia era formată din Titu Maiorescu, Ioan Bianu și Ovid Densusianu (membru corespondent din 1903); în realitate, sarcina a fost dusă la îndeplinire, cu sprijinul lui Maiorescu, de Ioan Bianu – precizează D. Macrea –, broșura apărând „fără semnătura autorului"[14], atât din modestie, cât mai ales pentru a i se da mai multă autoritate: Academia Română. *Regule ortografice. 1904*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1904, 22 p.[15]

Așadar de mai bine de un secol, dispunem, în esență, de o ortografie modernă, „elaborată pe baze fonetice propriu-zise" – cum consemna D. Macrea, în 1961[16], și se sublinia din nou în 1978, în *Istoria lingvisticii românești*, realizată de un larg colectiv, având drept coordonator pe Iorgu Iordan[17].

Broșura menționată cuprinde o scurtă introducere (p. 3–4), datată „București, 11 iunie 1904", regulile ortografice (p. 5–11) și un *Glosar* (p. 13–21). În prima secțiune, se face un scurt istoric al adoptării normelor ortografice, în trei etape:

[13] Constatăm, așadar, că Academia Română a aprobat, în urma unor serioase dezbateri, toate cele șase propuneri ale Congresului didactic al profesorilor de limba română, nuanțând și completând doar pe ultima, pe baza unor argumente cultural-naționale și filologice; în acest caz, ea a recurs la principiul pe care l-am numit, la începutul comunicării, *distribuțional*: *î* la începutul cuvintelor (precum și la sfârșitul lor), *â* în interiorul cuvintelor.

[14] *Contribuții*..., p. 157. Primind însărcinarea de a redacta broșura, I. Bianu solicitase, în ședința Secțiunii Literare din 9 martie 1904, „să fie autorizat a o face în înțelegere cu d-l Maiorescu și cu colegul nostru, membrul corespondent Ovid Densusianu" (A.A.R., tomul citat, p. 227).

[15] B.A.R., cota: I.409721 (La cota I.399937, se păstrează un exemplar cu mențiunea, scrisă cu cerneală, în partea superioară a copertei: „Tipărire provizorie"). Altă ediție: Academia Română. *Regule ortografice. 1904*, București, Librăriile „Cartea Românească" și „Pavel Suru", [1904] (Cota: II.64581).

[16] *Ortografia cu litere latine a limbii române*, în *Probleme de lingvistică română*, p. 94.

[17] Cap. IV. *Lingvistica românească între 1870 și 1918*, de Luiza Seche și Mircea Seche (p. 72).

1867–1869, cu *Dicționariul* „celor doi latinizatori hotărâți, Laurian și Massim"; modificările introduse în 1880–1881 și 1895; în sfârșit, momentul 1904, când Academia „a părăsit[18] cu totul principiul etimologiei și a primit *scrierea* în general întrebuințată în Regat, *întemeiată pe principiul fonetic: de a scrie sunetele vorbirii prin litere adaptate fiecăruia*, fără a se ține samă, dacă sunetul care se scrie derivă dintr'altul, schimbat din cauze fonetice".

În secțiunea a doua se enumără literele, se dau regulile ortografice, însoțite de exemple, pentru *Vocale* (între altele *î–â*) și *Consonante* (inclusiv *Duplicarea consonantelor: înnota, massă* – neologism), *Accentuarea* (când *u* și *i* în poziție finală sunt plenisone), *Apostroful* și *Trăsura de unire*.

Din *Glosar* semnalăm câteva dublete grafice și, implicit, fonetice: *așișderea/așijderea, balaur/bălaur, câne/câine* ș.a.); interesanta distincție: *acelaș, aceeaș/aceiași, aceleași* și mai ales norma fonomorfologică (deci și ortografică) *sunt (eu, ei), suntem*, păstrată fără discuție din norme anterioare.

În legătură cu această din urmă notificare, ne luăm permisiunea de a evoca *O amintire filologică* a filosofului Ion Petrovici, rostită la radio, în seara de 21 septembrie 1934, tipărită curând în „Convorbiri literare"[19] și reprodusă, în anii din urmă, în volumul: Ion Petrovici, *Talentul oratoric. Conferințe la Radio. 1932–1943*[20].

Era student aproape de absolvire, când, într-o dimineață din primăvara anului 1904, făcând o vizită lui Titu Maiorescu, în casa din strada Mercur (distrusă acum câteva decenii), îl găsi într-o discuție animată cu Ioan Bogdan, decanul Facultății de Litere și Filosofie și directorul „Convorbirilor literare":

„– Ne trudim cu chestii de ortografie, îmi spune Maiorescu. Știi că Academia a hotărât ca sunetul *ă* să se scrie totdeauna cu *a*; cât privește pe *î*, acesta se va scrie cu *i* la începutul cuvintelor și cu *a* în corpul lor". Dar „unele cuvinte de obârșie autentic latină s-ar îndepărta prin scriere de cuvântul de origine", de exemplu *sânt*. „Ei, dar asta nu merge! Latinescul *sunt* să ajungă la noi *sant*! Ce e de făcut? Îl declarăm excepție de la regulă? – și, făcând această propunere cam sfioasă, își îndreptă ochii întrebători către Ion Bogdan, care (...) răspunse fără prea mare convingere:

– Da... Să-l declarăm excepție".

Viitorul doctor în filosofie, care fusese deprins la școală să scrie și să pronunțe „verbul acesta, întocmai ca în latinește, *sunt*, cu *u*", ba, poate, mai păstra „și-o tainică simpatie" pentru această formă (interzisă de profesorul Ion Suchianu,

[18] Reproducem textul cu exactitate, adăugând doar câteva virgule.

[19] An. LXVIII, 1935, nr. 1–2, ianuarie – februarie, p. 12–16.

[20] Ediție îngrijită de Marin Diaconu, București, Editura „Casa Radio", 2002, p. 72–76 (*Note*, p. 375–376).

la Liceul „Sf. Sava", şi de alţii, în favoarea lui *sînt*), interveni cu îndrăzneala tinereţii:

„– Domnule Profesor, dacă îmi daţi voie să vă propun eu o ieşire (...). Eu cred că ar fi mai bine – şi cu asta scăpaţi de orice dificultate – să se scrie *sunt*, cu *u*, aşa precum continuă încă a pronunţa multă lume.

– Crezi că se zice *sunt*? – mă întrebă cu mult interes Maiorescu.

– Nu de către toată lumea, evident, dar există totuşi destui – am răspuns neşovăitor la întrebare (...).

– Ar fi o idee, spuse atunci Maiorescu, regăsind, poate, şi în sufletul său propriu amintirea unei atare pronunţii – şi iarăşi îl privi întrebător pe Ion Bogdan, care, constant de flegmatic, răspunse fără nici o opoziţie:

– Da, să propunem *sunt*"[21].

Revenind la textul *Regulelor,* se cuvine să subliniem faptul că, la trei ani de la adoptarea de către Academia Română a noii ortografii, răstimp în care opinia publică a avut posibilitatea să se familiarizeze, autorităţile Statului Român au considerat necesară confirmarea ei, reflectată în noua broşură: *Ortografia Academiei Române, declarată oficială şi obligatorie a se întrebuinţa de toate autorităţile Statului* (Sancţionată cu Decretul regal No. 978, din 27 fevruarie 1907, inserată în *Monitorul Oficial,* No. 289, din 25 martie 1907), Bucureşti, Imprimeria Statului, 1907, 18 p.[22] Broşura cuprinde: *Decretul*, semnat de regele Carol I şi de Preşedintele Consiliului de Miniştri, G. Gr. Cantacuzino (p. 3); *Raportul* acestuia (p. 3–4); Academia Română. *Regule ortografice* (p. 5–9), *Glosar de cuvinte asupra cărora ar putea fi îndoială* (p. 11–17).

„Având în vedere regulele ortografice ale limbii române, admise de Academia Română, în sesiunea generală din 1904 – se precizează în primul document –, am decretat şi decretăm:

[21] Peste câteva săptămâni – continuă I. Petrovici –, cumpărând broşura cu *Regule ortografice*, „am răsfoit-o febril şi, fără zăbavă, ochiul mi-a căzut pe pagina cea mai interesantă pentru mine, care autoriza şi recomanda pe *sunt*, în loc de forma cu *î*". Şi adaugă: „Pe de altă parte, socot că pronunţarea *sunt* e astăzi cu mult mai generalizată, poate graţie ortografiei adoptate, deci unei influenţe de sus în jos, care, la urma urmelor, e tot aşa de legitimă ca şi aceea de jos în sus". Cititorii interesaţi pot găsi unele detalii în două tratate, publicate nu mult după acest articol: Iorgu Iordan, *Limba română. O gramatică a „greşelilor"*, Bucureşti, Editura Socec & Co., [1948], p. 146–148 (Ed. 1, Iaşi, 1943, p. 145 ş.u.); Alf Lombard, *Le verbe roumain. Etude morphologique*, Tome II, Lund, C. W. K. Gleerup, 1955, p. 706–719; de asemenea, recent: Gh. Chivu, *Este **sunt** o simplă grafie latinizantă?*, LR, XLIX, 2000, nr. 3, p. 431–437.

[22] B.A.R., cota: II.5844. Menţionăm, de asemenea: Ministerul Cultelor şi Instrucţiunei. Administraţia Casei Bisericii. *Regule ortografice ale Academiei Române*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1907 (Cota: I. 372842); *Regule ortografice române*, Bucureşti, Imprimeria Căilor Ferate Române, 1907 (Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, cota: 188534; descrisă, ca şi celelalte, în: Biblioteca Academiei Române. *Bibliografia românească modernă (1831–1918)*, vol. IV (*R–Z*). Prefaţă de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996, p. 73).

Art. I. – Ortografia adoptată de Academia Română se declară oficială şi obligatorie şi va fi singură întrebuinţată de toate autorităţile în publicaţiunile şi corespondenţele lor.

Art. II. – Preşedintele Consiliului Nostru de Miniştri este însărcinat cu executarea acestui decret".

Prezintă, de asemenea, interes argumentarea inclusă în *Raportul* primului ministru: „Academia Română, în sesiunea ei generală din 1904, aducând fundamentale schimbări în ortografia limbii române, a intervenit cu rugămintea ca să se ia măsuri spre a se introduce noul mod de scriere în tipărirea *Monitorului Oficial*, a tuturor publicaţiunilor Statului şi în toată corespondenţa ministerelor şi a tuturor organelor cari depind de ele".

Încuviinţând această solicitare şi supunând-o aprobării capului Statului, Consiliul de Miniştri considera că „este de un mare interes de cultură naţională ca să ajungem cât se poate mai curând la o deplină uniformitate în ortografia limbii noastre".

Încheind această scurtă expunere privind originile ortografiei româneşti actuale, care – cu unele completări (1932)[23], ezitări (1953)[24], precizări (1965)[25] şi reveniri ulterioare (1993)[26] – a împlinit, aşadar, un secol, considerăm util a adăuga că, la scurt timp după publicarea *Regulelor ortografice* în capitala ţării libere, *Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român* a socotit de datoria ei s-o retipărească la Sibiu şi s-o difuzeze în provinciile aflate încă sub stăpânire străină.

Biblioteca Academiei Române posedă, sub cota I.31403, broşura inclusă în Biblioteca poporală a „Asociaţiunii", Nr. 18: *Regule ortografice stabilite de Academia Română în 1904* (Ediţia a II-a, Sibiu, Editura „Asociaţiunii", 1906, 28 p.), ce se deschide cu un *Apel pentru unificarea ortografiei române* (p. 3–8), semnat de Prezidiul „Asociaţiunii", la 10 decembrie 1904 (tipărit iniţial, desigur, în ediţia I)[27]. Iată primele cuvinte ale acestui Apel[28]:

[23] Vezi: Sextil Puşcariu şi Teodor A. Naum, *Îndreptar şi vocabular ortografic, după noua ortografie oficială, pentru uzul învăţământului de toate gradele*, Bucureşti, Editura „Cartea Românească", [1932]; reeditat, cu unele îmbunătăţiri şi completări în 1934, 1940, 1942, 1946, iar pentru românii din străinătate, în 1984: München, Ion Dumitru-Verlag, Colecţia „Utilitarul". Vezi de asemenea: Gh. Adamescu, *Problemele actuale ale ortografiei româneşti*. Extras din „Convorbiri literare". Ediţiunea II. Cu un *Adaos*, cuprinzând *Regulele ortografiei româneşti* şi un *Glosar*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Co., S.A., 1932; *Ortografia românească, după modificările din 1932. Regule şi explicări, urmate de un Glosar*. Orânduite de Gh. Adamescu, membru corespondent al Academiei Române (Aceeaşi editură, acelaşi an).

[24] Academia Republicii Populare Române. Institutul de Lingvistică din Bucureşti. *Mic dicţionar ortografic*, Bucureşti, Editura Academiei, 1953; inclus ulterior în *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, Editura Academiei, 1960.

[25] Ediţia nouă a celui precedent, Editura Academiei, 1965.

[26] Vezi mai jos, nota 29.

[27] Academia Română. *Regule ortografice*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1904 (Descrisă, pe baza unei semnalări din revista „Transilvania", în *Bibliografia românească modernă (1831–1918)*,

„Însemnătatea practică şi naţională-culturală a unificării ortografiei române pe întreg teritoriul locuit de poporul nostru a fost recunoscută aproape deodată cu redeşteptarea noastră naţională şi cu introducerea alfabetului latin în scrierea românească".

Pornind de la acest comandament, Prezidiul *Asociaţiunii* lansa „un călduros apel către întreg publicul nostru cult şi îndeosebi către instituţiunile noastre literare, culturale şi sociale, ca să introducă în toate afacerile, scrisorile şi publicaţiunile lor, în mod obligatoriu şi excluziv, ortografia nouă, stabilită de Academia Română". În mod special, autorii se adresau consistoriilor ambelor biserici, institutelor de învăţământ, ziarelor, revistelor şi băncilor române, care aveau legături cu cercuri largi populare, astfel „ca toţi Românii să scrie într'un fel".

Cum acest apel este actual şi astăzi, când unii lingvişti, unele edituri, ziare şi reviste mai au încă ezitări în a aplica în întregime prevederile *Îndreptarului ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, realizat de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" (Ediţia a V-a, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1995), ca urmare a Hotărârii Adunării generale a Academiei Române (17 februarie 1993)[29], ni se pare oportun să le reamintim înţeleptele cuvinte ale lui Titu Maiorescu, scrise în *Prefaţa* la ediţia din 1908 a *Criticelor* sale (vol. II):

„Pe cât se poate prevedea, această ortografie – chiar astăzi predomnitoare – se va răspândi tot mai mult şi va rămânea în esenţă neschimbată. Stăruinţa de a scrie sonul *â* pretutindeni cu *î* şi de a însemna pe *ĭ* scurt, cu care se mai deosebesc unii scriitori, nu credem că va putea rezista uzului general. Considerări filologice, explicări fiziologice, precum se încearcă pentru *ĭ* scurt, sau argumentul unităţii dintre literă şi son, invocat pentru *î*, nu ne par hotărâtoare. Din contră, sunt mai tari unele asocieri de idei, scumpe românilor culţi, care sprijinesc scrierea academică. Numele «român» este indisolubil asociat cu numele «Roma, roman» şi scrierea «romîn» cu *î* nu este firească în dezvoltarea culturii. Însuşi semnul *î* propus în loc de *â* seamănă prea tare cu *i* şi la vedere se confundă uşor cu el. Pentru începutul (ca şi pentru sfârşitul – *G. M.*) cuvintelor aceasta nu are inconvenient, dar în mijlocul

Vol. I (*A–C*). Prefaţă de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Ed. Şt. şi Encicl. – Societatea de Ştiinţe Filologie, 1984, p. 12). Semnalăm, de asemenea, ediţia: *Regulele ortografice ale Academiei Române. 1904*, Lugoj, Tipografia Naţională, [1904] (B.A.R., cota: I.59204).

[28] Reproducem şi aici textul cu exactitate.

[29] Vezi: „Academica", Anul II, nr. 4(28), februarie 1993, unde sunt tipărite: *Hotărârea*; raportul academicianului Mihai Drăgănescu, preşedintele Academiei Române, *Ortografia limbii române: Cu Hasdeu, Maiorescu, Puşcariu şi Rosetti*; de asemenea, luările de cuvânt ale poeţilor Ştefan Aug. Doinaş, Marin Sorescu şi alte articole; *Raportul* a fost reprodus în volumul: Mihai Drăgănescu, *Eseuri*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1993, p. 171–194, iar articolul nostru, în „Limba română", XLIX, 2000, nr. 2 (*Omagiu profesoarei Flora Şuteu*), p. 279–297: *Câteva reflecţii privind ortografia limbii române*.

lor le dă un aer străin. *Când, cântare, mână* fac impresie firească unui român cult, dar *cînd, cîntare, mînă* apar multora prea heterogene"[30].

Să fie oare aceste idei atât de „eretice", precum încearcă unii lingviști de astăzi (ca și din trecut) să le prezinte? Unitatea deplină a ortografiei românești este oare un țel atât de greu de atins? Cum ne înfățișăm noi, lingviștii români, în fața școlilor de toate gradele, a publicului, ori chiar în fața străinilor care vor să învețe limba română?[31]

Academia Română
București, Calea Victoriei, nr. 125

[30] Reprodusă în: *Opere*, I. *Critice*, ediția citată (2005), p. 293–294.

[31] Fără a face o trecere în revistă a articolelor „pro" și „contra", publicate în acești ani, considerăm util să menționăm aici dicționarele normative și tratatul gramatical, tipărite începând din 1993, pe lângă *Îndreptarul* menționat în text: Flora Șuteu, Elisabeta Șoșa, *Dicționarul ortografic al limbii române*, București, Editurile Vestala și Atos, 1993; *DEX. Dicționarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, sub conducerea acad. Ion Coteanu și a dr. Lucreția Mareș, București, Univers Enciclopedic, 1996 (nou tiraj: 1998); Ion Calotă, *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic școlar al limbii române*, Craiova, Sibila, 1996; *Dicționarul limbii române (DRL)*, Serie nouă, Tomul XIV. *Litera Z*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2000; Tomul XII, Partea a 2-a. *Litera U*, 2002; H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3. überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I–III, Cluj-Napoca, Clusium, 2000–2005; *Micul dicționar academic*. Cuvânt înainte de Eugen Simion, Prefață de Marius Sala, Vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003; *DOOM. Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Coordonator Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Univers Enciclopedic, 2005; *Gramatica limbii române*, I. *Cuvântul*, II. *Enunțul*, Coordonator: Valeria Guțu Romalo, București, Editura Academiei Române, 2005. Face figură aparte, în legătură cu aplicarea integrală a normelor ortografice actuale, *Noul Dicționar universal al limbii române* de Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu (București–Chișinău, Litera Internațional, 2006), deși autorii sunt în același timp redactori la DLR (Vezi, de asemenea, articolul nostru, *Puțină lexicografie și ortografie*, SCL, XLVIII, 1997, nr. 1–4 (*Omagiu Marius Sala – 65 ani*), p. 245–253). Tot astfel, pare curioasă, din acest punct de vedere, poziția uneia din autoarele *Gramaticii limbii române*, Rodica Zafiu, titulara rubricii lingvistice din „România literară".

Cristian Moroianu

PROBLEME DE ETIMOLOGIE INTERNĂ. DERIVAREA CU SUFIXE

1. Modalitate fundamentală, activă şi complexă de îmbogăţire a vocabularului, derivarea cu sufixe pune în faţa cercetătorului etimolog probleme care necesită împletirea atentă şi nuanţată a criteriului formal cu cel semantic şi, de asemenea, raportarea la un posibil model extern. Atent şi constant studiată în lingvistica românească de numeroşi cercetători[1], dintre care amintim contribuţiile lui Sextil Puşcariu în revista „Dacoromania", ale lui Alexandru Graur în „Bulletin linguistique" şi ale lui Iorgu Iordan în „Arhiva", „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" din Iaşi etc.[2], derivarea cu sufixe a cunoscut mai ales în ultimele decenii o extraordinară mobilitate, dând naştere la creaţii lexicale dintre cele mai diverse şi mai surprinzătoare. În ceea ce priveşte studierea principalelor probleme ale derivării, contribuţia cercetătorilor filologi de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti[3] este remarcabilă, chiar dacă partea a II-a a volumului al III-lea din *Tratatul de formare a cuvintelor în limba română* (dedicată derivării nominale) nu a văzut încă lumina tiparului. În anii din urmă,

[1] Vezi bibliografia referitoare la principalele studii de formare a cuvintelor întocmită de Theodor Hristea la sfârşitul capitolului *Romanian Vocabulary and Etimology*, în volumul *Current Trends in Romanian Linguistics*, editat de Al. Rosetti şi Sanda Golopenţia, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1978, p. 238–254.

[2] Din bogata listă de opere a autorilor citaţi, selectăm câteva dintre titlurile reprezentative: Sextil Puşcariu, *Dérivés par suffixes de la forme du pluriel du radical*, *Au sujet des diminutifs roumains*, *Notes sur la dérivation par suffixes*, adunate în volumul *Études de linguistique roumaine. Traduites du roumain à l'occasion du soixantième anniversaire de l'auteur*, Cluj – Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1937, cap. *Dérivation*, p. 217–318; Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968, p. 250–270 (pentru celelalte contribuţii referitoare la derivare, vezi impresionanta bibliografie a lucrărilor autorului în *Alexandru Graur. Centenarul naşterii. Omagiul foştilor elevi şi colaboratori*, volum coordonat de Lucia Wald, I. Fischer şi Constantin Dominte, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2000, p. 15–69); Iorgu Iordan, *Sufixe româneşti de origine recentă* (*neologisme*), în BIFR, VI, 1939, p. 1–59, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, ediţia a II-a, Bucureşti, Socec, 1948, p. 157–192 (vezi bibliografia în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1958, p. XV–XXX).

[3] Vezi *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*. Vol. I, II, 1959–1960 (Redactori responsabili: Al. Graur şi Jacques Byck); vol. III, 1962 (Redactor responsabil Al. Graur); vol IV–V, 1967–1969 (Redactori responsabili: Al. Graur şi Mioara Avram); vol. VI, 1972 (Redactor responsabil Mioara Avram), Bucureşti, Editura Academiei Române.

LR, LV, nr. 5–6, p. 351–372, Bucureşti, 2006

interesul lingviştilor[4] s-a axat cu precădere spre noile creaţii interne din punctul de vedere al modalităţii sau modalităţilor de realizare, al oportunităţii prezenţei lor în limbă şi al caracterului lor literar sau neliterar.

2. După cum se ştie, derivarea cu sufixe cunoaşte trei tipuri principale: a) derivarea progresivă; b) derivarea regresivă şi c) derivarea prin substituţie, fiecare fiind, la rândul ei, unică sau multiplă, exclusiv internă sau mixtă (internă şi externă)[5]. În articolul de faţă, vom prezenta numai aspectele pe care le considerăm mai speciale ale derivării cu sufixe şi care necesită o abordare lexicografică particulară.

2.1. În ceea ce priveşte derivarea progresivă la neologisme, atragem atenţia asupra posibilităţii frecvente de formare internă după un model extern, respectiv prin calc lexical de structură morfematică[6]. În asemenea situaţie, este de dorit ca derivate de tipul *decembrist*, *distrugător*, *hipnotizator*, *întâietate*, *învăţământ*, *simţământ*, *stingător*, *şezământ*, *ziarism* etc. să fie explicate consecvent în dicţionare prin indicarea modalităţii derivative şi a modelului extern (ex: *decembrist*, s.m. Din *decembrie* + *-ist*, după rus. *декабрист*). De asemenea, acolo unde este cazul, ar fi utilă indicarea corespondentului împrumutat alături de cel calchiat, împreună cu care poate alcătui un dublet etimologic[7] (cf. *decabrist*, vezi MDA, s.v., cf. *destructor, -toare*, adj., subst., cf. *hipnotizor*, subst., cf. *sentiment*, s.n., cf. *extinctor*,

[4] Semnalăm aici contribuţiile Mioarei Avram (vezi bibliografia lucrărilor în SCL, XLIX, 1998, nr. 1–2, p. 3–16, întocmită de Vera Năstase cu ocazia numărului omagial dedicat autoarei pentru perioada 1950–1997, completată pentru perioada 1998–2004 de Andreea Dinică în SCL, LVI, 2005, nr. 1–2, p. 7–10), ale Laurei Vasiliu (*Morfologie şi derivare*, în LR, XXXIX, 1990, nr. 3, p. 190–195; *Din nou despre morfologie şi derivare*, în SCL, XLIV, 1993, nr. 3, p. 271–276; *Noi derivate sufixale*, în LR, XLIII, 1994, nr. 3–4, p. 105–109; *Etimologia şi evoluţia sufixelor* ***-ar, -ă, -ară, -are***, în SCL, LII, 2001, nr. 1–2, p. 63–77; *Structura morfologică şi semantică a derivatelor cu sufixele* ***-ar, -ă, -ară, -are***, în SCL, LIII, 2002, nr. 1–2, p. 53–63 etc.) şi ale lui Theodor Hristea (*Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968, p. 21–99; vezi alte numeroase contribuţii şi studii în bibliografia întocmită de Oana Uţă în LR (*Omagiu profesorului Theodor Hristea la a 70-a aniversare*), XLIX, 2000, nr. 1, p. 5–22 etc. De asemenea, la Sectorul de gramatică al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" al Academiei Române a fost iniţiat din 1997 un proiect numit „bancă de inovaţii lingvistice", în cadrul căruia sunt semnalate şi înregistrate atestări ale termenilor nou apăruţi în limbă, dintre care majoritatea sunt derivate.

[5] Primul care a teoretizat şi demonstrat în lingvistica românească etimologia multiplă mixtă, completând cercetările anterioare ale lui Al. Graur, este Theodor Hristea, *Contribuţii la studiul etimologic al neologismelor româneşti*, în LR, XXII, 1973, nr. 1, 1973, p. 3–8. Despre provenienţa din cel puţin două etimoane interne, vezi idem, *Etimologia multiplă internă*, în LR, XX, 1971, nr. 5, p. 479–488.

[6] Despre calcul lexical de structură morfematică în româna modernă, vezi Theodor Hristea, *Probleme de etimologie...*, p. 158–165.

[7] Vezi Cristian Moroianu, *Dublete şi triplete etimologice în limba română*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2005, p. 241–242.

-toare, adj., s.n., cf. *sediment*, s.n., cf. *jurnalism*, s.n. etc.). Derivarea cu sufixe după un model extern reprezintă un procedeu sui-generis de etimologie multiplă mixtă sau combinată.

Tot etimologie multiplă mixtă sau combinată au acele substantive cu structură analizabilă care se pot explica, pe de o parte, prin derivare progresivă şi, pe de altă parte, prin împrumut. Existenţa unui număr relativ mare de asemenea situaţii suscită în continuare discuţii între specialişti. Exemple ca *acordic*, *adaptabilitate*, *adorator*, *amoralism*, *aristocratism*, *colinar*, *competitivitate*, *concertistic*, *conspirativ*, *gestică*, *monopolist*, *solicitant* etc. necesită luarea în considerare a unei duble etimologii (vezi, spre exemplu, *aristocratism*, s.n., din *aristocrat* + *-ism*, cf. rus. *аристократизм*[8]). În aceeaşi categorie se încadrează numeroase exemple de cuvinte vechi cu aspect analizabil, care pot fi explicate prin etimologie internă (derivate cu sufixe) şi externă (împrumuturi din slavă): *nemernic*, *războinic*, *strădalnic*, *veşnic* etc.[9] După Iorgu Iordan[10], se poate vorbi de etimologie multiplă inclusiv atunci când un cuvânt împrumutat este re-creat prin derivare progresivă ca urmare a unei reinterpretări semantice: *concesiv*, *-ă*, adj. (*atitudine concesivă*, *spirit concesiv*), din *concesie* + *-iv*, *stelar*, *-ă*, adj. (*adâncuri stelare*, *femeie stelară*, *nemărginiri stelare*), din *stea*, *stele* + *-ar*.

Din punct de vedere cronologic, sunt cel puţin două posibilităţi de apariţie: prima, cea mai probabilă, este aceea a împrumutului care, fiind de la început analizabil sau devenit ulterior, a permis interpretarea lui ca un derivat intern şi, în consecinţă, refacerea pe teren românesc; a doua este aceea a „simultaneităţii" derivării şi împrumutului la vorbitori diferiţi; în sfârşit, nu poate fi eliminată posibilitatea creării unui derivat pe teren românesc înaintea pătrunderii lui dintr-o sursă externă, dacă baza era deja atestată şi frecvent folosită.

2.2. Derivarea regresivă, teoretizată în lingvistica românească de Theodor Hristea, este interesantă din aceeaşi perspectivă a etimologiei multiple (interne, externe sau mixte). În toate situaţiile, la nivel lexicografic merită a fi semnalat acest aspect, pentru o înţelegere completă a momentului apariţiei, a structurii derivatului, a caracterului cult sau popular etc. Spre exemplu, dubla origine a lui *înfrunt*, s.n., considerat derivat regresiv cult din *înfrunta*, după modelul fr. *affront*[11],

[8] Vezi Theodor Hristea, *Contribuţii la studiul etimologic al neologismelor româneşti*, în LR, XXII, 1973, nr. 1, p. 6–7.

[9] Vezi Alexandru Graur, *Alte etimologii româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1975, p. 20–22.

[10] *Cuvinte româneşti cu dublă derivare*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965, p. 409–412. Exemplele discutate de autor ridică însă problema dificilă a relaţiei dintre cuvintele polisemantice (la care etimologia multiplă este posibilă) şi omonime (a căror origine trebuie luată în discuţie separat).

[11] Vezi Theodor Hristea, *Tipuri de calc în limba română*, în LL, XLII, 1997, vol. III–IV, p. 15.

ar justifica prezența explicită în dicționare a modelului franțuzesc, eventual o raportare prin cf. la dubletul său împrumutat *afront*, s.n. În aceeași situație se află și *africanolog*, *agrobiolog*, *balcanolog*, *balneolog*, *zoolog* etc., care au o dublă explicație etimologică (derivate regresive din substantivele corespondente în *-ie* și împrumutate din una sau mai multe surse externe).

2.3. Derivarea prin substituție de sufixe este, de asemenea, un procedeu pe care cei mai mulți dintre cercetători l-au avut în vedere contextual, l-au folosit pentru explicarea unor derivate, dar care nu cunoaște, încă, o analiză teoretică specială. Îl întâlnim folosit de autorii DA-ului mai ales pentru explicarea unor forme populare, a fost semnalat de G. Pascu în monografia sa dedicată sufixelor[12], a fost folosit de unii dintre autorii monografiilor care alcătuiesc *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, apare ocazional în dicționarele explicative și etimologice etc. Theodor Hristea teoretizează etimologia multiplă mixtă inclusiv cu ajutorul substituției de sufixe[13]. Sunt cunoscute și în genere acceptate numeroasele situații de derivare prin substituție sufixală realizată pe teren românesc (vezi *bibiloi* < *bibil*[*ică*], *ceaușel*, *ceaușist* < *Ceauș*[*escu*], *corigență* < *corig*[*ent*], *flegmatism* < *flegmat*[*ic*], *friptană*, s.f. < *fript*[*ură*][14], *repetență* < *repet*[*ent*], *securist* < *Secur*[*itate*] etc.).

Caracterul mixt al acestui interesant tip de etimologie multiplă poate fi înțeles în mai multe feluri: a) un derivat se poate obține prin substituție din una sau mai multe baze interne și prin împrumut din una sau mai multe surse externe (vezi *arhaiza*, vb., din *arha*[*ic*] și *arha*[*ism*], cf. fr. *archaïser* și *neologiza*, vb., din *neolog*[*ic*] și *neolog*[*ism*], cf. fr. *néologiser*); b) un derivat se poate obține prin substituție din una sau mai multe baze interne și prin derivare progresivă dintr-o altă bază internă (vezi *aiurist*, s.m., din *aiur*[*it*] + *-ist* și/sau din *aiuri* + *-ist*; *mieluşică*, s.f., din *mieluș*[*el*] + *-ică*, din *mieluș*[*ea*] + *-ică* și/sau din *mieluşă* + *-ică*; *navetism*, s.n., din *navet*[*ist*] + *-ism* și/sau din *navetă* + *-ism*; *rămurică*, s.f., din *rămur*[*ea*] + *-ică* și/sau din *ramură* + *-ică*); *vedetist*, s.m., din *vedet*[*ism*] + *-ist* și/sau din *vedetă* + *-ist* etc.). Chiar dacă direcția de derivare este uneori discutabilă în cazul formelor duble de tipul *-el/-ea/ -ică*, *-ism* și *-ist*, care se presupun reciproc la nivelul percepției sincronice, orientarea spre multiple posibilități derivative deschide interesante piste de cercetare.

3. În articolul de față, parte componentă a unei cercetări în desfășurare, vom face o serie de completări și comentarii la soluțiile etimologice existente în MDA, vol. I, litera C, prin raportare la DA, DEX[2] și, în ceea ce privește neologismele, la

[12] *Sufixele românești*, București, Ediținea Academiei Române, Socec & Comp., C. Sfetea, Suru, 1916.

[13] Vezi etimologia vb. *arhaiza* în *Contribuții...*, p. 4 – 5.

[14] Vezi Rodica Zafiu, *Diversitate stilistică în româna actuală*, Editura Universității din București, 2001, p. 226.

NDN, s.v. Desigur că realizarea unei opere lexicografice de dimensiunile *Micului dicţionar academic* presupune o activitate cu rezultate în permanenţă discutabile (în sensul bun al cuvântului) şi perfectibile. Contribuţia dicţionarului citat la o mai bună cunoaştere a limbii române în întregul ei merită aprecierea lingviştilor şi a publicului în general, iar efortul susţinut pentru terminarea lui în timp util este lăudabil. Multitudinea şi varietatea faptelor de limbă existente în dicţionar îi dau posibilitatea cercetătorului de a observa mai amănunţit modalităţile de îmbogăţire a vocabularului prin mijloace interne (în cazul nostru derivative), de a corela criteriul cronologic cu cel formal şi cu cel semantic etc. Parcurgerea integrală a literei C ne-a permis concretizarea problemelor teoretice trecute în revistă mai sus cu exemple grupate în funcţie de tipul etimologiei interne. Acolo unde a fost cazul, am sesizat inclusiv greşelile datorate unor opţiuni derivative nefericite sau care ţin de o tehnoredactare defectuoasă.

3.1. Derivarea progresivă[15]:

– p. 355, s.v. *cadrilatură*, s.f. „desen cu linii drepte întretăiate; ţesătură cadrilată". Din *cadrila* (care nu este atestat în MDA)[16] + *-tură*. Faptul că nu e atestat verbul (care, la rândul lui, poate fi extras din adjectivul *cadrilat*, mai vechi[17] şi mult mai frecvent), arată că derivatul în discuţie s-a format de la adj. *cadrilat* + *-ură*, aşa cum, de altfel, este corect intuit de autorii DA-ului (s.v. *cadrilat*, fără detalii).

– p. 356, s.v. *cafeneluţă*, s.f. „cafenea mică". Din *cafenea* + *-uţă*. Conform criteriului formal, derivatul provine din *cafenea* + suf. compus *-eluţă*[18] (vezi şi DEX[2], s.v.). În acest caz nu este absolut necesară intervenţia formelor de plural sau de genitiv-dativ singular, care pot fi trecute, eventual, cu cf. Problema care se ridică aici este dacă derivarea se face prin adăugare sau prin substituţie de „sufix": *-eluţă* î.l.d. *-ea*.

[15] După cuvântul-titlu şi sensurile de bază (în măsura posibilului derivaţionale) ale acestuia, am notat, în ordine: a) etimologia din MDA; b) etimologia din celelalte dicţionare (DA, DEX[2], NDN), dacă aceasta este diferită; c) etimologia sau soluţiile etimologice propuse sau confirmate de noi, urmate de comentarii lexicologice. Dacă un dicţionar (spre ex. DA) are o opţiune implicită privind baza derivativă şi modalitatea de derivare, am folosit eventualele sugestii în comentariul nostru. Dacă nu se face nicio referire la unul dintre dicţionarele avute în vedere, atunci termenul respectiv nu este atestat decât în MDA. Atunci când am folosit alte dicţionare decât cele citate, am făcut trimitere la notele de subsol.

[16] Atestarea (probabil) singulară din LM, s.v., nu este relevantă pentru existenţa verbului, cu atât mai mult cu cât contextele citate sunt exclusiv adjectivale: *anteriu cadrillatu, stofe cadrillate, podelle cadrillate*.

[17] Adjectivul este atestat încă din 1815, IORGA, S.D. VII, 18, vezi TDRG[3], s.v.

[18] Despre exemple similare (cu suf. compus *-eluţă*) şi bibliografia aferentă, vezi Cristian Moroianu, *Aspecte ale derivării în limba română*, în vol. *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan la aniversare*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2007 (aflat sub tipar). *Ibid.*, despre derivatele în *-ăluşă, -eluşă*.

– p. 357, s.v. *caicaş*, s.n. „caic mic". Din *caiac* + *-aş*. Este vorba de atracţia, confuzia şi, în consecinţă, substituţia paronimică între modernul *caiac*, s.n. (din fr. *kayak*) şi mai vechiul *caic*, s.n. (din tc. *kayik*). Etimologia corectă este cea din DA, s.v.: *caic* + *-aş*. Confuzia dintre cele două paronime, deşi plauzibilă datorită sferei semantice comune şi «intervenţiei unui complex de factori socioculturali»[19], nu este de natură să fie validată într-un dicţionar academic.

– p. 358, s.v. *caisiu, -ie*, adj. „de culoarea caisei". Din *cais* + *-iu*. Sensul derivatului este categoric şi face trimitere evidentă la baza *caisă* + *-iu* (vezi *aluniu* < *alună*[20]). Idem, în DA, s.v.

– p. 363, s.v. *calicie*, s.f. „trăsătura de a fi calic". Din *calici* (plural sau infinitiv? n.n.) + *-ie*. Derivatul provine din *calic* + *-ie*, vezi DEX[2], DA, s.v.

– p. 404, s.v. *catifeluţă*, s.f. „catifea fină". Din *catifele* + *-uţă*. Din *catifea* + *-uţă* (vezi DA, s.v.). Formula cea mai firească şi completă ar fi derivarea din *catifea* + *-eluţă*. Cf. pl. *catifele*, G/D *catifelei*. La fel se întâmplă şi cu *chifteluţă*, s.f. (*chiftea* + *-eluţă*, nu *chiftea* + *-uţă*, p. 493).

– 410, s.v. *cazarmagiu*, s.m. „soldat care trăieşte în cazarmă...". Din *cazarmă* + *-giu*. De fapt, sufixul corect este *-agiu*.

– p. 414, s.v. *căimăcăneasă*, s.f. „soţie a caimacamului". Din *caimacam* + *-easă*. Pentru a clarifica unele chestiuni de formă, propunem varianta: din *caimacan* (variantă analogică pentru *caimacam*) + *-easă*, vezi şi DA, s.v.. La fel *căimăcănesc*, adj. (din *caimacan* + *-esc*). Este posibilă, teoretic, şi o disimilare la nivelul derivatului (*căimăcăneasă* < *căimăcămeasă*), ceea ce ar susţine soluţia din MDA, s.v.

– p. 417, s.v. *călibilitate*, s.f. „proprietate a unui metal de a fi călibil". Din *călibil* + *-ate*. Este, probabil, o greşeală de tipar î.l.d. *călibil* + *-itate* .

– p. 418, s.v. *călicică*, s.f. „cale mică". Din *cale* + *-ică* (care ar da **călică*). Criteriul formal ne trimite, desigur, la derivarea din *cale* + suf. compus *-icică*.

– p. 418, s.v. *călicuţă*, s.f. „cale mică". Din *cale* + *-uţă*. De fapt, din *cale* + suf. compus *-icuţă*.

– p. 424, s.v. *căpetenie*, s.f. „persoană care se află în capul unui grup". Din *cap* + *-enie* (idem, în DEX[2], s.v.). Această situaţie este particulară prin apelul la radicalul de plural *capet-* (necesar pentru explicarea formei) şi la singularul *cap* (ca argument semantic). O formulă etimologică mai potrivită ar fi, totuşi: Din *capet(e)* + *-enie* (vezi şi DA, s.v.)[21].

[19] Vezi Mariana Neţ, *Sincronic şi diacronic în evoluţia lexico-semantică. Contribuţii la o filozofie a limbajului*, în SCL, L, 1999, nr. 1, p. 16, care însă nu ia nicio atitudine faţă de această înlocuire.

[20] Greşit explicat în MDA de la *alun* + *-iu*. Despre *aluniu, -ie*, adj. şi situaţii similare, vezi Theodor Hristea, *Probleme de etimologie...*, p. 37.

[21] Vezi Andrei Avram, *Alternanţe vocalice şi compatibilităţi fonologice în derivatele româneşti cu sufixe*, în SCL, XLIV, 1993, nr. 3, p. 188. Despre aceste teme lexicale „diferenţiate cantitativ", vezi şi I. Pătruţ, *Contribuţii la studiul derivării româneşti*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965, p. 681–682.

– p. 430, s.v. *cărmujurea*, s.f. „cârmoajă". Din *cârmoajă* + *-ea*. Criteriul formal al stabilirii unei etimologii corecte trimite, în cazul de față, fie la *cărmoajă/cârmoajă* (eventual *cârmuj/cărmuj*) + suf. compus *-urea*, fie la o refacere din pl. *cârmujure* al variantei *cârmuj*, pentru care vezi DA, s.v.

– p. 431, s.v. *cărticică*, s.f. „carte mică". Din *carte* + *-ică*. Din *carte* + *-icea*, *-icică* (DEX^2, s.v. *cărticea*, *-icică* în același articol). Ambele propuneri trebuie amendate: prima, pentru că ar rezulta *cărtică*; a doua, din rațiuni lexicologice (*cărticea* și *cărticică* sunt două substantive sinonimice diferit construite, care trebuie separate în dicționare, așa cum face, spre exemplu, MDA). *Cărticică* are, după părerea noastră, origine multiplă internă: poate proveni, la fel de corect, din *carte* + *-icică* (prin derivare progresivă), din *cărticea* (atestat cu mult mai devreme), prin substituirea suf. *-icea* cu suf. *-icică* și, în sfârșit, din același *cărticea* prin substituirea analogică a lui *-ea* final cu *-ică*.

– p. 436, s.v. *cătrăneală*, s.f. „cătrănire; băutură amară". Din *catran* + *-eală*. La propunerea din MDA (posibilă pentru sensul al doilea), adăugăm evidența derivării din *cătrăni*, vb. + *-eală* (vezi DA, DEX^2, s.v.).

– p. 438, s.v. *căță̆rător, -toare*, adj. „care se cațără". Din *cățăra* + *-tor*. La fel, *cățărătură*, s.f. (din *cățăra* + *-tură*). Nu există nici un motiv obiectiv pentru exclusivitatea formelor sufixale *-tor*, *-tură* î.l.d. *-ător*, *-ătură*, care ar explica mai clar, pe de o parte, structura fonetică a derivatelor citate și a celor similare și le-ar pune, pe de altă parte, în seria variantelor de tipul *-etor/-etură*, *-itor/-itură* etc. Corect: din *cățăra* + *-ător*, *cățăra* + *-ătură*. La fel, p. 604, s.v. *colindător, -toare*, s.m.f., adj. (din *colinda* + *-ător*, nu + *-tor*), *colindătură*, s.f. (din *colinda* + *-ătură*, nu + *-tură*) etc.

– p. 439, s.v. *cățeluș̆ă*, s.f. „cățea mică". Din *cățea* + *-uș̆ă* (vezi și DEX^2, s.v.). Respectând criteriile formal și semantic, derivatul se poate forma în două feluri: din *cățea* + *-eluș̆ă* (pentru sensul diminutival) și din *cățeluș* + *-ă* (cu valoare moțională).

– p. 441, s.v. *căzăcioaică*, s.f. „nevastă de cazac". Din *cazac* + *-oaică*. Producerea alternanței fonetice *-c-/-č-* face necesar apelul la respectarea formei sufixale *-ioaică* (din *cazac* + *-ioaică*).

– p. 441, s.v. *căzmăluță*, s.f. „cazma mică". Din *cazma* + *-uță*. La baza corectă *cazma* este necesar suf. compus *-ăluță* (vezi DEX^2, s.v.).

– p. 442, s.v. *câlțos, -oasă*, adj. „(cu fire) ca niște câlți". Din *câlți* + *-oase*. Corect: din *câlți* + *-os*.

– p. 443, s.v. *câmpiu, -ie*, adj. „de câmpie". Et. nec. Din *câmp* + *-iu* (vezi DA, s.v.: numai la Dosoftei : „șes, de șes, de câmpie"). Alături de etimologia propusă în DA, este posibilă (mai degrabă, după părerea noastră) și derivarea din *câmpie* prin înlocuirea suf. subst. *-ie* cu suf. adj. *-iu*.

– p. 449, s.v. *cârnățărie*, s.f. „cârnați mulți și de diverse sortimente; magazin de cârnați și de alte mezeluri". Din *cârnățar* + *-ie*. Din *cârnat* + *-ărie* (DEX[2], s.v.); *cârnaț* + suf. colectiv local *-ărie* (DA, s.v.). Propunerile citate necesită observația că sensul colectiv (primar și principal) al substantivului *cârnățărie* nu justifică nici o bază derivativă de agent (*cârnățar*), nici o bază de singular. În consecință, mai apropiată de realitatea construcției este derivarea din baza de plural *cârnați* cu ajutorul suf. colectiv *-ărie*[22]. Cf. *cârnățar* (pentru sensul locativ).

– p. 450, s.v. *cârpăcie*, s.f. „meseria cârpaciului". Din *cârpăci* + *-ie* (vezi și DEX[2], s.v.). Regulile formale și semantice trimit spre o bază substantivală *cârpaci* + suf. *-ie* (vezi și DA, s.v.).

– p. 450, s.v. *cârpăcitor*, *-toare*, adj. „care cârpăcește". Din *cârpăcitor* (sic!). Din *cârpaci* + *-tor* (DEX[2], s.v.). Corect este: din *cârpăci* + *-tor* (în MDA este o greșeală de transcriere, iar propunerea din DEX[2] nu are suficientă acoperire semantică). De altfel, DEX[2] îi dă o origine discutabilă și lui *cârpăceală*, s.f. (corect rezolvat în MDA, s.v.): din *cârpaci* + *-eală* î.l.d. *cârpăci*, vb. + *-eală* (vezi și DA, s.v.).

– p. 450, s.v. *cârpărie*, s.f. „mulțime de cârpe". Din *cârpe* + *-ie*. Etimologia corectă este: din *cârpe* + suf. colectiv compus *-ărie*.

– p. 452, s.v. *câșlărie*, s.f. „câșlă; locuință a ciobanului". Din *câșlă* + *-ărie*. Deși această variantă este justificată din punct de vedere formal, înclinăm spre derivarea din *câșlar* + *-ie*, care ar avea un argument semantic funcțional: „locuință a câșlarului".

– p. 455, s.v. *cealmeluță*, s.f. „cealma mică". Din *cealma* + *-uță*. De fapt, derivarea s-a făcut cu ajutorul sufixului diminutival compus *-eluță* (altfel, ar fi rezultat **cealmuță*). La fel se întâmplă și cu *cișmeluță*, s.f. (din *cișmea* + *-eluță*, nu + *luță*, p. 542).

– p. 459, s.v. *ceaușie*, s.f. „starea sau rangul de ceauș; asociere a plutașilor…". Din *ceauși* + *-ie*. Cel puțin pentru primul sens, derivatul s-a format de la *ceauș* + *-ie*, vezi DA, s.v.

– p. 471, s.v. *cerărit*, s.n. „impozit pe ceară". Din *cerar* + *-it*. De fapt, provine din *ceară* + *-ărit*, vezi DA și DEX[2], s.v.

– p. 474, s.v. *cercurel*, s.n. „cerc mic". Din *cercuri* + -el. Din *cerc* + *-el* (DEX[2], s.v.). Prima variantă este imposibilă semantic („un singur cerculeț", nu „mai multe"), iar a doua, formal (ar fi rezultat un **cercel* „cerc mic"). Din *cerc* + suf. diminutival compus *-urel*.

– p. 474, s.v. *cercurică*, s.f. „capră cu coarne cercurii". Din *cercuri* + *-ică*. Din *cerc* (DA, s.v.). Ca sens, nu se explică din pl. *cercuri*. O propunere ar putea fi raportarea la adj. *cercuriu* „(despre coarne) orientate în sus, în formă de cerc" + suf. diminutival *-ică*.

[22] Vezi Cristian Moroianu, *Despre sufixele* ***-(ăr)ie*** *și* ***-(ăr)easă***, în vol. *Studii de gramatică și de formare a cuvintelor. În memoria Mioarei Avram*, coord. Marius Sala, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 297–308.

– p. 476, s.v. *cernitură*, s.f. „vopsea neagră; doliu". Din *cerni* + *-tor* (cu siguranță o greșeală de transcriere). Din *cerni* + *-tură* sau din *cernit* + *-ură*.

– p. 477, s.v. *certăreț*, s.m. „căruia îi place cearta; care se ceartă des". Din *ceartă* + *-ăreț* (vezi și DEX[2], s.v.). Cuvântul se poate forma, în egală măsură, și din *certa*, vb. + *-ăreț*.

– p. 479, s.v. *cetioară*, s.f. „cetinică". Din *cetină* + *-oară*. Pentru a se explica pierderea lui *-n-*, este mai corectă derivarea cu ajutorul suf. *-ioară*, pentru care vezi DEX[2], s.v.

– p. 479, s.v. *cetluitură*, s.f. Din *cetlui* + *-ură*. Corect: din *cetlui* + *-tură* sau din *cetluit* + *-ură*. La fel se întâmplă și cu *chititură*, s.f. „podoabă, învățătură" (din *chiti* „a/se/împodobi" + *-tură* sau din *chitit* + *-ură*, nu din *chiti* + *-ură*, p. 506), *ciocnitură*, s.f. (din *ciocni* + *-tură* sau din *ciocnit* + *-ură*, nu din *ciocnit* + *-itură*, p. 527), *ciofăitură*, s.f. „mod urât și neplăcut de a mânca" (din *ciofăi* + *-tură* sau din *ciofăit* + *-ură*, nu din *ciofăi* + *-ură*), *ciuntitură*, s.f. „ciuntire" (din *ciuntit* + *-ură* sau din *ciunti* + *-tură*, nu din *ciunti* + *-ură*, p. 552) etc.

– p. 482, s.v. *chefăi*, vb. (reg.) „chefui". Et. nec. Nu există nici un impediment pentru derivarea din *chefui* (eventual din *chefălui*) prin substituție de sufixe: *-ăi* î.l.d. *-ui*/*-ălui*. Rămâne însă întrebarea dacă relația dintre cele două verbe (*chefăi* și *chefui*) este între două variante sau între două cuvinte sinonime.

– p. 482, s.v. *chegărie*, s.f. „persoană bătrână, zbârcită la față". Din *chegar* + *-ie*. Mai degrabă din *cheag* + *-ărie* (vezi și DA, s.v. *cheag*), conform principiului semantic: „persoană cu fața plină de cheaguri". Derivatul *chegar* este „un termen folosit de ciobani, nedefinit mai îndeaproape" (vezi MDA, s.v.).

– p. 483, s.v. *cheietură*, s.f. (Pop.) „încheietură". Din *încheia* + *-ură* (variantă care nu se susține formal). În DA, s.v. *încheia*. Termenul poate fi mai clar raportat direct la *încheietură*, s.f.

– p. 488, s.v. *cherpicărie*, s.f. „locul unde se fabrică chirpici". Din *cherpiciu* (sic!). Mai clar: din *cherpici* (variantă pentru *chirpici*) + *-ărie*.

– p. 489, s.v. *chesaricesc*, *-ă*, adj. „care aparține împăratului Austriei". Din *chesar* + *-esc*. Față de un **chesaresc*, este de acceptat varianta (chiar dacă implicită) din DA: *chesar* + *-icesc*[23]. Cf. *cezaricesc*.

– p. 498, s.v. *chinui*, vb. Der. regr. din *chin* (sic!). Verbul este un derivat firesc progresiv din *chin* + *-ui*, vezi DA, DEX[2] etc.

– p. 500, s.v. *chiorcăi*, vb. „chiorăi". Et. nec. Verbul se încadrează în seria formațiilor onomatopeice, cf. *chiorăi*, *chirăi*, *chircăi* etc.

– p. 502, s.v. *chirigiaș*, s.m. „persoană care stă cu chirie, chiriaș". Din *chirigie* + *-aș*. Varianta nu corespunde semantic, *chirigie* având sensul exclusiv de „cărăușie". Din *chirigiu* (Mold.) „chiriaș" + *-aș* (prin apropiere sinonimică de *chiriaș*).

[23] Vezi și TDRG[3], s.v.

– p. 507, s.v. *chițibușărie*, s.f. „faptă de chițibușar; acțiune plină de chițibușuri". La derivarea din *chițibușar* + *-ie* (corectă, vezi și DEX[2], s.v.), adăugăm și posibilitatea provenienței de la *chițibuș* + suf. compus *-ărie*, susținută de sensul al doilea.

– p. 507, s.v. *chiuita*, s.f. art. hot. (în loc. *cu/de-a chiuita*) „foarte mult". Din *chiui*. Corect și complet, trebuie spus: din *chiuit, -ă*, adj. sau din */de/ chiuit*, supinul vb. *a chiui*. Într-o situație similară se află și *clipită*, s.f., p. 568.

– p. 522, s.v. *cintezoi*, s.m. „masculul cintezei". Din *cintez* + *-oi* (vezi și DA, DEX[2], s.v.). Chiar dacă derivatul înseamnă, după DA, „atât masculul cât și pasărea în general", nu poate fi eliminată, cel puțin pentru primul sens, derivarea moțională de la *cinteză*, s.f.

– p. 524, s.v. *ciobănire*, s.f. „ciobănie". Din *ciobani* (probabil greșeală de tipar, î.l.d. *ciobăni*, vb.). Aceeași greșeală și la *ciobănit*, s.n. „ciobănire". Din *ciobani* (î.l.d. *ciobăni*, vb.).

– p. 526, s.v. *ciocârliță*, s.f. „ciocârlie". Et. nec. Termenul este derivat din *ciocârlie* + *-iță*, vezi DA, s.v. Singura ezitare o reprezintă raportarea (diminutivală) la *ciocârlie* sau moțională la *ciocârl*[*an*], *ciocârl*[*oi*].

– p. 536, s.v. *ciotolog*, s.m. (reg.) „om mic și urât". Et. nec. Probabil contaminare sinonimică între *ciot* + *olog* (vezi și DA, s.v.).

– p. 536, s.v. *ciozvârcioară*, s.f. „ciozvârtă mică". Din *ciozvârtă* + *-oară*. Derivarea corectă este cu ajutorul suf. *-ioară*, care face posibilă alternanța fonetică *-t-/-č-*.

– p. 557, s.v. *cizmulică*, s.f. Din *cizmă* + *-ică*. Derivarea corectă se face cu ajutorul suf. diminutival compus *-ulică*. La fel, sinonimul *cizmuliță*, s.f., provine din *cizmă* + *-uliță* (nu + *-iță*).

– p. 567, s.v. *clientelar, -ă*, adj. „care aparține clienților..." Din *client* (vezi și DEX[2], s.v.). Mai degrabă suntem de acord cu derivarea din *clientelă* + *-ar*, care ar corespunde și ca formă, nu numai ca sens, pentru care vezi NDN, s.v.

– p. 580, s.v. *coarneș, -ă*, adj. „cu coarne mari". Din *corn* + *-eș*. Argumente formale și semantice ne conduc spre derivarea de la plural (din *coarne* + *-eș*).

– p. 591, s.v. *codălbuță*, s.f. „codalbă mică". Din *codalb* + *-uță*. Derivarea corectă este din *codalbă*, s.f. + *-uță*. Vezi și *codănea*, s.f., corect explicat din *codană*. La fel, *codănică*, s.f. „codăncuță" (din *codană*, s.f. + *-ică*; cf. *codănel*, nu din *codan* + *-ică*, p. 591, greșeală existentă și în DEX[2], s.v.), *codăniță*, s.f. „codăncuță" (din *codană*, s.f. + *-iță*, nu din *codan* + *-iță*, p. 591, cum zice și DEX[2]).

– p. 604, s.v. *coliniță*, s.f. „colină mică". Din *colnic* + *-iță*. Evidența formală arată că termenul provine din *colină* + *-iță*, vezi și DA, s.v.

– p. 605, s.v. *colmatare*, s.f. „acțiunea de a colmata". Din fr. *colmater* (probabil o greșeală de tehnoredactare). Cf. fr. *colmatage* (DEX[2], s.v.). Înainte de raportarea la fr. *colmatage*, ni se pare firească derivarea din *colmata*, vb. + suf. abstract *-re*, pentru care vezi NDN, s.v.

– p. 606, s.v. *colocăsanie*, s.f. „colocăşie". Din *colocăşie* (*pisanie* + *cazanie*). Preferabilă este versiunea DA-ului: din *colocăşie* + *pisanie* şi/sau *cazanie*.

– p. 606, s.v. *colocăşel*, s.m. „colăcaş". Et. nec. Din *colocaş* (variantă pentru *colăcaş*) + *-el* sau direct din *colăcăşel* (prin asimilare progresivă).

– p. 609, s.v. *colţura*, vb. „a face colţuri". Din *colţ*. Formula corectă şi completă este: din pl. *colţuri* + suf. vb. *-a*, vezi şi DA, s.v. La fel, p. 610, s.v. *colţuros*, -ă, adj. „cu multe colţuri; (fig.) neomenos" (din pl. *colţuri* + *-os*, vezi şi DEX^2, s.v., nu din *colţ* + *-os*). Pentru ultimul sens, am adăuga cf. *colţi*, s.m.pl. („care îşi arată colţii").

– p. 616, s.v. *comiţial, -ă*, adj. „care aparţine comitetului; care provine de la comitet; referitor la comitet; referitor la comiţiile din vechea Romă". Din *comite* + *-al*. Termenul este un derivat din *comiţie* + *-al*. Cf. fr. *comicial, -e, -aux*, adj. (din lat. *comitialis*). MDA-ul alătură sensurilor deja citate şi pe cele referitoare la epilepsie, făcând confuzie între două omonime „aproape" etimologice: *comiţial*$_1$, *-ă*, adj. (din *comiţie* + *-al*, cf. fr. *comicial*) şi *comiţial*$_2$, *-ă*, adj., s.m.f. „(bolnav) de epilepsie, referitor la epilepsie" (corect explicat în DEX^2, s.v.: din fr. *comitial*) şi trecându-le pe amândouă cu o etimologie greşită. În NDN, cele două omonime apar tot împreună, dar din fr. *comitial*, care însă are sensul exclusiv medical (*/mal/ comitial* < lat. *comitialis /morbus/*, vezi LEXIS, s.v.).

– p. 627, s.v. *concesionare*, s.f. „rezultatul acţiunii de a concesiona". Din *concesie* + *-une* (sic!). Toate dicţionarele consultate derivă termenul de la *concesiona* + *-re*.

– p. 628, s.v. *concietură*, s.f. „arc în jurul căruia se împleteşte părul; pieptănătură cu coc". Din *conciat* + *-ură*. Sensul şi particularităţile formale ne trimit, însă, la derivarea din *conci* + *-ătură*, pentru care vezi DA, s.v.

– p. 638, s.v. *conjuncturalism*, s.n. „tendinţă de a utiliza diverse împrejurări favorabile...". Din *conjunctură* + *-(al)ism* (vezi şi DEX^2, s.v.). Respectarea etapelor derivative, reale sau aparente, ne duce spre ipoteza obţinerii cuvântului de la o bază *conjunctural* + *-ism* (pentru care vezi NDN, s.v.).

– p. 645, s.v. *consumabil, -ă*, adj. „care poate fi consumat". Din *consum* + *-abil*. Din fr. *consumable* (DEX^2, s.v.). Din fr. *consommable* (NDN, s.v.). În nici un caz nu se pune problema derivării de la *consum*. Foarte probabil, este vorba de un împrumut din fr. *consommable* (vezi NDN, s.v.), la care adăugăm şi engl. *consumable*. Termenul se foloseşte astăzi şi ca substantiv (mai ales la plural, cf. fr. *consommables*, engl. *consumables* „/produse/ consumabile prin folosinţă".

– p. 650, s.v. *contractabil, -ă*, adj. „care se contractă, capabil de a se contracta". Et. nes., cf. fr. *contractile* (etimologie preluată din DEX^2, s.v.). Mai simplă este derivarea directă din *contracta*, vb. + *-bil*.

– p. 650, s.v. *contractibil, -ă*, adj. „contractil". Din fr. *contractile*. Mai degrabă provine din *contractabil* (vezi supra), prin analogie cu seria adjectivelor terminate în *-ibil* (*corigibil*, *credibil*, *pasibil*, *posibil*, *tangibil*, *traductibil* etc.). De asemenea, nu poate fi scoasă din calcul şi o apropiere sinonimică de *contractil*.

– p. 661, s.v. *copilandră*, s.f. „fată în perioada de trecere de la copilărie la adolescență". Din *copil* + *-andră*. Din *copilandru* (DEX[2]). Declarându-ne împotriva derivării directe din *copil* (*-andră* nu are valoare moțională), alăturăm etimologiei corecte din DEX[2] o altă posibilitate, respectiv proveniența din *copilă* + *-andră*. Greşeala eliminării etapelor derivative şi a trimiterii la rădăcină este perpetuată şi la *copilandrică*, s.f. (din *copilandră* + *-ică*, nu din *copilandru*), *copilaşă*, s.f. (din *copilă* + *-aşă* sau din *copilaş* + *-ă*, în nici un caz din *copil* + *-aşă*), *copilică*, s.f. (din *copilă* + *-ică*, nu din *copil* + *-ică*), *copilită*, s.f. (din *copilă* + *-iță*, fără să fie, totuşi, imposibilă derivarea moțională din *copil*)[24].

– p. 689, s.v. *coşurel*, s.n. „coş mic". Din *coşuri* + *-el*. Diminutivul nu poate proveni dintr-o bază de plural (contrazice principiul semantic), ci este un derivat firesc de la *coş* + suf. compus *-urel*. La fel se întîmplă şi cu derivatul *coturel*, s.n. „cotişor" (din *cot* + *-urel*, nu din pl. *coturi* + *-el*).

– p. 699, s.v. *coțcărie*, s.f. „faptă de coțcar". Din *coțcări* + *-ie*. Din *coțcar* + *-ie* (DEX[2], s.v.). Derivatul este mai degrabă obținut din s.m. *coțcar* (vezi şi DA, s.v. *coțcă*)[25] decât din vb. *coțcări*.

– p. 720, s.v. *creştinător, -toare*, s.m.f., adj. „(persoană) care creştinează pe cineva". Din *creştin* + *-ător*. În realitate, termenul este derivat de la o bază verbală: *creştina* + *-ător*. La fel se întâmplă cu *creştinătură*, s.f. „creştinare" (din *creştina* + *-ătură*, nu din *creştin* + *-ătură*), aşa cum presupune, de altfel, şi o mai atentă consultare a DA-ului.

– p. 722, s.v. *criminalicesc, -ă*, adj. „specific crimei, care se referă la crimă, de crimă". Din *criminalic* + *-esc*. De fapt, este un derivat din *criminal* + *-icesc* (vezi şi DA, s.v.), după modelul foarte bine reprezentat în epocă (începutul sec. al XIX-lea) al adjectivelor greco-latineşti terminate în *-ικός, -ική, -ικόν* / *-icus, -ica, -icum* şi adaptate în română (vezi *analiticesc*, *catolicesc, diplomaticesc, ereticesc, eticesc, gramaticesc, practicesc* etc.). Acelaşi tip de derivare are loc şi în cazul lui *ctitoricesc, -ă*, adj. „ctitoresc" (din *ctitor* + *-icesc*, nu din *ctitorie* + *-esc*, pentru care vezi MDA, s.v.).

– p. 736, s.v. *ctitorit, -ă*, adj. „întemeiat de un ctitor". Din *ctitor*. De fapt, adjectivul este obținut prin conversiune din participiul vb. *ctitori*, derivat, la rândul lui, din *ctitor*.

– p. 749, s.v. *culturism*, s.n. „disciplină sportivă care urmăreşte reliefarea şi creşterea masei musculare". Din *cultură* + *-ism* (etimologie preluată din DEX[2], s.v.). Din fr. *culturisme* (NDN, s.v.). Este greu de luat în considerare o raportare la sensul de „cultură fizică", fapt care confirmă etimologia externă din NDN. Vezi şi *culturist, -ă*, s.m.f. „persoană care practică culturismul" (din fr. *culturiste*).

[24] Toate derivatele sunt trecute în DA sub *copilă*, s.f.
[25] Vezi şi TDRG[3], s.v.

– p. 750, s.v. *cumincior, -ă*, adj. „cuminţel". Din *cuminte* + *-cior*. De fapt, sufixul care să determine o asemenea alternanţă fonetică (*-t-/-č-*) este *-ior*, nu *-cior* (vezi şi DEX[2], s.v.).

– p. 760, s.v. *curăţăciune*, s.f. „(Înv.) curăţenie a sufletului". Din *curăţa* + *-iune*[26]. Argumente formale conduc, însă, spre derivarea din *curăţa* cu sufixul compus *-ăciune*. De asemenea, *curăţătorie*, s.f. „loc unde se curăţă..." provine mai degrabă din *curăţa*, vb. (printr-o etapă intermediară *curăţător*), faţă de varianta din DEX[2] şi MDA, s.v. (*curăţat*, s.n. + *-orie*). Vezi şi modele analogice de construcţie *călcător/călcătorie, mâncător/mâncătorie, prefăcător/prefăcătorie, spălător/spălătorie* etc.

– p. 762, s.v. *cureluşă*, s.f. „curea mică". Din *curele* + *-uşă*. Din *curea* + *-uşă* (DEX[2], s.v.). Conform criteriilor formal şi semantic, baza derivativă este forma de singular, la care se adaugă suf. diminutival compus *-eluşă*. La fel este derivat şi diminutivul sinonimic *cureluţă*, s.f. Din *curea* + *-eluţă* (nu din *curele* + *-uţă*).

– p. 766, s.v. *curtarisi*, vb. (Înv.) „a curta". Din *curte* + *-isi*. De fapt, din *curta*, vb. + *-arisi*.

– p. 774, s.v. *cuviincios, -oasă*, adj. „plin de cuviinţă". Din *cuviinţă* + *-os*. Este imperios necesară corectarea acestei erori (sperăm de transcriere), cu atât mai mult cu cât toate dicţionarele dau forma corectă a sufixului (*-ios*), care permite transformarea lui *-ţ-* în *-č-*. A se vedea şi *cuvios, -oasă*, adj., derivat de la *cuveni*, vb. cu suf. adj. *-ios* (vezi DA), nu cu suf. *-os* (cum descoperim în DEX[2] şi MDA, s.v.).

3.2. Derivarea prin substituţie de sufixe:

– p. 360, s.v. *calcaric, -ă*, adj. „(rar) calcic". Et. nes., cf. it. *calcareo*. După it. *calcareo* (NDN, s.v.). Între cele două, preferăm opţiunea din NDN, cu o nuanţă în plus: din it. *calcareo*, prin substituirea „sufixului" *-eo* cu suf. *-ic*.

– p. 366, s.v. *camaraderesc, -ă*, adj. „referitor la camarad". Din *camaraderie* + *-esc* (vezi şi DEX[2], s.v.). Argumente formale îndreptăţesc luarea în considerare a unei substituţii sufixale: din *camarader*[*ie*] + *-esc* (vezi şi NDN, s.v.). La fel, *camaradereşte*, adv. (din *camarader*[*ie*] + *-eşte*, deci prin substituţie, nu prin derivare progresivă).

– p. 370, s.v. *cancelarist, -ă*, s.m., adj. „funcţionar într-o cancelarie". Din *cancelar* + *-ist* (vezi şi DA, sub forma *canţelarist*, s.v. *cancelar*). La derivarea (corectă din punct de vedere formal) propusă în MDA, o adăugăm şi pe cea prin substituţie sufixală (din *cancelar*[*ie*] + *-ist*), care aduce în plus o confirmare semantică[27]. La fel *cancelaristic*, -ă, adj. „specific cancelariei" este mai degrabă un

[26] În DA, s.v. *curăţi*, vb., este trecută forma *curăţiciune*, s.f.

[27] Vezi şi LM, care pune în relaţie semantică două cuvinte: *cancellarismu*, s.m. „apucături, principii, spirit, sistem de **cancellaristi**" şi *cancellaristu*, s.m. „cel care lucrează într-o **cancellaria** publică". Această explicaţie ne duce spre ideea că autorii LM-ului au avut în vedere derivarea lui *cancelarism* din *cancelarist* şi a lui *cancelarist* din *cancelarie*, ambele prin substituţie sufixală.

derivat (prin substituție) din *cancelar*[*ie*] + *-istic* (vezi și NDN, s.v.) decât o refacere dificilă după it. *cancelleresco* (vezi MDA, s.v.).

– p. 404, s.v. *catifelin, -ă*, adj. „cu aspect de catifea". Din *catifelat* + *-in*. Din *catifelat* (DEX[2], s.v.). Prima variantă este imposibilă formal (ar fi rezultat un **catifelatin*), iar a doua este cu totul insuficientă și ambiguă. Derivarea corectă în acest caz este prin substituție de sufixe: din *catifel*[*at*] + *-in*, după modelul adjectivelor terminate în *-in* (*bleumarin, briliantin, carmin, diamantin* etc.). La fel se întâmplă și cu adj. *catifeliu, -ie*, adj. „ca de catifea": (din *catifel*[*at*] + *-iu* (prin analogie cu *maroniu, cafeniu, albăstriu, portocaliu* etc.), nu din *catifelat* + *-iu* (care ar fi dat **catifelatiu*). Propunerea etimologică din DEX[2], s.v. (din *catifea* + *-iu*) nu se justifică formal.

– p. 411, s.v. *căcăreață*, s.f. „instrument de lemn având forma cifrei 5, bătut în podul carului pentru susținerea loitrelor". Din *căca* + *-eață*. Cum această variantă nu se susține cel puțin ca structură formală, propunem derivarea din *căcăr*[*ează*] (mai vechi și mai frecvent) + *-eață*. Posibilitatea derivării progresive directe din *căca* + *-ărează* este exclusiv teoretică pentru că sensul citat este extins din sensurile de bază ale lui *căcărează* (pentru relația dintre cele două paronime, vezi DA, s.v.).

– p. 424, s.v. *căpețea*[2], s.f. (Înv.) „capitel". Din *căpețel* (vezi și DA, s.v.). O explicație etimologică mai clară și completă este: Din *căpeț*[*el*] + *-ea*.

– p. 432, s.v. *cărunțică*, adj. fem. „cărunțea". Din *cărunt* + *-ică*. De fapt, derivatul are origine multiplă internă: din *cărunț*[*el*] + *-ică*, din *cărunț*[*ea*] + *-ică* sau direct din *căruntă*, f.sg. + *-ică*[28].

– p. 444, s.v. *cântecea*, s.f. (rar) „cântecel". Din *cântec* + *-ea* (vezi și DA, s.v.). Termenul provine mai degrabă din mult mai frecventul *cântec*[*el*] + *-ea*.

– p. 447. s.v. *cârlău*, s.m. „cârlan". Nu este suficientă, în stadiul actual al cercetării, simpla raportare la *cârlan*. Etimologia corectă este cea din DA, s.v.: *cârl*[*an*] + *-ău*.

– p. 451, s.v. *cârșelnic*, s.m. „cârcotaș; rău platnic; rău la inimă". Din *cârșenie* + *-nic*. Cum această variantă nu are acoperire formală, propunem, de asemenea, o substituție: din *cârș*[*enie*] + *-elnic*.

– p. 473, s.v. *cercevică*, s.f. „cercevea mică". Din *cercevea* + *-ică*. De fapt din *cercev*[*ea*] + *-ică*, deci prin substituție, nu prin adăugare.

– p. 476, s.v. *cermălaie*, s.f. (DA ms) (reg.) „larmă". Din *cermălui*. Mai clar: din *cermăl*[*ui*] + *-aie*. Cf. *hărmălaie*.

– p. 480, s.v. *cevrică*, s.f. (Înv.) „gevrea". Din *cevrea* + *-ică*. Ca și în cazul lui *cercevică* (pentru care vezi supra), derivatul provine din *cevr*[*ea*] + *-ică*, soluție

[28] Despre această problemă și bibliografia aferentă, vezi Cristian Moroianu, „Structură, proces și substituție în mecanismul derivării", comunicare ținută la Conferința Catedrei de limba română: *Limba română – stadiul actual al cercetării*, București, 29–30 noiembrie 2006, Facultatea de Litere, Universitatea din București.

corect prezentată în DA, s.v.: din *cevrea*, prin substituirea terminației *-ea* cu sufixul *-ică* (ca în *rândunea/rândunică* etc.).

– p. 487, s.v. *cheotură*, s.f. „cheotoare". Et. nes., cf. *cheotoare*. Modele analogice funcționează și în acest caz, ceea ce presupune, într-adevăr, raportarea la sinonimul citat, însă prin substituție: din *cheo*[*toare*] + *-tură* (cf. *făcătoare/ făcătură, fermecătoare/fermecătură, mestecătoare/ mestecătură, stricătoare/stricătură, vindecătoare/vindecătură* etc.[29]

– p. 487, s.v. *chepenel*, s.n. „manta; căpeneag mic". Din *chepeneag*. În loc de *chepenegel*, diminutiv din *chepeneag* (DA, s.v.). Fiind, de acestă dată, de acord (parțial) cu etimologia din MDA, s.v., facem obișnuita și necesara completare: din *chepen*[*eag*] (variantă pentru *căpeneag*) + *-el*.

– p. 488, s.v. *cherestar*, s.m. „cherestegiu". Din *cherestea* + *-ar*. Nu este vorba de derivare progresivă, ci de substituție: din *cherest*[*ea*] + *-ar*. Înlocuirea este mai clară în cazul lui *cherestărie*, s.f. „cherestegerie". Din *cherest*[*ea*] + *-ărie* (nu prin derivare progresivă, cum se propune în MDA, s.v.).

– p. 495, s.v. *chiloțaș*, s.m. Din *chiloți* + *-aș* (vezi și DEX^2, s.v.). Nu putem lăsa, însă, la o parte derivarea din *chilot*[*el*] + *-aș* (care explică suficient și forma, și sensul; cf. *băiețaș/băiețel*, care nu mai are nevoie de plural). Varianta completă este etimologia multiplă internă.

– p. 504, s.v. *chisoi*^{1}, s.n. „pungă de păstrat tutunul". Din *chisea*^{1}. De fapt, din *chis*[*ea*]^1 + *-oi* (prin substituție, nu progresiv). La fel ptr. *chisoi*^{2}, s.n. „chisea de dulceață". Din *chis*[*ea*]^2 + *-oi*.

– p. 514, s.v. *cilibache*, s.m., adj. „câine cu talia subțire". Din *cilibiu* + *(d)ache*. Scurtat din *cilibidachi*, s.m. (DA, s.v.). Alăturăm variantei DA-ului (teoretic posibilă), substituția „sufixală": Din *cilib*[*iu*] + *-ache*.

– p. 524, s.v. *ciobârlău*, s.m. „ciobănoi". Din *ciobârlan* + *-ău*. De fapt, din *ciobârl*[*an*] + *-ău* (substituție, nu derivare progresivă).

– p. 524, s.v. *ciobârloi*, s.m. „ciobănoi". Et. nec. Etimologia este evidentă: din *ciobârl*[*an*] + *-oi*. Cf. *ciobârlănoi*.

– p. 526, s.v. *ciocârloi*, s.m. „ciocârlan". Din *ciocârlie* + *-oi* (vezi și DA, s.v.). Este posibilă o dublă etimologie internă: din *ciocârl*[*ie*] + *-oi* (moțional) și/sau din *ciocârl*[*an*] + *-oi* (augmentativ și expresiv).

– p. 540, s.v. *ciripelniță*, s.f. „vas în care se păstrează ciripia". Din *ciripie* + *-elniță* (vezi și DA, s.v.). Corect și complet: din *cirip*[*ie*] + *-elniță* (substituție, nu derivare progresivă).

– p. 550, s.v. *ciumpaș, -ă*, adj. „noduros, strâmb". Din *ciumpav*. Cf. ung. *csámpás* „cu picioare strâmbe, cu mers greoi" (vezi DA, s.v.). Dacă este un derivat intern, atunci nu se poate obține decât din *ciump*[*av*] + *-aș*. Originea internă și cea externă nu intră în contradicție, cuvântul putând avea etimologie multiplă mixtă.

[29] Vezi DI, s.v.

– p. 590, s.v. *codarniț, -ă*, adj. „cu coadă". Din *coadană* (sic!) + *-ar* + *-niț*. Declarându-ne categoric împotriva unei derivări simultane, avem în vedere o posibilă raportare la *cod*[*an, -ă*] + *-arniț*.

– p. 599, s.v. *colaboraționism*, s.n. „colaborare cu dușmanul ocupant". Et. nec. Din fr. *collaborationnisme* (NDN, s.v.). Ca multe alte dublete similare, termenul s-a putut forma inclusiv pe teren românesc (din *colaborație*[*ist*] + *-ism*, vezi și DEX^2, s.v.).

– p. 598, s.v. *colăcaș*, s.m. „sol, mesager". Din *colac* + *-aș*. Nu există un impediment particular pentru eliminarea variantei propuse în DA, s.v.: *colăc*[*ar*] + *-aș*.

– p. 608, s.v. *colotău*, s.m. „hoinar". Din *colotan*. Corect și complet: din *colot*[*an*] + *-ău*, vezi DA, s.v.

– p. 621, s.v. *complotism*, s.n. „tactică de complotist". Din *complot* + *-ism* (vezi și DEX^2, NDN, s.v.). La această propunere (căreia nu i se pot aduce critici speciale) adăugăm posibilitatea provenienței din *complot*[*ist*] (mai vechi și mai frecvent) + *-ism*. Cf. it. *complotismo*.

– p. 621, s.v. *comportamentist, -ă*, s.m. și f. „adept al comportamentismului; de comportamentism". Din *comportament* + *-ist*. Din it. *comportamentista* (vezi NDN, s.v.). Conform criteriului semantic, derivatul nu poate fi detașat de *comportamentism*, s.n. El provine din *comportament*[*ism*] + *-ist* (vezi și DEX^2), eventual după modelul engl. *behaviorist*. În același timp, teoretic nu putem exclude posibilitate împrumutului din italiană, ceea ce face și mai interesant acest exemplu de etimologie multiplă mixtă.

– p. 644, s.v. *constituționalist, -ă*, s.m. și f., adj. „adept al constituționalismului; referitor la constituționalism". Din *constituțional* + *-ist* (vezi și DEX^2, NDN, s.v.). Criteriul semantic, însă, ne conduce spre substituirea suf. *-ism* cu *-ist*: din *constituțional*[*ism*] + *-ist*.

– p. 649, s.v. *contondență*, s.f. „caracter contondent"[30]. Din *contondent*. Din *contondent* + *-ență* (NDN, s.v.). Explicația elementară a creării acestui cuvânt (lăsată incompletă în MDA și greșită în NDN) este: din *contond*[*ent*] + *-ență*.

– p. 651, s.v. *contractualist, -ă*, s.m. și f., adj. „adept al contractualismului; referitor la contractualism". Din *contractual* + *-ist* (vezi și DEX^2, s.v.). Din it. *contrattualista* (NDN, s.v.). Etimologia corectă este: din *contractual*[*ism*] + *-ist*, cf., eventual, it. *contrattualista*.

– p. 656, s.v. *conțopism*, s.n. „birocrație". Din *conțopist* + *-ism*. Conform definiției derivaționale „atitudine de conțopist, ansamblul operațiunilor făcute de un conțopist", termenul se raportează la baza deja menționată, însă prin procedeul substituției: din *conțop*[*ist*] + *-ism*.

[30] Sensul este dat după NDN, s.v. În MDA, termenul are o semnificație curioasă: „lovire cu un corp contondent".

– p. 657, s.v. *convertiza*, vb. „a supune convertizării". Din *converti* + *-iza*. Procesul obținerii acestui verb (absent din DEX[2] și din NDN) este cu siguranță altul: fie din *convertizare* „proces (metalurgic sau electric) realizat cu ajutorul unui convertizor" (din *convertiz*[*or*] + *-are*, vezi, implicit, în DEX[2], s.v.; cf. fr. *convertissage*, vezi NDN, s.v.) a fost extras, prin derivare regresivă, un infinitiv scurt *convertiza*, fie acesta a fost obținut direct din *convertizor*, s.n., prin înlocuirea segmentului final *-or* cu suf. verbal *-a*. În ambele cazuri, *convertizare* și *convertizor* sunt atestate înaintea lui *convertiza* și pot explica semnificația acestuia.

– p. 659, s.v. *cooperativist, -ă*, adj., s.m. și f. „specific cooperativismului; adept al cooperativismului". Din *cooperativism* cu schimbarea sufixului (DEX[2], s.v.). Din *cooperativ* + *-ist* (NDN, s.v.). De această dată, etimologia corectă și completă este dată de DEX[2], s.v.

– p. 661, s.v. *copilărea*, s.f. „copilărie". Din *copil* + *-ărea*. Credem că substantivul discutat s-a format de la o bază *copilăr*[*ie*] + *-ea*, după modelul analogic al dubletelor *gingie/gingea*, *jaluzie/jaluzea*, *jucărie/jucărea*, *poezie/poezea*[31] etc. Un exemplu similar ar putea fi și *corăbea*, pl. *-ele*, *-iele*, s.f. „corăbioară", p. 665, prin înlocuirea lui *-ie* cu *-ea* (și nu prin adăugare).

– p. 665, s.v. *corbalău*, s.m. „gârbaci mare". Din *corbaci* + *-alău*. Vezi DA, s.v.: din *corbaci* (var. pentru *gârbaci*) „cu înlocuirea terminării *-aciu* prin suf. augmentativ *-ălău*.

– p. 666, s.v. *corcodea*, s.f. „corcoduşă". Et. nec. *Corcodea* (sau *curcudea*) poate fi refăcut astfel: fructele *corcodelului* (*curcudelului*)[32], s.m. sunt *corcodelele*, s.f. pl. art. hot.; din această formă de plural s-a extras un nou singular feminin *corcodea* ca nume al fructului.

– p. 678, s.v. *corpănică*, s.f. „corpacă (mică)". Din *corpancă* + *-ică*. O lectură mai atentă a DA-ului ar fi putut conduce la aflarea firească a etimologiei: din *corpan*[*că*] + *-ică* (cu trecerea accentului pe silaba penultimă).

– p. 751, s.v. *cumpănaș*, s.m. „companist". Din *cumpanie* (= *companie*) + *-aș* (vezi și DA, s.v.). Baza derivativă este, într-adevăr, *cumpanie/companie*, dar procedeul nu este adăugarea, ci substituția de sufixe: din *cumpan*[*ie*] + *-aș*.

– p. 762, s.v. *curcubiță*, s.f. (Reg., în ghicitori) „curcubeu". Din *curcubeu* + *-iță*. De fapt, derivarea se face aici prin substituția segmentului final *-eu* cu sufixul real *-iță* (așa cum, de altfel, trebuie citită formularea din DA: Cu alt sufix: *curcubiță*): din *curcub*[*eu*] + *-iță*.

[31] Vezi J. Byck și Al. Graur, *Influența pluralului asupra singularului substantivelor și adjectivelor în limba română*, în vol. Jacques Byck, *Studii și articole. Pagini alese*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Florica Dimitrescu, București, Editura Științifică, 1967, p. 67–68.

[32] Obținut, la rândul lui, din *corcod*[*uș*], s.m. + *-el*, vezi DA, s.v.

– p. 774, s.v. *cuzism*, s.n. „curent ideologic... interbelic al cărui promotor a fost A.C. Cuza". Din *Cuza* + *-ism* (vezi şi DEX[2], s.v.). Această propunere etimologică, teoretic posibilă, trebuie considerată, după părerea noastră, secundară. Termenul nu poate fi detaşat de *cuzist, -ă*, s.m.f., adj. „membru sau adept al mişcării ideologice şi politice din jurul lui A.C. Cuza; care se subordonează sau promovează ideile mişcării conduse de A.C. Cuza", derivat sigur din *Cuza* + *-ist* şi care, deşi neatestat în dicţionarele consultate, apare în numeroase contexte de tipul: *antisemitism cuzist, avocat cuzist, candidat cuzist, conducător cuzist, deputat cuzist, fruntaş cuzist, grup cuzist, guvern cuzist, manifest cuzist, ministru cuzist, naţionalist cuzist, partid cuzist, politician cuzist, spirit cuzist, stil cuzist, tineret cuzist, ţinut cuzist, ziar cuzist*[33] etc. Frecvenţa mai mare a lui *cuzist*, faptul că el a fost sprijinit şi de un omonim derivat de la numele domnitorului Al. I. Cuza, calitatea lui morfologică dublă (de adjectiv şi de substantiv) şi în sfârşit, numărul mai mare de sensuri şi de contexte sunt argumente care susţin întâietatea cronologică a agentului şi ipoteza ca acesta să constituie baza derivativă pentru *cuzism*: din *cuz*[*ist*] + *-ism*.

3.3. O serie de completări este necesară şi în ceea ce priveşte etimologia multiplă mixtă, adică acele situaţii în care un termen cu structură analizabilă se poate explica prin derivare internă (progresivă, regresivă sau prin substituţie), pe de o parte, şi prin împrumut dintr-unul sau mai multe etimoane externe, pe de altă parte. Cele două modalităţi de îmbogăţire a vocabularului (internă şi externă) nu se exclud ci, dimpotrivă, reprezintă – simultan sau succesiv – o dublă posibilitate de explicare a originii cuvintelor. Iată câteva exemple care, după părerea noastră, necesită o asemenea abordare:

– p. 371, s.v. *cancerolog, -ă*, s.m. şi f. "specialist în cancerologie". Et. nes., cf. fr. *cancérologiste*. Cf. fr. *cancérologiste* (DEX[2], s.v.). Din fr. *cancérologue* (NDN, s.v.). Etimologia corectă şi completă în acest caz este : din *cancerologie* (prin der. regresivă) şi/sau din fr. *cancérologue*[34].

– p. 604, s.v. *colinar, -ă*, adj. Din *colină* + *-ar* (vezi şi DEX[2], s.v.). Din fr. *collinaire* (vezi NDN, s.v.). Derivatul poate avea o etimologie multiplă mixtă : din *colină* + *-ar*, cf. fr. *collinaire*.

– p. 614, s.v. *comentativ, -ă*, adj. „care cuprinde comentarii". Et. nec. Din *comenta* + *-/t/iv* (vezi NDN, s.v.). Alături de posibila origine internă, pe care o

[33] Contextele au fost citate din documente de epocă şi contemporane extrase de pe Internet. În limba română actuală mai există un omonim *cuzist, -ă*, s.m. şi f. „elev sau absolvent al Universităţii ieşene Al. I. Cuza".

[34] Atestat în *L'internaute encyclopédie. Dictionnaire de la langue française*, s.v. *cancérologue* (www.linternaute.com). Termenul este deja curent în documentele de specialitate de pe Internet. Este definit, cu sinonimele aferente, şi pe site-ul fr.wiktionary, s.v. *cancérologue*.

găsim implicită în DA, s.v. *comenta*, credem necesară şi indicarea unei etimologii multiple externe: Cf. fr. *commentatif*, it. *commentativo*, germ. *kommentativ*, engl. *commentative*.

– p. 617, s.v. *compactizare*, vb. „condensare". Din *compact* (vezi şi DEX^2, s.v.). Din *compactiza* (NDN, s.v.). Deşi formal şi semantic ambele modalităţi interne sunt posibile, nu putem ignora adaptarea după fr. *compactisation*, existentă în multe alte cazuri (*candizare*, s.f., după fr. *candisation*; *carstificare*, s.f., după fr. *karstification* etc.).

– p. 617, s.v. *compactitate*, s.f. „însuşirea de a fi compact; compacitate". Din germ. *Kompaktheit*. Din *compact* + *-itate* (NDN, s.v.). Termenul este fără îndoială un derivat pe cale internă (din *compact* + *-itate*), posibil după un model extern (germ. *Kompaktheit*, fr. *compacité*)[35].

– p. 620, s.v. *complexifica*, vb. „a face să devină (sau a deveni) complex". Din *complex* + *-ifica* (vezi şi DEX^2, NDN, s.v.). După părerea noastră, nu poate fi negat şi, în consecinţă, eliminat nici fr. *complexifier*, adaptat morfologic după verbele în *-ifica*.

– p. 618, s.v. *compărţitor, -toare*, s.m. şi f., adj. „(persoană sau parte) care are ceva de împărţit cu altă persoană sau parte". Din fr. *copartageant*. Etimologia corectă este: după fr. *copartageant* (calc lexical de structură morfematică).

– p. 619, s.v. *competitivitate*, s.f. „capacitatea de a face faţă concurenţei; capacitatea de a fi competitiv". Din *competitiv* + *-itate* (vezi şi DEX^2, s.v.). Din fr. *compétitivité* (vezi NDN, s.v.). Indicarea simultană a celor două opţiuni etimologice este şi aici varianta corectă: din *competitiv* + *-itate*. Cf. fr. *compétitivité*.

– p. 621, s.v. *componistic, -ă*, adj. „referitor la o compoziţie muzicală". Din *componist* + *-ic* (vezi şi DEX^2, s.v.). Din it. *componistico* (vezi NDN, s.v.). Cum sensul nu face o legătură directă cu o bază internă *componist*, dăm prioritate originii externe, cu atât mai mult cu cât italiana este, alături de germană, principala furnizoare de termeni muzicali.

– p. 621, s.v. *comportamentism*, s.n. „behaviorism". Din *comportament* + *-ism* (vezi şi DEX^2, s.v.). Din it. *comportamentismo* (vezi NDN, s.v.). Termenul discutat este, în primul rând, un calc lexical de structură morfematică (din *comportament* + *-ism*, cf. engl. *behaviorism*, fr. *béhaviorisme*), dar poate fi, de asemenea, şi un împrumut din it. *comportamentismo* (calchiat, la rândul lui, după acelaşi engl. *behaviorism*).

– p. 627, s.v. *concertistic, -ă*, adj. „de concert, referitor la concert". Din *concert* + *-istic* (vezi şi DEX^2, s.v.). Din it. *concertistico* (vezi NDN, s.v.). Cum fiecare dintre cele două variante se susţine, trebuie să le avem în vedere pe amândouă: din *concert* + *-istic*, cf. it. *concertistico*.

[35] Vezi DEX^2, s.v.: din *compact* + *-itate* (după germ. *Kompaktheit*).

– p. 678, s.v. *corporatist, -ă*, s.m. şi f., adj. „(persoană) care aderă la corporatism; referitor la corporatism". Din *corporaţie* + *-ist*. Din *corporatism* + *-ist* (DEX[2], s.v.). Din fr. *corporatiste* (NDN, s.v.). Etimologia corectă şi completă este, inclusiv în acest caz, de tip mixt: din *corporat*[*ism*] + *-ist*, cf. fr. *corporatiste*.

4. Concluzii

4.1. Prezentarea modalităţii sau modalităţilor de formare a derivatelor cu sufixe la nivel lexicografic necesită, cu precădere, respectarea principalelor criterii de stabilire a unei etimologii interne corecte: criteriul formal, cel semantic, cel cronologic, criteriul logic etc. Acest fapt înseamnă, pe de o parte, găsirea unor soluţii etimologice care să nu inducă în eroare pe cei care consultă, la un moment dat, dicţionarul. Astfel, este bine să fie evitate derivările care conduc la cuvinte inexistente de tipul **cafenuţă*, **catif(e)uţă*, **călibitate*, **călică*, **căluţă*, **căpenie*, **căzmuţă*, **cârpie* etc.; **catifelatin*, **catifelatiu*, **cevreică* etc. De asemenea, e bine să fie respectată forma adecvată a sufixelor, mai ales când aceasta produce alternanţe fonetice la nivelul radicalului sau când este vorba de sufixe compuse (*-ioară* î.l.d. *-oară*, *-ător* î.l.d. *-tor*, *-eluşă* î.l.d. *-uşă*, *-icică* î.l.d. *-ică*, *-eluţă* î.l.d. *-uţă* etc.). Pe de altă parte, criteriul semantic presupune corelarea opţiunii derivative cu definiţia derivatului a cărui etimologie este căutată: *cadrilatură* se referă la „ceva cadrilat" (nu la *cadrila*, vb.), *caicaşul* este un „caic mai mic" (nu un *caiac* mai mic), *caisiu* este „culoarea caisei" (nu a *caisului*), *cârpăcia* denumeşte „meseria cârpaciului" (şi nu trebuie confundată cu *cârpăcire*, s.f. „rezultatul acţiunii de a cârpăci"), *cercurel* înseamnă „cerc mic" (nu *cercuri* mici), *codăniţă* are o valoare mai degrabă diminutivală (de la *codană*) decât una moţională (de la *codan*) etc. Din punct de vedere logic, *cancelarist* nu se explică în primul rând ca dublură sinonimică a lui *cancelar*, ci aduce o informaţie suplimentară faţă de *cancelarie*, *cărunţică* se justifică (inclusiv gramatical) prin relaţia diminutivală cu femininele *căruntă* şi *cărunţea* şi moţională cu masculinul *cărunţel* (nu este un derivat direct şi ambiguu semantic de la *cărunt*) etc.

4.2. Nu trebuie acordată exclusivitate uneia sau alteia dintre cele două modalităţi de îmbogăţire a vocabularului (internă şi externă), fiind utilă menţionarea, acolo unde există argumente, a ambelor procedee, indiferent de natura lor (derivare şi calc, derivare şi împrumut, derivare din baze diferite etc.). Această formulă etimologică este obligatorie cel puţin în cazul calcului lexical de structură morfematică (vezi, spre exemplu, *comportamentism*, care nu este o creaţie exclusiv internă pentru că denumeşte o concepţie privitoare la psihologia comportamentală descoperită şi promovată în cultura americană modernă de J. B. Watson).

4.3. Dicționarele nu pot nega la nesfârșit etimologia multiplă internă și nici pe cea mixtă pentru că ele au devenit, prin numărul mare de situații, o realitate care nu mai poate fi ignorată și nici tratată inconsecvent la nivel lexicografic. Astfel, dacă există argumente formale, semantice, logice etc., trebuie să fie evidențiată posibilitatea unei duble sau chiar triple etimologii: *cărticică*, s.f., prin derivare progresivă și/sau prin substituție de sufixe, *căţeluşă*, s.f., prin derivare diminutivală și/sau moțională, *certăreț* din *ceartă*, s.f. („cel care caută ceartă"), dar și din *certa*, vb. („cel care se ceartă"), *chițibușărie* din *chițibușar*, s.m. („ceea ce face chițibușarul"), dar și din *chițibuș*, s.n. („acțiune plină de chițibușuri"), *ciocârloi*, s.m., din *ciocârlie* („masculul ciocârliei"), dar și din *ciocârlan*, s.m. (ca sinonim mai expresiv al acestuia) etc.

4.4. De asemenea, dicționarele actuale trebuie să țină într-o măsură mai mare cont de concepția lexicologică bine documentată și plină de intuiție a autorilor vechiului dicționar academic. Este vorba mai ales de derivarea prin substituție de sufixe (reale sau aparente) care, în unele cazuri, reprezintă unica modalitate de explicare a provenienței interne a unui cuvânt (vezi *catifelin*, *catifeliu*, *căpețea*, *cântecea*, *cârlău*, *chisoi*, *ciripelniță*, *colotan* etc.). Prin luarea în considerare a substituției sufixale se pot evita formule cu totul nefericite (vezi *conțopism* < *conțopist* + *-ism*), insuficiente și ambigue (vezi *cârlău* < *cârlan*, *chepenel* < *chepeneag*, *ciumpaș* < *ciumpav*, *colotău* < *colotan* etc.).

4.5. În sfârșit, deși recunoașterea unui fapt imposibil (la un anumit stadiu al cercetării) este firească, recomandăm limitarea pe cât posibil a soluției extreme „etimologie necunoscută", mai ales atunci când ea nu este obligatorie (vezi *câmpiu*, *-ie*, derivat din *câmp* și/sau din *câmpie*, *chiorcăi*, formație verbală onomatopeică, *ciocârliță*, *ciotolog*, *colocășel*, *ciobârloi* etc., obținute prin diferite modalități derivative sau prin contaminare).

BIBLIOGRAFIE ȘI ABREVIERI

DA = *Dicționarul limbii române*. Tomul I, partea a II-a (C), București, Tipografia ziarului „Universul", 1940.

DEX^2 = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Coordonatori: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, Ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.

DI = *Dicționarul invers al limbii române*. Institutul de Lingvistică din București, Editura Academiei Române, 1957.

LEXIS = *Dictionnaire de la langue française*. Coordonator: Jean Dubois, Paris, Larousse, 1994.

LM = *Dicționariul limbei romane*, de A.T. Laurian și I.C. Massim. Tomu I (A–H), București, Noua tipografie a laboratorilor români, 1871 (1873).

MDA = *Micul dicţionar academic*. Redactori responsabili: acad. Marius Sala şi Ion Dănăilă, vol. I (literele A–C), Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001.

NDN = *Noul dicţionar de neologisme*, de Florin Marcu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.

TDRG[3] = *Rümanisch-deutsches Wörterbuch*, de H. Tiktin. Ediţia a III-a, îngrijită de Paul Miron şi Elsa Lüder, band I (A–C), Cluj-Napoca, Clusium, 2000.

Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

Virgil Nestorescu

NOTE ETIMOLOGICE

ÁBRIG s.n., „rindea mecanică", este înregistrat în Gl. Munt., p. 13 în următorul context: „Doagele le luăm de acolo...le subțiem, pe urmă le dăm la *ábrig*, pă muchie".

Este împrumut din germ. *Abrichter* „ajustor, rabotor (în lemn)" (DGR), rezultat prin suprimarea silabei finale şi sonorizarea lui [h].

BÁNZIC s.n., „ferăstrău mecanic; circular" (Gl. Munt., p. 30) provine în mod cert din germ. *Bandsäge* „ferăstrău-bandă" (DGR). Cuvântul a depăşit aria sa dialectală şi a pătruns în presa scrisă, unde apare sub forma derivatului *banzicar*, în lista de profesii din industria lemnului.

În Oltenia cuvântul are forma *banțig* (Bărbuț, p. 18), care poate fi şi sub influența bg. *банцит* „idem" (BER I, p. 32), având aceeaşi origine.

BASCHÍE s. f., „laț, şipcă", este cunoscut în Muntenia (Gl. Munt., p. 30) ca element de construcție a caselor de paiantă.

Se explică simplu prin bg. *баския* 1. „şipcă, grindă subțire, care serveşte la susținerea altor grinzi" 2. „şipcă subțire, folosită la fixarea cercurilor pe butoaie" (< tc. *baske*-cf. RBE I, p. 426).

BAU interj. este „un cuvânt folosit de muncitorii forestieri pentru a anunța, între ei, plecarea unei încărcături de buşteni pe canal" (Gl. Munt., p. 31; Lexic reg., p.74). Credem că este vorba de o adaptare fonetică uşor de admis a germ. *Baum* „arbore, copac", întâmplător asemănătoare cu onomatopeea *bau-bau.*

BEFLÓRUL s. art., „numele unei varietăți de mere", este definit astfel în Gl. Munt., p. 38 de către subiectul anchetat: „*Befloru* este p-o parte roşie şi p-o parte galbenă". Numele acesta reprezintă o deformare a denumirii ştiințifice *Belle fleur jaune* (cf. Pomologia, p.74.), care are şi un corespondent românesc parțial, anume „*frumos galben*", cunoscut în alte părți ale țării.

CABZĂURI s. pl. înseamnă „lemne, butuci pe care alunecă rotilele războiului (= dispozitivul pe care stă buşteanul la ferăstrăul de apă)" şi este înregistrat în Gl. Munt., p. 58.

După părerea noastră, reprezintă pluralul cuvântului **cabză*, rezultat prin trunchiere din germ. *Kappsäge* „ferăstrău pendular" (DGR) şi, totodată, prin transferul de sens de la „ferăstrău" la obiectul prelucrat de acesta.

LR, LV, nr. 5–6, p. 373–375, Bucureşti, 2006

CAVÂRMÁ s. f., cu sensul „ciulama", este un oltenism rar întâlnit (Bărbuț, p. 38), care provine după părerea noastră din bg. *каварма* „terci, caşa; rântaş" (< tc. *kıvırma-* cf. BER II, p. 123). Pare să nu fie acelaşi cuvânt cu *cavúrmă* „un soi neprecizat de mâncare", considerat în DA ca împrumut din tc. *kavurma* „mâncare (carne) prăjită".

CĂTRÚNĂ s. f., „troacă, tărtăcuță (un fel de ploscă din tărtăcuță); vas de scos boasca din cazan" (Bărbuț, p. 42) sau „tigvă (*Lagenaria siceraria*)", este inserat, fără etimologie, în DA.

Provine fără îndoială din bg. *кратуна*, prin metateză. Sensurile acestuia explică pe deplin cuvântul nostru: 1. „plantă din familia Cucurbitaceelor (*Cucurbita lagenaria*), care face un fruct ca o tigvă". 2. „vas din fructul plantei respective, folosit pentru scos apă". 3. (dial.) „vas pentru vin". 4. (fig. şi depr.) „cap; femeie proastă" (BER II, p. 722–723).

MÁCHE interj. (Olt.), cu variantele *máchea, máichea*, „exprimă mirare, nedumerire, curiozitate, frică, nemulțumire (şi care serveşte adesea pentru a introduce sau a întări o propoziție interogativă); ei oare, măre, drace!" (DLR). Nu are etimologie în dicționarele care îl înregistrează (DEX, DLR, MDA).

După părerea noastră, este împrumutat din bg. *мака* (variante *макье*, *майке*, *майки*), cuvânt regional (Bulgaria de vest şi de sud), care are valori semantice aproape identice cu rom. *mache*, adică „mirare, nemulțumire, refuz, dezacord, îndoială" (BTR, BER III, p. 622). Întrebuințările sale sunt şi ele similare cu ale cuvântului-titlu. Iată două exemple extrase din *BTR*: *Майке, каква ли ще бъде тая работа* „Oare ce treabă va fi asta"; *Майки, да не съм луд да му вярвам.* „Mache, doar n-oi fi nebun să-l cred". Etimonul cuvântului bulgăresc nu este altul decât substantivul *майка* „mamă, maică", formele specificate mai sus căpătând valoare interjecțională (BER III, p. 616 şi 622). Acest fenomen s-a întâmplat şi cu rom. *măiculiță*, devenit în anumite contexte simplă interjecție (DLR s. v.).

MALAMÁŞCĂ s. f., „scândurică cu muchie dreaptă cu care se netezeşte tencuiala aplicată pe zid, după care acesta se drişcuie" este un oltenism înregistrat în GL. Olt., p. 62; îl găsim sub forma *malamúşcă* şi la Bărbuț, p. 124.

Provine din bg. *маламашка* „scândurică cu mâner, folosită pentru nivelat tencuiala proaspătă" (BTR, 1963). La rândul său, cuvântul este luat din tc. *malala* „a lucra cu mistria, a tencui", format apoi pe teren bulgăresc (BER III, p. 625).

OPÁU s. n. (pl. *opauri*) are sensul „abataj" şi este cunoscut în partea de nord a Munteniei (Gl. Munt., p. 322).

După toate probabilitățile, a rezultat prin trunchiere şi disimilare vocalică din germ. *Abbaupass*, termen din limbajul minerilor însemnând „culoar, coridor de exploatare" (DGR).

TOCĂRIE s. f. col., „lemnăria necesară în construcția casei (uşi, ferestre etc.)", deşi cuvânt bine cunoscut în limba vorbită, nu este inserat în dicționarele noastre. Apare numai în Oltenia (Bărbuț, p. 202), cu semnificația „totalitatea uşilor şi ferestrelor de la casă, inclusiv tocurile acestora", având şi varianta *stocărie* (p. 186). Acesta din urmă este înregistrat în DLR, cu mențiunea, „etimologie necunoscută", evident fără a se face vreo legătură între cele două cuvinte.

Nu este deloc greu să se stabilească originea cuvântului-titlu, dacă pornim chiar de la definiția sa, în care *toc* este elementul esențial. Așa cum arată chiar DLR, *toc*[1] are sensul (II) de „cadru de lemn, (rar) de metal etc., în care se fixează, la o construcție, ferestrele și ușile". Rezultat din *toc* + suf. col. *-ărie*, cuvântul a servit apoi, cu ajutorul prefixului *s-*, la formarea variantei *stocărie*, menționate mai sus.

BIBLIOGRAFIE

Bărbuț	=	Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, 1990.
BER	=	*Български етимологичен речник*, Sofia, 1971–.
BTR	=	= *Български тълковен речник*, Sofia, 1955.
DGR	=	Academia Republicii Socialiste România, *Dicționar german-român* [Coordonare și revizie Mihai Isbășescu și Maria Iliescu], București, 1966.
Gl. Munt.	=	*Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, 1999.
Gl. Olt.	=	*Glosar Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu și Magdalena Vulpe, București, 1967.
Lexic reg.	=	*Lexic regional*, I, redactor coordonator Gh. Bulgăr, București, 1960 (Societatea de Științe Filologice).
Pomologia	=	*Pomologia R. P. R. Mărul*, vol. II, Editura Academiei, 1964.
RBE	=	*Речник на български език*, Sofia, 1975–.

București, Bd. Alexandru Obregia nr. 24

Nicolae Saramandu

LIMBA TEXTELOR VECHI AROMÂNEŞTI ÎNTR-O CERCETARE RECENTĂ

Într-o lucrare recentă*, Nistor Bardu studiază limba textelor aromâneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, datorate scriitorilor moscopoleni Theodor Anastas Cavallioti, Daniil Moscopoleanul şi Constantin Ucuta, fiind prima cercetare consacrată acestor texte.

Într-un document din epocă, scris în latină, citim despre Moscopole: „*Moscopolis* sita est in Macedonia, confiniis Albaniae, urbs amplissima non modo in tota Graecia, sed etiam fere per totum Turcarum imperium" (Papahagi 1909: 20).

În afară de *Academia* grecească, la Moscopole a funcţionat în secolul al XVIII-lea (între 1731 şi 1769) singura tipografie cu caractere greceşti de pe teritoriul fostului Imperiu Otoman, care se adăuga celorlalte două tipografii din cadrul *Academiilor* înfiinţate de domnitorii fanarioţi la Bucureşti şi la Iaşi.

Tipografia s-a distrus, prin incendiere, la primul atac, din 1769, al musulmanilor asupra Moscopolei (Peyfuss 1989: 43, 86). Din acest motiv, dar şi din cauza presiunilor exercitate îndeosebi de clericii greci, Cavallioti, Daniil şi Ucuta nu şi-au tipărit lucrările la Moscopole. Deşi erau destinate conaţionalilor lor (Cavallioti şi Daniil şi-au scris operele la Moscopole), acestea au văzut lumina tiparului departe de ţinuturile natale ale autorilor, la Veneţia (Cavallioti, 1770; Daniil, 1794) şi Viena (Ucuta, 1797, în tipografia marchizilor Pulliu, aromâni de origine).

Cunoscutul albanolog G. Meyer afirma, în 1895, că operele lui Daniil şi Cavallioti sunt „cele mai importante monumente de limbă pentru cunoaşterea şi studierea albanezei şi a aromânei din secolul trecut [al XVIII-lea]" (apud Papahagi 1909: 9). Apreciind la superlativ manualul de lectură în patru limbi al lui Daniil, B. Kopitar, întemeietorul lingvisticii balcanice, îl asemăna, la 1822, pe autorul lui cu Comenius, fondatorul pedagogiei moderne: „s-ar putea aproape spune că [Daniil] a fost un Comenius [1592–1670]" (apud Peyfuss 1989: 56).

În legătură cu *Prōtopeiria* „Prima învăţătură" a lui Th. A. Cavallioti, menţionăm că în 1934 Marcu Beza a descoperit la muntele Athos o copie în manuscris, anterioară anului tipăririi lucrării (1770), datorată chiar lui Cavallioti şi

* Nistor Bardu, *Limba scrierilor aromâneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea (Cavallioti, Daniil, Ucuta)*, Constanţa, Ovidius University Press, 2004, 225 p.

LR, LV, nr. 5–6, p. 377–381, Bucureşti, 2006

care ar reprezenta „una din primele redactări, destinată verificărilor, reviziilor şi îmbunătăţirilor" (G. Piccillo, FD, XV, 1996: 93) a *Glosarului* trilingv greco-aromân-albanez al învăţatului moscopolean. Rezultă că *Glosarul* a fost întocmit de Cavallioti cu câţiva ani mai înainte de 1770.

Operele scriitorilor aromâni de la sfârşitul secolului al XVIII-lea au fost publicate, într-un volum, în 1909, de către Pericle Papahagi, care nu menţionează decât în treacăt unele particularităţi ale textelor; apar formulări precum „dialectul întrebuinţat acolo este acela din Moscopole" (p. 48) sau: „proteticul *a* lipseşte în genere în dialectul moscopolean" (p. 323), fără ca editorul să fie preocupat de individualizarea „dialectului" prin relevarea unor particularităţi caracteristice. Amintim că Roja, cu un secol mai înainte (la 1809), menţionase cel dintâi, ca unităţi în cadrul aromânei, „dialectele [...] voscopolitan, grabovean, gremostean, gopistan, meţovitean sau epirotean" (Roja 1809: 6), enumerare care – deşi se întemeia pe impresii personale – nu e lipsită de interes (corespunzând, în mare parte, realităţi dialectale). Reţinem faptul că e menţionat „dialectul voscopolitan", alături de care apare, însă, cel „grabovean" (prin care nu putem şti ce înţelegea Roja, pentru că în localitatea Grabova, aflată la mică distanţă de Moscopole, se vorbeşte, până astăzi, „dialectul" moscopolean).

Nici Th. Capidan (1932) nu a analizat prea amănunţit limba operelor scriitorilor aromâni din secolul al XVIII-lea şi nu a identificat eventualele particularităţi ale graiului moscopolean. Despre lucrarea lui Cavallioti spune că „reproduce graiul din Albania" (Capidan 1932: 52); despre Daniil afirmă: „ca particularităţi dialectale, limba lui Daniil se apropie mai mult de graiul fărşeroţilor" (*id.*, 59), pentru că Daniil redă prin *ε* (= *ä*) pe *ă (î)*: *putsenu* pentru «putsînu» (*ibid.*). Cât despre Ucuta, menţionează doar că „limba lui Ucuta se identifică cu cea a lui Cavallioti şi Daniil" (Capidan 1932: 63).

Referitor la Daniil, Th. Capidan semnalează însă forme ca adj. pl. *marĭ* (toate cele patru atestări), *lardzi*, care în celelalte graiuri aromâneşti, inclusiv cel fărşerot, apar ca *mărĭ*, *lărdză* (cu alternanţa *a/ă* în radical). *Marĭ* apare şi la Ucuta (două atestări). Menţionăm, tot la Daniil, forma *dă* (ind. şi conj. prez. 3 sg., pl.), dar, la Ucuta, *se nă da* (65/3), ca în majoritatea graiurilor aromâneşti. Acestea sunt particularităţi ale graiului moscopolean, pe care Th. Capidan nu le precizează ca atare, şi care se regăsesc în *Codex Dimonie* (începutul secolului al XIX-lea), ceea ce înseamnă că şi *Codex Dimonie* ilustrează graiul moscopolean.

Era, aşadar, necesar un studiu privind limba acestor texte. Este ceea ce şi-a propus Nistor Bardu în lucrarea apărută în anul 2004, în care urmăreşte două obiective:

a) să prezinte **grafia** textelor studiate, cu observaţii privind redarea, cu alfabet grecesc, de către autori, a sunetelor din aromână şi modul în care textele au fost transliterate în alfabetul latin de către editori; Nistor Bardu a avut în vedere, în

special, ediţia din 1909, realizată de Per. Papahagi, care a publicat integral textele celor trei scriitori, fiind şi singurul editor, până în prezent, al *Abecedarului* lui C. Ucuta (lucrare descoperită târziu, în 1908);

b) să descrie **sunetele** (vocale, consoane, diftongi), cu precizarea particularităţilor lingvistice (dialectale) ale textelor, pe baza cunoştinţelor actuale despre graiurile aromânei.

În capitolul consacrat *grafiei* textelor, Nistor Bardu urmăreşte atent felul în care scriitorii moscopoleni au redat aromâna servindu-se de literele greceşti. Autorul semnalează atât unele inconsecvenţe în textele celor trei scriitori, cât şi anumite erori în transpunerea, de către editori, a textelor în alfabetul latin. Menţionăm faptul că Nistor Bardu a confruntat textele editate de Per. Papahagi (1909) cu ediţiile recente pentru doi dintre scriitorii moscopoleni, realizate de filologi germani: Daniil (reeditat de Jürgen Kristophson, München, 1974) şi Cavallioti (reeditat de Armin Hetzer, Hamburg, 1981), făcând importante şi întemeiate observaţii şi corecturi. De asemenea, Nistor Bardu a comparat grafia textelor studiate cu cea din *Liturghierul aromânesc* (ediţia Matilda Caragiu Marioţeanu, Bucureşti, 1962) şi *Codex Dimonie* (publicat de G. Weigand, Leipzig, 1894–1899), constatând o anumită unitate în modul de utilizare a alfabetului grecesc pentru scrierea aromânei la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea.

În capitolul *Fonetica*, cel mai dezvoltat, Nistor Bardu analizează cu minuţiozitate *vocalele* (inclusiv vocalele scurte finale şi diftongii), *consoanele* (şi grupurile consonantice), *accidentele fonetice*. Autorul raportează în permanenţă fenomenele studiate la contribuţiile recente privind structura dialectală a aromânei şi la cunoştinţele personale de vorbitor nativ al graiului moscopolean. Rezultatele la care ajunge cu privire la trăsăturile lingvistice ale textelor sunt importante şi convingătoare.

Dintre particularităţile fonetice semnalate de autor ca fiind caracteristice graiului moscopolean menţionăm:

1) forma *dă*, faţă de *da* în restul aromânei; trebuie adăugate formele de pl. adj. *mari* şi *lardzi*, faţă de *mări* şi *lărdzâ* în celelalte graiuri aromâneşti (forme semnalate de Capidan la Daniil);

2) forma *duminică* (Daniil), faţă de *dumânică* în celelalte graiuri;

3) absenţa lui *u* final asilabic după *m* (Ucuta face precizarea ca atare).

Alte particularităţi sunt comune moscopolenilor şi fărşeroţilor:

1) reducerea grupurilor consonantice *rn* şi *rl* la *r*: *ţarră*, *carră*, *dzinirră*, *cuscurru*, pt. *ţarnă*, *carne*, *dzinirli*, *cuscurlu* în celelalte graiuri;

2) forma *viniţ* (Daniil, Ucuta), faţă de *yiniţ* în celelalte graiuri;

3) rostirea *jărru*, faţă de *jarŭ* în celelalte graiuri;

4) reducerea diftongilor *ţa*, *ţo* la *ţ*, *ţ*.

S-ar adăuga reducerea lui *ęa* la *a* după *r*: *amara*, *mul'ara*, pt. *amarę̆a*, *mul'árę̆a*.

În sfârşit, alte particularităţi caracterizează graiurile din Albania în ansamblu. Este vorba, în primul rând, de sistemul vocalic cu 6 unităţi (nu există opoziţie fonologică între *ă* şi *â*: *rău* „râu"), prin care graiurile din Albania se aseamănă cu meglenoromâna şi istroromâna şi, apoi, de lipsa lui *a* protetic înaintea unor cuvinte care încep cu *r*: *rrămănŭ*, *rrăńe*, *(r)roşu* etc.

O inovaţie caracteristică graiului fărşerot nu se regăseşte în textele scriitorilor moscopoleni. Este vorba de reducerea grupului consonantic *mn* > *m*: *scamnu* (la toţi autorii), *lemnu* (Cavallioti, Daniil), *semnu* (Cavallioti, Ucuta). Se evidenţiază, astfel, unitatea graiului moscopolean şi delimitarea lui de graiul fărşerot.

Alte particularităţi vor ieşi la iveală când Nistor Bardu va dezvolta lucrarea cu capitolele consacrate morfosintaxei şi lexicului.

Identificarea şi descrierea unităţilor dialectale ale aromânei este o sarcină a dialectologiei româneşti actuale. Nici Th. Capidan (care a fost directorul liceului român din Salonic timp de zece ani, între 1909 şi 1919), nici Tache Papahagi nu au efectuat cercetări sistematice de teren la aromânii din sudul Dunării. Doar graiul fărşerot a fost descris mai amănunţit, pe baza unei călătorii de o lună de zile (1930), de către Th. Capidan, în cunoscuta sa lucrare, *Fărşeroţii*, publicată în *Dacoromania* (în 1931). Înaintea celor doi învăţaţi aromâni, G. Weigand vizitase, vreme mai îndelungată, la sfârşitul secolului al XIX-lea, aşezările aromâneşti din fostul Imperiu Otoman, descriind graiul din Olimp într-o lucrare aparte (1888) şi publicând, ulterior, rezultatele cercetărilor în monografia în două volume, *Die Aromunen* (1894–1895). De la G. Weigand provine cunoscuta împărţire a aromânei în *graiuri de nord* şi *graiuri de sud*, pe baza câtorva particularităţi (şase la număr), dintre care menţionăm una din domeniul morfologiei: formele de perfect simplu de tipul *deadişi*, *featişi*, *arsişi*, întâlnite în graiurile din sud, cărora le corespund *dideşi*, *făţeşi*, *arseşi* în graiurile din nord. Este vorba, de fapt, de păstrarea conjugării a III-a la verbele moştenite din latină, în graiurile din sud, care au trecut la conjugarea a II-a în graiurile din nord. Deşi, în 1909, Per. Papahagi se pronunţase vehement împotriva împărţirii făcute de G. Weigand (pe motivul întemeiat că „aromânii, atât în trecut cât şi în timpul de faţă, au fost şi sunt amestecaţi, trăind laolaltă la nord, sud sau centru, aromâni din diferite ramuri" (Papahagi 1909: 318), propunând să se revină la denumirile locale, aşa cum procedase cu un secol mai înainte (1809) G. C. Roja, bipartiţia dialectală a aromânei, în *graiuri de nord* şi *graiuri de sud*, a fost acceptată de Th. Capidan şi Tache Papahagi. Cei doi lingvişti vorbesc şi de principalele *ramuri* (sau *tulpini*) ale aromânilor, fără să le individualizeze, însă, prin particularităţi de grai: *pindeni*, *grămosteni*, *fărşeroţi* (Th. Capidan 1932), la care T. Papahagi îi adaugă pe *moscopoleni* şi pe *muzăcheari* (Papahagi 1932).

La capătul unui studiu riguros, competent, Nistor Bardu confirmă existenţa ca unitate dialectală distinctă în cadrul aromânei a *graiului moscopolean*, pe care noi l-am identificat şi l-am descris pentru prima dată, în urmă cu peste trei decenii, pe baza cercetărilor de teren la aromânii moscopoleni stabiliţi în Dobrogea (vezi Saramandu 1972 şi, recent, Saramandu 2003, 2004, 2005). Este graiul în care, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, şi-au scris operele Cavallioti, Daniil şi Ucuta şi care se vorbeşte până astăzi în aşezările aromâneşti din apropiere de Moscopole (satele Nicea, Lânga, Greava, Şipsca).

Aplecat cu pasiune asupra textelor aromâneşti vechi, cu o pregătire temeinică în domeniul istoriei limbii şi al balcanologiei, Nistor Bardu a realizat un studiu remarcabil, ale cărui rezultate vor fi reţinute de specialiştii în domeniu. L-a realizat cu lăudabilă devoţiune faţă de graiul moscopolean, care este şi graiul său matern.

BIBLIOGRAFIE

Capidan 1932 = Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932.

Papahagi 1909 = Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, Bucureşti, 1909.

Papahagi 1932 = Tache Papahagi, *Aromânii* (curs litografiat), Bucureşti, 1932.

Peyfuss 1989 = Max Demeter Peyfuss, *Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769*, Wien/Köln, 1989.

Roja 1809 = Gheorghe Constantin Roja, *Măestria ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti, care sânt literele Românilor ceale vechi*, Buda, 1909.

Saramandu 1972 = Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetica. Observaţii asupra sistemului fonologic*, Bucureşti, 1972.

Saramandu 2003 = Nicolae Saramandu, *Studii aromâne şi meglenoromâne*, Constanţa, 2003.

Saramandu 2004 = Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, Bucureşti, 2004.

Saramandu 2005 = Nicolae Saramandu, *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale*, Bucureşti, 2005.

Universitatea din Bucureşti
Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

Maria Stanciu Istrate

CUVÂNT TRADUS SAU CALCHIAT ?

1. În studiile de specialitate dedicate aspectelor teoretice ale calcului lingvistic se subliniază ideea că orice fapt de limbă rezultat prin imitarea sau calchierea unui model străin reprezintă în acelaşi timp un împrumut şi o traducere[1]. De pildă, la apariţia în limba română a calcului *mărinimie*, au contribuit, în egală măsură, o traducere şi un împrumut. În urma traducerii, elementele compusului lat. *magnanimitas*, respectiv *magna, anima* şi *-itas,* au fost redate prin corespondentele lor româneşti: *mare, inimă* şi *-ie.* Totodată s-a produs şi un împrumut de structură sau de organizare a elementelor compusului latinesc, format în succesiunea adjectiv + substantiv + sufix. Aceste două operaţii, produse simultan, s-au soldat cu apariţia în limba română a unui nou compus, identic cu modelul latinesc care l-a generat.

Nu întotdeauna însă fenomenele lingvistice amintite coincid. Se poate întâmpla ca prin împrumut să se preia numai învelişul sonor sau forma externă a unui cuvânt străin. În absenţa traducerii elementelor din care acesta este alcătuit nu putem vorbi în acelaşi timp şi despre calc lingvistic. În acest sens, împrumutul lexical *magnanimitate* se deosebeşte de calcul *mărinimie* prin aceea că la primul dintre termeni echivalarea prin elemente autohtone a morfemelor din care este alcătuit lat. *magnanimitate* nu s-a mai produs, ci acesta a fost preluat ca atare.

2. Caracterul comun pe care calcul şi împrumutul îl au nu poate fi negat. Cu privire la acest aspect, Charles Bally subliniază: „C'est une erreur que de faire une distinction rigoureuse entre l'emprunt et le calque; ils diffèrent dans leur forme extérieure, mais très peu par leur origine et leurs caractères fondamentaux; ils ont une seule et même raison d'être et une égale influence dans la formation du vocabulaire"[2].

La rândul său, Vittore Pisani este de părere că „în categoria împrumuturilor intră şi calcurile, care sunt împrumuturi de conţinut, de limbă internă; mai exact acele cuvinte şi construcţii care sunt, desigur, formate din material indigen, dar după o concepţie şi, în plus, după o structură de import"[3].

[1] Vezi, de pildă, Boris Unbegaun, *Le calque dans les langues slaves littéraires*, în „Revue des études slaves", XII, 1932, p. 19–48.

[2] Charles Bally, *Traité de stylistique française.* Troisième edition. Nouveau tirage, vol. I, Geneva – Paris, p. 50.

[3] Vittore Pisani, *L'etimologia. Storia – Questioni – Metodo,* Paideia – Brescia, 1967, p. 76.

LR, LV, nr. 5–6, p. 383–392, Bucureşti, 2006

Legătura intrinsecă dintre calc, traducere şi împrumut este exprimată chiar prin numele pe care unii specialişti l-au dat fenomenului. Kr. Sandfeld, Charles Bally sau Louis Deroy l-au numit *împrumut prin traducere*[4], în vreme ce S. Ullmann preferă denumirea *calques-traduction*[5]. Tocmai pentru a indica legătura dintre calc şi traducere, lingviştii germani folosesc denumirea *Lehnübersetzung,* redată în limba engleză prin *loan translation* ori *translation loan word*[6].

3. Se poate spune astfel că un calc lingvistic presupune în acelaşi timp o traducere şi un împrumut. Dat fiind faptul că împrumuturile, pe de o parte, şi traducerile, pe de altă parte, reprezintă, la rândul lor, fapte de limbă cu trăsături bine definite şi pentru că, în anumite circumstanţe, acestea pot intra în sfera de incidenţă a calcului lingvistic, o analiză privitoare la trăsăturile pe care aceste fenomene lingvistice le au în comun se impune cu necesitate. În articolul de faţă ne vom opri la cercetarea aspectelor prin care calcul se diferenţiază de simpla traducere.

Întrebarea la care ne propunem să răspundem este dacă orice traducere a unui cuvânt străin reprezintă un calc lingvistic. Dificultăţi de interpretare apar mai ales în cazul în care între model şi replica sa există diferenţe de structură. Revenind la exemplul prezentat la începutul expunerii noastre, adăugăm că, pe lângă *mărinimie* şi *magnanimitate*, lat. *magnanimitas* a fost redat, în unele traduceri din secolul al XIX-lea, şi prin *mărime a sufletului* sau *mărime sufletească.* Acestea transpun întocmai sensul termenului latinesc, dar diferă la nivel structural faţă de el, nefiind compuse, ci îmbinări lexicale. Putem spune că ne aflăm în prezenţa unor calcuri lingvistice, ca şi în cazul lui *mărinimie*?

Aceeaşi deosebire de structură se constată şi între *umblător în somn* şi termenul din care provine, respectiv fr. *somnambule*, sau între *stare împrejur* şi lat. *circumstantia,* care l-a generat. Perifrazele româneşti citate conţin aceiaşi termeni ca şi compusele străine cu care au fost puse în legătură. Ele au rezultat în urma traducerii elementelor constitutive ale acestora. Însă prin aceasta nu se respectă decât una dintre condiţiile pe care orice calc le presupune. Mai precis, pentru a putea vorbi în acelaşi timp despre un calc autentic ar fi trebuit ca, odată cu traducerea, să se producă şi un împrumut de structură sau de formă internă. Altfel spus, dacă modelul îl constituie un compus, transpunerea acestuia într-o altă limbă trebuie să se soldeze implicit cu apariţia unei unităţi lexicale, în nici un caz însă cu o îmbinare de cuvinte lipsită de unitate morfologică şi semantică.

[4] Kr. Sandfeld, *Linguistique balcanique*, Paris, 1930, p. 33; Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berna, 1950, p. 304; Louis Deroy, *L'emprunt linguistique,* Paris, 1956, p. 216.

[5] S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Berna, 1952, p. 205.

[6] Vezi George Thomas, *The Calque – An International Trend in the Lexical Development of the Literary Languages of Eighteenth-Century Europe*, în „Germano-Slavica. A Canadian Journal of Germanic and Slavic Comparatives Studies", 1975, nr. 6, p. 22.

4. Despre calcul lingvistic s-a scris destul de mult în literatura de specialitate. Nu la fel de numeroase sunt însă studiile consacrate deosebirii care ar trebui să se facă între acest procedeu şi fenomenele lingvistice cu care se aseamănă, fără a se identifica[7]. Relevantă pentru aspectul care ne interesează aici este distincţia făcută de Ion Ştefan între cele trei reflexe pe care fr. *collaborer* le-a avut în limba română. Astfel, în transpunerea termenului francez amintit, româna a recurs la toate cele trei procedee: împrumut lexical – *a colabora*; calc lingvistic – *a conlucra*; traducere – *a lucra împreună*[8].

Precizări importante privitoare la distincţia care trebuie făcută între calc, traducere şi împrumut a făcut Theodor Hristea. Domnia Sa propune o interpretare diferită în raport cu alţi cercetători a unor fapte de limbă despre care afirmă categoric că nu pot fi considerate calcuri lingvistice: „După opinia noastră, calcul autentic presupune o identitate sau cvasiidentitate de structură între model şi copie. Aceasta înseamnă că, dacă modelul imitat este un cuvânt compus sau derivat, ceea ce rezultă prin calchiere trebuie să fie tot un compus sau derivat, nu o îmbinare de cuvinte (liberă sau stabilă). Redarea, în româneşte, a germ. *Jahreszeit* «timp al anului» prin *anotimp* este, desigur, nu numai o traducere, ci şi un calc lexical de structură, deşi topica elementelor constituente ale compusului apare inversată în limba noastră (germ. *Jahres*, genitivul lui *Jahr* = «an», iar *Zeit* = «timp»). Fie el şi imperfect, din cauza topicii modificate, calcul *anotimp* trebuie opus traducerii autentice şi exclusive (*timp al anului*), aşa cum acesta apărea, măcar şi sporadic, în secolul trecut"[9].

Deşi îşi propune să delimiteze calcurile de simplele traduceri, Ion Rizescu interpretează traducerea compuselor ruseşti prin combinaţii de două-trei cuvinte ca fiind rezultatul unui calc, aşa cum reiese din următoarea afirmaţie: „Calcurile după cuvintele compuse din limba rusă, apar în limba română în expresii de câte două-trei cuvinte: rus. *стенгазета*, rom. *gazeta de perete*, rus. *штурмовщина*, rom. *munca în asalt*"[10].

Traducerea unor compuse ruseşti prin „combinaţii de două sau mai multe cuvinte" este pusă de G. Mihăilă pe seama „caracterului mai analitic al limbii române"[11], fapt adevărat, de altfel, cu precizarea însă că în asemenea situaţii nu este vorba despre calcuri lexicale. Astfel, din precizările pe care autorul le face în continuare, nu reiese cu claritate dacă face o distincţie între reflexele pe care rus.

[7] Dintre puţinele studii consacrate acestui subiect, amintim, în primul rând, lucrarea lui Ion Rizescu, *Contribuţii la studiul calcului lingvistic*, Bucureşti, 1958, capitolul *Raportul dintre calc şi traducerea propriu-zisă; raportul dintre calc şi împrumut*, p. 19–23. Vezi, de asemenea, Ion Ştefan, *Calcul lingvistic*, în LR, XII, 1963, nr. 4, p. 335–346; Theodor Hristea, *Raportul dintre calc, traducere şi împrumutul lexical*, în *Sinteze*, p. 103–106.

[8] Vezi Ion Ştefan, *op. cit.*, p. 335–336; Theodor Hristea, *op. cit.*, p. 104.

[9] Vezi Theodor Hristea, *op. cit.*, p. 104–105.

[10] Rizescu, *op. cit.*, p. 40.

[11] G. Mihăilă, *Observaţii asupra influenţei ruse în vocabularul limbii române contemporane*, în LR, III, 1954, nr. 1, p. 32.

партийность le-a avut în română, anume *spirit de partid*, respectiv *partinitate*. Dacă cea de-a doua dintre soluții reprezintă un calc lexical de structură autentic, prima constituie numai o traducere a derivatului rusesc. Aceeași interpretare este valabilă și pentru *înalt conținut de idei*, care traduce rus. *высокоидейность*. Absența unei corespondențe de structură între termenul rusesc și îmbinarea românească ne împiedică să vorbim despre calc.

Interpretări asemănătoare întâlnim și la Sextil Pușcariu, care, scriind despre influența germană, citează, pe lângă unele calcuri autentice ca: *agrăi* (în Bucovina *avorbi*), după *anreden*; *abzice*, după *absagen*; *amăsurat*, după *gemäss*; *anteluptător* (în loc de *protagonist*), după germ. *Vorkämpfer*", și unele perifraze, considerate a fi tot calcuri, ca: *scurt de vedere* „miop", după germanul *kurzsichtig*; *aprindere de plămâni* „pneumonie", după germanul *Lungenentzündung*; *drum de țară* „șosea", după germ. *Landstrasse*; *bluză tăiată* „bluză decoltată", după germ. *ausgeschnitten*[12].

Într-un studiu dedicat lexicului folosit de Dinicu Golescu în jurnalul său de călătorie, Aurel Nicolescu[13] consideră că *învățătura credinței* și *lucrarea pământului* sunt calcuri lingvistice, primul pentru *teologie*, cel de-al doilea pentru *agricultură*[14]. În realitate, acestea reprezintă un gen aparte de traduceri ale compuselor neologice amintite, care au fost și împrumutate în limba română. Nici redarea germ. *Polytechnikum*, de către același Dinicu Golescu, prin *școală de învățătura meșteșugurilor* sau *școala a multora meșteșuguri*, ori a germ. *Naturalienkabinett* prin *cabinet firesc* (Golescu, Î, 27, 116, 138) nu reprezintă calcuri lexicale, așa cum se consideră într-o lucrare de istorie a limbii române literare[15], ci același tip special de traducere amintit.

Prin urmare, se poate spune că s-a creat o adevărată tradiție în a considera că traducerea prin perifrază a unor termeni străini cu formă internă reprezintă rezultatul unui calc lingvistic, neținându-se seama de lipsa de corespondență structurală între model și replica sa.

5. Interpretări asemănătoare se înregistrează și la unii cercetători străini. În lingvistica italiană, Roberto Gusmani[16] consideră că, în situațiile în care nu există identitate de structură între model și copie, se poate vorbi despre calcuri de structură imperfecte. În acest sens, el afirmă că atât rus. *железная дорога*, cât și

[12] Sextil Pușcariu, *Limba română, I (Privire generală)*, p. 411. În legătură cu aceste exemple, vezi și Hristea, PE, p. 149, unde autorul spune că în categoria calcurilor nu intră decât verbele derivate cu prefix, celelalte fapte de limbă citate de Pușcariu încadrându-se în categoria traducerilor.

[13] Aurel Nicolescu, *Observații asupra neologismelor din „Însemnare a călătoriei mele" a lui Dinicu Golescu*, în *Contribuții la istoria limbii române literare*, vol. al II-lea, București, 1958, p. 5–53.

[14] *Ibidem*, p. 20.

[15] Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, 1971, p. 560–561.

[16] Vezi Roberto Gusmani, *Aspetti semantici dell'interferenza*, articol apărut în *Atti del Convegno della Società Italiana di glottologia*, Perugia, 24–25 aprilie 1977, extras, p. 11–25.

it. *ferrovia* sunt calcuri de structură după germ. *Eisenbahn*, chiar dacă reflexul rusesc al modelului îl reprezintă o îmbinare de cuvinte formată din adjectiv + substantiv, iar cel italian un compus[17]. „De altfel, spune Roberto Gusmani în continuare, sârbo-croata reproduce germ. *Eilzug*, fie prin *brzovoz*, fie prin *brzi voz* (cf. şi slov. *brzovlak* şi *brzi vlak)* şi este evident că între cele două produse ale interferenţei nu este altă diferenţă decât aceea de fidelitate în reproducerea structurii modelului, mai mare în cazul compusului, mai mică în celălalt caz: în esenţă procesul este identic"[18]. O situaţie contrară, în care un grup de cuvinte a fost transpus în altă limbă printr-un compus, îi întăreşte autorului convingerea că cele două fenomene trebuie interpretate la fel. El constată că la baza germ. *Meerbusen*, cuvânt compus, stă sintagma lat. *sinus maritimus*. La fel s-a întâmplat şi în cazul germ. *Quecksilber*, ce imită modelul oferit de lat. *argentum vivum*. Faptul că germana redă aceste unităţi frazeologice prin cuvinte compuse se explică, spune Roberto Gusmani, prin preferinţa pe care această limbă o are pentru compunere[19].

Într-o contribuţie anterioară[20], acelaşi cercetător spunea despre calcul *ferrovia* că acesta poate fi considerat un rezultat neobişnuit pentru limba italiană. În opinia sa, unele structuri indigene pot influenţa ori condiţiona forma calcului. Aşa s-a întâmplat cu engl. *flatfoot* care, calchiat, a dat *piedipiatti*, cu inversarea ordinii cuvintelor din compus, fapt datorat tipului italian de compuse *testadura, pettirosso*[21]. Aceasta înseamnă, spune R. Gusmani, că şi în cazul calcului, ca şi în acela al împrumutului, sistemul lingvistic în care se produce inovaţia nu rămâne străin în procesul de interferenţă şi copia va fi influenţată de tendinţele existente în limba care imită. Astfel, aşa cum există împrumuturi brute şi împrumuturi asimilate sau adaptate, la fel vor exista, pe lângă calcuri fidele, şi reproduceri mai libere faţă de model. Când structura copiei diferă de aceea a modelului, trebuie să vorbim despre *calc imperfect*[22].

Şi Ilse Lehiste consideră că traducerea unui compus printr-o sintagmă reprezintă un calc lingvistic, aşa cum rezultă din gruparea în aceeaşi clasă a germ. *Eindruck*, format după lat. *impressio*, a fr. *presqu'île*, apărut după lat. *paeninsula*, precum şi a rus. *детский сад*, perifrază al cărei model se află în compusul germ. *Kindergarten*[23].

[17] *Ibidem*, p. 23.

[18] *Ibidem*.

[19] De o altă părere este Theodor Hristea care, într-o lucrare anterioară celei deja semnalate de noi aici, afirmă: „Când un compus este transpus într-o altă limbă printr-o perifrază sau viceversa avem de-a face pur şi simplu cu o traducere" (Hristea, PE, p. 148).

[20] R. Gusmani, *Per una tipologia del calco linguistico*, (Parte I), apărut în „Incontri linguistici", 1, 1974, Udine, p. 21–50.

[21] *Ibidem*, p. 39.

[22] *Ibidem*.

[23] Ilse Lehiste, *Lectures on language contact*, Londra, 1988, p. 20.

6. Chiar dacă nu într-un număr foarte mare, există şi în limba română exemple pentru situaţii în care o sintagmă străină a fost transpusă printr-un compus. Este cazul lui *untdelemn*, format după modelul oferit de v. sl. *drěvěno maslo*. La început a fost vorba despre calc frazeologic, aşa cum rezultă, de altfel, din atestările înregistrate în DLR, potrivit cărora, ceea ce considerăm astăzi a fi un compus, era redat prin trei cuvinte simple: *unt de lemn*[24]. Folosirea frecventă a acestei unităţi frazeologice ca urmare a faptului că denumea un obiect uzual a dus la sudarea elementelor ei componente.

Un alt exemplu util pentru demonstraţia noastră este şi cel oferit de compusul *fărădelege*, format după v.sl. *bezakonije*. De data aceasta, în ambele limbi este vorba despre un compus. Însă, după cum o dovedesc atestările din DA, nici de această dată nu a fost vorba despre compus imediat ce termenul slav a fost tradus în română[25]: „Nu pomeni ale noastre *fără de legi* mari" (Coresi, Ps, 219), „Tot fealiul de *fără de leage*" (*Biblia*, 1688, $6/_{17}$); cf. „«Doamne! Doamne!», zise Moţoc căzând în genunchi, «nu ne pedepsi pre noi după *fără-de-legile* nostre!»" (C. Negruzzi, I, 140); cf. şi „Prin foc socotea ea [ţiganca] că va şterge toată urma feţilor şi a *fărădelegii* sale" (Sbiera, P., $112/_{6}$)[26]. Probabil că şi de această dată ceea ce a dus la sudarea sintagmei a fost frecventa ei utilizare, mai ales după trecerea din limbajul bisericesc în cel uzual.

7. Acelaşi compus străin a putut avea uneori două modalităţi de materializare în limba română. Ne referim la construcţii lexicale, întâlnite în limba textelor vechi, ca: *de-bine-făcător* sau *făcător de bine* (v. sl. *blagodětelĭ*), *de-viaţă-dătător* sau *dătător de viaţă* (v. sl. *žiznipodatelĭ*), *de-sânge-vărsare* ori *vărsare de sânge* (sl. *krŭvoprolitije*). De fiecare dată, pe primul loc se află structura care respectă ordinea specifică elementelor din compusul străin. Celelalte sintagme au fost adaptate, probabil, la sintaxa limbii române, ceea ar putea reprezenta un indiciu al faptului că sunt posterioare în limbă celorlalte. Nu lipsit de importanţă este faptul că *de-bine-făcător*, de pildă, este înregistrat de Fulvia Ciobanu în FCLR, vol. I, printre compuse, ca şi *de-bine-facere, de-bine-voitor, de-viaţă-făcătoriu* etc. Din punct de vedere morfologic, ele sunt adjective şi prezintă unitate semantică, nedeosebindu-se de compuse ca *binefăcător, binefacere, binevoitor,* apărute mai târziu, decât prin aceea că sunt precedate de prepoziţia *de*. Circulaţia lor restrânsă şi limitarea la limba scrisă constituie, probabil, principalele argumente pentru care *de-bine-făcător, de-viaţă-dătător* şi *de-sânge-vărsare* nu s-au impus în limbă în

[24] În legătură cu transformarea acestei sintagme în compus vezi şi Hristea, PE, p. 175–176. În ceea ce priveşte sensul elementelor care intră în alcătuirea compusului, vezi Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 165.

[25] Vezi în acest sens şi Hristea, PE, p. 175, unde, discutând despre cuvântul *fărădelege*, autorul afirmă că „iniţial, n-a fost un compus propriu-zis (aceasta rezultă şi din atestările existente în DA, s.v.), ci o simplă traducere «literală» a v.sl. *bezakonije* prin cuvintele *fără de lege*".

[26] Vezi DA, s.v. *fără-de-lege*.

această combinație. De bună seamă că, dacă ar fi fost frecvent întrebuințate, ele puteau ajunge în același stadiu de aglutinare ca și *untdelemn* sau *fărădelege*.

O situație asemănătoare o prezintă forma *împreună-lucrătoare* „colaboratoare", atestată la Dimitrie Cantemir. În primul rând ea nu poate fi discutată în absența unui cuvânt-bază *împreună-lucra*, explicabilă, cel puțin în cazul lui Cantemir, prin lat. *collaborare*, descompus în elementele lui constituente: *col-* = *împreună* și *labor, -are* = *lucra*: „mă giuruiesc ca în toate agiutoare și *împreună lucrătoare* și ce ieste capul lucrului spre toate primejdiile priimitoare și suferitoare voi fi" (Cantemir, I, 51). Același verb stă, credem, la baza lui *împreună-lucrare*, atestat la I. Gherasim Gorjan în *Halima*, și explicabil, de asemenea, prin influență latină: „Ajutorul și *împreună-lucrarea* dumitale" (Gorjan, H, IV, p. 23)[27]. Ulterior, se poate vorbi și despre o influență din direcția francezei, un alt reflex al lat. *collaborare*, respectiv al fr. *collaborer* fiind, cum s-a văzut mai sus, calcul *conlucra* și împrumutul *colabora*. Existența derivatelor *împreună-lucrătoare*, respectiv *împreunălucrare*, care presupun în mod obligatoriu prezența adverbului *împreună*, ne determină să optăm pentru calitatea de compus a lui *împreunălucra*, productiv într-o anumită etapă a limbii.

8. Ne aflăm în situațiile comentate, în care un compus străin este tradus în română prin două sau mai multe cuvinte, în prezența unor calcuri lingvistice sau a unor traduceri? Toate exemplele discutate reprezintă, incontestabil, produsul unei interferențe lingvistice[28]. Potrivit aserțiunilor lui André Martinet, consecințele pe care o interferență le poate avea la nivelul lexicului sunt „lărgirile semantice" (în fapt, este vorba despre calcul semantic), împrumutul sau calcul. În ce categorie se încadrează exemplele prezentate de noi? De lărgiri semantice sau despre împrumuturi propriu-zise nu poate fi vorba.

Ele ar putea fi considerate calcuri lingvistice rămase la jumătatea drumului, respinse de limbă tocmai din pricina caracterului lor neobișnuit. Lipsa de afinitate dintre română și limbile din care au fost preluate modelele, ca și faptul că limba română nu dezvoltă foarte mult compunerea, ca mijloc de îmbogățire a vocabularului, nu sunt străine de împrejurarea că nu s-a ajuns la îmbinări lexicale stabile, apte să evolueze spre compuse, cum s-a întâmplat în exemple ca *untdelemn* sau *fărădelege*[29].

[27] Vezi DA, s. v. *împreună*.

[28] În legătură cu interferența la nivelul lexicului și nu numai, vezi André Martinet, *Éléments de linguistique générale*, seconde édition, Paris, 1961, p. 173–176, sau varianta românească a acestei lucrări, *Elemente de lingvistică generală*. Traducere în limba română de Paul Miclău, București, 1970, p. 218–221.

[29] În acest sens, Theodor Hristea spune că „structura mai analitică a limbii noastre nu permitea calchierea și deci formarea (din material lingvistic românesc) a unor compuse care să reproducă structura modelelor străine" (*Sinteze*, p. 105).

9. La exemplele date mai sus, adăugăm altele, pe care le vom ordona în mai multe clase. În prima dintre ele vom include acele îmbinări lexicale în care elementele componente se succedă în ordinea specifică modelului care le-a generat. Următoarea categorie o vom rezerva situațiilor în care topica este schimbată. Facem precizarea că exemplele citate au fost extrase din texte beletristice din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea.

a) *Îmbinări lexicale care respectă ordinea elementelor din compusul străin:*

afară din fire – lat. *extraordinarius*[30] (Heliade, O III, 435);
denapoi următor – lat. *successor*, descompus în prefixul *suc-*, variantă etimologică a lui *sub-*, care are valoare de posterioritate, şi *cedo, -ere* „a merge" (Cantemir, I, 77);
dinaintea potopului – fr. *antédiluvien* (Heliade, O III, 103);
fără socoteală „irațional"– cf. gr. *ἄλογος* (Cantemir, D, p. 267);
iubitor de patrie – ngr. *philopatris* (Bălcescu, S, 50);
mai denainte cunoaştere – ngr. *προνοια* (Cantemir, D, 305);
scurt la statură „scund, îndesat" – germ. *Kurzstämmig* (Filimon, C, 15) .

b) *Îmbinări lexicale cu topică diferită de a modelului:*

dătător de viață – v. sl. *žiznipodatelĭ* (Cantemir, D, 12);
făcător de rele – lat. *malefactor* (Heliade, O III, 363);
făcător de minuni – v. sl. *čudotvorĭcŭ* (Heliade, O III, 446);
gust bun – fr. *bon goût* (Heliade, O III, 435);
mergător înainte – fr. *précurseur* (Bolliac, O II, 50);
a se omorî pe sine – fr. *suicider* (Asachi, O I, 540);
ucigaş de sine – fr. *suicidé* (Asachi, O I, 540).

10. Toate aceste îmbinări de cuvinte reprezintă rezultatul transpunerii în limba română a unor cuvinte compuse. În momentul apariției lor, româna nu avea termeni proprii pentru exprimarea noilor noțiuni. În acelaşi timp, concepția lingvistică a epocii era refractară împrumutului propriu-zis, astfel încât calcul constituia o alternativă de îmbogățire lingvistică preferată de lingvişti sau scriitori. Schimbarea acestei concepții, produsă spre sfârşitul veacului al XIX-lea, a făcut ca îmbinările lexicale rezultate prin traducerea compuselor amintite să nu se poată încetăți. Aşa încât, de cele mai multe ori acestora le-au fost preferate împrumuturile propriu-zise: *alogic, antediluvian, extraordinar, filantrop, precursor, succesor*; or, grupurile lexicale respective nemaifiind folosite, o evoluție a lor spre compus nu a mai fost posibilă, cum s-a întâmplat în cazul lui *untdelemn* sau *fărădelege*.

Alteori, acelaşi model a cunoscut o transpunere mai „fericită", rezultatul constituindu-l o unitate lexicală cu o structură identică aceleia din limba imitată:

[30] Un alt reflex al compusului latinesc este *afară din rând*, inclus de Theodor Hristea în categoria traducerilor (*Sinteze*, p. 105).

bun-gust, mărinimie, răufăcător, sinucide, sinucigaş. Important este faptul că aceleaşi mecanisme care au generat apariţia acestor calcuri autentice, totale şi perfecte[31] în acelaşi timp, au generat şi apariţia îmbinărilor lexicale.

11. Dacă un calc lingvistic autentic presupune identitate de structură între model şi copie înseamnă că este greşită încadrarea în această categorie a acelor fapte de limbă care nu sunt aidoma modelului. Prin urmare, sintagme ca *afară din rând, picior plat, stare împrejur* sau *curgere de sânge*, care reproduc, în ordine, lat. *extraordinarius*, germ. *Plattfuß*, lat. *circumstantia* şi, respectiv, lat. *haemorrhagia*, fr. *hémorragie* nu pot fi încadrate în sfera calcului lexical, întrucât ceea ce a rezultat în urma transpunerii în română nu reprezintă un cuvânt, ci o grupare de cuvinte[32]. Mai precis, în calcul lexical, se poate accepta o oarecare diferenţă de structură între termenul apărut prin acest procedeu şi modelul care l-a generat, cu condiţia ca rezultatul imitaţiei să fie un singur cuvânt, fie el şi aproximativ redat, nu mai multe.

Aşadar, atunci când vorbitorul unei limbi B încearcă să redea, prin elemente specifice propriului idiom, o noţiune specifică unui compus din limba A, prin combinaţii de două sau mai multe cuvinte, lipsite de unitate morfologică şi semantică, rezultatul obţinut nu poate fi considerat un *calc lingvistic*, ci o simplă *traducere*. Diferenţele existente între cele două limbi la nivelul procedeelor de formare a cuvintelor pot constitui o piedică în redarea cu fidelitate a unui tipar dintr-o limbă în alta. În acest sens, structura mai analitică a limbii române a împiedicat de multe ori calchierea unor termeni străini cu formă internă, astfel încât aceştia au fost fie traduşi prin îmbinări de cuvinte ori perifraze, fie au fost, în cele din urmă, împrumutaţi.

ABREVIERI

Asachi, O I	= Gheorghe Asachi, *Opere*, vol. I, *Versuri şi teatru*, Bucureşti, 1973.
Bălcescu, S	= Nicolae Bălcescu, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1955.
Bolliac, O II	= Cezar Bolliac, *Opere*, vol. al II-lea, Bucureşti, 1956.
Cantemir, D	= Dimitrie Cantemir, *Divanul*, Bucureşti, 1969.
Cantemir, I	= Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, Bucureşti, 1997.
DA	= *Dicţionarul limbii române*. tomul I (părţile I–III), II (părţile I–III), Bucureşti, 1913–1949.

[31] O clasificare a calcurilor în perfecte şi imperfecte apare la Theodor Hristea, *Tipuri de calc în limba română*, p. 56–57. Deosebirea pe care autorul o face între cele două categorii porneşte de la acele diferenţe care apar uneori între model şi copie şi care pot consta în topică sau în caz. În lingvistica italiană, o distincţie în acest sens apare la Roberto Gusmani, în articolul *Per una tipologia del calco linguistico, (Parte I)*, p. 21–50, unde autorul aduce în discuţie însă şi diferenţe mai mari între model şi copie. Astfel, în opinia lui Gusmani, calcuri lingvistice imperfecte sunt şi perifrazele care transpun într-o altă limbă cuvinte compuse, punct de vedere cu care nu putem fi de acord, după cum rezultă din paginile de faţă.

[32] Vezi Hristea, *Sinteze*, p. 105.

DLR = *Dicţionarul limbii române* (DLR), serie nouă, VI–XIII, Bucureşti, 1965–2002.

Drăghici, R = Sardariul Vasile Drăghici, *Robinson Cruzoe, seau Întâmplările cele minunate a unui tânăr*, compus de *Kampe* şi tradus pe românie de... , Eşi, 1835.

FCLR, I = *Formarea cuvintelor în limba română,* vol. I, *Compunerea*, de Fulvia Ciobanu şi Finuţa Hasan, Bucureşti, 1970

Filimon, C = Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi şi noi*, Bucureşti, 1984.

Heliade, O III = I. Heliade-Rădulescu, *Opere*, vol. III, Bucureşti, 1975.

Hristea, PE = Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Bucureşti, 1968.

Hristea, *Sinteze* = Theodor Hristea (coordonator), *Sinteze de limba română*, ediţia a III-a revizuită şi din nou îmbogăţită, Bucureşti, 1984.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Mirela Teodorescu

O PROBLEMĂ DE PATERNITATE

O problemă de filologie căreia i s-a acordat o atenție deosebită în lucrările de specialitate, atât în cele cu caracter general[1], cât și în cele consacrate unei anumite opere[2], este stabilirea paternității unui text. Obiectul cercetării, în cele mai multe cazuri, l-a constituit identificarea autorului unei scrieri, interesul filologilor concentrându-se, cu rare excepții, asupra unor texte cu autor necunoscut, redactate într-o perioadă mai depărtată (secolele al XVI-lea – al XVII-lea). Argumentele invocate pentru una sau alta dintre opiniile avansate, vizând uneori și elucidarea altor probleme importante (cum ar fi stabilirea curentului cultural, a traducătorului, a locului redactării copiei/a tipăririi textului, numele copiștilor/al tipografilor etc.) au fost expuse nu o dată într-o manieră care atestă mai mult decât o abordare *sine ira et studio.*

Problemele s-au pus diferit pentru lucrările aparținând epocii moderne, identificarea autorului sau a traducătorului devenind, de cele mai multe ori, posibilă, sau, în orice caz, ipoteze plauzibile fiind mai ușor de construit. O excepție notabilă a constituit-o *Cântarea României*, cercetătorii nereușind să se pună de acord asupra autorului/autorilor ei.

S-ar părea că lucrurile sunt și mai puțin complicate atunci când avem în vedere stabilirea paternității unor lucrări contemporane. Există însă aspecte noi ale problemei, determinate de particularitățile perioadei din istoria României cuprinse între anii 1944 și 1989. Ne referim, în primul rând, la interdicția temporară a dreptului de iscălitură pentru unele persoane *non gratae*. Un exemplu cunoscut în lingvistică este prima ediție din 1959 a *Istoriei limbii române literare,* care are pe foaia de titlu numai numele lui Al. Rosetti și Boris Cazacu, autorul celor mai multe contribuții

[1] Amintim, din rândul acestora, lucrările: Ion Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, București, 1974, și Elena Barbu-rică, Liviu Onu, Mirela Theodorescu, *Introducere în filologia română. Orientări în tehnica cercetării științifice a limbii române*, ediția a II-a, București, 1978.

[2] Amintim, în mod special, contribuțiile lui Alexandru Mareș, în volumul *Scriere și cultură românească veche*, București, 2005, și cele datorate lui N.A. Ursu, în volumele: *Contribuții la istoria literaturii române. Studii și note filologice*, Iași, 1997; *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Iași, 2002; *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iași, 2003.

LR, LV, nr. 5–6, p. 393–395, București, 2006

din această lucrare, Liviu Onu, fiind menționat abia pe foaia de titlu a celei de a doua ediții, din 1971. Există și alt fel de omisiuni ale numelui unor autori, unele semnalate deja în contribuții mai vechi[3]. Din fericire, de cele mai multe ori, filologii dețin suficiente elemente cunoscute pentru a trece peste asemenea dificultăți.

Ne-am propus să prezentăm, în cele ce urmează, un caz mai puțin obișnuit de atribuire a paternității unei lucrări științifice.

Iată în scurt cum s-au petrecut faptele.

La începutul anului 1957, la cinci ani după moartea profesorului Dumitru Popovici, soția acestuia s-a adresat profesorului Tudor Vianu cu rugămintea de a-i trimite câteva „referințe" de care avea nevoie pentru obținerea unor drepturi legate de decesul soțului. Cum Tudor Vianu era, în acea perioadă, implicat în destul de multe activități, în primul rând științifice, și nu dispunea de prea mult timp liber, l-a rugat pe tânărul lui colaborator, Ion Gheție, fost student al profesorului clujean, apropiat de acesta și bun cunoscător al operei sale, să redacteze „referințele" respective. Urma ca Tudor Vianu să vadă cele scrise de Ion Gheție și să facă adăugirile și corectările pe care le-ar fi crezut necesare. Se pare că cel dintâi a fost foarte mulțumit de textul propus (datat 15 octombrie 1957), deoarece, fără să schimbe un semn, l-a iscălit și l-a rugat pe Ion Gheție să-l expedieze la Cluj. Opt ani mai târziu, în numărul 14 (454), din 14 octombrie 1965, la pagina 1, revista „Tribuna" publica, în memoria regretatului profesor clujean, o conferință inedită despre Titu Maiorescu, precedată de un text despre D. Popovici, iscălit *Acad. Tudor Vianu*, care era o reproducere fidelă a referințelor trimise doamnei Popovici. O săptămână mai târziu, în nr. 43 (676), din 21 octombrie, al „Gazetei literare", pe p. 2, un alt fost student al lui D. Popovici, Aurel Martin, semnalează apariția în paginile „Tribunei" a conferinței despre Titu Maiorescu, precum și a unui „excelent medalion scris de Tudor Vianu în martie 1957 și destinat să prefațeze o proiectată culegere de texte reprezentative din activitatea de istoric literar a lui D. Popovici".

Lucrurile nu s-au oprit aici. După patru ani, în 1969, apărea la Editura Tineretului, în colecția Lyceum, opera lui D. Popovici *Romantismul românesc*, curs ținut la Universitatea din Cluj în 1951–1952, cu o prefață de Dan Simonescu și precedat de un *Cuvânt înainte* de Acad. Tudor Vianu. Acest „*cuvânt înainte*", datat 15 martie 1957, nu era altceva decât „referințele" reproduse inițial în „Tribuna".

Nu este greu de remarcat că aceste referințe sunt structurate pe trei părți distincte: o prezentare ceva mai detaliată a activității științifice a lui D.Popovici, urmată de o foarte sumară expunere referitoare la activitatea didactică și de câteva note legate de calitățile de cetățean ale savantului. Concluzia subliniază încă o dată personalitatea deosebită a profesorului clujean: „Calitățile eminente ale profesorului

[3] Vezi, de exemplu, Ion Gheție, *Între DLRM și DEX*, în LR, XLVIII, 1999, nr. 1–2, p. 81–82.

şi ale cetăţeanului întregesc şi luminează opera omului de ştiinţă. Prin lucrările pe care le-a lăsat în urma sa, D. Popovici rămâne una din cele mai mari personalităţi ale istoriei noastre literare".

Pentru o persoană avizată nu este greu de descifrat caracterul foarte special al textului la care ne referim.

Concluzia noastră este că ne aflăm în faţa unui caz foarte interesant de atribuire greşită a paternităţii, datorat unui complex de factori, în care întâmplarea a avut un rol considerabil[4].

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[4] Vom sublinia reacţia lui Ion Gheţie la aflarea „popularizării" textului de care ne ocupăm: pe exemplarul din „Tribuna" a adăugat (*manu propria*) „*scris de mine, 1957*", iar pentru cei apropiaţi a remarcat, cu umor, calităţile lui de a compune „excelente medalioane", care pot fi atribuite uşor unor oameni de cultură deosebiţi, ca Tudor Vianu !

Emanuela Timotin

UN TEXT MAGIC MANUSCRIS INEDIT

Între filele 27^{v} – 28^{r} ale manuscrisului înregistrat sub cota 2313 în Biblioteca Academiei Române din Bucureşti se află un text magic inedit, al cărui rol este de a vindeca durerile de dinţi. Nu ştim cine este copistul acestui descântec, integrat, alături de o serie de reţete medicale, într-un codice despre care s-a spus, pe criterii de grafie, că a fost redactat la sfârşitul veacului al XVIII-lea[1].

Prin titlu, anume *Molicvă a Sfântului apostol Petru*, căruia îi urmează şi o precizare privind utilitatea sa terapeutică – *De măseale dureare leacu easte* – textul în discuţie se alătură altor descântece româneşti manuscrise, pe care le-am analizat recent, la rândul lor numite „molitve"[2].

Scrierea în discuţie are la bază o *historiola* care îl prezintă pe Sfântul Petru aşezat pe o piatră de marmură şi suferind din cauza dinţilor. Întâlnindu-l, Hristos porunceşte agentului malefic, identificat cu nişte „viermi", să se depărteze de apostol. Conform textului, evocarea acestei istorii sacre are rolul de a vindeca şi alţi pacienţi suferind de aceeaşi afecţiune.

Iată aici textul magic, a cărui importanţă rezidă în primul rând în unicitatea sa: este conservat într-o singură variantă manuscrisă şi nu are, după ştiinţa noastră, un corespondent în cadrul descântecelor orale[3]:

Sfântul apostol Petru au şăzutu pe o piiatră de marmură şi n-au fostu îndestulatu, ci au fostu [...] şi i-au trecutu lui Domnul. Şi i-au zisu Domnul:

– Ce atâta nevoitori sintu?

– Au ţie ţe-au rosu vermii măseaua[4] care ţi s-au mişcatu din creieri?

– Doamne, ţie să-ţi fie pe voie şi să nu-ţi mai roază[5] ale lui Petru măseale. //

Şi au zisu Sfântul Petru:

[1] Pentru descrierea codicelui, vezi G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. II, Bucureşti, 1983, p. 241–242; precizăm că scribului textului în discuţie nu îi aparţine niciuna dintre însemnările din miscelaneu.

[2] Vezi Emanuela Timotin, *Ieşi, năjite, pricăjite... De la «molitvele minciunoase» la descântece*, în LR, LV, 2006, nr. 1–2, sub tipar.

[3] Textul a fost reprodus în transcriere fonetică interpretativă. Pentru un studiu teoretic privind validitatea acestei metode, vezi I. Gheţie, Al. Mareş, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, Bucureşti, 1974, p. 161–177; pentru o descriere a principalelor probleme de interpretare pe care le ridică textele vechi, vezi *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI–lea*, text stabilit şi indice de Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Al. Mareş, Al. Roman-Moraru, introducere de Al. Mareş, Bucureşti, 1979, p. 50–70. Am utilizat parantezele unghiulare pentru a nota omisiunile de litere din text. Prin [...] am notat lacunele din text.

[4] Scris: мъсѣѡ.

[5] Scris: рѡзъ.

LR, LV, nr. 5–6, p. 397–402, Bucureşti, 2006

– Totu omul să fie vindecatu care va purta această rugăciune la dânsulu.

Şi au zisu lui Domnul de 2 <ori> aminu, aminu. Aşa tribuie: rugăciunea de-a dreapta, ajutoriul de la Dumnezeu. Slavă şi acum şi pururea şi în veaci<i> veacilor, aminu.

Textul nu pune probleme de limbă deosebite. La nivel morfologic, semnalăm folosirea la plural a substantivului *creier*, în enunţul „măseaua care ţi s-au mişcatu din *creieri*", fenomen atestat atât în descântecele manuscrise, cât şi în cele orale[6]. Lexical, remarcăm utilizarea adjectivelor *nevoitori* cu sensul de „chinuit (fiziceşte), torturat"[7] şi *îndestulat*, probabil cu sensul de „mulţumit"[8]. În condiţiile în care trimite la *historiola* magică, substantivul *rugăciune* capătă, contextual, ca de altfel şi termenul *molitvă*, semnificaţia de „text magic cu valoare curativă", „descântec".

Citirea scrierii arată fie că scribul a omis câteva paragrafe, fie că izvodul pe baza căruia s-a realizat transcrierea era lacunar, aşa cum indică, de la început, lipsa cuvintelor pe care Hristos le adresează iniţial lui Petru, anunţate de propoziţia „i-au zisu Domnul". De asemenea, enunţul „Doamne, ţie să-ţi fie pe voie şi să nu-ţi mai roază ale lui Petru măseale" pare destul de obscur, în primul rând deoarece este omisă porunca pe care Dumnezeu trebuie să o fi adresat „viermilor" de a nu mai chinui bolnavul, în al doilea rând deoarece nu ştim cui aparţin aceste cuvinte. Prezenţa pronumelui personal de persoana a doua singular – „să nu-*ţi* mai roază ale lui Petru măseale" – este interpretabilă ca un dativ etic[9].

În pofida inadvertenţelor semnalate, cauzate, foarte probabil, de anumite omisiuni de redactare, înrudirea textului românesc cu scrieri similare din alte spaţii nu poate fi pusă la îndoială, mai ales dat fiind că acest model a fost valorificat vreme îndelungată în Occidentul medieval.

Astfel, se pare că cea mai veche atestare a motivului pietrei pe care este aşezat un bolnav, care este, de asemenea, un sfânt, apare în jurul anului 800, de

[6] Iată câteva atestări din textele magice manuscrise: „Mergu, Doamne, în capul omului, să-i împutţ *creierii*" (ms. rom. BAR 1507, f. 65^{v}; ms. rom. BAR 2182, f. 31^{v}) „goneşte pre // diiavolul şi năjitu de la robul lui Dumnezeu (cutare), din cap, din nări, din ochi, din *creieri*" (ms. rom. BAR 2182, f. 31^{v}–32^{r}) (textele sunt reproduse integral în Emanuela Timotin, *art. cit.*, **2.b.**, **d.**). Utilizarea pluralui este un fenomen general în descântecele orale, din care citãm câteva exemple: „Fugi, năjite pricăjite,/ Că am venit să te săp/... Din *creierii* capului..." (vezi Gr. G. Tocilescu, Chr. N. Ţapu, *Materialuri folcloristice*, III, ediţie critică şi studiu introductiv de I. Datcu, Bucureşti, 1981, p. 255); „Ieşi, năjite,/ Pricăjite,/ Din dinţi,/ Din măsele,/ Din cap,/ Din gură,/ Din auzul urechilor,/ Din mirosul nasului/ Din *creierii* capului..." (vezi G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, ediţie critică, note, glosar, bibliografie şi indice de G. Antofi, prefaţă de O. Papadima, Bucureşti, 1982, p. 446); „A plecat (cutare)/ Pe cale, pe cărare,/ S-a întâlnit cu viforul cel mare în cale./ Viforul cu viforoaica/ A intrat şi s-a încuibat la (cutare)/ În *creierii* capului" (Gr. G. Tocilescu, Chr. N. Ţapu, *op. cit.*, p. 163).

[7] Preluăm aici explicaţia dată termenului *nevoit, -ă* (vezi DLR, s.v.), deoarece credem că niciunul din cele două sensuri ale termenului *nevoitor* propuse de DLR, s.v., cel de „stăruitor, zelos", respectiv cel de „harnic, muncitor", nu corespunde contextului.

[8] Vezi DA, s.v. *îndestulat*.

[9] Procedeul este destul de rar întâlnit în descântecele orale, unde pronumele *mi* cu rol de dativ etic, care arată implicarea descântătorului în procesul de vindecare a pacientului, este dublat uneori de pronumele *ţi*: Nu *mi*-l săgetaţi,/ Nu *mi*-l înfocaţi,/ Nu-l îmbujoraţi" (Sim. Fl. Marian, *Descântece poporane române. Vrăji, farmece şi desfaceri*, Bucureşti, 1996, p. 115); „Şi *mi ţi*-l opri:/ Leul cu leoaica,/ Zmeul cu zmeoaica..." (*ibidem*, p. 183)

când datează o conjurație latină contra frigurilor, unde se evocă întâlnirea dintre Sfânta Elena şi Fecioara Maria:

Supra petras Helena sedebat,/ Frigulas penas patebat (patiebatur),/ Sic superuenit Sancta Maria:/ „Quid tibi est, Helena?"/ „Domina, iam patior penas"./ „Adiuro vos frigulor etc."[10].

O scriere similară din secolul al X-lea conservă cea mai veche apariție a cuplului Hristos – Petru, unde Hristos, aşezat pe o piatră de marmură, află de la Petru că suferă de o puternică durere de dinți:

Xps super marmoreum sedebat/ petrus tristis ante eum stabat/ manum ad maxillum tenebat/ et interrogabat eum dns dicens –/ „quare tristis es petre"./ Respondit petrus et dixit –/ „domine dentes mei dolent"/ et dominus dixit –/ „diuro te migranea uell gutta..."[11]

În exorcismul împlinit de Hristos („diuro te *migranea* uell *gutta*..."), durerea de dinți este fie asociată unei dureri mai generale, în speță migrena (*migranea*[12]), fie este alungată prin numirea agentului malefic care produce boala, în acest caz *gutta*, cunoscută, alături de „viermele de dinți" drept unul dintre factorii care provoacă durerile de cap, aşa cum arată următoarea prescripție conservată într-un codice din secolul al X-lea, la Stadtbibliothek din Trier:

„Emigraneus duplex est aut ex verme aut ex gutta" (cod. 40/1018, f. 29^{v})[13].

În 1167, aceiaşi termeni, *migrane*, respectiv *gutta maligna*[14], apar într-o *historiola* cu structură similară din spațiul danez, care aminteşte durerea de dinți a lui Petru. Scrierea are dimensiuni mult mai mari, pe de o parte deoarece include referințe variate la sfinți importanți ai ierarhiei creştine, a căror evocare este menită

[10] Verena Holzmann, *„Ich beswer dich wurm vnd wyrmin". Formen und Typen altdeutscher Zaubersprüche und Segen*, Berna, 2001, p. 108.

[11] *Ibidem*. Probabil că un text similar fusese scris şi într-un codice datând din secolul al XI-lea din care s-au păstrat numai titlul textului, „Pentru durerea de dinți", şi primul rând al scrierii: *Sanctus Petrus supra marmoream*; vezi Anne Berthoin-Mathieu, *Prescriptions magiques anglaises du Xe au XIIe siècle. Étude structurale*, vol. I. *Introduction, textes et traduction*, Paris, 1996, p. 213.

[12] Pentru utilizarea termenului, alături de cuvinte precum *migrana*, *hemigranea*, *hemigrania*, cu sensul de „cefalee" sau de „durere de care se manifestă numai într-o parte a capului", vezi Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, 1883-1887 [republicare anastatică Graz, 1954], s.v. *migrana*, *migranea*, *hemigranea*.

[13] Text preluat din Lucille B. Pinto, *Medical Science and Superstition: a Report on a Unique Medieval Scroll of the Eleventh-Twelfth Century*, „Manuscripta", 17, 1973, nr. 1, p. 15, n. 8. Un exemplu similar, care arată că, în concepția medievală, durerea de dinți în special şi migrena în general erau provocate fie de viermi, fie de *gutta*, se regăseşte în Du Cange, *op. cit.*, s.v. *gutta malogranata*: „Cui in capite suo multum nocuit migranea, quae duplex: aut ex Gutta, aut ex vermibus". Pentru alte semnificații medicale ale termenului, vezi *ibidem*, s.v. *gutta*.

[14] *Gutta maligna* va deveni ulterior *gutta malogranata* sau, în franceza medievală, *pome grenade* (care stă la baza termenului *grenade* „rodie" din franceza contemporană) sau *mielgrano*, apropierea dintre migrenă şi rodie fiind favorizată de faptul că în latină termenul *migrana* desemna atât „Hemicrania, capitis morbus", cât şi „granatum, malum punicum"; pentru exemple, vezi *ibidem*, s.v. *gutta malogranata*, *migrana*.

să întărească puterea ordinului lui Hristos[15], pe de altă parte deoarece cuprinde o schemă de exorcizare ale cărei elemente descriu situațiile în care agentul malefic poate acționa asupra pacientului:

Dominus sedebat super marmoream, et Petrus ante eum stabat. Dic mihi Petre quare tristis! At ille dixit ad illum: Domine, dentes mihi dolent. Adiuro, migrane, gutta maligna, per XII apostolos, per viginti IIII seniores et per quattuor evangelistats Christi et per CXLIIII millia innocentium et per vniuersam potestatem sanctorum dei, vt non habeas potestatem nocere ei, non in via, non in die (?), non manducando, non bibendo, non vigilando, non dormiendo, non stando, neque sedendo, non in luna noua neque in vetere, sed fuge gutta maligna et recede ab hoc famulo dei N! Et sanitas domini tecum maneat et super te descendat et liberet, amen[16].

O conjurație germană din secolul al XIV-lea, intitulată *Der zen segen* este și mai apropiată de textul românesc, deoarece îl înfățișează pe Petru așezat pe o piatră[17] de marmură și suferind de o durere de dinți cauzată de un vierme care provoacă migrena (*vermis emigraneus*[18]), motive pe care le regăsim și în molitva din ms. 2313, conform căreia apostolul stă pe o piatră de marmură, se plânge de o durere de dinți[19], afectați de un vierme, astfel încât o măsea „s-au mișcatu din creieri":

Sanctus Petrus cum sederet supra petram marmoream misit manum ad caput, dolore dentium fatigatus tristabatur, apparuit autem ei Jesus qui ait:

„Quare tristaris, Petre?"

„Domine, venit vermis emigraneus et devorat dentes meos."

Jesus autem ait:

„adjuro te, emigranee, per patrem et filium et spiritum sanctum, ut exeas et recedas a famulo dei N. et ultra eum non ledas".

Kyrie el. Christe el. Kyrie el. pater noster. sicut liberet te ab hoc malo deus amen + increatus pater + increatus filius + increatus spiritus sanctus + immensus – eternus – sancte – benedicat"[20].

Tot în veacul al XIV-lea, o variantă italiană a scrierii, eficientă în terapia durerilor de dinți și a migrenei indica, așa cum arăta, de altfel, și numele său, *brieve*[21], purtarea textului ca amuletă:

[15] Acumularea de referințe creștine pentru consacrarea unui text magic apare și în alte scrieri românești de acest tip, dintre care amintim *Începătură de nuiale*, text pentru găsirea comorilor, redactat în secolul al XVI-lea de popa Bratul; pentru informații cu privire la codice, vezi I. Gheție, Al. Mareș, *De când se scrie românește*, București, 2001, p. 126–128; textul a fost editat în Al. Mareș (coord.), *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), București, 1994, p. 65–70, unde s-a propus o origine occidentală a scrierii. Un alt text magic consacrat prin integrarea a numeroase referințe creștine este și exorcismul de îndepărtare a diavolului, editat de N. Drăganu, în *Pagini de literatură veche. (O colecție de cărți populare într-un manuscris din jumătatea a doua a sec. XVIII)*, în „Dacoromania", 3, 1922–1923, p. 238–241.

[16] Text preluat din F. Ohrt, *Danmarks Trylleformler*, Copenhaga, 1921, p. 39.

[17] Înfățișarea lui Petru pe o piatră este un reflex al versetului din *Matei* 16, 18, în care Hristos îi spune apostolului: „Tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Biserica mea".

[18] În favoarea identificării viermelui de dinți ca agent malefic provocând durerea de cap, stă următorul exemplu latin: „Emigranius, vermis capitis", preluat din Du Cange, *op. cit.*, s.v. *emigranea*.

[19] Pentru texte similare din spațiul englez și scoțian, vezi Verena Holzmann, *op. cit.*, p. 108.

[20] *Ibidem*, p. 215.

[21] Pentru utilizarea termenului italian *brieve*, provenit din m.lat. *brevia*, cu sensul de „amuletă", vezi F. Cardini, *Il* ***breve*** *(secoli XIV–XV): tipologia e funzione*, în „La Ricerca Folklorica", nr. 5, *La scrittura: funzioni e ideologie*, apr., 1982, p. 63–73; pentru circulația unor termeni precum *breve*, *brevinu*, *breviniellu*, *greve*, *breu*, utilizați în italiana contemporană, vezi G. R. Cardona, *Gli amuleti scritti: un excursus*

„Brieve al male de' denti e a migrana, cioè duolo di testa; il qual brieve si vuole portare in capo o addosso iscritto a riverenzia di Jesus Cristo [...] et *qui super se portaverit hoc scrittum*, ab omni dolore dentium liberetur, et sic dignieris per hunc famulum tuum. Amen, amen. + Agios, agios, agios"[22].

Detaliul utilizării textului ca amuletă se regăseşte şi în versiunea românească, care specifica:

„Totu omul să fie vindecatu care *va purta această rugăciune la dânsulu*" (ms. 2313, f. 28[r]).

Aşadar, în textele magice occidentale, durerea de dinţi, mărturisită *expressis verbis* de pacient, în speţă de apostolul Petru, s-a subsumat, treptat, migrenei, situaţie similară cu cea din Europa Orientală, unde năjitul, glosat de cele mai multe ori ca afecţiune a dinţilor sau, eventual, a urechilor, acţiona în general asupra capului bolnavului[23].

Fără îndoială, prezenţa în spaţiul românesc a acestui tip de text magic, utilizat cu precădere în Occident[24], este un reflex al influenţei lumii culturale slavone, în cadrul căreia au fost difuzate scrieri urmând acelaşi model. Astfel, o „rugăciune împotriva durerii de dinţi", conservată într-un *Trebnic* sârbesc din 1423, se baza pe aceeaşi *historiola*, care descria vindecarea de către Hristos a apostolului Petru, aşezat pe o piatră şi suferind de o durere de dinţi cauzată de un vierme, şi cuprindea inclusiv detaliul recomandării de a se purta scrierea ca amuletă, ca în versiunea românească[25]. Lipsea numai motivul pietrei „de marmură", care se regăsea însă

comparativo, în „La Ricerca Folklorica", nr. 8, *La medicina popolare in Italia*, oct. 1983, p. 92. Pentru termenii francezi *bref* şi *brevet*, proveniţi, din acelaşi etimon latin, care au, la rândul lor, sensul de „amuletă", vezi C. Lecouteux, *Charmes, conjurations et bénédictions. Lexique et formules*, Paris, 1996, s.v. *bref*; idem, *Le livre des talismans et des amulettes*, Paris, 2005, p. 35–37.

[22] Pentru textul integral, vezi Verena Holzmann, *op. cit.*, p. 214.

[23] Vezi Emanuela Timotin, *art. cit.*, *passim*.

[24] În spaţiul occidental, acest tip de scriere magică va fi puternic concurat de texte al căror personaj central este Sfânta Apolonia, care, ca urmare a faptului că în timpul martiriului i-au fost smulşi dinţii, va căpăta atribuţia de sfânt specializat în tămăduirea unor astfel de dureri. Iată o astfel de scriere, datând din secolul al XIV-lea, intitulată „Carmen pro dolore dentium": „Apud vrbem Alexandriam requiescit corpus Beate Appolonie virginis et martiris cuius dentes extraerunt impii. Et per intercessionem Beate Marie virginis et omnium sanctorum et Beate Appolonie virginis et martiris, libera, Domine, dentes famuli tui a dolore dencium. Sancte Blasi, ora pro me. In nomine + patris etc. Pater noster. Aue Maria et ligatur istud carmen supra capud pacientis"; text preluat din Lea T. Olsan, *Latin Charms in British Library, ms. Royal 12.B.XXV*, „Manuscripta" 33, 1989, p. 120; pentru un exemplu similar, vezi Verena Holzmann, *op. cit.*, p. 205–206. De asemenea, în spaţiul occidental, pentru vindecarea durerii de dinţi, apar şi texte bazate pe înşiruirea unor formule liturgice şi a numelor unor personaje importante ale ierarhiei creştine (vezi Lea T. Olsan, *art. cit.*, p. 122); pentru texte magice contra cefaleei, în care fiecare organ al capului este plasat sub protecţia unui sfânt, între care apare, eventual, şi sfânta Apolonia, vezi R. I. Best, *The St. Gall Incantation against Headache*, în „Eriu", 8, 1915, p. 100; A. Campos Moreno, *Ensalmos novohispanicos, palabras mágicas para curar*, în Mariana Masera (coord.), *La otra Nueva España. La palabra marginada en la Colonia*, Barcelona, 2002, p. 160.

[25] Textul a fost tradus în M. Gaster, *Ilchester Lectures on Greeko-Slavonic Literature*, Londra, 1887, p. 85–86.

într-un text sârbesc din a doua jumătate a secolului al XVI-lea[26] sau în scrieri ruseşti[27].

Textul inedit analizat aici arată că tradiţia manuscrisă românească preia cele două modele principale ale textelor magice europene contra durerii de dinţi în special şi nevralgiei în general, respectiv molitvele de năjit şi o *historiola* unde Hristos alungă viermii care atacă dinţii apostolului Petru, şi depune astfel mărturie pentru importanţa acordată odinioară vindecării acestor afecţiuni.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[26] Vezi P. Станкович, *Једна апокрифна молитва од зубобље*, în „Археографски прилози", 1, 1979, p. 203.

[27] W. F. Ryan, *The Bathhouse at Midnight. An Historical Survey of Magic and Divination in Russia*, Pennsylvania, 1999, p. 174.

N.A. Ursu

MEŞTEŞUGUL DOFTORIII, PRIMUL TRATAT DE MEDICINĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ, TRADUS DIN GRECEŞTE DE DOCTORUL MUNTEAN ŞTEFAN VASILE EPISCOPESCU, ÎNTRE ANII 1805 ŞI 1817

1. SCURT ISTORIC

1.1. Prin anii 1956–1957 am cercetat sumar acest important tratat medical păstrat în manuscrisele *933* şi *4841* de la Biblioteca Academiei Române, din care am extras atunci informaţii pentru elaborarea lucrării *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962[1]. Cu acel prilej am constatat că textul nu este o traducere directă a cunoscutului tratat maghiar intitulat *Pax corporis* al lui Francisc Páriz Pápai (Cluj, 1690, reeditat de mai multe ori până la 1774), cum crezuseră cercetătorii Pompei Gh. Samarian, Valeriu Bologa şi Samuil Izsák[2], ci traducerea unei versiuni în limba greacă a operei menţionate a lui Pápai. Traducerea românească a fost făcută de un muntean, rămas necunoscut.

Versiunea grecească a acestui tratat este de asemenea necunoscută, probabil pierdută. Pe autorul ei însă l-am putut identifica prin faptul că traducătorul român nu a tradus şi textele introductive ale versiunii greceşti (cu excepţia sumarului). Acestea sunt frumos transcrise pe foile 2–19 ale ms. *933*. Între ele se află o prefaţă adresată „modeştilor iubitori de ştiinţă" (f. 5v–9r), în care autorul, referindu-se mai pe larg la traducerea în greceşte a unei lucrări a medicului maghiar David Samuel Maday, apărută la Halle în anul 1756, care pe foaia de titlu are menţiunea că este „tradusă din latină în limba simplă a grecilor de astăzi de prea puţin importantul Ioan Adam"[3], evită să-şi decline şi aici numele şi calitatea de traducător al acestui tratat. Am dedus astfel că autorul versiunii greceşti a tratatului medical *Pax corporis* al lui Fr. Páriz Pápai este învăţatul doctor *Ioan Adam*[4], cu studii medicale făcute la Halle, membru al comunităţii greceşti din Sibiu. A terminat traducerea în anul 1760, dată menţionată la sfârşitul prefeţei citată mai sus (f. 9r), care a fost considerată de primii cercetători ai manuscrisului, inclusiv de subsemnatul, drept dată a traducerii acestui tratat în limba română.

[1] Vezi p. 55–59 şi *Indicele de cuvinte şi forme* al lucrării.

[2] Vezi dr. Samuil Izsák, *Din trecutul legăturilor medicale româno-maghiare*, Bucureşti, 1956, p. 37–38.

[3] Vezi Émile Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, vol. I, Paris, 1918, p. 463.

[4] Nu *Adami*, cum greşit i-am scris numele în lucrarea citată la nota 1.

LR, LV, nr. 5–6, p. 403–416, Bucureşti, 2006

În 1760 Ioan Adam avea probabil aproape şaptezeci de ani, dacă prin 1702 şi 1703 l-a avut pe Fr. Páriz Pápai profesor la colegiul reformat din Aiud (vezi aceeaşi prefaţă, f.8v). Prin anul 1764 el elabora încă o lucrare destinată instrucţiei conaţionalilor săi, rămasă de asemenea în manuscris, care a ajuns tot în Ţara Românească, în biblioteca episcopului Dionisie al Buzăului, iar de aici la Biblioteca Academiei Române. Este intitulată (în traducere): *Cronologie istorică, cuprinzând pe scurt faptele de amintire făcute de creştini, mai ales cele din Ungaria şi din Ardeal, şi din locurile de dincolo, de la naşterea lui Hristos până azi, din diferite cronici în limba noastră simplă de mine prea smeritul Ioan Adam compusă cu îngrijire pentru cetitorii doritori de ştiinţă*[5].

1.2. În acest stadiu a rămas cercetarea filologică a traducerii în limba română a tratatului *Meşteşugul doftoriii* până în ultimii ani. Între timp ne-am procurat copii foto ale celor două manuscrise de la BAR în care s-a păstrat textul şi informaţii mai bogate privitoare la lucrarea *Pax corporis* a lui Fr. Páriz Pápai[6], ca să putem vedea, printr-o cercetare amănunţită, în ce raport se află textul lucrării lui Pápai cu versiunea grecească mult amplificată a lui Ioan Adam, care este reprodusă fidel în traducerea românească, apoi să dovedim cu probe lingvistice faptul că traducătorul român al tratatului *Meşteşugul doftoriii* este medicul muntean Ştefan Vasile Episcopescu, paternitate pe care am afirmat-o deja[7]. Considerăm demonstrarea problemelor menţionate indispensabilă colectivului de medici şi filologi care vor colabora la o eventuală ediţie a acestui prim tratat medical tradus în limba română, căci textul merită sub toate aspectele să fie editat, cum a apreciat primul lui cercetător, doctorul Pompei Gh. Samarian[8].

2. RAPORTUL DINTRE LUCRAREA *PAX CORPORIS* A LUI FR. PÁRIZ PÁPAI ŞI VERSIUNEA EI GRECEASCĂ ELABORATĂ DE IOAN ADAM

2.1. Lucrarea lui Fr. Páriz Pápai are opt cărţi (în primele două ediţii, din 1690 şi 1692, a avut numai şapte cărţi, a opta fiind adăugată de el în ediţia din 1695), cărţile sunt împărţite în capitole numerotate cu cifre romane, iar unele capitole au şi subdiviziuni, numerotate de asemenea cu cifre romane. Aceeaşi structură o are şi versiunea lui Ioan Adam, unde cărţile şi capitolele corespunzătoare au acelaşi conţinut şi sunt în general intitulate la fel, cu deosebirea că el a adăugat fiecărei cărţi numeroase capitole şi paragrafe, iar pe cele aflate şi în lucrarea lui Pápai le-a amplificat cu multe informaţii, comentarii, recomandări de tratamente şi reţete medicale extrase din operele unor medici greci şi latini antici sau mai noi, precum şi din alte surse, la care, după cum vom vedea mai jos, face de multe ori trimiteri cu

[5] Vezi Constantin Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti*, Bucureşti, 1909, p. 9–10, ms. 10 (129).

[6] Pentru care, cu recunoştinţă, aducem şi aici calde mulţumiri domnului prof. univ. dr. Doru Radosav, directorul Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga" din Cluj-Napoca, şi doamnei dr. Meda-Diana Hotea, şefa biroului Colecţii speciale al acestei biblioteci.

[7] Vezi N. A. Ursu şi Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare. I. Studiu lingvistic şi de istorie culturală*, Iaşi, 2004, p. 17.

[8] Vezi *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, vol. I, 1382–1775, Călăraşi, 1935, p. 326.

indicaţia cărţilor şi a capitolelor respective. O estimare aproximativă a volumului versiunii elaborate de Ioan Adam arată că aceasta este cu cel puţin o treime mai mare decât tratatul lui Pápai.

În prefaţa tratatului său Pápai îi indică astfel destinaţia: „Nu am vrut prin această carte să mă adresez oamenilor de ştiinţă, nu pentru dânşii o scriu, ci pentru gospodari cu argaţi, pentru gospodine şi pentru săracii neajutoraţi, care n-au totdeauna în apropiere un medic priceput; mai ales la sate, unde mai repede se dă ajutor animalului bolnav decât omului bolnav"[9]. Lucrarea elaborată de Ioan Adam, de la prefeţe până la ultimul capitol, se adresează însă mai ales cititorilor cultivaţi, „iubitorilor de ştiinţă", în primul rând medicilor.

Folosind bogata informaţie extrasă din sursele la care ne-am referit şi, firește, cunoştinţele dobândite în îndelungata sa experienţă de medic, Ioan Adam a modificat mult textul lui Pápai. Dacă într-o interpolare din primele zece foi ale versiunii sale el afirmă că „scopul nostru este să tălmăcim numai iatrosoful[10] cel unguresc care avem în faţă" (ms. *933*, f. 30r), pe parcursul lucrării citează în repetate rânduri tratatul lui Pápai doar ca izvor, fie folosind numele său, fie prin sintagmele „iatrosoful cel unguresc", „iatrosoful cel obştit", „iatrosoful cel prost"[11], „obştitul şi prost iatrosof spre trebuinţa săracilor".

2.2. Trimiterile lui Ioan Adam la operele medicilor greci ori la alte surse de informaţie sunt foarte numeroase şi variate ca formulare. Reproducem aici doar o parte dintre cele mai interesante, în ordinea apariţiei lor în ms. *933* şi *4841*, spre a le oferi drept mostră cititorilor care nu pot avea, sau pot avea mai greu acces la informaţia din aceste două manuscrise.

În ms. *933*: „Caută şi altele mai multe ce le arată Ipocrat" (f. 24v), „Pentru durerea de cap de vin, dintr-ale lui Pavlu şi Aetia" (f. 25v), „Altă tămăduire la aceasta, dintr-ale lui Pavlu" (f. 26r), „Deci dară, după cum zice Galinos, să încălzeşti untul de rută..." (f. 26v), „după sfătuirea lui Ipocrat şi lui Galinos, şi a doftorului arăpesc Vazú" (f. 27r), „precum arată mai pe larg Ipocrat la cele dintâi cunoştinţele lui, şi Galinos împreună cu dânsul" (f. 28v), „Acestea şi alte multe feluri dă leacuri proaste citeşte la învăţatul Aetie, cart. 6, cap. 50 şi mai departe, care, fiind multe, nu le putem toate să le scriem aici" (f. 30r), „Tămăduiri de întunecare dintr-ale lui Aetie şi Pavlu Eghinetu" (f. 32r), „căci trebuie să-i scoatem zemurile din cap, precum învaţă Galinos"(f. 43v), „mai vârtos precum învaţă Tralianos Alexandros, să-i dea să bea [...], căci spune Tralianos cel mai sus numit pentru unul cu litarghie [...], iar celelalte ajutorinţe celor cu litarghie caută-le la cartea 6, cap. 3, ale prea înţeleptului Aetie, şi încă la cartea a treia, cap. 9, ale lui Pavlu Eghinitu, din care acestea şi noi adunând, le-am scris cu vorbă obicinuită mai pă înţeles" (f. 44r), „pentru aceasta drept au grăit înţeleptul Ipocrat la rânduielile lui" [marginal trimite la cartea aforismelor sale] (f. 47v), „Şi pentru aceasta vom

[9] Citãm traducerea datã de dr. Samuil Izsák în lucrarea menţionată la nota 2, p. 17.

[10] *iatrosof* „culegere populară de remedii" < gr. ἰατροσόφι(ον).

[11] Cuvintele *prost* „simplu", *prostie* „simplitate", *prosteşte* „în mod simplu" sunt frecvent folosite în această traducere.

scrie mai pe larg la a cincea carte, de la iatrosoful cel unguresc" (f. 49r), „Şi pentru chipurile melanholiei cele mai adevărate atâtea aflăm de la Pavlu şi de la Aetie [...], şi acestea curat le rânduieşte Ipocrat la învăţăturile lui" [marginal trimite la cartea aforismelor sale] (f. 47v, cf. şi 49v), „precum scrie înţeleptul Aetie la cartea 6, cap. 8" (f. 48r), „precum în pildă să zicem, Tralianos Alexandru povesteşte pentru o muiere melanholicioasă [...] Iară noi pentru melanholia ipohondriii aice nimică nu scriem, că are în cuviinciosul loc la a cincea carte aceştii alcătuiri. Şi acolo vom însemna îndestul cele pentru cunoştinţa şi tămăduirea ei, din ale lui Aetie, cartea 6, cap. 18, şi ale lui Pavlu Eghenitul, cartea 3, cap. 4 [...] Cât pentru pricina aceştii patimi ce să numeşte spasmos, Ipocratis la rânduiala 39, cartea 6, spune că..." (f. 52v), „Cunoştinţe pentru spasmos şi cum le osebim. Din ale lui Pavlu, la cartea 3, cap. 20 [...], precum zice Ipocrat, cel mai dintâi doftor" (f.54r), „Alte doftorii mai proaste şi mai cu lesnire la troahnă, de la Franghisc Paris Papa, cartea 1, cap. 7" (f. 57v), „Şi altele asemenea, care le vei găsi la al optulea a lui Aetie, cap. 54, şi la al treilea a lui Pavel, cap. 28, din care şi noi, cu ajutorul lui Dumnezeu, vom scrie câteva" (f. 58v), „precum hotărăsc cei mai vestiţi dohtori, Galinos şi Aetie" (f. 59r), „Dară mai multe doftorii de ochi vei citi la a şapte carte a lui Aetie, de la cap. 100 şi mai nainte, în scurt multe" (f. 63r), „Şi acestea pentru boala ochilor, din obştitul şi prost iatrosof spre trebuinţa săracilor, destulu-i" (f. 65v), „Deci precum ne învaţă înţeleptul Aetie şi Pavel Eghinit, la aceste întâmplări..." (f. 71v), „Aceasta adeverează şi Ipocrat la cartea 4 de la rânduielile lui, cap. 28, căci zice..." (f. 73r), „Şi pentru asurzeală destule sânt acestea, tălmăcite din cele elineşti, latineşti, ungureşti iatrosofuri pre limba grecească" (f. 74r), „Acestea şi altele multe citeşte la Aetie, cartea 6, cap. 90, 91, 92, şi la Eghenit, cartea 3, cap. 24, unde scrie tămăduiri multe la patimile şi bubele nasului..." (f. 77v), „Şi altele care scrie Aetie, la cartea 8, cap. 43, şi Pavel, cartea 3, cap. 26" (f. 35v), „Atunci negreşit trebuie să facă tăiere, carea, fiindcă este lucru fălcerului şi meşteşug dă meşter, cu voie o lăsăm şi nu o însemnăm aici. Care pofteşte, să citească la a 8 carte a lui Aetie, cap. 44" (f. 86v), „Acestea de la Franghisc de Papa. Ajutorinţe proaste de la iatrosoful cel obştit" (f. 88r), „Decât această doftorie, precum zice Galinos, nu este alta mai tare, nici că ştie alta mai cercată" (f. 91v), „Dar să mai spunem şi acum în scurt pricinile tusei, după cum zice Aetie, ca să le priceapă mai luminat cei ce citesc" (f. 94v), „Acestea de la iatrosoful cel unguresc" (f. 96v), „Acestea destule acum pentru tămăduirea tusei şi patimei de la beregată. Iar celelalte gătiri şi ajutorinţe multe, care voieşte, să le citească la cartea 8 a lui Aetie, cap. 54, 58, 60, 61, şi cartea 3 a lui Pavlu, cap. 28. Lipseşte să scriem aici încă o învăţătură, mai de curând precum am găsit-o însemnată de un doftor alăturea cărţii [...], într-acestaş chip" (f. 98v), „Această patimă am luat-o în scris toată de la Aetie, cartea 8, cap. 74, şi de la Pavel, cartea 3, cap. 34 şi 31. Să spunem şi vreo câteva dela iatrosoful cel obicinuit" (p. 105v), „Tămăduire obştită la cei ce scuipă sânge, de ale lui Franghisc Pápai [...] Deci ca să nu ostenim mult la lămurirea acestora, să scriem întâi obştita tămăduire, tălmăcind lămurit iatrosoful cel unguresc, apoi vom însemna şi cea osebită de la Aetie şi Pavel Eghenitu [...] Tămăduire la tot felu de scuipare de sânge, de la Aetie şi Pavlu" (f. 107v–108r), „Şi pentru acestea, şi

pentru alţi bolnavi din pricina acesteia, citeşte mai multe ajutorinţe şi doftorii la a 5 carte a lui Aetie, cap. 96 până la cap. 115, şi la a 2 carte a lui Pavel, cap. 36, din care şi noi aceste puţintele vreo câteva am scris. Dar în scurt şi obştit să spunem măcar din ce pricină s-ar întâmpla această boală, a aceştii patimi de sângopí şi a leşânului" (f. 121r), „Deci să spunem întâi obştit pentru aceste trei împreună, din cartea lui Pápai, apoi vom scrie şi osebit pentru fieştecare de la Pavel şi de la Aetie, după tălmăcirea lui Leonard Fuzíu" (f. 128v), „precum arată mai pre larg doftorul Galinos, *Pentru pricinile întâmplărilor celor rele*, cartea 3, cap. 2, şi precum spargerea, după cum zice Ipocrat, la cartea 6, rânduieli 39, ori din împlinire să face..." (f. 129v), „întărâtarea veninului, după tălmăcirea lui Pavel Eghenitul, este turburare fără măsură a pântecelui" (f. 133r), „care aceasta Galinos din cercare au cunoscut-o. Şi izma cea verde, precum zice Aetie, fierbându-o mult [...] Dar multe şi alte ajutorinţi vei afla la Aetie, proaste şi lesne pentru durerea de colică" (f. 142r), „precum o arată mai pre larg Galinos la cartea 6, *Pentru locurile ce pătimesc...*" (f. 146v), „Doftorii proaste de la iatrosoful cel obştit pentru disenterie" (f. 150v), „Scremetul, zice Pavel la cartea 3, cap. 41, nu este altceva fără numai voinţă" (f. 151r), „Din iatrosoful cel prost" (f. 152r), „Să spunem puţintele şi pentru δρακόντιον, din cartea 4 a lui Pavel, cap. 29. Zice cum că [...] Dară oareşcare doftori Soranos şi Leonid zic cum că δρακόντιον acesta nu este adevărată gânganie, ca limbricii..." (f. 156v), „precum o adeverează Ipocrat la a şasea orânduială a învăţăturilor lui, cap. 3" (f. 158v–159r).

În ms. *4841*: „durerile adecă încetează şi toate întâmplările să veselesc, după cum orânduieşte Ipocrat" (f. 7v), „Şi să află tâlcuit mai desluşit [în cartea] lui Galinos cea pentru pricina boalilor, cap. 1, şi 2, şi 3" (f. 10v), „iar toate aceste doftorii, precum ne învaţă Galinos şi împreună cu dânsul Pavel Eghinitu, să fie..." (f. 14r), „Şi încă oricare va pofti, poate să citească mai mult la toată cartea a cincea a lui Pavel Eghinitul" (f. 18r), „Şi alte asemenea apucături, care să să slujască cu mână de doftor cercat şi învăţat. Iară noi însă cei de obşte şi mai neînvăţaţi urmăm mai mult pre Pápai Ferenz ungurul, ce au fost doftor şi filosof, carele au lăsat scris în cartea de doftorie a lui că nu are loc nicidecum nici o tăiere de mână, nici sicoasie sau altă oarecare ajutorinţă rănitoare la boala aceasta" (f. 32r), „foarte laudă Galinos scăldătura la această boală" (f. 40r), „Sau, după cum zice Tralianos, să ungă trupul lui..." (f. 40v), „Rânduiala tămăduirii la boala aceasta bine era să se facă întru acest chip, precum ne învaţă altul oarecare doftor mai tânăr la cărţile lui, şi iată o scriem pre rând aşa" (f. 43r), „Însă este trebuinţă să arătăm şi pentru aceasta oarecare, precum am găsit la o carte latinească, după orânduiala ce este pusă înainte" (f. 44v), „Aceste toate semne le scrie cu amăruntul prea desluşit Ipocrat, la cartea a 6 a celor de venirea lui, tăierea întâi, alegerea a 5, zicând aşa..." (f. 49v), „Din cartea ce să numeşte *Pax corporis* a celui de odinioară filosof şi doftor ungur Franghisc Pápai, ajutorinţe îndemânatice şi lesne la feluri de patime ale muierilor, înainte de a naşte şi după ce nasc. Tălmăcite după ungurie" (f. 147v), „Caută şi la Teoponiconul lui Agapie, cap. 206, de să va arăta vreun semn pentru carchínoma, adecă mâncătură [...] Până aici am arătat cele îndămânatece ajutorinţe din cea ungurească înţeleaptă doftorie a lui Fr. Pápai [puţin spaţiu nescris pe rândul

respectiv]. Iară de aici încolo trebuie să mai arătăm câteva şi de la alt oarecare doftor himicesc pentru unele ca acestea" (f. 151v).

Ediţiile operelor medicilor greci la care trimite Ioan Adam sunt probabil cele apărute în secolul al XVI-lea: Ippocratis (Frankfurt, 1595), Galinos (Veneţia, 1525, sau Basilea, 1549), Paul Eghinitul (Veneţia, 1528), Alexandru Trallianos (Luteţia, 1548), Aitios (Veneţia, 1534, sau cea în „tălmăcirea lui Leonard Fuziu", Basilea, 1542).

3. TRADUCĂTORUL ÎN LIMBA ROMÂNĂ AL VERSIUNII GRECEŞTI A ACESTUI TRATAT MEDICAL ESTE DOCTORUL ŞTEFAN VASILE EPISCOPESCU

3.1. Traducerea anonimă a *Meşteşugului doftoriii* s-a păstrat în cele două manuscrise menţionate mai sus. Ms. *933*, care conţine la început părţile introductive în greceşte, sumarul întregului tratat atât în greceşte, cât şi în româneşte, iar în continuare traducerea în româneşte a primelor patru cărţi ale tratatului, reprezintă prima parte a textului original, tradus şi copiat deosebit de îngrijit de Şt. V. Episcopescu. Comparaţia atentă a grafiei ms. *933* cu grafia textului său autograf intitulat *Memorie de taină*, din anul 1847, păstrat la BAR sub cota ms. rom. *5525*, dovedeşte acest lucru. Deşi aceste texte sunt scrise la o distanţă de peste treizeci de ani, iar ms. *5525* este scris în chirilica românească de tranziţie, la bătrâneţea lui Episcopescu, unele litere au în ambele manuscrise desenul sau/şi ductul identice sau foarte apropiate (vezi fotocopiile alăturate, fig. 1, 2 şi 3, în care atrag atenţia, de exemplu, litera *M* în *Meşteşugul* şi *Memorie*, litera *z* din diferite cuvinte, şi altele). În ms. *933*, mai ales la început, textul are aspectul unui manuscris de autor, cu glosări de aceeaşi mână, suprascrise (vezi în fig. 1, r. 11, cuvântul *clocoteală* glosat prin *izbitură*, *sărire*, iar pe r. 28 glosat prin *lovire*; pe r. 23 şi 32 cuvântul *fiere* glosat prin *venin*, care, după cum vom vedea mai jos, este o particularitate a limbii lui Episcopescu). Faptul că acest manuscris este al traducătorului rezultă şi din următoarele două trimiteri la paginaţia originală a textului: „care vom arăta înainte, la capu pentru lecuirea limbricilor, *list* [spaţiu gol]" (f. 37r), „şi toate doftoriile care am spus mai sus, la capu dintâi, pentru durerea capului de friguri, *list. 5*, căci ajută foarte" (f. 43r ; foaia cu paginaţia originală *5* este actuala foaie 26r, în paginaţia mecanică a bibliotecii). Cifrele arabe din paginaţia originală a ms. *933* şi din alte locuri în acest manuscris au de asemenea desenul şi ductul identice sau foarte apropiate de ale celor din ms. *5525* (vezi fig.3)[12]. Ms. *933* are şi unele pagini cu mai multe sau mai puţine rânduri (într-un loc chiar două pagini întregi) scrise de altă mână (în toate aceeaşi), semn că traducătorul era ajutat la copierea textului de pe ciornele sale de o persoană apropiată (vezi f. 81r, r. 10–15; f. 86v, titlul cap. 15 şi începutul rândului următor; f. 121r, r. 1–4; f. 126v, r. 1–7; f. 130r, r. 1–3 de jos; f. 133v, r. 1–10 de jos; f. 134r, r. 1–15; f. 138r, r. 1–17 de jos; f. 138v–139r în întregime; f. 140v, r. 1–10; f. 144v, r. 1–5). Continuarea textului din ms. *933*, volumul care conţinea ultimele patru cărţi ale tratatului copiate de traducător, s-a pierdut.

[12] Semnalăm cu acest prilej că în ms. *933*, între foile 79–80 cu paginaţie mecanică, lipsesc două foi cu paginaţia originală 113–116, din capitolul 11 al cărţii a doua, care pe f. 80r are doar sfârşitul.

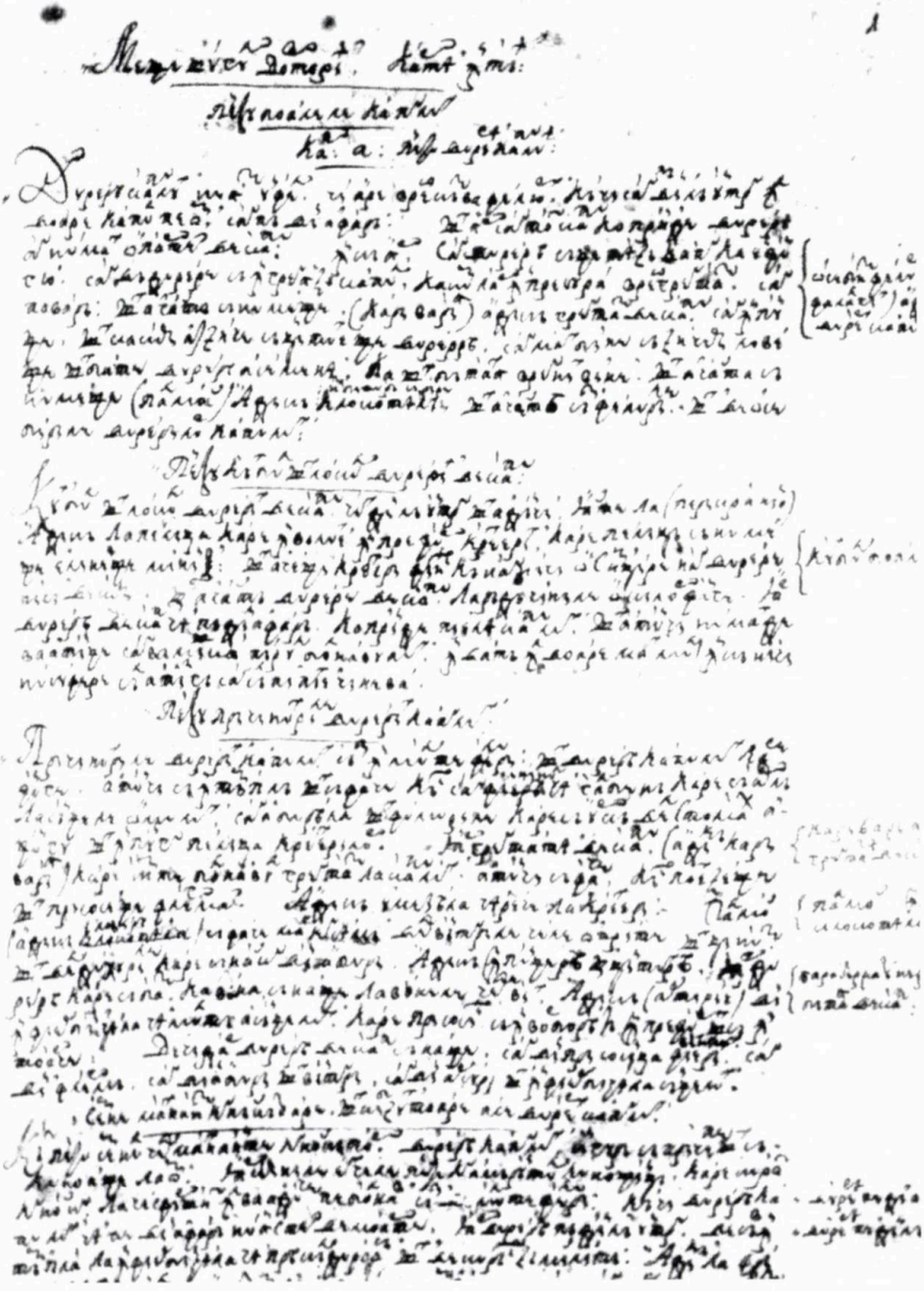

Fig. 1. Ms. *933*, f. 24r.

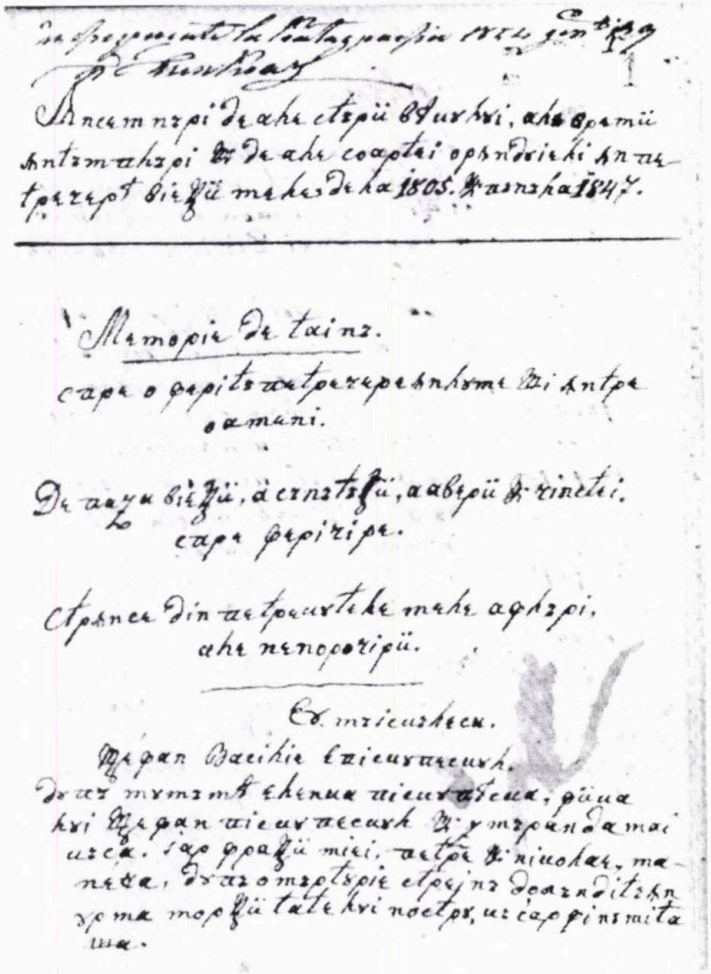

Fig. 2. Ms. 5525, f. 1r.

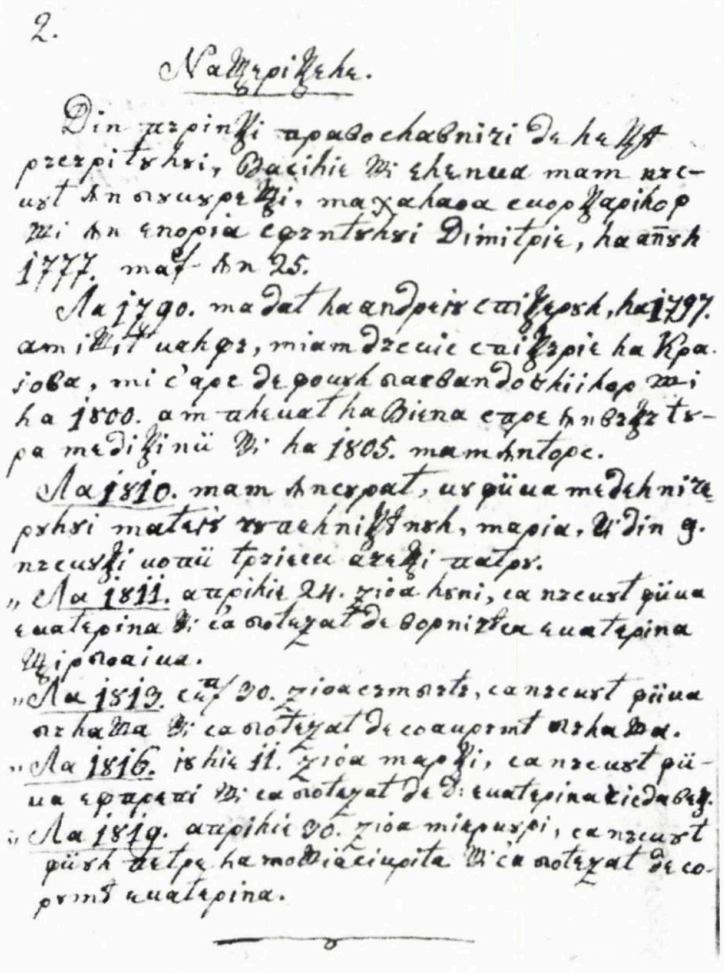

Fig. 3. Ms. 5525, f. 1v.

Ms. *4841* este o copie nesemnată a ultimelor patru cărţi ale traducerii tratatului *Meşteşugul doftoriii*. Prima parte a acestei copii, care conţinea cărţile 1–4 ale textului, s-a pierdut. Copistul a operat în text unele modificări, întâi în titlul tratatului: *Meşteşugul doftoricesc* (în loc de *doftoriii*), iar în continuare a înlocuit unele cuvinte folosite de traducător (frecvente în ms. *933*) cu sinonime populare sau cu creaţii ale sale, dintre care câteva vom întâlni în cursul demonstraţiei din paragraful **3.3**.

Am arătat în studiul publicat în anul 1962[13] că pe cantul din dreapta al acestui manuscris se află semnătura de proprietate: „D. Topliceanul.1817". Cum atestă două însemnări ale aceleiaşi persoane aflate în ms. *402* de la BAR, care conţine o copie incompletă a cronografului „tip Danovici", din secolul al XVIII-lea, acest Dimitrie Topliceanu, la 1824 serdar[14], iar în 1831 agă, a fost organizator şi inspector al carantinelor de pe linia Dunării[15]. Aşadar, era bine cunoscut în cercurile medicale din Bucureşti şi probabil un apropiat al doctorului Şt. V. Episcopescu, care i-a pus la dispoziţie manuscrisul original al tratatului tradus de el ca să-şi facă o copie[16].

3.2. Doctorul Ştefan Vasile Episcopescu este o personalitate bine cunoscută în istoria medicinii româneşti, atât prin practica sa medicală cu mare reputaţie, cât şi ca autor al mai multor cărţi de popularizare a cunoştinţelor medicale[17]. În autobiografia menţionată mai sus el oferă următoarele date personale: „m-am născut în Bucureşti [...], la anul 1777, mart. în 25. La 1790 m-a dat la Andrei spiţerul, la 1797 am ieşit calfă, mi-am deschis spiţerie la Craiova, mi s-ars de focul basvandogliilor şi la 1800 am plecat la Viena spre învăţătura mediţinii, şi la 1805 m-am întors" (ms. *5525*, f. 1v), iar mai departe: „Rămas fiind fost de părinte de vârsta de zece ani, am crescut la streini de lege şi de neam şi am învăţat limba şi cartea germană şi latină la Bărăţie, care m-a favorisit la Viena cu profesia de doftor" (*ibid.*, f. 3v). După tată descindea din familia Manega, de origine grecească,

[13] Vezi nota 1.

[14] Vezi Ioan C. Filitti, *Arhondologia Munteniei de la 1822–1828*, în „Revista Arhivelor", nr. 4, 1927, p. 27: „lt. 1824, mai 23, vineri [...] sărdar Dimitrache Topliceanu, din sluger".

[15] Vezi I. Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, tomul II, Bucureşti, 1913, p. 79–81, şi Iulian Ştefănescu, *Opere istorice*, Bucureşti, 1942, p. 147–148, care dovedeşte că D. Topliceanu nu este autorul traducerii din ms. *402*, calitate pe care şi-o arogă el prin însemnările respective.

[16] Aducem şi aici calde mulţumiri Domnului Alexandru Mareş pentru ajutorul preţios pe care ni l-a acordat prin procurarea fotocopiilor unor pagini din ms. *402* şi *5525* de la BAR, necesare la elucidarea unor aspecte ale problemelor de care ne ocupăm în prezentul studiu.

[17] Vezi Dr. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, vol. II, *1775–1834*, Bucureşti, 1938, p. 260–276; Vasile Manoliu, Virgil Simonetti şi Elena Barbu, *Rolul lui Ştefan Vasile Episcopescu în istoria medicinei române*, în volumul *Contribuţii la istoria medicinei în R.P.R.*, sub redacţia prof. dr. V. Bologa, Bucureşti, 1955, p. 305–326; Emil Gheorghiu, *„Memoria de taină" a lui Şt. V. Episcopescu*, în volumul *Trecut şi viitor în medicină. Studii şi note*, sub redacţia dr. G. Brătescu, Bucureşti, 1981, p. 303–320, unde este editată în întregime această interesantă autobiografie a reputatului medic.

iar după mamă dintr-o familie musceleană căreia îi aparţinea şi episcopul Grigorie al Buzăului (1668–1691). După întoarcerea de la studii a practicat medicina în Bucureşti, având o bogată clientelă şi venituri mari: „Osteneam două perechi de telegari ş-un armăsar pe toate zilele, cu venit de douăzeci şi treizeci de galbeni pe fiecare zi, şi c-o petrecere d-o viețuire strălucită, de sănătate şi de duh deştept, primitor şi dătător de bucurie" (*ibid.*). În 1824 a fost numit „doftor al politiei Bucureştilor", iar mai târziu a îndeplinit multe alte funcţii şi însărcinări oficiale în domeniul sănătăţii publice. A murit în anul 1850.

3.3. Dovada peremptorie că Şt. V. Episcopescu este traducătorul tratatului *Meşteşugul doftoriii* o constituie numeroasele particularităţi lingvistice comune acestei traduceri anonime şi scrierilor sale cunoscute. Le citãm pe cele mai semnificative, la început o serie de cuvinte care aparţin, prin anumite sensuri, şi terminologiei medicale, apoi câteva particularităţi fonetice şi morfologice ale limbii scrierilor lui Şt. V. Episcopescu, care se găsesc şi în ms. *933* şi *4841*. Folosim următoarele sigle ale textelor comparate: *MD I=Meşteşugul doftoriii*, ms. *933* de la BAR; *MD II=Meşteşugul doftoricesc*, ms. *4841* de la BAR; *EAM*=Şt. V. Episcopescu, *Apele metalice ale Rumâniei Mari* [...], *cu o dietetică şi macroviotică*, [Bucureşti], 1837; *EOI* = Şt. V. Episcopescu, *Oglinda înţelepciunii*, Bucureşti, 1843; *EPD* = Şt. V. Episcopescu, *Practica doctorului de casă* [...], *c-o prescurtare de hirurgie, de materie medicală şi de veterinerie, pentru doctor şi norod*, Bucureşti, 1846; *POS*=Şt. V. Piscupescu, *Oglinda sănătăţii şi a frumuseţii omeneşti*, Bucureşti, 1829.

abureală s.f. „evaporare; transpiraţie". În *DLR* prime atestări din LB şi Odobescu. *MD I*: „*abureala* şi fumurile care să urcă de la stomah" (f. 24r), „*aburealã* de abur melanholicos" (f. 49r), cf. şi f. 73r, 152r, 155v; *POS*: „[ceai] spre îndemnarea şi ţinerea *aburelii* trupului" (p. 251), „îndemnător *aburelii* şi năduşelii trupului" (f. 252), cf. şi p. 66, 69, 184, 209, 213, 215, 219, 221, 257, 296; *EAM*: „*abureala* pielii" (p. 35, 43, 46, 58, 86), „*abureala* trupului" (p. 46, 93, 126) „*aburelile* pământului" (p. 88); *EOI*: „*aburelile* pământului şi ale apelor lui" (p. 336), „umezeli şi *abureli*" (p. 324); *EPD*: „încuietură de mistuială şi de transpiraţie, *aburealã*" (f. 200), „transpiraţie, *aburealã*" (p. 201, 202, 204, 208, 214, 218, 221, 236, 242, 251, 254, 255, 267, „*abureala* zemurilor celor trezite de stricăciune" (p. 340).

asurzeală s.f. „surditate". În *DLR* o singură atestare, din *POS*, 324. *MD I*: „Semne şi cunoştinţe de *asurzealã*"[...], „tămăduirea *asurzelii*" (p. 73r), cf. şi 72v, 74r; *EPD*: „*asurzeala* urechii"(p. 213).

îndemna vb. „a stimula". În *DLR*, 1a sensul „*1.* Trans. A înlesni, a uşura, a facilita", un singur citat din I. Ionescu, C. 229. *MD I*: „aceştiia să *îndeamnă* şi să iuţesc a tuşi, dar nu tuşăsc tare" (f. 107r), „încă şi tusea *îndeamnă* şi sileşte pre vărsarea" (f. 128v), cf. şi f. 125r; *MD II*: „să slujască cu câte *îndemnează* la năduşală" (f.4v), „câte lucrează fireşte şi *îndemnează* zămislirea" (f. 155r); *POS*: „curăţenia [= purgativul] [...] *îndeamnă* mistuiala şi abureala trupului" (p. 213),

cf. şi p. 192; *EAM*: „curăţenia trupului *îndeamnă* şi deprinde şi curăţenia cugetului" (p. 96), cf. şi p. 58, 128; *EOI*: „a înţelepciunii, care *îndeamnă* bunele şi folositoarele deprinderi şi obiceiuri" (p. 164). Cf. şi **îndemnare** s.f. „stimulare", *POS*, p. 28, 205, 219, 221, 262; *EAM*, p.40, 49, 50, 120; *EPD*, p. 250, **îndemnător** adj. „stimulator", *POS*, p. 132, 252; *EAM*, p. 124, 135.

înfierbinţeală s.f. „temperatură". *MD I*: „*înfierbinţeala* cea pre călduroasă" (f. 24r), „*înfierbinţeală* cu zăstâmpuri" (f. 43v), „arsură şi *înfierbinţeală* de cap" (f. 41r), cf. şi f. 24v, 40v, 71v, 86v; *MD II*: „aprindere trupului din *înfierbânţeală*" (f. 2r), „fără nici o *înfierbânţeală* să strică sângele" (f. 16v); *EPD*: „cu tuse şi fără *înfierbinţeală*" (p. 209), „fiori de frig amestecate cu *înfierbinţeală* a căldurii trupului" (p. 234), cf. şi p. 206, 208, 223, 233, 239, 247, 251, 254, 267, 306, 311, 313, şi multe altele.

răsărítură s.f. „tresărire, palpitaţie". În *DLR* are atestări târzii, din dicţionare şi de la Odobescu. *MD I*: „sau cutremurare, sau *răsărítură*" (f. 24v), „*răsărituri* şi scuturări în multe feluri la trupul lor" (f. 50v); *POS*: „*răsărituri* din somn" (p. 244, 246); *EPD*: „*răsărituri* din somn" (p. 215, 216, 221, 235, 257, 292, 311, 326), „somn dus cu *răsărituri*" (p. 242).

trezit adj. „început de fermentat, de stricat". În *DLR*, la *trezit*[2], primul citat din *POS*, 47, apoi altele de mai târziu şi din dicţionare; *MD II*: „acest fel de materie *trezvită*" (f. 22v); *POS*: „[verdeţurile] trebuie să fie proaspete şi *netrezite*" (p. 193); *EAM*: *trezit* (p. 83, 84); *EPD*: „abureala zemurilor celor *trezite* de stricăciune" (p. 340), „strecurarea zemurilor celor *trezite* ale trupului" (p. 435), cf. şi p.406.

umezeală s.f, „substanţă umedă secretată de unele ţesuturi sau organe". *MD I*: „flegma, adică *umezeala* cea rece" (f. 24r), „poiezeala *umezelelor* celor iuţi care să adună la năruri" (f. 77r), cf. şi f. 88v, 100r; *MD II*: „*umezeala* cea flegmaticioasă" (f. 1r), „amestecăm cele moicioase cu *umezeala* unui copaci ce să cheamă..." (f. 7v), cf. şi f. 26r, 153v; *POS*: „sămânţa trupului, ce este cea mai scumpă *umezeală* a vieţii" (p. 110), cf. şi p. 184, 187; *EAM*: „*umezeala* limfilor" (p. 58), cf. şi p. 41, 56, 123, 135; *EOI*: „ţevşoarele *umezelilor* roşii şi albe" (p. 95), cf. şi p. 103, 104, 108; *EPD*: „băşicile sânt [...] pline de o *umezeală* albă galbenă" (p. 253), „încheagă *umezeala* maţelor" (p. 258), cf. şi p. 214, 279, 309, 353, 355, 372, 437.

venin s.n. „secreţie a ficatului, a vezicii biliare". Episcopescu, ca şi alţi traducători sau autori de scrieri medicale din acea vreme, foloseşte acest termen pentru că *fiere* s.f. denumea atunci îndeosebi „vezica biliară". *MD I*: „*veninul* cel galben" (f. 27r, 47v, 33r, 40v, 41r, 70r, 82r), „*veninul* cel negru" (f. 94v, 116r), cf. şi f. 40v, 49r, 49v, 50v; *MD II*: „*veninul* cel negru" (f. 1v, 15v), „*veninul* cel galben" (f. 2v, 16r, 16v), „băşica *veninului*" (f. 16r); *POS*: „aprinzeala şi turburarea *veninului*" (p. 195), „[apa] sloboade flegma şi *veninul* prin ud şi năduşală" (p. 202), cf. şi p. 213, 217; *EOI*: „*veninul* din fiere" (p. 101), cf. şi p. 103; *EPD*: „se alege în fiere şi se sloboade cu *veninul* în maţe" (p. 372), „[pietre] din *venin* se fac în ficat şi în băşica *veninului*" (p. 399), cf. şi p. 198, 257, 304, 365, 376, 390.

vânt s.n. „gaz intestinal". *MD I*: „bucate care pricinuiesc *vânt*" (f. 47r), cf. şi f. 24r, 135v; *MD II*: „să naşte umflătura cea multă şi *vânturi* [în pântece]" (f. 37v), cf. şi f. 26v. *POS*: „slobozirea încuieturii udului, a *vântului* şi a mistuielii" (p. 226); *EPD*: „slobozirea *vântului* şi a mistuielii" (p. 305), „încuietura mistuielii, a *vântului*, a udului" (p. 373), cf. şi p. 379, 385, 387.

zeamă s.f. În *DLR*, la sensul *3.* (Învechit), care ne interesează aici, primele atestări sunt dintr-un calendar de la 1814, din *Lexiconul* de la Buda (1825), apoi din *POS*, p. 186, şi alte texte de mai târziu. În traducerea de care ne ocupăm şi în scrierile lui Episcopescu are o mare frecvenţă pl. **zemuri**. *MD I*: „*zemurile* cele rele din creieri" (f. 31v), „*zemurile* cele reci şi cu flegmă" (f. 33r), „stăpânirea *zemurilor* celor melanholicoase" (f. 79r), „*zemurile* care conăcesc la plămâni" (f. 94r), cf. şi f. 40v, 43v, 76v, 82r, 123v, 135v; *EOI*: „*zemurile* mistuitoare de hrană" (p. 121), „trup buhav şi plin de *zemuri* albe" (p. 178), cf. şi p. 121, 123; *EPD*: „lucrarea cea rea a *zemurilor* trupului" (p. 231), „turburarea *zemurilor* de patima mâniii şi a necazului" (p. 252), cf. şi p. 189, 195, 197, 211, 238, 340, 369, 406. În *MD II* copistul a înlocuit pe *zeamă* cu *umădătură*: „*umădătură* flegmaticioasă" (f. 11r, 104r), „întinăcioasa *umădătură* a veninului celui negru" (f.15v), „*umădătură* melanholicească" (f. 104v), cf. şi f. 1v, 7v, 8r, 9v, 15r, 16v, 22r, 37r, 98r; uneori însă i-a scăpat şi termenul *zeamă*: „*zeamă* flegmaticioasă" (f. 35r).

Observăm cu acest prilej că în *MD I* şi *MD II* sintagma *zeamă de varză* nu are sensul „moare", cum au crezut autoarele *Dicţionarului limbii române literare vechi*[18], care au considerat deci că textul a fost tradus de un oltean. Ca şi în sintagmele similare din *MD I*: „*zeamă* de iederă" (f. 25v), „*zeamă* de prune" (f. 130v, 139r), „*zamă* de sfecle roşii" (f. 139r), sau din *MD II*: „*zeamă* de râdiche" (f. 19v), „*zeamă* de linte sălbatică" (f. 29v) şi altele, sintagma *zeamă de varză* are în acest text acelaşi sens „suc obţinut prin stoarcere sau fiertură a plantelor, semințelor ori fructelor respective".

Substantivul *clocot* are în scrierile lui Episcopescu varianta **colcot**. *POS*: „fierbându-să în şapte, opt *colcote*" (p. 218), „apă fiartă în *colcote*" (p. 293), cf. şi p. 220, 255, 272, 368; *EPD*: „fierbe-le [...] în şapte, opt *colcote*" (p. 227), „să fiarbă în cinci, şase *colcote*" (p. 368), cf. şi p. 261, 429. În *MD I*, alături de *clocoteală* (f. 24r) se întâlneşte şi vb. **colcoti**: „şi-l *colcoteşte* pă foc spumându-l" (f. 69r).

Conjuncţia **i** „şi", de proveniență slavonă şi rusă, frecvent folosită în stilul administrativ al limbii române literare vechi, apare des în *POS*: „ginerii *i* cumnaţii" (p. 21), „umbra *i* chipul negreţii" (p. 36), „planite cu lunele *i* slujitorii lor" (p. 51), cf. şi p. 14, 46, 52, 60, 78, 79, 81, 155. Această conjuncţie se întâlneşte sporadic şi în *MD I*: „iuţimea aburului *i* a zemurilor" (f. 25v), „tămăduire de greaţă *i* plecate" (f. 125r).

[18] Vezi Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, Bucureşti, 1987, p. 327.

În scrierile lui Episcopescu apare des varianta fonetică **picere** „picioare", specifică graiurilor muntene de vest. *POS*: „labe de mâini şi de *picere*" (p. 144); *EAM*, p. 77, 94, 95, 128; *EOI*, p. 94, 96, 122. Această variantă se întâlneşte sporadic şi în *MD I*: „mâinile şi *picerile*" (f. 43v, 118r, 119v).

Prepoziţiile *prin* şi *printre* apar relativ des în scrierile lui Episcopescu cu variantele fonetice **pân** şi **pântre**, specifice de asemenea graiurilor muntene de vest. Citãm spre exemplu sintagma **pântr-o cârpă**, complement de mod al verbului *strecura*. *POS*: „să se strecoare *pântr-o cârpă* curată" (p. 251, 252), cf. şi p. 218, 220, 225, 287, 289; *EAM*, p. 139, 140, 286; *EPD*, p. 282, 330. Sintagma aceasta apare şi în *MD I*: „strecoară-le *pântr-o cârpă*" (f. 77r), „strecoară-le zeama *pântr-o cârpă*" (f. 91r). În *MD II* copistul a înlocuit-o: „să strecoare apa *cu o cârpă* curată" (f. 9r).

Substantivul *pleoapă* are în scrierile lui Episcopescu variantele fonetice **plopă**, **pleopă** şi **pliopă**. *POS*: „atârnarea *plopilor* ochilor" (p. 203), „*pliopile* ochilor" (p. 245, 246, 254), „marginile *pleopilor* ochilor" (p. 315); *EOI*: „*plopile* ochilor" (p. 96); *EPD*: „*pleopa* de jos" (p. 349), cf. şi p. 323, „*pleopele* ochilor" (p. 317, 331, 419, 429).Varianta *pleopă* se găseşte şi în *MD I*: „*pleopele* lui să arată trase" (f. 45r), „nu poate ţinea deschise *pleopele* ochilor" (f. 46r).

Adjectivul *smălţuit* are în scrierile lui Episcopescu variantele fonetice **zmânţuit** şi **zmănţuit**, specifice graiurilor muntene de vest. *POS*: „vase de pământ *zmânţuite*" (p. 195), „ulcică *zmânţuită*" (p. 257), „oală noao curată *zmânţuită*" (p. 317), cf. şi p. 318; *EAM*: „oală nouă *zmănţuită*" (p. 156); *EOI*: „dinţii şi măselile *zmânţuite* în faţa lor" (p. 95). În *EPD* am găsit substantivul **smanţ**: „zămislirea *smanţului* [pe dinţi]" (p. 430). Varianta *zmănţuit* apare şi în *MD I*: „oală *zmănţuită*" (f. 58r), „vas au *zmănţuit*, au dă sticlă" (f. 95v).

În *POS* substantivul *toamnă* are forma de genitiv sg. **tomnii**: „timpul *tomnii*" (p. 81), „boalile *tomnii*" (p. 89), „vremea *tomnii*" (p. 185), cf. şi p. 212, 326. Această formă se găseşte şi în *MD I*: „crasis rea şi uscată, care o naşte mai vârtos starea *tomnii*" (f. 81r).

În *MD I* este folosit des cuvântul de proveniență germană **ştiuc** „bucată, parte dintr-un întreg" (f. 104v, 107r, 110v, 124r, 144r, 152r), uneori şi cu varianta **ştuc** (f. 87r, 103r), precum şi diminutivul **ştiuculeţ** (f. 75v, 140v), cu varianta **ştuculeţ** (f. 149r, 150r)[19]. De asemenea, apare forma **zupă**, cu pronunție specific germană a cuvântului *supă*: „zupa acră, adică borşul" (f. 104v), „*zupuri* sau păpară" (f. 139r), cf. şi f. 92r, 118r, 149v. Prezența acestor două cuvinte în *MD I* este firească, dat fiind faptul că Episcopescu a învățat limba germană la şcoala de la Bărăție, iar studiile medicale le-a făcut la Viena.

În sfârşit, semnalăm prezența în *MD I* a cuvântului aproape necunoscut, probabil de origine slavă, **otroabe**, cu varianta **utroabe**: „patimă a minții şi a

[19] Vezi şi dicționarul citat în nota precedentă, p. 287.

utroabelor din pântece" (f. 43r), „*utroabile* cele din prejurul stomahului" (f. 49r), cf. şi f. 94r, „oareşicare mădulari din *otroabe*" (f. 115v), „de va avea volburare pântecele lui, ori ficatu, ori *otroabele*" (f. 119v), cf. şi f. 117v. Din titlul cărţii a cincea a tratatului rezultă mai clar sensul cuvântului: „pentru boalele ficatului, ale splinii şi ale altor *otroabe*" (f. 21r). Corespondentul lui *otroabe* în versiunea greacă a sumarului tratatului este ἐντοσθίων (f. 10v), genitivul cuvântului τά ἐντόσθια „viscere, măruntaie". Cuvântul se găseşte şi în traducerea *Foletului novel*, sub forma **otrobii**: „Soseşte o veste noao, de o mare dobândă, carea ne mângâie toate *otrobiile*"[20]. Se pare că acest cuvânt era folosit prin secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea în graiurile româneşti din vestul Munteniei, de unde era originară mama lui Episcopescu, de la care îl va fi reţinut el. În *MD II* copistul a înlocuit pe *otroabe* cu *droburi*: „boalele ficatului, ale splinei, ale rănichilor, ale băşicii şi ale altor *droburi*" (f. 1v), „*droburile* lui să usucă dă fierbânţeală" (f. 24r), „pentru întărirea şi împuternicirea *droburilor* celor slăbănogite" (f. 27v), cf. şi 21v.

3.4. Şt. V. Episcopescu a putut traduce acest tratat medical după anul 1805, când s-a întors de la Viena, şi până în anul 1817, dată aflată după semnătura lui D. Topliceanul de pe cantul din dreapta al ms. *4841*. Cum a ajuns manuscrisul lui Ioan Adam în posesia lui nu putem şti. Faptul că în *Memoria de taină* el nu s-a referit şi la această lucrare a sa din anii tinereţii poate să aibă două explicaţii: fie că traducerea a rămas nefinisată, iar el a renunţat între timp la intenţia iniţială de a o finisa şi, eventual, de a o publica, fie mai curând că a făcut traducerea pentru folosinţă personală, având în ea un bogat şi preţios rezervor de informaţii utile în practica sa medicală, precum şi la elaborarea unor părţi din scrierile publicate mai târziu, iar acest lucru nu l-a putut divulga.

Iaşi, Aleea Gr. Ghica Vodă nr. 9

[20] Vezi Emil Vârtosu, *Foletul novel, calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, 1693–1704*, Bucureşti, 1942, p. 20.

Floarea Vârban

FILOLOGIA – CERCETARE TRANSDISCIPLINARĂ

Scopul acestui articol este acela de a arăta că o metodă de cercetare de tip clasic, precum cea filologică, poate constitui un punct de reper pentru o abordare *transdisciplinară*. Mai mult, prezentul articol îşi propune să demonstreze că filologia este *prin natura sa* o cercetare de tip *transdisciplinar*. Un astfel de demers necesită clarificarea a două chestiuni preliminare, în speţă, să lămurească ce se înţelege prin *cercetare transdisciplinară* şi, respectiv, prin *filologie*. Prima chestiune implică o discuţie amplă, care priveşte delimitarea clară a următoarelor tipuri de cercetare: *disciplinară, inter-, multi-, cross-*[1] şi *transdisciplinară*. Cea de-a doua propune o retematizare a întrebării cu privire la natura şi domeniul filologiei. Nu intenţionăm nici să oferim un istoric complet al filologiei, nici să-i dăm celei din urmă o nouă definiţie, ci doar să trecem în revistă câteva dintre multiplele accepţii ale termenului, cu scopul de a contura, în linii mari, conceptul de filologie. Reflectând asupra obiectului, a domeniului de competenţă şi a metodei de cercetare proprii filologiei, articolul de faţă propune o repunere în drepturi a celei din urmă ca cercetare complexă, care transcende limitele cercetării disciplinare. Implicit, demonstrând natura transdisciplinară a filologiei, urmărim să arătăm că o astfel de cercetare (în speţă cea transdisciplinară) este posibilă şi legitimă.

1. DE LA DISCIPLINAR LA TRANSDISCIPLINAR

1.1. Pentru o lungă perioadă de timp cercetarea a fost acompaniată de o căutare aproape obsesivă a specificităţii, a delimitării disciplinare. Cu cât mai riguroase erau identificarea obiectului, delimitarea competenţei şi definirea metodei de cercetare, cu atât mai mult respectiva disciplină se afirma ca ştiinţă riguroasă. Dincolo de rezultatele pozitive, pe care o astfel de orientare a cercetării le-a produs, specializarea, sau, mai bine zis, „disciplinarea" cercetării a dus şi la o fragmentare a demersului ştiinţific. Excesul de rigurozitate a dus uneori la eşuarea în rigiditate. Delimitarea, pe care orice disciplină o implică în mod necesar, este prin natura ei o limitare, o stabilire de limite. Pe măsură ce disciplinele deveneau din ce în ce mai elaborate şi dezvoltau limbaje strict specializate, se dovedea a fi tot

[1] Nu există un corespondent românesc pentru *cross*, care în limba engleză înseamnă, ca verb, „(a) traversa", iar în forma reflexivă „(a) (se) încrucişa"; vom folosi, prin urmare, termenul în limba engleză, scris mereu cu caractere italice.

LR, LV, nr. 5–6, p. 417–430, Bucureşti, 2006

mai greu de stabilit un dialog între ele. Dificultățile de această natură i-au determinat pe unii cercetători să vorbească despre o adevărată criză a cercetării disciplinare[2], cea din urmă fiind percepută ca o limitare a libertății în cercetare[3].

Nevoia de a redeschide comunicarea interdiscursivă a dus la lansarea cercetării de tip interdisciplinar. Acesta a fost primul pas spre transcenderea limitelor rigide ale cercetării disciplinare. Abordarea interdisciplinară rămâne însă, prin natura sa, un elogiu adus cercetării de tip disciplinar, nefiind altceva decât o cercetare care apelează în paralel la două metode de cercetare disciplinară. A face cercetare interdisciplinară înseamnă a stăpâni două metode de cercetare, a fi specialist în două discipline (sau cel puțin așa ar trebui să se întâmple). Frecvent, cercetarea interdisciplinară constă în apelul la metode, concepte sau teorii din alte discipline. Cercetarea interdisciplinară deschide un dialog între discipline, între oameni de știință din diverse domenii, între specialiști. Cercetarea interdisciplinară este ieșirea din limitarea monologică, monodisciplinară[4]. Apelul la cercetarea interdisciplinară presupune o recunoaștere a limitelor cercetării dintr-o disciplină sau alta, dar nu a limitelor cercetării disciplinare în sine.

Următorul pas a fost trecerea la cercetarea multi- sau pluri- disciplinară. Aceasta înseamnă punerea în dialog a mai mult de două discipline, analiza unui obiect din numeroase perspective, prin apelul la metode de cercetare diverse. O astfel de perspectivă este un omagiu adus cercetării interdisciplinare, un dialog transformat în dezbatere, o extindere cantitativă a cercetării interdisciplinare. Cercetarea multidisciplinară se constituie ca un discurs pe mai multe voci (discursul heteroglot). Nici acest tip de abordare nu pune în discuție limitele cercetării disciplinare în sine, ci doar limitele diverselor discipline, continuând să existe pe seama cercetărilor de tip disciplinar și interdisciplinar.

În raport cu cercetarea multidisciplinară, cea *cross*-disciplinară reprezintă deja un salt calitativ. Cercetarea de acest tip nu mai recurge la o cumulare cantitativă de metode și perspective, ci propune o metodă nouă, ca rezultat al combinării unei serii de metode disciplinare. Rezultatul cercetării seamănă cu o tăietură transversală. Cercetarea *cross*-disciplinară rămâne, totuși, una care se raportează la domeniul disciplinar. Punctul de plecare într-o astfel de cercetare

[2] Vezi, spre exemplu, studiile incluse în volumul *Disciplinarity at the Fin de Siècle,* edited by Amanda Anderson and Joseph Valente, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2002.

[3] Amanda Anderson and Joseph Valente, *Introduction. Discipline and Freedom,* în *ib.*, p. 1–15.

[4] Cf. *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity,* edited by Gilbert Weiss and Ruth Wodak, Basingstoke, New York, Palgrave Macmillan, 2003. Cf., de asemenea, *Practising interdisciplinarity,* edited by Peter Weingart and Nico Stehr, Toronto: Buffalo: University of Toronto Press, 2000. Pentru ca cercetarea interdisciplinară să poată fi practicată în mod efectiv era nevoie de o educație interdisciplinară, un aspect deja semnalat cu multă vreme în urmă; cf. *Interdisciplinarity: Problems of Teaching and Research in Universities,* volume editat de Centre for Educational Research and Innovation, Paris, OECD, 1972.

rămâne, în ultimă instanță, cel al diverselor discipline pe care le traversează. Ea reprezintă un salt calitativ, dar unul care rămâne în plan orizontal. Ca și abordările menționate în cele de mai sus, nici această nouă perspectivă nu pune în discuție esența cercetării de tip disciplinar, ci, dimpotrivă, continuă să o afirme și, implicit, să o legitimeze. Cercetarea de tip *cross*-disciplinar rămâne deocamdată cea mai puțin clarificată din punct de vedere teoretic, fiind uneori confundată fie cu abordarea interdisciplinară, fie cu cea transdisciplinară[5].

1.2. Principala diferență dintre cercetarea cross-disciplinară și cea transdisciplinară constă într-o situare complet diferită față de obiect și disciplină. Deși combină două sau mai multe metode într-o metodă nouă, transversală, cercetarea cross-disciplinară continuă să afirme primatul disciplinei (al teoriei și al metodei de cercetare) asupra obiectului. Cercetarea transdisciplinară, în schimb, pleacă de la obiect, pune în prim plan natura obiectului. E singura cercetare care transcende cadrul disciplinar în adevăratul înțeles al cuvântului, fiind singura abordare care reușește să escaladeze cercetarea structurală, structuralismul. Această ultimă abordare nu propune nimic altceva decât o situare dincolo de domeniul cercetării disciplinare, e o punere în paranteză a celui din urmă. Abordarea transdisciplinară propune un salt calitativ pe verticală, o redimensionare a cercetării. Asta nu înseamnă o negare a cercetării disciplinare, ci o asumare a celei din urmă prin depășire. Abordările disciplinare, inter-, multi- și cross-disciplinare pot fi considerate premise necesare, dar nu suficiente ale cercetării transdisciplinare. Cea din urmă nu este nici o sumă, nici o sinteză a acestor tipuri de cercetare, ci o atitudine critică față de ele printr-o permanentă raportare la obiectul cercetat.

Două întrebări se ridică în fața unei astfel de propuneri: 1) „Cum se justifică o astfel de cercetare?" sau, cu alte cuvinte, „Este nevoie de o astfel de cercetare?" și 2) „Este o astfel de cercetare posibilă?"

Perspectiva transdisciplinară este întru totul justificată. În „natură" obiectele nu sunt separate în categorii, clase sau subclase în funcție de disciplinele care le studiază. Obiectele coexistă într-un complex de relații și vecinătăți spațio-temporale care nu au nimic de-a face cu separările teoretice propuse de o disciplină sau alta[6]. Cercetarea disciplinară nu face altceva decât să scoată un obiect din poziționarea sa naturală și să-l mute în una virtuală (teoretică). Orice descriere disciplinară e parțială; extrem de utilă, dar parțială. Abordarea transdisciplinară, în

[5] Vezi, spre exemplu, P. L. Rosenfield, *A Theoretical Framework for Cross-disciplinarity,* in „Social Sciences and Medicine", vol. 35, no. 11, 1992, p. 1343–1357.

[6] Distincția între mai multe tipuri de obiecte (obiecte-sens, obiecte-perceptuale și obiecte științifice) a fost deja lămurită de Whitehead; cf. Alfred North Whitehead, *The Concept of Nature* (The Tarner Lecture delivered in Trinity College, November 1919), în *An Anthology,* Cambridge, University Press, 1953, p. 197–294), mai ales pp. 296–290; pentru o privire de ansamblu asupra teoriei lui Whitehead, cf. *id., The Principle of Relativity with Applications to Physical Science,* în *An Anthology,* p. 295–358; *id., Adventures of Ideas,* New-York – London, 1967; *id., Process and Reality,* în *An Anthology,* p. 563–746; *id., Science and the Modern World,* in *An Anthology,* p. 359–466.

schimb, acordă atenţie tocmai poziţionării naturale a obiectului şi caută o metodă care să permită o descriere a obiectului în complexitatea sa (a naturii sale) şi a relaţiilor sale cu alte obiecte. O astfel de cercetare necesită o deschidere mult mai largă a cercetării, un dinamism şi o flexibilitate a metodei sau a metodelor. Cercetarea transdisciplinară poate apela la metode disciplinare, inter-, multi-, sau *cross*-disciplinare, dar cu o absolută libertate de combinare a acestor metode. O cercetare transdisciplinară poate să modifice metodele disciplinare, în sensul adaptării lor la natura obiectului şi a problemelor supuse analizei. Cercetarea transdisciplinară menţine un dialog continuu între poziţionarea naturală a obiectului şi cea teoretică (virtuală).

Cercetarea transdisciplinară este posibilă. Cercetarea transdisciplinară nu înseamnă o ignorare a cercetării disciplinare, o escaladare a rigurozităţii în cercetare. Dimpotrivă, o astfel de cercetare necesită o bună cunoaştere a mai multor discipline. Cercetarea trans-disciplinară nu necesită neapărat o cunoaştere exhaustivă a cercetării disciplinare. O astfel de cercetare poate fi realizată individual sau colectiv, sau individual pe bază de expertize specializate. Un cercetător poate intui că o anumită parte a cercetării de care se ocupă transcende limitele propriilor competenţe. Poate decide să dezvolte el însuşi aceste competenţe sau să apeleze la competenţa altor cercetători. Educaţia pluridisciplinară e necesară pentru o astfel de cercetare. Cercetarea transdisciplinară oferă o descriere complexă a obiectului. În acelaşi timp, o astfel de cercetare pune în evidenţă limitele diverselor metode şi, implicit, discipline. Cu alte cuvinte, abordarea transdisciplinară implică o atitudine critică faţă de cercetarea disciplinară.

Cercetarea transdisciplinară este deja o realitate. La Paris există un Centru internaţional pentru cercetare transdisciplinară (CIRET), fondat în 1987, iar un prim congres mondial al transdisciplinarităţii a fost organizat deja în 1994, la Arrábida (Portugalia)[7], şi a adoptat, pe 6 noiembrie 1994, şi aşa-numita *Cartă a Transdisciplinarităţii*[8]. Articolul 6 din respectiva *Cartă* afirmă că:

„În raport cu interdisciplinaritatea şi multidisciplinaritatea, transdisciplinaritatea este multireferenţială si multidimensională, ţinând seama de diferitele concepţii asupra timpului şi istoriei; transdisciplinaritatea nu exclude existenţa unui orizont transistoric"[9].

În 1996, Basarab Nicolescu a publicat un manifest al *transdisciplinarităţii*[10]. În acelaşi an, Comisia Gulbekian, întrunită la Stanford, a subliniat discrepanţa

[7] Al Doilea Congres Mondial a fost organizat între 6 şi 12 septembrie 2005, la Vitória, Espirito Santo, în Brazilia.

[8] Vezi detalii pe http://nicol.club.fr/ciret/english/indexen.htm Preşedintele acestui centru este fizicianul Basarab Nicolescu.

[9] Vezi versiunea on-line, în limba română, pe http://nicol.club.fr/ciret/ro/chartro.htm

[10] Basarb Nicolescu, *La Transdisciplinarité. Manifeste,* Monaco, Éditions du Rocher, 1996; vezi un extras, în limba română, pe http://nicol.club.fr/ciret/ro/visionro.htm Atât în *Carta transdisciplinarităţii,* cât şi în *Manifest* nu se menţionează cercetarea *cross*-disciplinară. În succinta descriere oferită mai sus, noi înşine am lăsat deoparte alte două tipuri de cercetare, pe cea metadisciplinară şi pe cea nondisciplinară. Prima se referă la o abordare al cărei obiect e chiar cercetarea disciplinară, iar cea de-a doua la o ignorare a ei.

dintre fragmentarea cunoaşterii (datorită separărilor disciplinare) şi tendinţa activităţii intelectuale de a transcede graniţele disciplinare, de unde necesitatea de a trece la abordarea transdisciplinară[11]. Seminarii transdisciplinare sunt organizate la mari universităţi din lume, precum Cambridge, Oxford, Harvard sau Stanford. Cu toate acestea acest nou tip de cercetare este încă departe de a-şi fi definit foarte clar, domeniul şi metoda. Chiar şi cei care susţin că o practică nu sunt întotdeauna consecvenţi cu propriile lor declaraţii. Abordarea transdisciplinară este încă în căutarea propriei identităţi.

Una dintre cele mai pertinente descrieri ale cercetării transdisciplinare a fost oferită recent de Julian Webb[12]. Webb observă că există o diferenţă esenţială între cercetarea de tip inter-/multidisciplinar şi cea transdisciplinară. „Cercetarea interdisciplinară – insistă Webb – implică pur şi simplu un grad mai mic sau mai mare de integrare sau sinteză între diferite discipline academice"[13]. În momentul de faţă, abordarea transdisciplinară este un spaţiu al experimentării sau, aşa cum observă Webb, un principiu al cercetării[14], observând că:

„cercetarea transdisciplinară oferă o oportunitate de a testa graniţele, de a găsi deschideri care sunt ele însele imanente tensiunilor creative care există între curentele disciplinare şi reţeaua de informaţii şi interstiţiile şi ‚indeciziile' care apar în interiorul cunoaşterii disciplinare. Chiar complexitatea şi eterogenitatea lumii sociale sugerează că, în faţa inevitabilităţii închiderii, posibilitatea apariţiei a ceea ce am numit *cunoaştere paradisciplinară* e tocmai ceva ce pare să merite investigaţii ulterioare."[15]

Potrivit lui Webb, *cunoaşterea paradisciplinară* e cea care corespunde fazei preliminare, care evidenţiază limitele cadrului disciplinar. Gândirea transdisciplinară, continuă Webb, apare atunci când complexitatea contează („where complexity matters")[16].

[11] Cf. *Open Social Sciences,* Report of the Gulbekian Commission on the reconstruction of the Social Sciences, Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University, Stanford University Press, Standford, 1996, p. 79; cf. şi http://www.binghamton.edu/fbc/gulb.htm

[12] Cf. *Transdisciplinarity: re-Creating Integrated Knowledge,* edited by M. Somerville and D. Rapport, Oxford University Press, 2000. Julian Webb, in *When 'Law and Sociology' Is Not Enough: Transdisciplinarity and the Problem of Complexity,* in *Law and Sociology. Current Legal Issues,* vol. 8, edited by Michael Freeman, on behalf of the Faculty of Law, University College London; Oxford University Press, 2006, p. 9–106.

[13] În engleză, în original: „interdisciplinary work implies simply a lesser or greater degree of integration or synthesis between academic disciplines"; vezi *ibidem*, p. 91.

[14] Webb, *op. cit.*, p. 92.

[15] În limba engleză, în original: „[...] transdisciplinarity provides an opportunity to test the boundaries; to find openings that are themselves immanent in the creative tensions that exist between the disciplinary flows and networks of information, and in the interstices and ‚undecidables' that emerge within a disciplinary knowledge. The very complexity and heterogeneity of the social world means that in the face of the emergence of what I have called *paradisciplinary knowledge* is specifically something which seems worthy of further investigation"; *ibidem*, p. 105.

[16] *Ibidem*, p. 106. Cf. şi *Trandisciplinaritty: reCreating Integrated Knowledge,* edited by M. Somerville and D. Rapport, Oxford University Press, 2000.

Prezentată ca în cele de mai mai sus, abordarea transdisciplinară pare să fie o metodă de cercetare de ultimă oră, o metodă de avangardă. Ce legătură ar putea să existe între o astfel de metodă şi o disciplină precum filologia? Înainte de a răspunde la această întrebare se impune să reamintim ce se înţelege prin filologie.

2. CE ESTE FILOLOGIA?

Există numeroase accepţii ale filologiei, mai vechi sau mai noi, mai largi sau mai restrânse, mai mult sau mai puţin adecvate. Dintre numeroasele descrieri şi definiţii ale filologiei, ne vom opri doar asupra câtorva, pe care le considerăm cele mai reprezentative. Vom lua în discuţie, în ordine, accepţia originară a termenului, în greaca veche, conceptul de filologie clasică, definiţia curentă dată de câteva dicţionare româneşti şi descrierea filologiei în accepţii mai noi.

2.1. Din punct de vedere formal, termenul ***filologie*** seamănă cu un alt termen grecesc, ***filosofie (Φιλοσοφία)*** – „iubirea de înţelepciune"[17]. Pentru greci, filologia nu era o ştiinţă, o disciplină, ci mai degrabă o „artă" (arta de a vorbi cu plăcere, plăcerea de a vorbi, de a studia, de a face un raţionament).

În greaca veche, termenul ***filologie (Φιλολογία)*** făcea parte dintr-o familie lexicală care includea alţi doi termeni, un adjectiv (!!!) – ***filolog (Φιλόλογος)*** şi un verb ***(a) filologa*** (!!!) – ***(Φιλολογέω)***, care aveau următoarele sensuri:

Φιλολογέω-ῶ, 1. „a iubi cuvântul, literele[18], discursul"; 2. a iubi raţionamentul, erudiţia.

Φιλολογία, 1. (rar) iubire de vorbire; vorbărie; 2. iubire de litere, discuţie, dialectică; 3. dragoste de erudiţie, disertaţie pe un subiect de erudiţie.

Φιλόλογος, 1. care vorbeşte cu plăcere, iubeşte să vorbească; 2. care iubeşte literele, literat; 3. prieten al studiului, studios; 4. care iubeşte raţionamentul, dialectica; 5. (târziu) care iubeşte studierea cuvintelor[19].

2.2. Interesul pentru studiul textelor a acompaniat cercetarea umanistă din Grecia şi Roma antică. După o lungă perioadă în care a continuat să rămână apanajul indistinct al studiilor umaniste, filologia s-a conturat treptat ca o cercetare *sui generis*. Preocupări de natură filologică existau deja începând cu primele secole ale mileniul al doilea. Merită amintit, spre exemplu, interesul lui Petrarca (1304–1374) pentru textele antice – *studia humanitatis*. Umanistul italian Lorenzo Valla (1407–1457) a fost însă primul care a pus în aplicare o metodă filologică, în *De falso credita et ementita Constantini donatione (Donaţia lui Constantin,*

[17] În acest caz româna cunoaşte şi forma verbală *(a) filosofa;* folosită astăzi cu valoare uşor peiorativă.

[18] Litere cu sensul de „ştiinţe umaniste".

[19] Cf. V. Magnien, M. Lacroix, *Dictionnaire grec-français,* avec la collaboration de Razmond Salesses, Librairie Classique Eugène Belin, Paris, 1969, s.v. **Φιλολογέω-, ῶ** *(filologéo-, ō);* traducerea noastră din limba franceză.

contrafăcută şi în mod fals considerată autentică)[20], prin deconstruirea autenticităţii faimosului document prin care, teoretic, cu mai bine de un mileniu înainte (în anul 313 după Hristos), împăratul Constantin dăruia bunuri, privilegii şi puteri bisericii creştine şi papei, în particular. A urmat apoi interpretarea *Bibliei* de către umanistul şi teologul olandez Erasmus din Rotterdam (1466–1536)[21]. Recent, Marie-Rose Logan observa că Erasmus vorbea mai mult despre *bonae litterae* (literatura bună, autentică), în timp ce un alt contemporan al său, umanistul francez Gulielmus Budaens, folosea frecvent, chiar în corespondenţa sa cu Erasmus, termenul *filologie* şi se numea pe sine însuşi filolog[22]. Secolul al XVI-lea este perioada în care cunoaşterea şi dragostea faţă de studiu au dus la apariţia aşa numitei *Republici a Literelor*[23], născută ca urmare a corespondenţei şi a schimbului de idei între marii învăţaţi ai Europei. *Republica Literelor,* fondată pe schimbul de idei, în mare măsură prin intermediul scrisorilor *(le lettere)*[24], nu includea doar umanişti (în sensul restrâns al termenului), ci şi oameni de ştiinţă din varii domenii[25], căci proclama tocmai o cunoaştere fără bariere. Iluminismul francez şi cel european în genere au continuat şi dezvoltat această tradiţie. Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, Friedrich August Wolf (1759–1824) avea să deschidă calea spre filologia modernă,

[20] Scrisă în 1440; vezi Lorenzo Valla, *Discourse on the Forgery of the Alleged Donation of Constantine*, in Latin and English, English translation by Christopher B. Coleman, New Haven: Yale University Press, 1922; cf. şi versiunea electronică a acestei ediţii pe http://history.hanover.edu/texts/vallatc.html O teză asemănătoare fusese avansată şi susţinută şi de Nicolaus Cusanus (1401–1464) şi Eneas Silvio Piccolomini (1405–1464; din 1458, Papa Pius al II-lea), dar cel care a demonstrat efectiv neautenticitatea documentului pe baza unui examen filologic a fost Valla. Vezi detalii cu privire la poziţiile lui Cusanus şi Piccolomini în Pauline Moffitt Watts, *The Donation of Constantine, Cartography, and Papal Plenitudo Potestatis in the Sixteenth Century: A Paper for Salvatore Camporeale,* în **MLN** (continuă „Modern Language Notes"), vol. 119, no. 1, January, 2004 (Italian Issue), p. S88–S107

[21] La 1516, Desiderius Erasmus din Rotterdam publică o versiune bilingvă (în latină şi greacă) a *Noului Testament*, arătând că *Vulgata* era o traducere neriguroasă (coruptă) a originalului grec.

[22] See Marie-Rose Logan, *Gulielmus Budaens' Philological Imagination,* în **MLN** vol. 118, no. 5, December, 2003 (Comparative Literature issue), The John Hopkins University Press, p. 1140–1151. Marie-Rose Logan citează o scrisoare a lui Erasmus către Budaens din 19 iunie 1516 şi o scrisoare a celui din urmă către Erasmus din 15 iulie 1516.

[23] Vezi partea introductivă în Eskildsen, Kasper Risbjerg, *How Germany Left the Republic of Letters,* „Journal of the History of Ideas", vol. 65, no. 3, July, 2004, p. 421–432, University of Pensylvania Press; vezi mai ales p. 421–422. Umaniştii italieni foloseau termenul deja în secolul al XV-lea; cf. *ib.*, p. 421.

[24] În limba italiană *lettera* înseamnă, pe lângă literă, şi scrisoare, mesaj scris.

[25] „Cetăţeni", *avant la lettre,* ai acestei republici au fost, în secolul al XV-lea, Nicolaus Cusanus (1401–1464), Aeneas Sylvio Piccolomini (1405–1464) şi Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494). Printre cetăţenii *de facto* erau Erasmus din Rotterdam (1466–1536), Francis Bacon (1561–1626), Galileo Galilei (1564–1642), René Descartes (1596–1650) sau John Locke (1632–1704). Nicolaus Olahus (1493–1568), supranumit Românul, a devenit şi el, tocmai prin corespondenţa sa cu Erasmus din Rotterdam (nu mai puţin de 29 de scrisori), un cetăţean al acestei Republici a Literelor; vezi detalii în Marcel Crihană, *Umanismul în Ţările Române,* în volumul *Literatura şi viaţa (III). Eseuri,* Bucureşti, Editura Perpesicius, 2007, p. 8–21; vezi în special p. 7–8.

în special prin a sa *Prolegomena ad Homerum (Prolegomena la Homer) (1795).*[26] John Guillory crede că adevăratul fondator al filologiei ca disciplină ştiinţifică a fost de fapt Wilhelm von Humbold, autor a numeroase studii de filologie comparată, dar şi al unui program de reformă a Universităţii din Berlin[27].

Deseori marginalizată ori minimalizată, filologia n-a fost însă niciodată exclusă din viaţa academică. În opinia lui Cristopher S. Mackay[28], singura punere în discuţie a fundamentelor filologiei a fost sugerată de orientarea deconstructivistă reprezentată de Jaques Lacan (1901–1981), Roland Barthes (1915–1980) şi Jaques Derrida (1930–2004) şi, în genere, de linia promovată de revista „Tel Quel"[29]. Susţinând că nu există un înţeles fix al textului, deconstructiviştii puneau un mare semn de întrebare în faţa finalităţii filologiei. În realitate, deşi semnificaţiile nu sunt fixe (rigide), există totuşi o relaţie strânsă între text şi semnificaţie. Sarcina filologului e aceea de restitui textului o semnificaţie cât mai apropiată de cea originală. Deconstructivismul şi filologia sunt mai degrabă discursuri paralele (sau, poate mai exact spus, complementare), decât antagoniste. Deconstructivismul crea cadrul pentru libertatea absolută a interpretării, în timp ce filologia arăta că există totuşi o bază obiectivă pe care se întemeiază semnificaţia textului.

Filologia, în sensul clasic, a devenit ştiinţa care se ocupă de studiul textelor, al limbilor, al culturii, ca produs al minţii umane şi care, astfel, se opunea ştiinţelor care se ocupau de studiul naturii. În acest sens trebuie înţeleasă definiţia dată, în 1952, de Constantine Vourveris – filologia clasică este o *ştiinţă intelectuală*[30]. Retematizând o serie de întrebări, precum cele referitoare (1) la sensul filologiei clasice şi la sarcina filologului, (2) la locul şi specificul filologiei în domeniul studiilor antice (ştiinţelor antichităţii)[31] şi acela al studiilor intelectuale în general, (3) la metoda filologiei şi la sensul interpretării filologice, dar şi (4) la rolul social al filologiei în viaţa omului, Vourveris intenţiona să redea filologiei clasice adevărata ei valoare. Dacă primele trei întrebări sunt uşor de prevăzut, ultima ne

[26] Vezi versiunea în limba engleză, Friedrich August Wolf, *Prolegomena to Homer (1795),* translated by Anthony Grafton, Princeton University Press, 1985. Lăsând la o parte calitatea traducerii şi o serie de lacune în bagajul cultural al traducătorului, deja amendate de William M. Calder III, în recenzia publicată în *The American Historical Review*, vol. 92, no. 1, February, 1987, p. 121–122, textul permite cititorului să observe că Wolf întreprinde în această lucrare un amplu şi complex studiu filologic.

[27] John Guillory, în *Literary Study and the Modern System of the Disciplines*, în Anderson and Joseph Valente (editori), *op. cit.*, chap. 1, p. 19–43; mai ales p. 24–29.

[28] Cristopher Mackay este profesor de filologie clasică şi studii antice la Universitatea Alberta, în Canada. Pentru detalii cu privire la evoluţia filologiei, cf. descrierea *on-line*, oferită de Mackay, în 1997, http://www.ualberta.ca/~csmackay/Philology.html

[29] Revistă de avangardă literară, fondată în 1960, la Paris, de Phillipe Sollers şi Jean-Edern Hallier.

[30] Constantine J. Vourveris, *Classical Philology as an Intellectual Science* (în limba greacă), 1952; vezi recenzia lui John E. Rexine, în „The American Journal of Philology", vol. 75, no. 1, 1954, p. 104–106. Din păcate, nu am avut acces la textul originar, în limba greacă, al lui Vourveris. Recenzia lui J. E. Rexine ne oferă însă informaţiile necesare pentru discuţia de faţă.

[31] Rexine foloseşte sintagma *ancient studies.*

apare mai degrabă ca surprinzătoare. Felul în care Vourveris defineşte filologia aduce, de la sine, un răspuns la această ultimă întrebare.

Vourveris distinge abordarea *istorico-fenomenologică* de cea *sistematic-ousiologico-deontologică*[32]. În timp ce prima consideră textul dintr-o perspectivă lingvistică, gramaticală, cea de-a doua percepe limbajul ca purtător/transmiţător al valorilor intelectuale şi materiale. Vourveris crede că filologul poate alege una dintre aceste abordări, dar nu poate face abstracţie de cealaltă.

Interpretarea filologică, arată Vourveris, implică trei domenii: monumentele limbii scrise, premisele interpretării filologice şi teoria interpretării filologice. Primul domeniu se defineşte de la sine. Cel de-al doilea include cunoaşterea latinei şi a limbii greceşti, o serie de texte veritabile, cunoaşterea perioadei istorice în care respectiva lucrare a fost produsă şi o serie de factori personali implicaţi în elaborarea unei opere literare[33] (a unui text). Cel de-al treilea domeniu include interpretarea formei („formalism"), interpretarea conţinutului („realism"), interpretarea prin traducere şi problema traducerii, interpretarea analitică şi sintetică, unitatea muncii de interpretare şi viaţa unei opere de artă.

În ceea ce priveşte relaţia dintre filologia clasică şi viaţă, două aspecte sunt importante, în opinia lui Vourveris. Primul se referă la rolul pur ştiinţific al filologiei, în calitatea sa de contribuţie la cunoaşterea adevărului şi la progresul cercetării moderne. Cel de-al doilea priveşte rolul social şi educaţional al filologiei, care readuce în atenţia societăţii şi a opiniei publice autorii clasici, cei dintâi care au înţeles înaltele valori ale vieţii. Filologul clasic leagă experienţele trecutului de viaţa modernă. În finalul lucrării, Vourveris avansează ideea filologiei ca *paidea umanistică*. Discuţia e reluată în *Introducere în ştiinţa antichităţii şi filologia clasică*[34], în care Vourveris insistă asupra complexităţii cercetării filologice şi o defineşte ca fiind una trans-lingvistică.

2.3. Între aceste definiţii şi accepţiile curente pe care aceiaşi termeni (cu excepţia verbului, care nu s-a păstrat în niciuna dintre limbile moderne) le au astăzi există o diferenţă substanţială. Reproducem mai jos definiţiile şi explicaţiile oferite de câteva dicţionare româneşti:

[32] *Ousiologic* e un derivat de la *ουσία* care înseamnă „substanţă, existenţă".

[33] Termenul *literar* are aici un sens larg, nefiind limitat la literatura poetică.

[34] Constantine J. Vourveris, *Εἰσαγωγὴ εἰσ τὴν Αρχαιογνωσίαν καὶ τὴν Κλασσικὴν Φιλολογίαν (Eisagogè eis tèn arkhaiognosían kaí tèn klassikèn filologían)*, Atena, Societatea Greacă pentru Studii Elenistice şi Centrul pentru Studii Clasice, 1967, XVI+550p; vezi recenzia lui John E. Rexine, în „The American Journal of Philology", vol. 91, no. 2, April, 1970, p. 244–246. Şi în acest caz, accesul la conţinutul textului lui Vourveris a fost posibil prin intermediul recenziei lui Rexine. Termenul folosit de Vourveris pentru *ştiinţa antichităţii* este *αρχαιογνωσία (arkhaiognosía)*; Rexine îl traduce prin apelul la termenul german *(die) Altertumswissenschaft* – „ştiinţa *((die) Wissenschaft) care se ocupă cu studiul* Antichităţii *((das) Altertum(s))*".

FILOLOGÍE s.f. Ştiinţă care se ocupă cu studiul culturii scrise a popoarelor, în special cu studiul textelor vechi şi al operelor literare din punctul de vedere al limbii, al influenţelor suferite, al modului în care ni s-au transmis şi al autenticităţii, precum şi cu editarea lor. – Din fr. **philologie**[35].

FILOLOGÍE *f.* 1) Ansamblu de ştiinţe sociale, care se ocupă cu studiul limbii şi creaţiei literare a unor popoare. ~ **romanică.** ~ **slavă.** 2) Ştiinţă care se ocupă cu studiul şi editarea textelor (vechi). [Art. **filologia**; G.–D. **filologiei**; Sil. **-gi-e**] /< fr. *philologie*[36].

FILOLOGÍE *s.f.* Disciplină care se ocupă cu studiul culturii scrise a popoarelor, în special cu studiul textelor vechi şi al operelor literare din punctul de vedere al limbii, al influenţelor suferite, al modului în care ni s-au transmis şi al autenticităţii, precum şi cu editarea lor. [Gen. *-iei.* / < fr. *philologie*; cf. gr. *philos* – prieten, *logos* – vorbire][37].

În toate aceste definiţii accentul cade pe text. Descrierea dată filologiei corespunde în linii mari abordării *istorico-fenomenologice,* în timp ce contextul, ceea ce este dincolo de text, este mai degrabă omis şi, implicit, este pusă în paranteză abordarea *sistematico-ousiologico-deontologică.*

Româna a împrumutat termenul *filologie,* precum şi alte două elemente din aceeaşi familie lexicală *(filolog* şi *filologic)* din limba franceză (fr. *philologue* şi, respectiv, *philologique*), preluând totodată şi sensurile acestor cuvinte. Filologia este astăzi asimilată în linii mari ştiinţelor literaturii şi limbajului, identificată cu o ramură a lingvisticii sau redusă la editarea de texte. Niciuna dintre aceste accepţii nu corespunde întru totul sensului originar al filologiei. Cea mai largă definiţie care se poate da filologiei ar fi aceea de cercetare a discursului. Cea mai apropiată de sensul actual ar fi aceea de cercetare a textului. Principala schimbare de semnificaţie de la epoca greacă la cea modernă corespunde trecerii de la filologul-performer (filologul care „filologhează", pentru care filologia era un scop în sine) la filologul-cercetător (cel care aplică metoda filologică).

2.4. Este evident că pentru studierea unor texte aparţinând altor culturi şi civilizaţii, produse în alte timpuri istorice sau spaţii geografice, cunoaşterea altor limbi este necesară. Filologia orientală, cea ebraică sau cea slavonă, ca să dăm doar câteva exemple, necesită cu siguranţă cunoştinţe diverse. Acestea nu implică numai aspectele lingvistice sau de paleografie, ci şi o expertiză cu totul diferită în analiza suportului material al textului (piatră, papirus, pergament, hârtie). Dincolo de aceste diferenţe inerente, filologia clasică, aşa cum este descrisă de Vourveris, poate constitui însă un model metodologic.

[35] DEX 98 – *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998, s.v. *filologie;* versiune electronică RACAI.

[36] *Noul dicţionar explicativ al limbii române*, CD-ROM, Bucureşti, Editura Litera Internaţional, 1996 – NODEX, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

[37] Florin Marcu, Constantin Maneca, *Dicţionar de neologisme* – DN, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1986.

În *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*[38], Ion Gheţie şi Alexandru Mareş descriau filologia după cum urmează:

„Deceniile din urmă au consacrat la noi un nou sens al termenului *filologie*. Folosită tot mai mult cu acest înţeles, care are şansele de a deveni, cu timpul, general acceptat, căci circumscrie un domeniu bine delimitat, filologia înseamnă *critica textelor şi tehnica ediţiilor*. Aşa cum vom vedea numaidecât, nu este vorba de o nouă şi ultimă restrângere a înţelesului *filologiei*. Termenul a fost conferit unui domeniu de cercetare care şi-a câştigat în cursul timpului o anumită autonomie, rămânând totuşi legat, într-un sens, de disciplinele pe care le putem numi *filologice*, în înţelesul mai vechi al termenului. Într-adevăr, *filologia* (= critica textelor şi tehnica ediţiilor) nu s-a desprins de lingvistică, căci n-a făcut niciodată corp comun numai cu această ştiinţă. Fără a-şi delimita întotdeauna domeniul cu maximum de exactitate, filologia există cel puţin de patru-cinci secole, ca disciplină auxiliară a lingvisticii, a istoriei şi criticii literare, a istoriei propriu-zise şi a altor ramuri ale ştiinţelor umanistice"[39].

În termeni largi filologia e definită ca fiind ştiinţa care se ocupă de critica textelor şi tehnica ediţiilor. Obiectul filologiei e textul. Ce diferenţă există atunci între filologie (în calitate de critică a textelor) şi *lingvisitica textului* (aşa cum a fost definită de Eugen Coşeriu)[40]? Principala diferenţă între lingvistica textului şi filologie e dată de faptul că prima se ocupă de mesaj, pe care îl plasează într-un univers de discurs, în timp ce, în cazul celei de-a doua (al filologiei), e fundamentală plasarea mesajului într-un context. În primul caz contextul serveşte pentru o mai bună cunoaştere a textului, în cel de-al doilea, nu doar contextul serveşte cunoaşterii textului, ci şi cel din urmă serveşte pentru cunoaşterea contextului.

În timp ce lingvistica textului redă filologiei sensul ei originar de hermeneutică, filologia (în calitate de critică a textelor) se ocupă şi de aspecte ce merg dincolo de text, precum autenticitatea, localizarea, paternitatea, datarea, examenul filigranologic. Coşeriu definea lingvistica textului ca pe o disciplină translingvistică. Despre filologie s-ar putea spune chiar mai mult, anume că este o disciplină transtextuală. Examenul filigranologic, spre exemplu, nu ţine de critica textelor. Examenul hârtiei are o semnificaţie cu totul şi cu totul particulară. În cazul textelor vechi, a celor manuscrise în mod particular, exista o legătură mult mai puternică între mesaj (conţinut) şi suportul material al textului, care poate fi din piatră, lemn, papirus, pergament, hârtie, material textil, metal.

În finalul descrierii citate mai sus, cei doi autori subliniau două aspecte importante, faptul că *filologia nu este o subramură a lingvisticii* şi *caracterul transdisciplinar al metodei filologice*. Este vorba de două trăsături fundamentale ale filologiei care sunt, din păcate, de multe ori neglijate sau chiar uitate.

[38] Ion Gheţie, Al. Mareş, *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1974.

[39] *Ibidem*, p. 9.

[40] Coşeriu, Eugeniu, *Textlinguistik*, Tübingen, 1980 (pe baza cursurilor ţinute de Coşeriu la Universitatea din Tübingen, în semestrul de iarnă 1977–1978, reelaborate de Jörn Albrecht); vezi versiunea în limba italiană (ultima revizuită de autor), *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*, ed. a cura di Donatella Di Cesare, La Nuova Italia Scientifica, 1997.

Revenind la descrierea exactă dată de Ion Gheție și Alexandru Mareș, două ar fi observațiile de făcut. Prima se referă la faptul că nedelimitarea exactă a domeniului filologiei nu este un neajuns, ci o calitate; făcând din filologie un domeniu deschis. Cea de-a doua observație privește definirea filologiei ca disciplină **auxiliară.** Filologia nu este o disciplină auxiliară (dacă termenul auxiliar e folosit în sensul minimalizării valorii filologiei) ci, mai degrabă, o metodă transdisciplinară. Definind filologia ca disciplină auxiliară, Gheție și Mareș intenționează să sublinieze că filologia este colaterală unor discipline umaniste (precum istoria, critica și istoria literară sau lingvistica), adică acele discipline ce pot fi numite filologice.

Recent (1990), Siegfried Wenzel reflecta asupra domeniului filologiei „noi"[41]. Ca și Vourveris, Wenzel distingea între filologie în sens restrâns (studiul textului) și filologie în sens larg (studiul textului în context) și observa că nu există o diferențiere de substanță între filologia clasică, cea medievală sau cea nouă. Se schimbă doar tipologia de texte luate în discuție și tehnica cercetării, dar, în esență, filologia continuă să fie aceeași. Ceea ce este important, sublinia Wenzel, este că filologia este un domeniu situat **la intersecția** multor discipline sau, mai exact, **la baza** multor discipline umaniste.

„Filologia nu este numai o disciplină auxiliară, ci o atitudine de respect față de *datum,* față de faptele textului și ale contextului său, o atitudine care trebuie cultivată la toate nivelele întreprinderii noastre de a înțelege și aprecia"[42].

Nu doar obiectul cercetării, ci și descoperirile științifice din varii domenii și evoluția tehnologică au dus la o continuă adecvare, adaptare și modernizare a cercetării filologice. Computerul poate astăzi garanta un plus de precizie și rapiditate. Din 1998 se organizează anual, la inițiativa unui grup de cercetători de la Universitatea din Edinburg, seminarii internaționale pe tema Computer, Literatură și Filologie (Computer, Literature and Philology – CLiP). Computerul a devenit un instrument de lucru extrem de eficient și de rafinat, nefiind o simplă mașină de scris, ci un sistem complex de programe care permite prelucrarea rapidă și cu un înalt coeficient de exactitate a unei cantități din ce în ce mai mari de informații, date, texte. Computerul nu i-a adus filologiei doar un nou instrument de cercetare, ci a introdus un nou suport pentru text (suportul electronic), care necesită o nouă redimensionare a metodei filologice.

Rolul filologiei în fundamnetarea studiilor umaniste ca discipline moderne a fost recent subliniat de John Guillory[43], care observa:

[41] Siegfried Wenzel, *Reflection on (New) Philology*, în „Speculum", vol. 65, no. 1, January, 1990, p. 11–18.

[42] În engleză, în original: „Not just an ancillary discipline, philology is an attitude of respect for the *datum,* for the facts of the text and its contexts, which should be cultivated at all levels of our enterprise to understand and appraise.", *ib.*, p. 17–18.

[43] John Guillory, în *op. cit.*, p. 36–37.

„Atâta vreme cât metoda filologică influenţează regulile de cercetare din alte discipline, pe care acum le numim «umaniste» – studiile clasice, istoria, filosofia – ea pune aceste discipline în strînsă relaţie cu standardele curente ale cercetării ştiinţifice, iar, în acelaşi timp, unifică întreprinderile de cercetare într-o perspectivă totală asupra istoriei şi civilizaţiei"[44].

3. FILOLOGIA CA CERCETARE TRANSDISCIPLINARĂ

Printre sensurile originare ale filologiei sunt acelea de iubire de cuvinte (limbaj), iubire de litere (ştiinţe umane), iubire de dialectică şi iubire de erudiţie. Tocmai aceasta din urmă e cheia de boltă a filologiei. Erudiţia nu e altceva decât cunoaştere care transcende limitele unei discipline sau ale alteia. În calitate de iubire de erudiţie, filologia este prin natura sa transdisciplinară.

Acelaşi lucru este sugerat şi în definiţia dată filologiei de Ion Gheţie şi Alexandru Mareş:

„disciplină auxiliară a lingvisticii, a istoriei şi criticii literare, a istoriei propriu-zise şi a altor ramuri ale ştiinţelor umanistice"[45].

Mai mult, tocmai calificativul „auxiliar", care poate părea neadecvat, este punctul de plecare al argumentaţiei care urmează. Termenul „auxiliar" este neadecvat, dacă este interpretat ca secundar, inferior, neimportant sau subordonat. O astfel de lectură ar conduce la ideea că filologia este o disciplină mai puţin importantă decât lingvistica, istoria şi critica literară, istoria sau oricare alta dintre ştiinţele umanistice. În realitate, filologia nu este cu nimic mai prejos decât aceste discipline. Filologia nu este o disciplină „auxiliară" (cu sensul de secundară), ci mai degrabă un tip de cercetare a cărei metodă poate fi transferată în alte domenii. Faptul că filologia intersectează atât de multe discipline înseamnă că domeniul ei este, prin natura sa, unul transdisciplinar.

Caracterul transdisciplinar al metodei filologice trebuie înţeles în două sensuri: 1) cercetarea filologică este transdisciplinară prin natura sa şi 2) metoda filologică se poate aplica în numeroase discipline. În primul caz, caracterul transdisciplinar înseamnă că cine practică filologia trebuie să aibă o pregătire multidisciplinară, fiind totodată capabil de a transcende limitele disciplinelor la care apelează. Adevăratul filolog trebuie să fie un erudit, un savant[46]. Filologul trebuie să fie familiar cu o gamă largă de ştiinţe ale limbajului, să aibă cunoştinţe temeinice de istorie şi să stăpânească domeniul căruia îi aparţine textul prin

[44] „Insofar as the philological method strongly affected research protocols in the other disciplines that we now call the ‚humanities' – classics, history, philolophy – it brought these disciplines into a close relation to the current standards of scientificity at the same time that it unified scholarly enterprises within a total view of the history of civilization and culture", *ibidem*, p. 29.

[45] Ion Gheţie, Al. Mareş, *loc. cit.*

[46] Nu întâmplător, Alexandru Mareş încheia omagiul său *in memoriam* Vladimir Drimba prin a sublinia că: „Prin dispariţia lui Vladimir Drimba numărul lingviştilor savanţi rămaşi în viaţă s-a micşorat şi mai mult", pe http://www.lingv.ro/

conținutul său. Filologia nu e nici lingvistică, nici istorie, nici critică sau istorie literară, nici oricare alta dintre disciplinele umaniste. În același timp filologia se ocupă de limba textului, de istoria lui și de contextul istoric în care a fost scris, de conținutul textului. Filologia nu se poate substitui lingvisticii, istoriei, criticii literare sau oricărei alte științe umane. În cel de-al doilea caz, metoda filologică este transdisciplinară, întrucât poate fi aplicată în cercetările lingvistice, istorice, de istorie și critică literară, teologice, juridice și așa mai departe. Cu alte cuvinte, filologia nu apelează doar la cunoștințe de lingvistică, istorie, literatură, teologie sau din alte domenii pentru a restabili semnificația originală a textului, ci contribuie ea însăși la cunoașterea din aceste domenii.

Întreaga discuție de mai sus a urmărit să demonstreze natura transdisciplinară a filologiei. Ceea ce multora le apare astăzi drept un studiu arid, o simplă aplicare mecanică a unor reguli și metode, se dovedește a fi o întreprindere complexă și complicată, în care cercetătorului i se cere să aibă cunoștințe din varii domenii ale lingvisticii, să fie istoric, cunoscător al culturii și civilizației, al religiei, dreptului, literaturii, într-un cuvânt să fie capabil de a transcende limitele textului și a reface întregul său parcurs, pentru a-i reda celui dintâi (textului) semnificația sa primară.

Demersul nostru a avut însă și o a doua finalitate, aceea de a legitima abordarea transdisciplinară ca cercetare necesară. Filologia este dovada concretă a faptului că o astfel de cercetare există și o îndreptățește, prin natura sa și calitatea cercetării oferite, ca alternativă legitimă a cercetării disciplinare.

Abordarea transdisciplinară nu înseamnă întoarcere la erudiție. Erudiția e o condiție necesară pentru cercetarea transdisciplinară, un punct de plecare. Rezultatul cercetării transdisciplinare nu trebuie să fie o mulțime (sumă) de cunoștințe, ci o imagine nouă a obiectului cercetat.

Sensul profund al cercetării transdisciplinare nu este acela de a traversa cât mai multe discipline, ci de a transcende domeniul disciplinar, de a îndreptăți, în ultimă instanță, ieșirea din disciplină, *des-disciplinarea* cercetării și a gândirii de dragul obiectului cercetat. Cu alte cuvinte, este vorba despre o continuă punere în discuție și redimensionare a cercetării disciplinare prin raportarea permanentă la obiect și printr-un continuu dialog cu cercetarea din alte discipline.

Filologia nu e unica cercetare de tip transdisciplinar. Toate metodele disciplinare au o dimensiune transdisciplinară imanentă. Abordarea istorică, spre exemplu, este posibilă în orice disciplină. Dacă deschiderea transdisciplinară n-ar fi o calitate potențială a oricărei cercetări, atunci cercetarea ar semăna cu o mulțime de monade, închise în ele însele.

European University Institute – Florența
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"

Rodica Zafiu

CONSTITUIREA UNEI NORME SINTACTICO-STILISTICE: OBSERVAȚII DESPRE CONCATENAREA GENITIVELOR

1. Limba literară sau de cultură se diferențiază de cea populară în primul rând prin trăsături *lexicale* și *sintactice*: prin constituirea unor inventare lexicale specializate (bazate în mare parte pe împrumut sau calc semantic) și prin impunerea unor tipare sintactice proprii. Acestea din urmă sunt în genere cele specifice scrisului, adică unui mediu de comunicare care permite distanțarea, autocorectarea și relectura și nu este perturbat de întreruperi și devieri, favorizând astfel construcția amplă, elaborată și dispensându-se de redundanțe. Sintaxa limbii scrise are unele trăsături universale, care o diferențiază de cea a limbii vorbite (cf. Vulpe 2004: 83); ca fenomen istoric, ea se constituie adesea prin imitarea unor modele din limbi de cultură preexistente (de exemplu, pentru unele limbi europene moderne: din latină, slavona ecleziastică etc.).

Descrierile limbii române literare au acordat mai multă atenție aspectelor lexicale decât trăsăturilor sintactice, ceea ce se explică, în bună măsură, prin faptul că, mai ales în procesul de modernizare a limbii române, din secolul al XIX-lea, împrumuturile lexicale masive au reprezentat fenomenul central, în jurul căruia s-au purtat polemici îndelungate. De altfel, împrumutul lexical este mult mai ușor de sesizat (de către vorbitorii obișnuiți) și de descris (de către specialiști) decât inovația sintactică. Nici în preocupările de cultivare a limbii sintaxa nu ocupă un loc important, fiind puține normările explicite, de recomandare sau interzicere a unor construcții. În preferința pentru anumite modele sintactice și în evitarea altora par să acționeze mai mult simțul individual al limbii și principiul eufoniei decât presiunea unor prescripții.

2. Una dintre diferențele tipice dintre oralitate și scris, pe de o parte, și dintre limba populară și cea literară, pe de alta, privește dimensiunea și structura grupurilor nominale. În limba populară domină grupurile nominale minimale, reduse cel mai adesea la substantivul centru însoțit de articol sau demonstrative. Structurile complexe, cu mai mulți adjuncți și/sau cu mai multe nivele de dependență, în care un nominal centru își subordonează un alt grup nominal, care are la rândul său centru și adjuncți ș.a.m.d. (cf. Stan, Vasilescu 2005, II: 91), sunt tipice pentru limbajele de specialitate ale variantei culte, în primul rând pentru stilul științific, pentru cel juridic și administrativ.

LR, LV, nr. 5–6, p. 431–438, București, 2006

Legătura dintre complexitatea grupurilor nominale şi registrul stilistic este un fapt lingvistic recunoscut în multe limbi. Aşa-numitul *stil nominal*[1], evaluat de obicei negativ în recomandările privind redactarea în limba engleză, este considerat de Wells (1960/1970) o caracteristică a limbajului ştiinţific (static, impersonal, condensat). Thom (1987/2005: 41–42) se referă în esenţă la aceeaşi tendinţă sintactico-stilistică atunci când înregistrează critic, în analiza limbajului politic comunist (a „limbii de lemn"), proliferarea grupurilor nominale complexe, prin *substantivarea* care produce un efect de imprecizie temporală.

În descrierea acestor structuri complexe este important să se ţină cont nu numai de caracteristicile sintactice, ci şi de tradiţiile normative, de modelele şi atitudinile culturale care le favorizează sau le limitează utilizarea.

3. În monografia sa despre grupul nominal în româna contemporană, Florea (1983: 137–144) a consacrat un subcapitol tipurilor de grupuri nominale în funcţie de dimensiuni, urmărind în mod special „dimensiunile maxime ale unui grup nominal" (p. 142) în diferite stiluri ale limbii. Concluziile unei statistici ilustrează destul de clar diferenţierea dintre un limbaj scris (al literaturii) mai apropiat de comunicarea curentă şi deci mai sărac în grupuri nominale ample – şi unul (limbajul politic al anilor '70) caracterizat tocmai prin extinderea extremă a grupului nominal:

> În textele literare se înregistrează un număr mare de apariţii pentru 1, 2, 3 şi 4 adjuncţi, în timp ce în textul aparţinând stilului politico-administrativ sunt frecvente şi grupuri nominale cu 5 sau chiar 6 adjuncţi (ajungând să înregistrăm câte o apariţie şi pentru 15–20 de adjuncţi) (Florea 1983: 142).

În română, chiar simpla frecvenţă a genitivului – caz al subordonării faţă de alt substantiv – poate deveni un indiciu al complexităţii grupurilor nominale (formate din cel puţin două substantive). Statistica substantivelor în genitiv devine astfel relevantă pentru diferenţierea unor varietăţi socioculturale ale limbii. Irimia (1986: 220–222, 197–199) constată frecvenţa ridicată a genitivului în limbajele ştiinţifice, în limbajul juridic-administrativ şi în publicistica din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Genitivul – legat şi de „marea frecvenţă a substantivelor postverbale" (p. 199) – este chiar considerat o marcă stilistică, dacă nu pentru limbajul ştiinţific, în caracterizarea căruia stilisticianul manifestă o anumită prudenţă[2], în orice caz pentru cel juridic-administrativ (p. 221) şi pentru cel publicistic (p. 199), care reprezintă de fapt, în epocă, o ipostază a *limbii de lemn*, a limbajului politic oficial al perioadei comuniste.

[1] În descrierea stilului nominal (*nominal style*), Wells (1960/1970) invocă – în perspectiva teoriilor şi a metodelor lingvistice de la mijlocul secolului trecut – nu criteriul lungimii şi al complexităţii grupurilor nominale, ci pe acela al frecvenţei substantivelor. Astăzi criteriul frecvenţei substantivelor ni se pare mai puţin relevant pentru caracterizarea unei maniere stilistice decât cel al structurii grupurilor: enunţurile eliptice şi enumerative, reperabile şi în limba populară, pot cuprinde un număr mare de substantive fără a avea complexitatea şi artificialitatea specifice unei sintaxe „scrise".

[2] „Nici chiar genitivul, cu o frecvenţă destul de ridicată, în texte de o amploare mai mare, nu se constituie în marcă stilistică" (Irimia 1986: 117).

O comparație între înregistrări ale limbii vorbite și texte scrise culte, în ceea ce privește prezența grupurilor nominale care conțin substantive în genitiv, furnizează date contrastive extrem de relevante. De exemplu, în primele 50 de pagini de transcrieri de conversații libere din IVLRA (p. 27–76) se găsesc doar 35 de grupuri nominale cu centru substantiv și cu adjunct substantival în genitiv. Unele dintre acestea sunt construcții cu secvențe interpretabile ca locuțiuni prepoziționale (*din cauza, din partea, în mijlocul*), altele reprezintă expresii (*în gura lupului*), denumiri preexistente (*comandantul plutonului, scara blocului*), formule și citate preluate din limbaje de specialitate. Nu mai puțin de 36 de grupuri nominale cu substantive în genitiv se găsesc în primele 2 pagini din *Introducerea* volumului (p. 6–7), text redactat într-un limbaj de specialitate (lingvistic). Mai mult, grupurile nominale din conversația curentă sunt în majoritate simple, totalizând 36 de forme substantivale la genitiv, în vreme ce grupurile complexe din introducerea științifică cuprind 46 de genitive:

Corpus A (conversație curentă)

a) GN cu 1 genitiv: *istoria României; Ministerul Sănătății; securitatea unui salariu; sensurile de mers ale mașinilor; eventualitatea cazului; propunerea lucrării; din cauza legăturilor; un gât al mării; comandant al plutonului; șefu plutonului; perioada pubertății; motivul (...) al adoptării; din partea tatălui; cazu clasic al unei mame vitrege ; directoru acestui curs; (î)n gura lupului* [GN care apare de două ori]*; stilul lui Ionescu; confruntare a indivizilor; număru doamnei B.; centrala facultății; buletinu sesiunii; prețu cazării; la marginea Bucureștiului; harta României; în mijlocul gârlei; organizarea vizitelor de lucru; organizarea de către partid a tuturor șmecherilor; deplasarea copiilor; organizarea protocolului; cronica cârcotașului; emisiunea aia a lu Virgil Ianțu; scara C a blocului; pe la jumătatea orei* = 34 de grupuri;

b) GN cu 2 genitive, al doilea direct subordonat primului: *cărămizi ale construcției enunțului* = 1 grup.

Corpus B (discurs științific)

a) GN cu 1 genitiv: *obiectul cercetării; obiectul proiectului; varianta de uz mediu a românei; consemnarea unor inovații; poziția relativă a participanților; actualizarea românei; studiul comunicării; [acordă rolul esențial] emițătorului unui mesaj; statutul unor entități; „bricolaj interactiv" (...) al participanților; construirea oricărui enunț; reacțiile (...) unui destinatar; construirea sensului; rezultatul unor procese; uzul limbii; dedublare a eului; cazul comunicării* [GN care apare de două ori]; *interesul cercetătorilor; dezvoltarea în ultimele decenii a analizei; locul exemplelor; o reabilitare a empirismului; obiectul cercetării; existența unui corpus; realizarea unor studii; analiza interacțiunii; cadrul strict al lingvisticii* = 27 de grupuri;

b) GN cu 2 genitive coordonate: *lucrările lui E. Goffman și ale etnometodologilor; polul emiterii și al receptării* = 2 grupuri;

c) GN cu 2 genitive, al doilea direct subordonat primului: *particularități ale idiolectelor subiecților; ideea considerării oricărei forme; transferul abordării interacționiste a fenomenelor; premisa condiționării reciproce a activităților; posibilitatea transmiterii unor informații* = 5 grupuri;

d) GN cu 2 genitive subordonate în noduri diferite: *diversitatea formelor de utilizare a limbii* = 1 grup;

e) GN cu 3 genitive subordonate în noduri diferite și coordonate: *existența unor fenomene tipice de inter-sincronizare a participanților și de validare interactivă a diverselor intervenții* = 1 grup.

Diferența dintre cele două tipuri de texte este ilustrată cu claritate de parametrii structurilor genitivale, atât în ceea ce privește amploarea grupurilor nominale cu genitiv, cât și prin simpla lor frecvență: acestea apar cu o medie de **0,70** pe pagină în cazul transcrierilor de conversații și cu o medie de **13** pe pagină în textul științific.

4. Au fost formulate în timp mai multe ipoteze privind tendințele de utilizare a genitivului în limba română. În primul rând, s-a observat, în limba populară, o tendință de a substitui forma flexionară de genitiv prin construcții cu prepoziție sau cu articolul *lu(i)* devenit pur morfem cazual: *din cauza la o vecină, prietena lu fata asta* (cf. Pană Dindelegan 2003: 15). Tendința analitică, descrisă de Graur 1968[3] – la care se adaugă, în limba actuală, tendința de folosire invariabilă a unor cuvinte (mai ales împrumuturi recente) – pare să defavorizeze genitivul. Pe de altă parte, Iordan (1948: 281–283) considera că limba cultă tinde să extindă construcțiile cu genitivul (ca și pe cele cu dativul)[4]. Utilizarea formei flexionare de genitiv – în concurență cu echivalentele sale formale – depinde în orice caz de registrul stilistic, de diferențele dintre tendințele culte și cele populare.

Nu este ușor de stabilit ce valoare stilistică putea avea alegerea construcției cu genitivul, între eventuale echivalente, în faze mai vechi de dezvoltare a limbii române literare[5]. La Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, în prima gramatică românească, din 1757, apare o observație de natură stilistică, foarte interesantă, dar destul de obscură. În capitolul *Pentru sintaxis*, în care se fac mai multe distincții stilistice, în primul rând între sintaxa *simplă* („proastă") și cea *ornată* („împodobită"), este explicată o modalitate de înlocuire a genitivelor:

> Născătoarea cea proastă des și ales să mută întru căderea înainte punerii *întru* și *pentru*, precum: *Împărtășirea plângerii* să închipuiește ales *împărtășire întru plângere*, sau *împărtășire pentru plângere* (Eustatievici Brașoveanul 1969: 92).

Textul pare să spună că genitivul din limba obișnuită este substituit în limba elegantă printr-o construcție prepozițională. Nu e foarte limpede dacă enunțul se referă la un uz real, deja existent, sau conține o recomandare cultă; oricum, dacă este doar o propunere normativă, autorul însuși pare să o urmeze, cel puțin în introducerea sa – *Cuvânt de afierosire* –, în care grupurile nominale ample combină excesul de genitive cu construcțiile prepoziționale în discuție:

> îmbunătățirea cea îndurătoare *întru îndireptarea* norodului, îmblânzirea cea îndireptătoare *întru putere*, măsurarea cea dreaptă *întru prisosință*, îndurarea *întru alegerea* îndireptărilor adevărului și bunătății (Eustatievici Brașoveanul 1969: 3; s.n.).

[3] „În fond este trecerea de la sintetism la analitism. Rămâne de văzut dacă se va generaliza sau nu" (Graur 1968: 302; cf., pentru o altă extindere prepozițională în defavoarea genitivului, p. 332).

[4] Motivarea e în parte de natură psihologică sau cognitivă: „Preferința pentru construcții abstracte, fiindcă și mentalitatea celor ce o vorbesc manifestă aceeași tendință. În comparație cu formula prepoz. + subst., genetivul satisface mai bine această tendință: lipsa unui cuvânt de legătură între cele două substantive arată că raportul dintre noțiunile respective se face direct, fără intervenția unui element oarecum material, concret" (Iordan 1948: 282).

[5] Nu ne referim la raportul dintre genitivul grupului nominal cu determinant și construcția prepozițională cu *de*, pentru că această alegere implică probleme semantico-sintactice mult mai complexe. Așa cum arăta Mioara Avram, într-un articol din 1980: „Deosebirea dintre construcția cu genitivul și cea cu prepoziția *de*, înregistrată de obicei în gramaticile noastre, nu privește frecvența sau caracterul învechit al uneia dintre ele, cum sugerează unele lucrări, ci o trăsătură care apune în general aceste două construcții, anume gradul de determinare" (Avram 2005: 124–125).

Indiferent de interpretarea pasajelor citate şi de legătura între teorie şi practica scrisului, rămâne demn de interes faptul că o gramatică românească de la mijlocul secolului al XVIII-lea pune în discuţie unele situaţii de alegere sintactico-stilistică în construcţia grupului nominal.

5. Un caz semnificativ, care ne poate permite să verificăm tradiţiile normative şi eventualele lor efecte actuale, este cel al grupului nominal conţinând o succesiune de substantive în genitiv – necoordonate, ierarhizate prin relaţia specifică pe care fiecare o realizează cu substantivul precedent: *consecinţele deciziei preşedinţilor comisiei.* Construcţia este puţin probabilă în limba populară, cu excepţia formulelor onomastice extensive şi explicative (de tipul *Ion a lu Vasile a Măriei Vameşului*).

Lanţul de genitive aflate în raporturi ierarhice de mai multe niveluri e permis de recursivitatea sintactică, dar este limitat, în uz, de raţiuni cognitive şi stilistice. În primul rând, prelucrarea informaţiei condensate în relaţia de dependenţă repetată poate fi un proces dificil, cu atât mai mult cu cât formele de genitiv pot avea valori semantice diferite (posesie, obiect, subiect etc.), producând ambiguităţi[6]. În al doilea rând, plasarea în vecinătate imediată a mai multor substantive la genitiv poate produce, prin desinenţele sau articolele identice, repetate la intervale foarte mici, un efect stilistic de rimă involuntară şi de cacofonie[7].

Acumularea unui număr mare de genitive devine aşadar nerecomandabilă în măsura în care produce efecte negative în ceea ce priveşte atât claritatea, cât şi eufonia mesajului[8].

5.1. Pentru a înţelege etapele constituirii unei norme sintactico-stilistice, ar trebui să urmărim modul în care construcţia în cauză a fost prezentată, de-a lungul timpului, în gramaticile şi în manualele şcolare româneşti.

În primele gramatici româneşti, destul de sumare, observaţiile normative şi mai ales recomandările de natură sintactico-stilistică sunt greu de găsit. O formulare explicită şi limpede – în ciuda terminologiei datate şi a latinismelor previzibile – apare totuşi la Timotei Cipariu, în *Gramateca limbei române. Partea II. Sintetică*, Bucureşti, 1877, în care găsim atât descrierea strict structurală a posibilităţilor gramaticale, cât şi opţiunea culturală a utilizării lor limitate. Din punct de vedere formal, determinarea prin genitiv e recurentă şi potenţial infinită:

[6] Tipurile semantice determină în mare măsură gradul de complexitate al construcţiilor cu genitivul. Grupurile conţinând abstracte verbale sunt mai greu de procesat cognitiv decât formulele onomastice din limbajul popular, de tipul citat anterior, care se bazează pe recurenţa unei relaţii semantice de simplă apartenenţă.

[7] Pentru franceză, Marouzeau 1969 condamnă atât *cacofonia* („*Cacophonie*. Le retour à brève distance de sons semblables, quels qu'ils soient, est d'ordinaire déplaisant", p. 29), cât şi rima involuntară („Le retour à de brefs intervalles de finales homophones crée une gêne dans l'énoncé lorsqu'il est accidentel (...): «La réalisa*tion* des condi*tions* mises à la continua*tion* de leur collabora*tion*»", p. 34).

[8] Cacofonia poate fi produsă şi de coordonarea genitivelor, în vreme ce neclaritatea semantică e un produs al subordonării în lanţ.

De aci, cuvintele dependenti de la alt cuvânt sunt dependenţele lui, şi într-o propuseţiune complesă pot să fie cât de multe, încât şi cuvintele dependenti pot să-şi aibă mai încolo dependenţele sale, pr. «cartea *naşterei lui Is. Chr., fiului lui David, fiului lui Abraam*», cu şeasă genetivi de dependenţă, cu aposite cu tot (Cipariu 1992: 272).

Peste câteva pagini apare însă recomandarea clară şi motivată de a se limita înlănţuirea substantivelor la genitiv:

Însă şi numele pus înainte poate să depindă de la alt precedente şi aşa să fie şi el pus asemenea în genetiv, pr. *foaiele careei vieţei, facerea semnului crucei; verdeaţa ierbei câmpilor; frumuseţile florilor plantelor* etc., şi aşa mai încolo, estinzând numărul numelor cu relaţiunea genetivale. Numai cât estensiunea prea lungă şi încă cu cât este mai lungă cu atât este mai neplăcută, atât pentru îngreunarea înţelesului, cât şi pentru monotonia formelor repeţite fără întrerupere. De aceea şi concatenarea genitivilor este a se restrânge pre cât se poate mai mult (Cipariu 1992: 324–325).

Recomandarea normativă reapare, după aproape un secol, în ediţia din 1966 a *Gramaticii Academiei* (GA), ilustrată cu un citat din presa vremii (tipic pentru „limba de lemn"):

E bine totuşi să se evite înşirarea de prea multe substantive în genitiv: «Problemele *îmbunătăţirii tehnicii securităţii* şi *respectării regulilor* de protecţia *muncii* să stea în centrul *atenţiei conducerii uzinei, a inginerilor, maiştrilor, a tuturor muncitorilor*». *Munca*, 2906 (1957), p. 2/3 (Popescu-Marin 1966: 121).

În versiunea din 2005 a gramaticii academice (GALR), indicaţia se păstrează, într-o formă mai succintă: „Aglomerarea de genitive e bine să fie evitată" (Popescu-Marin 2005: 599).

Între timp, evaluarea normativă a înlănţuirii de genitive fusese cuprinsă pe scurt şi în aspectele sale esenţiale în *Gramatica pentru toţi* a Mioarei Avram:

Se recomandă evitarea mai multor genitive la rând, îndeosebi a celor cu structură formală asemănătoare. Construcţii ca *grădina vecinului colegului fiului meu* sunt inestetice (neeufonice), iar uneori şi echivoce prin dificultatea de a se urmări lanţul de relaţii (1997, p. 65–66).

Referiri la succesiunea de genitive se pot găsi şi în unele ghiduri de redactare apărute în ultimele decenii: cu modele în care „sunt evitate cele trei genitive succesive" („reafirmarea dorinţei României", Şerbănescu 2000: 198) şi sfaturi practice: „Utilizarea preferenţială a abstractelor verbale ascunde pericolul apariţiei unui lung şir de genitive. În acest caz, desfacerea în grupuri verbale e preferabilă" (Vulpe 2002: 182).

5.2. În stilul jurnalistic actual, formulele juridic-administrative sau politice în care sunt frecvente concatenările de genitive joacă un rol secundar, apărând doar în unele subvariante stilistice. În genere, atrag atenţia lanţurile cuprinzând cel puţin trei genitive, dintre care fiecare e atributul termenului precedent: „o reflectare *a efectului prezenţei agenţilor*" (EZ 1079, 1996, 4). Succesiunea a două genitive e frecventă şi normală; apariţia a mai mult de trei e însă foarte rară. Secvenţa de patru substantive în genitiv se poate datora integrării sintactice a unui titlu care conţinea deja două genitive: „amânarea *adoptării Legii accelerării privatizării*" RL 1431, 1994, 3).

În determinarea gradelor de acceptare a construcțiilor intră factorii evocați în recomandările lui T. Cipariu sau ale Mioarei Avram: dificultatea de a urmări relația semantică și mai ales monotonia repetării cacofonice a formelor. Sunt deci mai ușor de acceptat succesiunile în care alternează terminații diferite ale substantivelor (articolul apărând în forme masculine și feminine, la singular și la plural): „să se concentreze asupra *îndeplinirii obiectivelor programului*" (EZ 2318, 2000, 11); „membrii *delegației coordonatorilor proiectului* UNICEF" („Adevărul" 3861, 2002, 3). O terminație identică (același gen și număr, aceeași variantă combinatorie a morfemelor) face să devină supărătoare chiar succesiunea a două genitive – „prelungirea *suspendării arestării*" („Meridian" 504, 1994, 16) –, cu atât mai mult secvențele mai ample care o cuprind: „un aspect relevant al *ignorării primejdiei goanei*" (EZ 1115, 1996, 4); „represaliii împotriva *firmei fiicei prefectului*" (EZ 2313, 2000, 12); „în afara acestor elemente specifice *decorului momentului întâmplării*" (EZ 1115, 1996, 4) etc.

Excesul de genitive asociat cu extensiunea pleonastică poate deveni și un mecanism utilizat parodic: „Relansarea *accelerării intensificării procesului* de iuțire mai rapidă a luptei anticorupție" (AC 20, 1999, 8). Enunțul devine comic nu numai prin numărul adjuncților nominali, ci și prin redundanța lor semantică.

6. O recomandare sintactico-stilistică destul de veche (din a doua jumătate a secolului al XIX-lea), reluată sporadic și exersată inconsecvent, nu s-a transformat niciodată într-o normă clară a românei literare. De altfel, ținând seama de complexitatea fenomenului (omonimie sau variație a morfemelor de genitiv, necesități semantico-textuale de construcție, tradiție a frazei ornate, diferențiere de registru), o normă mai rigidă (care să limiteze, de exemplu, numărul treptelor de subordonare posibile) ar fi fost permanent încălcată. E o situație destul de tipică pentru normarea limbii române, în care doar puține recomandări sintactico-stilistice au căpătat un caracter imperativ. În ciuda conotațiilor sale negative recente (prin asociere cu maniera stilistică a „limbii de lemn"), concatenarea excesivă a genitivelor este tolerată și de cele mai multe ori trece chiar neobservată.

BIBLIOGRAFIE

Avram 1997 = Avram, Mioara, *Gramatica pentru toți*, ed. a II-a, București, Editura Humanitas, 1997.

Avram 2005 = Avram, Mioara, *Studii de morfologie a limbii române*, București, Editura Academiei Române, 2005.

Cipariu 1992 = Cipariu, Timotei, *Opere*, II, ed. Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei Române, 1992.

Eustatievici Brașoveanul 1969 = Eustatievici Brașoveanul, Dimitrie, *Gramatica Rumânească – 1757*, ed. N.A. Ursu, București, Editura Științifică, 1969.

Florea 1983 = Florea, Melania, *Structura grupului nominal în limba română contemporană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Graur 1968 = Graur, Alexandru, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică, 1968.

Iordan 1948 = Iordan, Iorgu, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, ed. a II-a, Bucureşti, 1948 (ed. I: 1943).
Irimia 1986 = Irimia, Dumitru, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.
Marouzeau 1969 = Marouzeau, J., *Précis de stylistique française*, Paris, Masson et Cie, 1969.
Pană Dindelegan 2003 = Pană Dindelegan, Gabriela, *Elemente de gramatică. Dificultăţi, controverse, noi interpretări*, Bucureşti, Humanitas Educaţional, 2003.
Popescu-Marin 1966 = Popescu-Marin, Magdalena, *Atributul*, în GA, 1966, II, p. 114–148.
Popescu-Marin 2005 = Popescu-Marin, Magdalena, *Atributul*, în GALR, 2005, II, p. 592–618.
Stan 2003 = Stan, Camelia, *Gramatica numelor de acţiune din limba română*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2003.
Stan 2005 = Stan, Camelia, *Categoria cazului*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2005.
Stan, Vasilescu 2005 = Stan, Camelia, Andra Vasilescu, *Grupul nominal*, în GALR, 2005, II, p. 73–104.
Şerbănescu 2000 = Şerbănescu, Andra, *Cum se scrie un text*, Iaşi, Editura Polirom, 2000.
Thom 2005 = Thom, Françoise, *Limba de lemn*, trad. rom., ed. a II-a, Bucureşti, Editura Humanitas, 2005 (ed. orig.: 1987).
Vulpe 2002 = Vulpe, Magdalena, *Ghidul cercetătorului umanist. Introducere în cercetarea şi redactarea ştiinţifică*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2002.
Vulpe 2004 = Vulpe, Magdalena, *Opera lingvistică, I. Dialectal, popular, vorbit*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2004.
Wells 1970 = Wells, Rulon, 1970: *Nominal and Verbal Style*, în D. C. Freeman (ed.), *Linguistics and literary style*, New York, Kolt, Rinehart and Winston, 1970.
Zafiu 2003 = Zafiu, Rodica, *Lanţul de genitive*, în „România literară", nr. 8, 2003, p. 14.

ABREVIERI

AC = „Academia Caţavencu", săptămânal, Bucureşti, anul I: 1991.
EZ = „Evenimentul zilei", cotidian, Bucureşti, anul I: 1992.
GA = *Gramatica limbii române*, I–II, coord. Al. Graur, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Academiei, 1966.
GALR = *Gramatica limbii române*, I–II, coord. Valeria Guţu Romalo, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.
IVLRA = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Interacţiunea verbală în limba română actuală. Corpus selectiv şi tipologie*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2002.
RL = „România liberă", cotidian, Bucureşti, anul I: 1943; serie nouă [anul I: 1989].

Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

SUMARUL REVISTEI „LIMBA ROMÂNĂ" PE ANUL 2006

ISTORIA LIMBII

1. AVRAM, ANDREI, Variantele cuvântului *viclean* şi palatalizarea labiodentalelor, **5–6**, p. 253–257.
2. BRÂNCUŞ, GRIGORE, Probleme ale istoriei limbii române în concepţia lui Mozes Gaster, **5–6**, p. 269–278.
3. DIMITRESCU, FLORICA, Note despre *datare* şi *predatare*, **5–6**, p. 301–310.
4. SARAMANDU, NICOLAE, Limba textelor vechi aromâneşti într-o cercetare recentă, **5–6**, p. 377–381.

VIAŢA CUVINTELOR

5. BOERESCU, PÂRVU, Dificultăţi ale etimologiei limbii române: *I. vorbă, (a) vorbi; II. viarbă; III. voroavă; (a) vorovi*, **1–2**, p. 85–93.
6. BOERESCU, PÂRVU, Dificultăţi ale limbii române: este *hahaleră* un cuvânt creat de I. L. Caragiale?, **3–4**, p. 133–138.
7. MĂRGĂRIT, IULIA, Note lexicale, **1–2**, p. 93–98.
8. MIHĂILĂ, ECATERINA, Prima atestare şi etimologia toponimului *Oltenia*, **5–6**, p. 333–338.
9. NESTORESCU, VIRGIL, Note etimologice, **1–2**, p. 92–102.
10. NESTORESCU, VIRGIL, Note etimologice, **5–6**, p. 373–375.

ACTUALITĂŢI LINGVISTICE

11. GUŢU ROMALO, VALERIA, Gramatica limbii române, **1–2**, p. 3–5.
12. PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, Gramatica limbii române, **1–2**, p. 6–9.
13. SALA RĂDULESCU, MARINA, Complementele în GALR, **1–2**, p. 9–11.
14. ZAFIU, RODICA, De la gramatică la discurs, **1–2**, p. 12–13.

LEXICOLOGIE

15. ATHU, CRISTINA, Neologismele din engleză în perspectiva lucrărilor normative DOOM[1] şi DOOM[2], **1–2**, p. 41–52.
16. MĂRĂNDUC, CĂTĂLINA, Familia de cuvinte, **1–2**, p. 52–64.
17. VINTILĂ RĂDULESCU, IOANA, Scrierea lui *niciun(ul)* şi a altor cuvinte „formate", **1–2**, p. 14–23.

LEXICOGRAFIE

18. HRISTEA, THEODOR, Un tip *sui-generis* de omonime derivative: *latinism (I)* şi *latinism (II)*, **5–6**, p. 315–322.

LR, LV, nr. 5–6, p. 439–442, Bucureşti, 2006

DIALECTOLOGIE

19. AGACHE, LILIANA, Unităţi de măsură în documente particulare moldoveneşti de la începutul sec. al XVII-lea, **5–6**, p. 245–252.
20. MĂRGĂRIT, IULIA, În legătură cu originea particulei *alde* (pe baza graiurilor româneşti din Bulgaria), **1–2**, p. 103–112.

FILOLOGIE

21. BARBU, VIOLETA, Cartea catolică – instrument de misiune şi diplomaţie în Ţările Române în sec. al XVII-lea, **5–6**, p. 259–268.
22. CHIVU, GH., *Carte de pre ruditu lumii*, o copie transilvăneană din *Palia de la Orăştie*, **5–6**, p 279–285.
23. DIMA, CRISTINA-IOANA, Două redacţii mai puţin cunoscute ale *Apocalipsului Maicii Domnului*, **5–6**, p. 287–300.
24. MAREŞ, ALEXANDRU, Note despre *Proorocirea Sibilei*, **1–2**, p. 65–71.
25. MIHĂESCU, DORU, Consideraţii asupra versiunilor româneşti ale *Sinopsisului* atribuit lui Inochentie Ghizel, **5–6**, p. 323–331.
26. TEODORESCU, MIRELA, O problemă de paternitate, **5–6**, p. 393–395.
27. TIMOTIN, EMANUELA, *Ieşi, năjite, pricăjite ...* de la „molitvele minciunoase" la descântece, **1–2**, p. 72–83.
28. TIMOTIN, EMANUELA, Un text magic manuscris inedit, **5–6**, p. 397–402.
29. URSU, N. A., *Meşteşugul doftoriii*, primul tratat de medicină în limba română, tradus din greceşte de doctorul muntean Ştefan Vasile Episcopescu, între anii 1805 şi 1817, **5–6**, p. 403–416.
30. VÂRBAN, FLOAREA, Filologia – cercetare transdisciplinară, **5–6**, p. 417–430.

GRAMATICĂ

31. DINCĂ, GAROFIŢA, Substantivul cu utilizare adjectivală în limba română actuală, **1–2**, p. 25–30.
32. GUŢU ROMALO, VALERIA, Accidente în dinamica limbii actuale: *oarece*, **5–6**, p. 311–314.
33. MOLDOVEANU, GHEORGHE, Aron Pumnul şi ortografia limbii române, **1–2**, p. 30–39.
34. MOROIANU, CRISTIAN, Probleme de etimologie internă. Derivarea cu sufixe, **5–6**, p. 351–372.
35. STANCIU ISTRATE, MARIA, Cuvânt tradus sau calchiat?, **5–6**, p. 383–392.
36. ZAFIU, RODICA, Constituirea unor norme sintactico-stilistice: observaţii despre concatenarea genitivelor, **5–6**, p. 431–438.

ORTOGRAFIE

37. MIHĂILĂ, G., Contribuţia lui Ioan Bianu la perfecţionarea ortografiei româneşti, **5–6**, p. 339–349.

RECENZII ŞI NOTE BIBLIOGRAFICE

38. BĂDIC, MELANIA: Mihaela Popescu, *Metafora în poezia românească postmodernă, Generaţia '80*, Bucureşti, Editura Arvin Press, 2004, 221 p., **1–2**, p. 117–119.

39. BĂDIC, MELANIA: Mihaela Popescu, *Dicţionar de expresii în limba română*, Bucureşti, Editura All, 2004, 127 p., **1–2**, p. 119–120.
40. CELAC, VICTOR: Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti. Biografii – motivaţii*, Iaşi, Institutul European, 2001, 534 p., **1–2**, p. 113–117.
41. POPESCU, MIHAELA: Melania Bădic, *Cântarea Cântărilor, o lectură hermeneutică a unui poem revelat*, Deva, Editura Emia, 2004, 365 p., **1–2**, p. 121–123.

SEMNALĂRI

42. ANDRONACHE, PERSIDA: Maria Crişan, *Concordanţe istorice între traco-geto-daci hitiţi şi etrusci pe bază de texte şi alfabete*, **1–2**, p. 127.
43. BĂDIC, MELANIA: Ion Popescu-Sireteanu, *Vechi nume româneşti*, Iaşi, Editura Vasiliana, 98, 2003, 275 p., **1–2**, p. 125.
44. BĂILEŞTEANU, ALINA ANDREEA: Florentina Natu, *Termeni de vânătoare în limba latină*, Bucureşti, Editura Globus, 2005, 81 p., **1–2**, p. 125.
45. BĂILEŞTEANU, ALINA ANDREEA, Dumitru Irimia, *Dicţionarul limbajului poetic eminescian. Semne şi sensuri poetice*, vol. I, *Arte*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2005, 246 p., **1–2**, p. 126.
46. CELAC, VICTOR: Cristina Călăraşu, *Studii de terminologie a profesiunilor. Încercare de sociologie lingvistică*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2005, 133 p., **1–2**, p. 126.
47. DIMA, IOANA CRISTINA: Coman Lupu, *Din istoricul numelor de monede în limba română*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2006, 131 p., **1–2**, p. 127.
48. DIMA, IOANA CRISTINA: Adriana Stoichiţoiu Ichim, *Semiotica discursului juridic* (ediţia a II-a), Editura Universităţii din Bucureşti, 2006, 218 p., **1–2**, p. 127.
49. DIMA, IOANA CRISTINA: Dragoş Vlad Topală, *Sintaxa propoziţiilor subordonate din codurile juridice de la 1863–1865*, Craiova, Editura Universitaria, 2004, 434 p., **1–2**, p. 127.
50. DIMA, IOANA CRISTINA: Marius Dan Drăgoi, *Folclor muzical din Spermezeu. Schiţă monografică*, vol. I – II, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2005, 331 p. + 299 p., **1–2**, p. 128.
51. DIMA, IOANA CRISTINA: Felicia Şerban, *Lirica populară românească între est şi vest. Studiu comparat de poetică*, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2005, 175 p., **1–2**, p. 128.
52. DRAGU, RAMONA CĂTĂLINA: Maria Dumitrescu, *Dicţionar de cuvinte recente, D.C.R. – 90*; D.C.R. – 93, Botoşani, Editura Agata, 2004, 280 p., **1–2**, p. 125.
53. DRAGU, RAMONA CĂTĂLINA: Maria Dumitrescu, *Dicţionar de cuvinte recente, D.C.R. – 2004*, Botoşani, Editura Agata, 2005, 171 p., **1–2**, p. 125.
54. GEANĂ, IONUŢ: Cristina Călăraşu, *Dicţionar de terminologie a profesiunilor actuale*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2004, 222 p., **1–2**, p. 126.
55. GEANĂ, IONUŢ: Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan Mihai Aldea, *Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziţionarea*, Iaşi, Editura Alfa, 2005, 76 p., **1–2**, p. 126.

IN MEMORIAM

56. GHERMAN, CRISTINA, Luiza Seche (1926–2005), **1–2**, p. 129.

VARIA

57. Alexandru, Mareş: Bibliografia lucrărilor (1966–2006), **5–6**, p. 235–244.
58. SALA, MARIUS, Alexandru Mareş la 70 de ani, **5–6**, p. 233–234.
59. STERIAN, FLORIN, Bibliografia românească de lingvistică (BRL, **48**, 2005), **3–4**, p. 139–229.
60. Indicele revistei „Limba română" pe anul 2006, **5–6**, p. 443–462.
61. Sumarul revistei „Limba română pe anul 2006", **5–6**, p. 439–442.

INDICELE REVISTEI „LIMBA ROMÂNĂ" PE ANUL 2006

INDICE DE MATERII*

BIBLIOGRAFIE, ~ia de lingvistică 139–229, ~ia lucrărilor lui Alexandru Mareş (1966–2006) 235–243.

COMPLEMENT, ~ul direct, perspective noi 9–11, ~ul indirect, perspective noi 9–11.

CULTURĂ, ~ra religioasă ca instrument de misiune şi diplomaţie 259–268.

CUVÂNT, ~ul unitate lingvistică de bază 4, 7, 12, familia de ~e 52–64, ~e care desemnau unităţile de măsură în Moldova (sec. al XVII-lea) 245–252, variante ale ~ului *viclean* 253–257, originea unor ~e: calc sau traducere ? 383–392.

DERIVARE, ~a cu sufixe 351–372.

DIALECTOLOGIE, graiuri româneşti din Bulgaria 103–112, 103; texte vechi aromâneşti 377–381

DISCURS, ~12–13.

DISCURSIV-PRAGMATICĂ, perspectivă ~ de analiză 5, 8.

DOOM, 14–23, 41–52.

ENUNŢ, definiţie a ~ului 4, organizare a ~ului 5, gramatica ~ului 5, 7, 8, 12.

ETIMOLOGIE, ~ia unor cuvinte: *hahaleră* 133–139, *sibilă, sivilă, savilă* 65–67, *vorbă, (a) vorbi, viarbă, voroavă, (a) vorovi* 86–93, *alde* 104–112, ~ia toponimului *Oltenia* 333–338, probleme de ~ internă 351–372.

FILOLOGIE, ~gia cercetare: abordarea transdisciplinară 471–430.

FONETICĂ, palatalizarea labiodentalelor 253–247.

MANUSCRIS, ~ul *Prorocirea Sibilei* 65–72, ~ul Carte *de pre ruditu lumii* 279–285, ~ul unui descântec 72–83, ~e ale *Apocalipsului Maicii Domnului* 287–300, ~ul unui text magic inedit 297–402, ~e: versiuni ale *Sinopsisului* atribuit lui Inochentie Ghizel 323–331, ~ul *Meşteşugul doftoriii* 403–416.

NEOLOGISM, ~e 41–52, 311.

NORMĂ, ~me ortografice 30–39, constituirea unor ~me sintactico-stilistice 431–438.

NOTĂ, ~ lexicală 93–98, ~ etimologică 92–102, 273–375, ~ bibliografică şi recenzii 113–123, ~te despre *datare* şi *predare* 301–310.

OMONIMIA, ~ unor termeni: *latinism (I)* şi *latinism (II)* 315–322.

ORTOGRAFIE, ~ia lui *niciun(ul)*, ~ia altor cuvinte „formate" 14–25, norme ~ice 30–39, reformă ~ică 30–41, contribuţia lui Ioan Bianu la ~ia limbii române 339–349.

PATERNITATE, ~a unor lucrări recente 393–395, ~a traducerii *Meşteşugului doftoriii* 403–416.

SEMNALĂRI, ~ ale unor noi apariţii 125–128.

SENS, ~ul unor cuvinte: *năjit* 72–83.

SUBSTANTIVULUI, utilizarea ~ui în poziţii adjectivale 25–29.

* Indicele de materii a fost alcătuit de Anabella-Gloria Niculescu-Gorpin. Trimiterile se fac la paginile celor 6 numere ale revistei, corespondenţa fiind următoarea: nr. 1–2 = 1–130, nr. 3–4 = 131–230, nr. 5–6 = 231–462.

Pentru bibliografia publicată în nr. 3–4 ale revistei, cititorii sunt rugaţi să folosească indicele respectiv, care nu a fost inclus în cel de faţă.

LR, LV, nr. 5–6, p. 443–462, Bucureşti, 2006

INDICE DE AUTORI*

Abrudan, D. 122
Adam. I. 403–405, 408
Adamescu Gh. 72, 98, 322, 347
Agache, Liliana **245–252**, 290, 296
Agura, D. D. 71
Aitios 408
Aldea, B.-G. [126]
Alecsandri, V. 340
Alexandrescu, Gr. 110
Alexandrescu, Maria-Matilda 264–265
Alexandru (diaconul)
Alexandru al VII-lea (papa) 265
Alexandru al VI-lea (papa) 265
Aligheri, D. 295
Ambroise, J. 262
Anania, B. 121
Anderson, Amanda 418
Andreas, C. 63
Andreescu, Şt. 261–263, 266
Andronache, Persida **127**
Anghelescu, M. 287
Antofi, G. 73, 398
Aramă, Lucia-Dalila 74
Ardelean, D. 280
Aristotel 264
Aron, P. P. (episcopul) 263
Asachi, Gh. 390–391
Ascoli, G. I. 271
Atanassova, Diana 79
Athu, Cristina **41–61**
Aurelian, P. S. 341
Avram, A. **253–257**, 356
Avram, Mioara 3, 54, 60, 103, 112, 351–352, 434, 436–437
Azzolini, G. B. 264

Bacalbaşa, C. 135, 137
Bacon, Fr. 423
Baksić, P. 264–265
Balacciu, Jana 339
Balkanski, T. 103
Bally, Ch. 321, 383–384
Band, I. 276
Barbolova, Z. 103
Barborică, Elena 112, 393, 411
Barbu, Violeta **259–268**
Bardu, N. [377–381]
Bariţiu, G. 63, 340
Barthes, R. 424
Bassetti, B. 261
Bayard, Florence 263
Bădic, Melania **117–119**, [119–120] [121–123], **125**
Băileşteanu, Alina Andreea **126**
Bălcescu, N. 390–391
Bărbuţ, Dorina 98, 101–102, 373–374
Bedouelle, G. 261
Beeck, M(Van der). 267
Bellarmin (cardinalul) 261, 264
Berberini, A. 265
Bercea, P. L. 29
Berthoin-Mathieu, Anne 399
Best, R. I. 401
Beza, M. 265, 377
Bianu, I. 65, 246, 249, 252, 271, 331, [339–349], 411
Bidu-Vrănceanu, Angela 53, 60, 310
Bireley, R. 263
Bloch, O. 302
Bobb, I. 304
Boerescu, P. **85–93**, **133–138**
Boeriu, E. 295
Bogaci, Gh. 91
Bogdan, D. P. 246–247, 249, 252, 304, 309
Bogdan, I. 309, 342–343, 345–346
Bogrea, V. 113
Bolintineanu, D. 116
Bolliac, C. 390–391
Bolocan, Gh. 252, 309, 336
Bologa, V. 403, 411
Borgia, C. 265
Brancovici, Gh. 325
Branickj, S. 267
Bratu, C. 112
Bratul (popa) 400
Brătescu, Gh. 411
Brătianu, I. C. 136
Brâncuş, Gr. 112, **269–278**, 338
Brânzeu, F. 109
Bréal, M. 302

* Indicele de autori a fost alcătuit de Cristina-Ioana Dima. Cifrele tipărite cu caractere aldine trimit la articole şi recenzii publicate de autor; cifrele puse între paranteze drepte trimit la recenzii sau discuţii despre autor; celelalte cifre trimit la pagini în care este citat autorul.

Breban, V. 318, 322
Brückner, Al. 330
Budaens, G. 423
Budeanu, C. 302
Budiş, Monica 109, 112
Bulgaru, D. 264–265
Bulgăre, Gh. 375
Buşă, Daniela 335
Buză, Emanuela 309, 331
Byck, J. 3, 103, 112, 351, 367

Calder, W. M. 424
Calotă, I. 349
Candrea, I.-A. 72–73, 75, 91, 98, 116, 269, 322
Cange, D. 399–400
Cantacuzini, G. Gr. 346
Cantacuzino, C. 264, 266–267, 304, 309
Cantacuzino, Ş. 121
Cantemir, D. 328, 330, 389–391
Capidan, Th. 134, 138, 378, 380–381
Caracaş, R. 411
Caradà, E. 136
Caragiale, I. L. 115–116, 133, 135–136, 138
Caragiu-Marioţeanu, Matilda 379
Cardini, F. 400
Cardona, G. R. 401
Carocci, S. 265
Carol I 346
Carpov, Maria 260
Cartojan, N. 66, 69, 74, 259, 269, 271, 288–289
Cavallioti, Th. A. [377–381]
Cazacu, B. 98, 82, 375, 386, 393
Călăraşu, Cristina 112, [126], 310
Cărăuşu, M. 294
Cândea, V. 264
Celac, V. **113–117**, **126**
Cernovodeanu, P. 66, 264–265, 335
Chartier, R. 259–260, 263
Chastel, A. 66, 69
Chiriacescu, Rodica 339
Chirilova, Anni 79
Chishull, E. 266
Chiţimia, I.C. 113
Chivu, Gh. 57, 77, 102, 252–253, 256, **279–285**, 289, 309, 331, 346, 397
Ciauşanu, G. F. 96–98
Cicanci, Olga 264
Cihac, Al. 63, 72, 79, 97, 99, 101, 273, 276–277
Ciobanu, Fluvia 388, 392
Ciocea, I. 252
Cioculescu, Ş. 136, 138
Cioranu, C. (postelnic) 76
Ciorănescu, Al. 72–73, 85, 91, 98, 102, 133–134, 137, 316, 322
Cipariu, T. 30, 31, 32, 33, 35, 272, 321, 339, 435, 436–437
Clement al VIII-lea (papa) 261
Cohuţ, Cornelia 98
Coleman, Ch. B. 423
Coman, P. 94, 98, 133, 138
Comenius 377
Comnen, I. 263
Constantin (împăratul) 423
Contaris, Chiril (patriarhul Constantinopolului) 265
Coresi (diaconul) 88, 115–117, 234, 388
Corniţescu, E. 122
Cortelazzo, M. 308–309
Cortelazzo, Michele 309
Coseriu, E. 10, 256–257, 427
Costea (dascălul) 66–67
Costin, M. 115, 330–331 334
Costin, N. 264, 328
Costinescu, Mariana 102, 252, 283, 331, 414
Coşbuc, G. 302
Coteanu, I. 53, 60, 63–64, 91–92, 349, 371
Covens, J. 335
Creangă, I. 94, 114
Creţia, P. 121
Creţu, Gr. 91
Crihană, M. 423
Crişan, Maria [127]
Cusanus, N. 423
Cuza, A. C. 368
Cuza, Al. I. 368
Cvasnâi, Maria 112

Dabija, N. 96
Dankanits, A. 260
Datcu, I. 72, 339, 398
Dauzat, A. 302
Dănăilă, I. 372
Dănilă, Elena [126]
Delavrancea Ştefănescu, B. 115
Densusianu, Ov. 82, 86, 88, 90–91, 96, 273, 277, 313, 320–321, 337, 344
Deroy, L. 384
Derrida, J. 424
Descartes, R. 423
Diaconescu, I. 29
Diaconovici, L. 272
Diaconu, M. 345
Diculescu, C. 337
Diez, Fr. 272

Dima, Cristina-Ioana **128**, 284, **287–300**
Dima-Drăgan, C. 260, 266–267
Dimitrescu, Florica 30, 112, **301–310**, 367
Dimitrescu, Gr. 305
Dincă, Garofiţa **25–39**
Dindelegan Pană, Gabriela **6–9**, 30, 59, 309–310, 434, 438
Dinică, Andreea 352
Dinu, M. 86
Dionisie (episcopul Buzăului) 404
Djamo-Diaconiţă, Lucia 303, 309
Doinaş, Şt. Aug. 348
Dominte, C. 53, 351
Donat, I. 334
Donceva, Ludmila 79
Dositheі (patriarhul Ierusalimului) 262, 266
Dosoftei (mitropolitul) 65, 102, 115, 234, 264, 293, 326
Dragu, Ramona Cătălina **125**
Draşoveanu, D. D. 11
Drăganu, N. 77, 289, 337, 400
Drăgănescu, M. 348
Drăghici, V. 392
Drăgoi, M. D. [128]
Drăguşanu, I. C. 115
Drimba, Vl. 429
Druţă, I. 104, 110
Dubois, J. 302, 371
Dukova, Ute 79
Dumistrăcel, S. [113–117]
Dumitrescu, Maria [125]
Dumitru-Verlag, D. 347
Dupuy, B. 262
Dura, I. 264
Duridanov, I. 91
Duţu, Al. 259–260

Edroiu, Nicolae 335
Eminescu, M. 37–38, 269
Episcopescu, Şt. V. [403–416]
Erasmus din Rotterdam 423
Eustatievici Braşoveanu, D. 330, 434, 437
Evghenikos, M. 262
Evloghie (monah) 323–325

Fecioru, D. 292
Fedorovici, Mihail 69
Fellini, F. 306
Ferdinand al II-lea 267
Filimon 114, 116, 390, 392
Filitti, I. C. 411
Fischer, I. 351
Florea, Melania 432, 437
Florea, P. 73
Florescu, Cristina 133–138
Forăscu, Corina [126]
Frâncu 116
Frederic al II-lea 261
Freeman, M. 421
Fuziu, L. 408

Gabinschi, M. 93, 102
Gabor (popa) 297
Gáldi, L. 301
Galilei, G. 423
Galinos 408
Gaster, M. 69, [269–278], 287–288, 341, 402
Geană, I. **127**
Georgescu, Gh. 334
Georgescu, Magdalena 75, 102, 252, 283, 331, 397, 414
Georgiev, Vl. 338
Gerov, N. 101–102
Gerson 263
Ghenadios Scolarios 262
Gheorghiev, Vl. 91
Gheorghiu, E. 411
Gherman, I. 341
Gherov, N. 105
Gheţie, I. 75, 233–234, 245, 247, 249, 252, 260, 282, 290–295, [393–395], 397, 400, 427–429
Ghibănescu, Gh. 113, 331
Ghica, Gr. M. 334
Ghica, I. 114
Ghiculete, Galina 98, 112
Ghinoiu, I. 116
Ghizel, I. [323–333]
Giraud, J. 310
Giurescu, C.C. 333, 336, 338
Giustiniani, F. 262
Golescu, D. 114, 386
Golescu, I. 63
Golopenţia, Sanda 351
Gorjan, G. I. 389
Gorovei, A. 75
Grafton, A. 424
Graur 54, 55, 60, 112–113, 351–353, 367, 434, 437–438
Grigorie (episcopul Buzăului) 412
Gröber, G. 271, 274, 276
Gross, G. 30
Groza, L. 305, 310
Guillory, J. 424, 428

Gusmani, R. 386–387, 391
Guţu, G. 91
Guţu, Olimpia 252
Guţu Romalo, Valeria **3–23**, 60, **311–314**, 339, 349, 438

Haja, Gabriela [126]
Hallier, J.-E. 424
Haneş, P. V. 320
Hasdeu, B. P. 72, 77, 88, 91, 112–113, 269–277, 287, 316, 337, 340–343
Heliade Rădulescu, I. 32, 270, 272, 390, 392, 339
Henkel, W. 262
Herman, E. 261
Hermann 302
Herr, J. L. 66
Hetzer, A. 379
Hmelniţki, B. 323
Hoancă, Lucian 336
Hodoş, N. 331
Hofmann, G. 264–265
Holban, Maria 264–265, 333
Holzmann, Verena 399–401
Honterus, I. 335
Hrisant Notara (patriarhul) 264
Hristea, Th. 53–55, 59, 305, 310, **315–322,** 351–354, 356, 385–392
Hristova, Boriana 79
Hryniewicz, W. 262
Humbold, W. (von) 424

Ibrăileanu, G. 317, 320
Iliescu, Maria 375
Imbs, P. 302
Inocenţiu al XII-lea (papa) 265
Ioan Moldovanu (dascăl) 289
Ionaşcu, R. 339
Ionescu, Gh. 334
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana 112, 310, 438
Ioniţă, M. 252
Ioniţă, Magdalena 75, 397
Iordan, I. 3, 10, 87, 92, 95–96, 113, 317, 337, 339, 344, 346, 351, 353, 434, 438
Iorga, N. 246–247, 249–250, 267, 252, 355
Ippocratis 408
Irimia, D. [126], 432, 438
Isbăşescu, M. 375
Isopescul, D. 36
Ispirescu, P. 114
Istrate Stanciu, Maria 295, **383–392**
Iurcic, L. A. 93

Ivanovici, V. 33
Ivănescu, G. 92
Izsák, S. 403, 405

Jablonowski, S. 267
Jakobson, R. 256–257
Jerković, Vera 70
Jobert, A. 262

Kalinderu, I. 344
Kálmán, B. 261
Kemény, J. 71
Kerameus, N. 265
Koch, L. 261
Kogălniceanu, M. 107, 270
Kokona, V. 138
Koldinschi, L. 305
Kopitar, B. 276, 377
Krahe, H. 337
Kristophson, J. 379

Lacan, J. 424
Lacroix, M. 422
Lambrior, Al. 271–272, 341
Larchet, J. Cl. 295
Laurian, A. T. 32, 63, 319, 344, 371
Lavrentie (ieromonah) 324–325
Laymann, P. 261
Lăzărescu, P. 98, 112, 375
Lecca, O. G. 336
Lecouteux, C. 401
Legrand, E. 262, 403
Lehiste, I. 387
Lesnea, G. 115
Ligaridis, P. 264
Littré, E. 322
Litzica, C. 262, 264, 404
Locke, J. 423
Logan, Marie-Rose 423
Loghin, C. 31
Lombard, A. 346
Longinescu, S. G. 92
Lörinczi Angioni, Marinella 256–257
Lorinţ 234
Lüder, Elsa 349, 372
Lupu, C. [127], 304, 310
Lupu, V. (domnitor) 261–263, 266
Lusebrink, H– J. 259

Machek 89
Machiavelli 265
Mackay, C. S. 424

Macrea, D. 271–272, 320, 339–342, 344
Maday, D. S. 403
Magnien, V. 422
Maior, P. 32, 38
Maiorescu, I. 339
Maiorescu, T. 36, 38, 269, 271, 316, 339–346, 394
Malala, I. 333
Mancaş, Mihaela 310
Mandrou, R. 263
Maneca, C. 302, 310, 322, 426
Manega (fam.) 411
Mangra, V. 284
Manoliu Manea, Maria 313
Manoliu, V. 411
Marcu, Fl. 310, 322, 372, 426
Mardarie (Cozianul) 91
Mareş, Al. **65–71**, 74–75, 80, 83, [233–234], 245, 247, 249, 252–253, 256–257, 260, 280, 282, 289–290, 393, 397, 400, 427–429
Mareş, Lucreţia 64, 349
Marian, S. Fl. 16, 294, 398
Marin, Maria 98, 105, 112, 375
Marinescu, B. 112
Marinković, Radmila 70
Marouzeau, J. 435, 438
Marta, M. 112
Martin, A. 394
Martinet, A. 389
Marţian, I. 289
Masera, Mariana 401
Massim, I. C. 63, 319, 344, 371
Matoré, G. 302
Mauro, T (de) 310
Mărănduc, Cătălina **52–64**
Mărdărescu, Maria 98
Mărgărit, Iulia **93–98, 103–112**, 375
Mâle, E. 263
Mârza, Eva Selecká 260
Melchisedec (episcopul) 79–80
Mennini, I. 265
Merrer, Madeleine (le) 71
Meyer, G. 274, 276, 377
Miclău, P. 389
Mihăescu, D. 72, **323–333**
Mihăescu, G. 96
Mihăilă, Ecaterina **333–338**
Mihăilă, G. 65, 74, 86, 91–92, 246, 271, 287, 303, 310, **339–349**, 385
Mihnea, al II-lea 99
Miklosich, Fr. 72, 79, 92, 271, 275–277
Milescu, N. (spătarul) 234, 330
Miletić, L. 71
Miltenova, Anisava 65–69, 79
Mirandola G. P. (della) 423
Miron, P. 349, 372
Mirska, Halina 388
Misaroş, T. 279–280, 282
Mitran, M. 30
Mitterand, H. 302
Moldovay, P. 291
Moldoveanu, Gh. **30–39**
Moldzianowski, Th. 267
Molnar 272
Mombaer, J. 263
Morariu, B. 262
Moraru, M. 65, 68–69, 289
Moraru, S. 75
Moraru Roman, Alexandra 75, 252, 309, 331, 397
Moreno, A. C. 401
Moroianu, C. **351–372**
Mortier, C. 335
Moscopoleanul, D. [377–381]
Movilă, P. 262, 266
Moxa, M. 65
Muchembled, R. 259
Munteanu, Şt. 320–321

Natu, Florentina [125]
Nauklerus, I. 65
Naum, T. A. 347
Năstase, Vera 352
Năsturel, R. T. 267
Neagoe, Victorela 103, 105, 112
Neagu, F. 116
Neamţu, G. G. 30
Nectarie (patriarhul Ierusalimului) 266
Nedelcu, I. 313
Negomireanu, Doina 61
Negruzzi, C. 388
Negruzzi, I. 341
Neiescu, P. 255, 257
Nestorescu, V. **99–102**, 133–134, 138, 252, **373–375**
Neţ, Mariana 356
Nicanor (monah) 324
Nicolaescu-Plopşor, C.C. 97
Nicolescu, A. 386
Nicolescu, B. 420
Nistor, I. 39
Noailly, Michèle 25, 28, 30
Nottara, Dositei 264

Nuţă, I. 341

Oancă, T. 336
Odobescu, Al. 316
Ohrt, F. 400
Olahus, N. 423
Ollănescu-Ascanio, D.C. 341
Olsan, Lea T. 401
Oltean, F. 279
Onu, L. 386, 393–394
Oprea, I. 322, 349
Orăşanu, N. T. 135
Ortvay 337

Paget, W. 266
Pall, Fr. 264
Pamart, P. 310
Pamfil, Carmen-Gabriela 88, 92, 322, 349
Pamfil, Viorica 112
Pamfile, T. 72–73, 95, 98
Pamphili Baptista, G. 261
Panaitescu, P. P. 74, 325, 331
Pană, Ruxandra 112
Pann, A. 114
Panu, G. 318
Papacostea Danielopol, Cornelia 260
Papadima, O. 73, 398
Papahagi, P. 276, 377–381
Papahagi, T. 89, 92, 113, 134, 138, 255, 257, 380–381
Pápai, Fr. P. 403–405
Parcević 265–266
Paris, G. 275
Pascu, G. 92, 354
Paşca, Şt. 275
Paul Eghinitul 408
Pavel, E. 264
Pavel, V. 105
Pavelecu, Gh. 116
Pătruţ, I. 356
Pârvan, V. 337
Perpessicius, I. 37
Petrino, D. 37
Petrovici, E. 252
Petrovici, I. 345–346
Petru Cercel 99
Peţinis, L. 134, 136, 138
Peyfuss, M. D. 377, 381
Philippide 88, 92, 271, 273, 277, 337
Piccillo, G. 378
Piccolomini E. S. 423
Pigler, A. 264
Pinto, Lucille B. 399
Pippidi, A. 264
Pisani, V. 383
Pociaţki, S. 265
Poghirc, C. 338
Poni, P. 343–344
Popconstantinov, C. 79
Popescu, Cornelia 252
Popescu, Mihaela [117–119], **119–120, 121–123, 125**
Popescu-Marin, Magdalena 72, 436, 438
Popovici, D. 394–395
Porfirie (monahul) 80
Porumbescu, I. 31
Pottier, B. 304
Preda, M. 116
Procopovici, A. 117
Protase, D. 333
Pulliu (fam.) 377
Pumnul, A. [30–39]
Puşcariu, S. 63, 92, 113, 117, 254, 257, 271, 273, 277, 337, 347, 351, 385–386

Quemada, B. 308
Quintescu, N. 340–344

Rackoczi, Fr. 280
Racviţă, E. 305
Radu, Rodica 322, 349
Raevschi, N. 93
Raevski, M. 102
Rafail (monah) 324, 330
Rapport, D. 421
Rădulescu-Codin, C. 109
Reguş, Aspazia 252
Reguş, C. 252
Reinhards, W. 265
Remondi, B. E. 262–263
Rexine, J. E. 424–425
Risbjerg, K. 423
Riverain, J. 310
Rizescu, I. 298, 385
Robciuc, I. 252
Roesler, R. 273–274
Roja, G.C. 380–381
Romansky, St. 88, 92
Roques, M. 283
Rosenfield, P. L. 419
Rosenstan-Hansen, A. 111
Rosetti, Al. 3, 92, 103, 112, 273, 276–277, 289, 313, 338, 351, 386, 393
Rösler 337

Roussel, B. 261
Ruffini, M. 260, 267
Ruhedorf, F.J. 335
Russo, A. 317, 321
Rusu, Dorina N. 339
Rusu, Gr. 255, 257
Rusu, V. 82
Rutka, T. 267
Ryan, W. F. 402
Ryckel, D. (de) 263

Sala, M. 61, 91–93, 138, **233–234**, 339, 349, 358, 372
Sala Rădulescu, Marina **9–11**
Samarian, P. Gh. 403–404, 411
Sanchez, T. 265
Sandfeld, Kr. 276, 384
Saramandu, N. 98, 112, 375, **377–381**
Sava, A. 246, 252
Săineanu, L. 320
Sbierea, I. C. 31, 36, 38, 98, 388
Schram (colonel) 336
Schuchardt, H. 91, 275, 287
Schwantz, Fr. 335
Scriban, A. 64, 72–73, 85, 88, 93, 95, 97, 99–101, 133, 138, 322
Scridon, G. 302
Seche, Luiza 339, 344, 371
Seche, M. 339, 344, 371
Sfetea, C. 354
Simion, E. 339–340, 349
Simionescu, Eufrosina 66, 68, 70
Simmons, J.S.G. 234
Simonescu, D. 66, 70, 331, 394
Simonetti, V. 411
Sincai, Gh. 304
Sireteanu-Popescu, I. [125]
Sollers, Ph. 424
Somerville, M. 421
Sorescu, M. 348
Stahl, H. H. 113
Staicu (grămăticul) 74, 77
Stan (vătaf) 78
Stan, Camelia 431, 438
Stan, I. 255, 257
Stancovici, R. 402
Stancu, Z. 114
Stati, S. 62
Stănculescu, Fl. 334
Stănescu, E. 137
Stehr, N. 418
Stoichițoiu-Ichim, Adriana 30, [127]
Stroici, L. 253–254
Sturdza, Dim. A. 137
Suceveanu, Al. 333
Suchianu, I. 345

Şandru Mehedinți, Teodora 72
Şandru, D. 109
Şăineanu 272–273, 277
Şăineanu, L. 72–73, 85, 88, 93, 113, 133, 136–138, 270
Şerb, I. 82, 98
Şerban, Felicia [128]
Şerbănescu, Andra 436, 438
Şincai, Gh. 38
Şniter, Maria 80, 82
Şoşa, Elisabeta 349
Ştefan (popa din Dindeleag) 280
Ştefan, Gh, 266
Ştefan, I. 385
Ştefănescu, I. 411
Ştrempel, G. 66, 68, 74–78, 291, 294, 299, 339, 346–347, 397
Şuteu, Flora 311, 349
Şuteu, V. 98

Tamás, L. 255–257
Tavernay, A.275
Tăpkova-Zaimova, Vasilka 65, 69
Tătaru-Cazaban, B. 264
Tempea, R. 272
Teodorescu G. Dem. 73, 78, 80, 97–98, 398
Teodorescu, Mirela 112, **393–395**
Teodorovici, C. 339
Terlecki, M. 262
Theophanes 277
Thom, Fr. 432, 438
Thomas, G. 384
Tiktin, H. 3, 72–73, 85, 90, 93, 252, 276, 271, 302, 310, 341, 349, 372
Timotin, A. 295
Timotin, Emanuela **72–83**, 287, 295, **397–402**
Titulescu, N. 271
Tiugan, Marilena 112
Tocilescu, Gr. C. 72–74, 82, 270, 277, 398
Todorachi (logofăt) 77–78
Tohăneanu, Gh. 113
Toma de Aquino 264–265
Toma, Elena 112
Tomaschek 337
Tomici, M. 252
Topală, D. V. [127]
Topliceanul, D. 411

Trallianos, Al. 408
Tsirpanlis, Z. 262
Turdeanu Toşa, Ana 335

Ţapu, Chr. N. 72–74, 82, 398
Ţâra, V. D. 320

Ucuta, C. [377–381]
Udrescu, D. 98, 101
Ullmann, S. 384
Unbegaun, B. 383
Ureche, Gr. 115, 326
Urechia, V. A. 340
Ursu, Despina 404
Ursu, N. A. **403–416**, 437
Uţă, Oana 352

Valente, J. 418
Valla, L. 423
Varlaam (mitropolit) 115, 326
Vasilescu, Andra 431, 438
Vasiliu, E. 119
Vasiliu, Laura 63, 352
Vatamaniuc, D. 340
Văcărescu, I. 272
Vârban, Floarea **417–430**
Vârtosu, E. 416
Velculescu, Cătălina 289
Veselovski, A. N. 71
Vianu, T. 394
Vinnic, V. O. 93
Vintilă-Rădulescu, Ioana **14–23,** 349
Vladimir (cneaz al Kievului) 323
Vourveris, C. J. 424–425, 428
Vulliaud, P. 121
Vulpe, Magdalena 98, 112, 257, 375, 431, 436, 438
Vulpe, R. 337

Wald, Lucia 63, 272, 351
Wartburg, W. (von) 87, 93, 302
Watson, J. B. 370
Watts Moffitt, Pauline 423
Webb, J. 421
Weigand, G. 337, 379–380
Weingart, P. 418
Weiss, G. 418
Wells, R. 432, 438
Welykyi, A. Gr. 262
Wenzel, S. 428
Whitehead, A. N. 419
Wodak, R. 418
Wolf, Fr. Aug. 423–424

Xenopol, A. D. 333

Yonne 87

Zafiu, Rodica **12–13**, 14, 349, 354, **431–438**
Zagaevschi, V. 110
Zaleski, S. 267
Zanne, P. 114
Zăstroiu, Victoria 322, 349
Zenker, I. Th. 274
Zgraon, Florentina 102, 252, 283, 331, 414,
Zolli, P. 309
Zsigmond, J. 260

INDICE DE CUVINTE*

ALBANEZĂ: akë 275, i verbër 275, lerë 134, lerë 134, mërgoj 275, pyll 275, tufë 275, uroj 275, urrej 275, vapë 275, verë 275, yndyrë 275.

BULGARĂ: банциг 373, баския 373, врява 89, говор 89, каварма 374, кратуна 374, lichota 100, майке 374, майки 374, мака 374, макье 374, маламашка 374, nejit 72.

CEHĂ: nežit 72, svitek 102, vrana 89, vrata 89, vřava 88.

* Indicele de cuvinte a fost alcătuit de Marius Mazilu.

EBRAICĂ: Miriam 71.

ENGLEZĂ: behaviorism 369, behaviorist 366, city jeans 28, commentative 369, consumables 361, cross 416, derivative 321, flatfoot 387. love story 28, marker 49, night-club 28, night-table 28, permalloy 45, pipe line 44, single 47, strip tease 44, travelling 46, 48.

FRANCEZĂ: abattre 97, abattu 97, acrilique 306, affront 353, alcoolemie 307, alternative 307, antédiluvien 390, anticonceptionnel 308, anti-théatre 307, archaïser 354, atomiser 307, autogestion 307, béhaviorisme 369, bon goût 390, bref 401, brevet 401, cancérologiste 368, cancérologue 368, candisation 369, champagne 43, chauffeur 43, collaborationnisme 366, collaborer 385, 389, collinaire 368, colmatage 360, comitial 361, commentatif 369, compacité 369, competitivité 369, complexifier 369, consommable 361, contractile 361, copartageant 369, corporatiste 370, culturisme 362, culturiste 362, droit à l'antenne 307, grenade 399, hémorrragie 391, karstification 369, kayak 356, La Petite Walachie 335, latinisme 315, 318, latiniste 316, 317, néologiser 354, philologique 426, philologue 426, pome grenade 399, précurseur 390, presqu'île 387, sémantique 302, somnambule 384, suicidé 390, suicider 390, troisième âge 307, ufologue 58.

GERMANĂ: Abbpaupass 374, Abrichter 373, anreden 386, ausgeschnitten 386, Bandsäge 373, Baum 373, Eilzug 387, Eindruck 387, Eisenbahn 387, gemäss 386, Hauptmann 327, Jahr 385, Jahres 385, Jahreszeit 385, Jahrmarkt 328, Kappsäge 373, Kindergarten 387, Kleine Walachei 335, kommentativ 369, Kompaktheit 369, kurzsichtig 386, Kurzstämmig 390, Landztrasse 386, Latinist 317, Leute 100, Liute 100, Lot 337, Lungenentzündung 386, Meerbusen 387, Naturalienkabinett 386, Neerbusen 387, Plattfuß 391, Polytechnikum 386, Quecksilber 387, Vorkämpfer 386, Zeit 385.

GREACĂ: ἄλογος 390, φιλολογέω 422, φιλολογία 422, φιλόλογος 422, φιλοσοφία 422, ιατροσοφι(ον) 405, -ική 362, -ικόν 362, -ικός 362, proklînein 302, τραγί 136, τραγέλαφος 136, τραχανά(ς) 135.

NEOGREACĂ: -άκης 135, -άκι 135, άρμάδα 326, φαφαλιαρες 133, 134, χάχας 133, 134, 136, 137, χάχος 133, 134, λερα 134, 136, 137, λήρος 133, 134, -ος 134, προνοια 390, philopatris 390, Συβνλα 65.

ITALIANĂ: breu 401, breve 401, breviniellu 401, brevinu 401, brieve 401, calcareo 363, cancelleresco 364, commentativo 369, complotismo 366, componistico 369, comportamentismo 369, concertistico 369, contrattualista 366, Distretto di Rumanatz 334, Distretto di Vuultzo 334, Distretto Mehedintz 334, Distretto Syl Inferiore 334, Distretto Syl Superiore 334, -eo 363, ferrovia 387, greve 401, latinista 317, nessuno 17, pettiroso 387, piedipiatti 387, testadura 387.

LATINĂ: Alt 337, Alta 338, Altina 338, Alutas 337, Alutuus 337, anima 383, argentum vivum 387, auricula 276, -bĭlis 36, brevia 401, Caesareea 334, campana 275, casus 261, cedo 390, circumstantia 384, circumstantia 391, Cisalutana 334, 338, col- 390, collaborare 389, comitialis 361, conscientiae 261, Dacia Inferior 333, extraordinarius 390, 391, falcata 246, falx 246, fervat 86, fur 327, fustis 327, grossus 99, gutta 399, gutta maligna 398, gutta malogranata 399, haemorrhagia 391, hemigranea 399, hemigrania 399, herba 86, horreo 275, -ica 362, -icum 362, -icus 362, impressio 387, -itas 383, labor 390, ligna 87, magna 383, magnanimitas 383, 384, malefactor 390, manus 56, masculus 276, meningitis purulenta 80, -mens 59, mergere 275, mielgrano 399, migrana 399, migrane 399, migranea 399, molae 87, oculus 276, orare 275, orbus 275, ordo 261, paeninsula 387, singulus 276, sinus maritimus 387, sub- 390, suc- 390, succesor 390, Tabula Valachicae Cis-Alutanae 335, toxicare 97, Transalpina 335, Transalutana 334, 338, tufa 275, unctura 275, Valachia Austriaca 334, 338, Valachia Caesareea 335, 338, Valachia Minor 338, Valachia Turcica 335, ver 275,

verbum 85, 86, 87, vermis emigraneus 400, volo 276, Walachia 333, 334, Walachia Minor 334, Wallachia Austriaca 335.

MAGHIARĂ: csámpás 365, feredö 326, fertály 247, fürdö 326, hiába 256, hitlen 254, marha 254, mérce 248.

OCCITANĂ: avarver 87, varbo 87

POLONĂ: hetman 327, jarmark 328, lichota 100 nieżyt 72, piechota 329, procesija 329, szlach 329, szliyk 330, tur 330, turoń 330, szlik 325, żerebie 247.

ROMÂNĂ:

Aromână: arost 86, da 379, dă 379, hahă 134, jărru 379, lardzi 378, lărdză 378, lărdzâ 379, mărĭ 379, marĭ 378, 379, vreavă 89.

Dacoromână:

A: a 283, 293, á 33, -a 361, 367, á la 21, abajur-glob 25, 28, abă 274, -(a)bil 361, abrig 373, abure 276, aburealã 412, abzice 386, acadea 274, acă 275, acătare 275, accountânt 51, aceeaşi 345, aceiaşi 345, acelaşi 345, -ache 135, acie 294, -aciu 367, acmu 294, acoperi 62, acoperire 62, acoperit 62, acord 62, acorda 62, acordat 62, acordic 353, activ 62, activitate 62, actor-cântăreţ 28, actor-regizor 28, acum 12, 59, acvaforte 20, acvaplanare 20, ad hoc 17, adaptabilitate 353, Adas 57, ade 103, 105, 111, adevăr 62, adevărat 62, adidas 50, admira 62, admirabil 62, ADN 304, adora 62, adorabil 62, adorare 62, adorat 62, adorator 62, 353, adoraţie 62, advertiser-absolvente 50, aer-aer 27, aeroambulanţă 20, aerobiotic 20, aerobioză 20, aeroportuar 20, afară din fire 390, afară din rând 390, 391, africanolog 354, afrikaans 42, afro 27, afront 354, ageamiu 274, Aghaton 28, -agiu 356, agiutor(iu) 283, agrăi 386, agricultură 386, agrobiolog 354. aguridă 274, aici 12, 59, -aie 364, aisberg 42, aiurist 354, aiurit 354, ajuta 62, ajutor 62, al 292, 293, alaltăieri-dimineaţă 21, alaltu 282, albaiulian 23, alb-argintiu 20, albăstriu 364, alb-lumina zilei 27, alb-negru 20, aldămaş 274, alde 103, 104, 105, 106, 108, 111, ale 103, 104, 105, 106, 107, 111, alege 87, ali 103, -(al)ism 361, alniciu 283, alogic 390, altun 337, alumn 304, 307, alună 356, aluniu 356, alva 274, amara 380, amarea 380, amaresc 34, amari 34, amărăsc 34, amărât 97, amăsurat 386, amblu 34, ameţeală 60, amiazezi 291, amoralism 353, amper 302, analist-programator 25, 28, analiticesc 362, -andră 361, andrea 274, andro- 59, androgin 59, -andru 59, angara 274, anger 34, anotimp 385, antâiu 34, ante-'89 23, antediluvian 390, anteluptător 386, anticoncepţional 308, anticorupţie 27, antipurici 27, antirachetă 27, anti-Saddam 27, antistres 27, antitero 27, antonpanesc 58, antropofag 59, apă minerală 22, apă-grea 19, aprindere de plămâni 386, aproape 26, aproviziona 58, aprozar 57, 58, aprozarist 57, -ar 352, 353, 361, 365, 368, -ară 352, ardză 293, -are 352, 367, argăsi 274, arhaic 354, arhaism 354, arhaiza 354, -arisi 363, aristocratism 353, armadă 326, armată 325, armăsar 256, -arniţă 365, arpacaş 274, arşic 274, arunca 58, as-noapte 21, astă-noapte 21, astedei 253, Astra 57, asurzeală 412, -aş 356, 359, 365, 367, aşa 283, aşa şi aşa 22, aşadar 12, -aşă 362, aşchie 275, aşe 283, aşijderea 345, atotputernic 58, aţă 87, audzi 293, august 304, aurolac 20, austral 303, 306, autoacuza 21, autoadministra 21, autocefal 20, autocopiativ 20, auzí 343, auziră 283, -aver 35, avorbi 386, azi-dimineaţă 21, azi-mâine 21, azi-noapte 21, -ă 134, 352, -ăciune 363, -ălău 367, ântâietate 352, -ărea 367, -ărează 364, -ăreţ 359, -ărie 357, 360, 365, 375, -ător 362, 370, -ătură 361, 362, -ău 364, 365, 366

B: baby sitteră 50, baby-sitter 44, babysitter 49, baby-sitteră 49, background 43, backhand 43, badlands 43, balaur 274, 345, balcanolog 354, balercă 250, balina 72, balneolog 354, Banatul Craiovei 335, Banatul Severinului 334, bandă 59, banjo 42, banking 44, 48, banner 44, 48, banţig 373, banzic 373, banzicar 373, barman 51, bas-bariton 20, baschetbal 42, baschetbalist 50, baschie 373, base-ball 43, 44, 46, baseball 44, basic 44, Basic-English 46, basist 50, baterie 135, bau 373, bau-bau 373, bax 44, baxuri 47, bazooka 44, 49, (a) băga de seamă 302, băieţaş 365, băieţel 365, băimărean 58, bălaur 345, bărbăniţă 249, bătrân 56, 62, bătrâneţe 62, Bâlea 26, beat 52, Beatles 28,

beau 292, beflorul 373, berbece 274, bere 28, bestseller 44, 45, betran 34, bibilică 354, bibiloi 354, bibliotecă-birou 29, bici 62, biciui 62, Biedermaier 27, biftec 42, 43, big band 44, biker 44, 49, bikini 42, 48, 49, bill 44, bine-crescut 21, bine-cunoscut 21, binecuvânta 21, binefacere 388, binefăcător 388, bine-venit 21, binevoitor 388, bio- 305, bioastronautic 305, biobucătărie 305, bioceramic 305, bioceramică 305, biocibernetică 305, biocid 305, biocombustibil 305, biocompatibil 305, biocontainer 305, biocosmetică 305, biocurent 305, biodegradabil 305, biodegradare 305, biodeteriorare 305, biodiversitate 305, bioenergetic 305, bioenergie 305, bioenergoterapeut 305, bioetică 305, biofilmografie 305, biofitotron 305, biogaz 305, biogeneză 305, bioindicator 305, bioîngrăşământ 305, bioluminescent 305, biomagnetism 305, biomasă 305, biomatematică 305, biomaterial 305, biomedical 305, biomedicină 305, biometan 305, biopatologie 305, biopesticid 305, bioritm 305, bioritmologie 305, biosatelit 305, biosinteză 305, biospeologie 305, 306, biospeologie 306, biostimulator 305, biostimulatoriu 305, biotehnică 305, biotehnologie 305, biotelemetri 305, biotelemetric 305, biotolerat 305, biotop 305, biotrofic 305, biovit 305, bip 44, biraiele 292, bit 48, bite 50, blazer 42, 46, 49, blăstămat 293, blem 292, bleumarin 364, blister 44, 48, 49, blochaus 20, blocnotes 20, blocstart 20, 44, blovăsc 293, bluejeans 44, 48, blues 47, 48, bluff 42, 44, 46, 47, blugi 44, bluming 42, 47, bluză tăiată 386, boale 59, board 44, bober 42, 49, boburi 47, bodicec 42, bodicecuri 47, body 49, body bilding 44, bodigard 44, bodyguard 44, 50, bogatir 324, boghead 43, boinic 324, 326, bonjur 319, bonjurism 319, bonjurist 318, boogie-uri 47, boogie-woogie 43, 46, 48, boogie-woogie-uri 47,48, boom 42, 47, 48, booster 42, 46, 49, bos 43, 50, boss 43, 50, bowling 46, boy 49, brace 297, brad 274, brain drain 44, brainstorming 44, 48, branch 44, brand 42, 48, brandy 42, 47, 49, 52, break 43, brec 43, brânză 56, breakfast 44, 47, breakuri 47, brec 43, 47, brezaie 330, bridge 42, 45, 52, bridge-ul 52, briefing 44, 48, briliantin 364, broker 44, 49, 50, brokeriţă 49, broşură-ghid 29, browninguri 47, bubui 58, bubuire 58, Bucuresci 343, Bucurescu 343, budacă 251, budala 136, budâie 249, buldog 42, buldozer 42, bună dimineaţa 22, bună stare 22, (cu) bună ştiinţă 21, bună-dimineaţa 23, bunăstare 23, bun-gust 19, 391, bun-platnic 20, bun-rămas 19, burete-păstrăv 100, bursuc 274, Bush 28, business 42, businessman 43, 46, 51, busurman 326, busurmănească 326, butoi 249, buză 274, 303, bypass 44, byte 50.

C: C.F.R. 57, cabinet firesc 386, cabzăuri 373, cadă 249, 250, cadrila 355, 370, cadrilat 355, cadrilatură 355, 370, cafea-filtru 25, 28, cafenea 355, cafeneluţă 355, cafeniu 364, caftan 303, caiac 356, 370, caic 356, caicaş 356, caicaşul 370, caimacam 356, cais 356, 370, caisiu 356, 379, cal 274, calamitate 312, calcaric 363, cald 62, cale 356, calic 356, calici 356, calicie 356, call-girl 44, 50, cam 26, camaraderesc 363, camaraderie 363, cameraman 51, camilpetrescian 58, camp 34, camping 41, 42, 48, cancelar 363, 370, cancelarie 370, cancelarist 363, 370, cancelaristic 363, cancellaria 363, cancellarismu 363, cancellaristi 363, cancellaristu 363, cancerolog 368, cand 34, candizare 369, canoe-caiac 28, cantelarist 363, cap 356, capăt 59, capitală 27, caradale 136, carboloy 42, 43, 49, cardiogramă 55, careva 313, carmin 364, carne 379, carpaţi 57, carră 379, carstificare 369, carte 357, carte-eveniment 25, 26, carti 34, casa 35, casă-monument 26, 27, cash 49, 52, castel 27, casting 48, cataif 302, catastrofă 27, 28, caterpilar 42, 46, 48, cath-can 43, catifea 356, 364, catifelat 364, catifele 356, catifelin 364, 371, catifeliu 364, 371, catifeluţă 356, catolicesc 362, catran 357, cavârma 374, cavurmă 374, cazac 357, cazanie 361, cazarmagiu 356, cazarmă 356, cazma 357, căca 364, căcăreaţă 364, căcărează 364, căciulă 274, căddţuie 251, căimăcănească 356, căimăcănesc 356, călcător 363, călcătorie 363, căldură 62, călibil 356, călibilitate 356, călicică 356, călicuţă 356, căpetenie 356, căpeţel 364, căpeţea 364, căptuşi 93, căpuşă 27, căra 59, cărăuşie 59, cărmujurea 357, cărticică 357, 371, cărturar 27, cărţi 34, cărunt 364, 370, căruntă 364, 370, căruntea 370, căruntel 370, căruntică 364, 370, cătră 293, cătrăneală 357, cătrănie 357, cătrună 374, căţăra 357, căţărător 357, căţea 357, căţel 87, căţeluşă 357, 371,

căzăcioaică 357, căzmăluţă 357, câinilor 291, câlţi 357, câlţos 357, câmp 34, 305, 357, 371, câmp lexical 305, câmp semantic 305, câmpie 371, câmpiu 357, 371, când 34, 348, cândva 313, cânelor 294, cânepă 274, cânilor 290, 293, cânt 61, cântare 348, cântec 364, cântecea 364, 371, cântecel 364, căpeaţă 371, cârlan 364, 371, cârlău 364, 371, cârmoajă 357, cârmuj 357, cârnat 357, cârnăţar 357, 358, cârnăţărie 358, cârpaci 357, cârpăceală 358, cârpăcia 370, cârpăcie 358, cârpăcire 370, cârpăcitor 357, 358, cârpe 358, cârpire 358, cârşelnic 364, cârşenie 364, câşlar 358, câşlă 358, câşlărie 358, cât 34, câtva 313, 314, cealma 358, cealmeluţă 358, ceară 34, 358, ceartă 359, 371, ceauşel 354, Ceauşescu 354, ceauşie 358, ceauşist 354, ceea ce 15, ceferist 57, cel ce 15, celui 284, celulă vegetală 305, cent 48, 50, cerar 358, cerărit 358, cerc 358, cerca 34, cercă 34, cercevea 364, cercevică 365, cercurel 358, 370, cercuri 358, 370, cercurică 358, cercuriu 358, ceriu 290, 292, 293, cermălaie 364, cermălui 364, cerne 35, cerni 359, cernitură 359, certa 371, certăreţ 359, 371, cerul 34, cetate 274, cetăţean 27, cetină 359, cetioară 359, cetlui 359, cetluitură 359, ceva 313, 314, cevrea 364, cevrică 364, cezaricesc 359, challenger 44, charleston 42, 45, charlestonuri 48, charter 45, che 33, 34, cheag 359, cheesburger 48, chefăi 359, chefui 359, chegar 359, chegărie 359, cheie 27, 303, cheietură 359, chem 34, chemară 284, chemă 282, cheotoare 365, cheotură 365, chepeneag 365, 371, chepenel 365, 371, chepengel 365, cherestar 365, cherestărie 365, cherestea 365, cherpicărie 359, cherpici 359, cherpiciu 359, cherry 44, 49, cherry-brandy-uri 47, 48, cherry-uri 47, chesar 359, chesaricesc 359, chi 34, chiftea 356, chifteluţă 356, chiloţaş 365, chiloţel 365, chiloţi 365, chin 359, chingă 274, chinui 359, chiorăi 359, chiorcăi 359, 371, chipsuri 48, chirăi 359, chircăi 359, chirigiaş 359, chirigie 359, chisea 365, chisoi 365, 371, chit 134, chit că 22, chitit 359, chititură 359, chiţibuş 360, 371, chiţibuşar 360, 371, chiţibuşărie 360, 371, chiui 360, chiuita 360, (cu/de-a~) chiuita 360, chow-chow 44, 49, 52, chow-chow-ul 52, cilibache 365, cilibidachi 365, cilibiu 365, (al) cincea 290, cinci-degete 19, cine 34, cineva 313, cintezoi 360, ciobăni 361, ciobănire 360, ciobârlan 365, ciobârlău 365, ciobârloi 365, 371, ciocârlan 361, 365, 371, ciocârlie 361, 365, 371, ciocârliţă 360, 371, ciocârloi 361, 365, 371, ciocni 359, ciocnitură 359, ciofăi 359, ciofăit 359, ciofăitură 359, -cior 363, ciorap-pantalon 28, ciorbă 274, ciot 361, ciotolog 360, 371, cioturos 59, ciozvârcioară 360, cireadă 274, ciripelniţă 365, 371, ciripi 274, ciripie 365, cişmea 358, cişmeluţă 358, Ciucă 27, ciumpaş 365, 371, ciumpav 365, 371, -ciune 35, ciunti 359, ciuntit 359, ciuntitură 359, cizmă 361, cizmulică 360, cînd 348, cîntare 348, clarviziune 58, claun 43, clearing 43, 48, client 361, clientelar 360, clientelă 361, cliping 42, 48, clipită 360, clips 42, 48, clipuri 47, cliring 43, clironom 134, clocoteală 408, clovn 43, clubman 51, clubmen 51, coapsă 274, coarneş 360, coastă 61, coca-cola 48, 49, cocher 46, cocker 42, 49, cockpit 42, 43, 46, 48, cocktail 43, 48, cocteil 43, 46, codalb 361, codan 365, 370, codană 361, 365, 370, codaniţă 370, codarniţ 366, codălbuţă 360, codănea 360, codănel 360, codănică 360, codăniţă 360, coffe-break 44, colabora 385, colaboraţionism 366, colaboraţionist 365, colac 365, colăcaş 365, colcot 414, colcoti 414, colectivist 136, colinar 353, 368, colină 368, colinda 357, colindător 357, colindătură 357, coliniţă 360, colmata 360, colmatare 360, colnic 360, colocaş 361, colocăsanie 361, colocăşel 371, colocăşie 361, colocăţel 361, colotan 366, 371, colotău 366, 371, colţ 361, colţura 361, colţuri 361, colţuros 361, comenta 368, 369, comentativ 368, comicsuri 48, comiţial 361, comiţie 361, compact 369, compactitate 369, compactiza 369, compactizare 36, companie 367, compărţitor 369, competitiv 369, competitivitate 352, 369, complex 369, complexifica 369, complot 366, complotism 366, componist 369, componistic 369, comportament 369, comportamentism 366, 369, compound 42, 44, computer 42, 49, concediu odihnă 25, 28, concert 369, concert-colocviu 29, concert-dezbatere 28, concertistic 353, 369, concesie 361, concesionare 361, concesiv 353, conciat 361, concietură 361, congresman 51, conjuncturalism 361, conjunctură 361, conlucra 55, 385, conspirativ 353,

constituţional 366, constituţionalist 366, consulting 48, consum 361, consumabil 361, contabil şef 20, container 42, contondent 366, contondenţă 366, contracta 361, contractabil 361, contractil 361, contractual 366, contractualist 366, contraface 55, controler 42, 49, conţopism 366, 371, conţopist 366, 371, conveier 41, 46, converti 367, convertiza 367, convertizare 367, convertizor 367, cool 44, 52, cooperativ 367, cooperativism 367, cooperativist 367, copil 26, 27, 361, 362, 367, copilandră 362, copilandrică 362, copilandru 59, 362, copilaşă 362, copilă 362, copilărea 367, copilărie 367, copilică 362, copiliţă 362, coptură 60, copy right 43, copyright 46, 51, copy-right 51, copyrightul 51, copywriter 44, corăbea 367, corbaci 367, corbalău 367, corcodea 367, corigent 354, corigenţă 354, corigibil 361, corner 42, 49, cornflakes 44, 48, coroner 44, corpancă 367, corpănică 367, corporatism 370, corporatist 370, corporaţie 370, costarican 23, costeliv 61, coş 362, coşurel 362, coşuri 362, cot 274, 362, cottage 42, 45, coturel 362, coturi 362, coţcar 362, coţcări 362, coţcărie 362, country 49, 52, country-ul 52, cover-girl 44, 50, cowboy 44, 49, 51, cowboy-i 52, craul 42, 46, crede 61, credibil 361, credul 61, creek 42, 45, creier 398, cresc 343, cresci 343, creştet 275, creştin 362, creştina 362, creştinător 362, creştiţi 283, crezare 60, crichet 42, criminalicesc 362, cronofag 20, cronologic 20, crosing 42, crosist 50, crossbar 44, crossing-bar 43, crossing-over 46, crossing-shot 44, crown 42, 52, ctitor 363, ctitori 362, ctitoricesc 362, ctitorit 362, cultură 362, culturism 362, cumbara 327, cumincior 363, cuminte 363, cumpanie 367, cumpănaş 367, cumpănă 274, cumva 313, cunoaşte 62, curăţa 363, curăţăciune 363, curăţătorie 363, curăţi 363, curcubeu 367, curcubiţă 367, curcudea 367, curea 363, curecheri 249, curechi 251, curele 363, cureluşă 363, cureluţă 363, curent 319, curgere de sânge 391, curling 48, curry 52, curry-ul 52, curta 363, curtărisi 363, curte 363, cuscru 274, cuscurlu 379, cuscurru 379, cuteza 274, cutter 44, 48, cuvânta 89, cuvânt-cheie 20, cuvânt-înainte 20, cuvânt-matcă 20, cuvânt-titlu 20, cuvânt-vedetă 20, cuveni 363, cuviincios 363, cuviinţă 363, cuvios 363, Cuza 368, cuzism 368, cuzist 368, cy 34, cyborg 44, cyem 34, 35, cyp 35,

D: da 274, 378, 379, -(d)ache 365, Dacia Inferioară 333, d-ale 103, 108, 109, 110, dance 44, 52, dance-ul 52, dancing 46, 48, dandism 23, dandy 44, 49, 52, dandy-i 52, dascăl 274, datora 61, datori 61, dă 378, 379, dătător de viaţă 388, 390, de 434, de altfel 12, de bună seamă 21, de bunăvoie 21, de exemplu 12, de fapt 12, de jur împrejur 22, de pe 330, deadweigth 43, deajî 251, dealer 44, 49, 50, de-bine-facere 388, de-bine-făcător 388, de-bine-voitoriu 388, debye 41, decabrist 352, decembrist 352, deck 44, declara 62, declaraţie 62, dejuri 251, demâncat 22, demineaţă 282, demineaţe 282, 283, deminiata 294, denapoi următor 390, derbi 43, derby 43, 47, 52, de-sânge-vărsare 388, desen 28, desface 55, desfacere 55, desfăcător 55, desfăcut 55, design 27, designer 49, despărţăsc 290, 294, destructor 352, (în) deşertu 282, dever 42, 48, 49, di 35, diamantin 364, didesuptul 293, diece 35, digit 50, dihania 292, din cauză 433, din partea 433, dinaintea potopului 390, dingo 49, dintr-odată 19, 22, diorthositor 323, diplomaticesc 362, director-animator 28, dirt-track 43, disc-jockey-i 52, disc-jokey 44, 49, 52, disco 27, 52, display 44, 47, 52, disputa 25, distrugător 352, doamna brand-manager 50, Doamne fereşte! 22, dobitoc 27, document 27, dogger 42, 49, dolby 49, domnul 233, Domnul 233, Don Juan 26, dormi 35,dorojniţă 324, 326, drag 62, dragoste 62, drept 290, dreptate 291, dribler 42, 49, 50, dribling 41, 42, 48, drive-in 52, driver 43, 46, 48, 49, 51, dropsuri 48, drug-store 44, drujâncă 247, drum 324, drum de ţară 386, dry 52, dublu-casetofon 19, dublu-decalitru 19, ducat 304, duminică 379, Dumnedzeu 293, Dumnezău 294, Dumnezeu 233, 283, dumping 44, Dunărea 26, după prânz 22, dupe 330, duroflex 20, durori 283, duroscop 20, dusără 291, 290, 294, duty-free 44, duty-free-uri 47, DVD 27, dyke 42, dyn 35, dzi 293, dzinirli 379, dzinirră 379, dzise 290.

E: é 33, -e 48, 49, e 52, -ea 355, 357, 364, 367, -eală 357, 358, earră 379, -easă 356, -eaţă

364, eflora 54, -el 358, 362, electrocasnic 20, electrochimic 20, electronvolt 20, eleşteu 274, eli 294, elineşte 134, -elnic 364, -elniţă 365, -eluşă 363, 370, -eluţă 355, 356, 358, 370, e-mail 44, en 34, enclitic 302, enderept 35, engyţi 34, -enie 356, entorn 34, entreb 34, -enţă 366, envertesc 34, eprubetă 28, -er 48, 49, ereticesc 362, erou 27, -esc 363, esti 294, -eş 361, -eşte 363, eticesc 362, eu 12, euro 304, eveniment 26, exit-poll 44, exînscrie 23, expoziţie-concurs 29, expune 23, expunere 28, extinctor 352, extra 23, extraordinar 390.

F: face 56, fading 48, fair 52, falce 246, falce 246, 251, familie 27, fan 44, 50, fană 49, 50, fanion 27, fantomatică 26, far 27, fara 34, făcătoare 365, făcător de bine 388, făcător de minuni 390, făcător de rele 390, făcătură 365, fălce 246, 251, fălci 246, fără 34, fără socoteală 390, fărădelege 388, 389, fărădelege 390, fărmăcătoarele 294, fărşeroţi 380, fărtaiu 247, fărtar 247, făt-logofăt 58, fârtaie 247, 251, fârtal 247, fârtar 247, fâş-fâş 58, fâşie 247, feed back 43, feedback 44, 46, feedbackuri 48, femeie 26, feredeu 326, ferestri 294, feribot 42, 46, fermcătoare 365, fermecătoarele 292, fermecătură 365, feteei 282, fetei 282, feteiei 282, (a) fi 313, (să) fiarbă 86, ficiorilor 294, ficlen 254, fiecând 313, fiecare 15, 313, fiece 313, fiecine 313, fiecum 313, fiere 408, fifty-fifty 44, filantrop 390, film-lecţie 29, filogerman 59, filolog 422, 426, filologa 422, filologic 422, filologie 422, 426, * filosof poet 28, filosofie 422, finiş 42, fir 254, 255, fire 87, firmă-fantomă 26, 27, fiting 42, 48, fitlanul 253, 256, fitleanul 253, fitness 42, fixing 48, fizică-matematică 28, flash 42, flashback 44, flash-uri 47, 48, flăcăiandru 274, flecar 134, flegmatic 354, flegmatism 354, flipper 44, 48, floare 54, 56, Floarea 57, floarea-soarelui 56, floare-de-colţ 56, flocotos 96, floral 54, florilegiu 54, florin 303, fluture-de-mătase 19, fluviu 26, 27, folk 44, folkist 50, forehand 42, fosilă 27, fotbal 46, fotbalist 50, fotomodel 50, foxterier 42, freu 34, fricâ 274, friptană 354, friptură 60, 354, frunză 28, frunze 283, ful 42, fulger 26, 27, full 52, full-time 44, fun-maker 50, fur 327, furgăsi 21, fustă-tub 27, fuştaş 324, fuşte 327.

G: game 43, game-uri 47, garden-party 43, garden-party-uri 47, 48, gastroenterolog 20, gastroenterologie 20, Gavriil 68, gay 28, 49, gazeta de perete 385, găleată 251, gândac-de-bucătărie 18-19, gândac-de-Colorado 19, gândac-negru 19, geană 34, geme 34, gentelman 51, gentle-man 43, gestică 353, getter 42, 49, ghe 34, ghem 34, 43, 46, ghi 33, 34, gi 33, 34, giallo 27, Gigel 57, Gigi 58, gigimă 325, ginere 34, 35, gingie 367, ginsuri 111, gioară 293, (nu)giudecă 294, giudeţilor 294, giudeţu 293, giudeţului 291, (au) giurat 293, giurământul 290, globe-trotter 42, 43, 49, globi 290, goană 58, gois 294, golf 303, golgeter 42, goni 58, Gorsc 70, goştină 99, graiuri 86, gramaticesc 362, grant 94, gravide 28, grămosteni 380, grăntoasă 94, greco-catolic 21, greder 44, grenadă 327, grepfrut 42, 46, greşalele 292, gri-argint 27, grill 44, grizzly 49, groggy 42, 52, groom 42, gugi(u)man 325, guler-glugă 28, gură 86, gust bun 390, guvern-marionetă 25, gy 34, gyem 34, 35, 36, gyndă 35.

H: hacker 49, 50, hagan 328, ha-ha! 134, 137, hahaleră 133, 134, 135, 136, 137, hahalerie 136, hahău 137, haidamaci 133, haide 293, haihui 133, hal 137, Hamas 26, hamburger 44, 48, handbal 42, handbalist 50, happening 48, happy-end 43, 46, 48, Haralambie 26, hard rock 44, 51, hardpan 44, hardware 43, 44, harmăsar 256, hatman 327, havană 57, heavy metal 44, heba 255, 256, heliocentric 20, heliomarin 20, henţ 42, hibaş 255, hibă 255, hibăli 255, hiclean 254, 255, 256, hie 254, 255, hi-fi 27, higheghe 255, hight-fidelity 44, hintă 255, hinteu 255, hipermarket 44, hipi 44, hipiot 50, hipnotizator 352, hippi 42, hippy 49, 52, hippy-i 52, hir 254, 255, 256, hires 255, hi-tech 27, hitlean 254, 255, 256, hobby 49, holding 48, holdup 44, homeless 44, 49, 50, homo 27, horă 256, horror 28, 44, 49, hotar 62, hotărâre 62, 312, hotărâre-apel 29, hotărî 62, hotdog 44, 48, 51, hotdogul 51, hotel-restaurant 29, hotline 44, 52, house 44, 52, hovor 89, hrean 256.

I: -i 48, 49, îaba 255, 256, iacht 42, iarmaroc 327, iarnă 379, iaspie 304, iaspis 304, iatrosof 405, -ibil 361, IBM 26, -ic 363, 369, -ică 354, 356, 357, 358, 361, 364, 367, 370,

-icea 357, -icesc 359, -icică 356, 357, 370, iclean 255, 256, -icuţă 356, (să-şi) ie 294, -ie 356, 357, 359, 362, 383, iesti 253, ieşie 294, iezăr 294, -ifica 369, Ilie-Pălie 58, -in 364, -ină 100, incendii 28, inch 48, indoor 52, inimă 61, 383, input 44, insusietivu 37, -ioarnă 359, -ios 363, -isi 363, -ism 318, 319, 321, 353, 354, 362, 365, 368, 369, 371, -ist 317, 319, 321, 352, 354, 363, 366, 367, 370, -istic 364, 369, işlic 330, -it 358, -(i)tate 356, -itate 369, -iţă 358, 361, 362, 367, iţe 87, iţel 255, -iu 356, 357, 364, iubeaşte 291, iubi 62, iubire 62, iubitor de patrie 390,-iune 363,-iv 353, 368, -iza 367, izbitură 408.

Î: (n-au) îmblat 294, îmblem 293, împăduri 61, împărăţie 67, împreunălucra 389, împreună-lucra 389, împreunălucrare 389, împreună-lucrătoare 389, în 34, în ciuda 21, în jur 21, în jur de 21, în jurul 22, în lături 57, în loc de 22, în locul 22, în mijlocul 433, înalt conţinut de idei 386, înălbi 61, încălzi 62, încătrău 292, încătro 291, 293, încheia 359, încyn 35, îndemna 412, îndemnare 413, îndemnător 413, îndestulat 398, îndreptăţi 312, îndritui 312, înfierbinţeală 413, înfrunt 353, înfrunta 353, îngenunchea 58, înghiţi 34, îngheţ 35, înlătura 57, 58, 61, înmănuşat 54, înmâna 54, înmuguri 61, înmulţască 283, înota 345, înşălat 292, înşela 284, întorn 34, întreb 34, întru câtva 22, întru nimic 22, întru totul 22, întrucât 22, întruchipa 57, 58, întrulpi 302, într-un 19 , într-un chip 57, într-un târziu 22, întruna 22, înţelegere 312, învăţ 61, învăţământ 352, învăţătura credinţei 386, înverzi 61,

J: jackpot 44, jacuzzi 49, jaluzea 367, jaluzie 367, jarŭ 379, jaz 44, jazz 51, jazz band 42, jazzul 51, jărtvă 293, jeans 44, 50, jeanşi 44, 50, jeep 44, jeepuri 47, jerbă 88, jerseu 42, jirébia 88, jirebie 247, 251, jogging 48, joint-venture 44, joker 48, 49, jucărea 367, jucărie 367, judeţului 292, judocan 50, jumătate-de-om-călare-pe-jumătate-de-iepure-şchiop 20, jumping 48, junime 317, Junimea 318, junimism 317, 318, junimist 317, 318, 319, (au) jurat 290, jurnalism 353.

K: ketchup 45, 51, kidnapping 48, kitsch 27, kiwi 49, knockdown 42, 47, knockout 42, 47, know-how 43, 52, koala 49.

L: lady 49, lampagiu 62, lampant 62, lampă 62, lampion 62, lana 34, landlord 43, 53, lapădă 292, lapping 42, 46, 48, laptop 44, laser 27, latin 315, 317, 318, 320, 321, latinism 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, latinist 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, latinitate 316, latiniza 316, layout 44, 51, lălâu 274, lătra 101, lături 27, 61, lână 34, Leamna 87, leasing 51, leasing lifting 48, lemnu 380, leorbă 100, lepturariu 37, -leră 134, leu-paraleu 58, leurdă 100, lichea 136, 137, lider 42, 46, 50, lideră 49, Lili 58, Lilişor 57, limbamentu 37, lin 62, linişte 62, linişti 62, liniştit 62, liotă 100, lipăi 100, listă-meniu 29, live 27, 52, living-roomuri 48, livinguri 48, lobbism 41, lobby 44, 47, 52, lock-out 43, locomotivă 27, loopinguri 48, lopping 42, lovire 408, lu(i) 434, lucra 35, 55, (a) lucra împreună 385, lucram 34, lucrarea pământului 386, lucrăm 34, (să) lucre 283, lumini 282, lup 56, * lup-câine 28, lustră-candelabru 28.

M: mache 374, machea 374, magnanimitate 383, 384, mai denainte cunoaştere 390, maichea 374, mai-mult-ca-perfect 20, malamaşcă 374, malamuşcă 374, mamă 27, mamut 27, man 51, manager 49, 50, manager-fete 50, manevra 54, manichiură 54, manipulant 56, manşetă 54, manufactură 56, maraton 27, marcher 49, mare 61, 383, maree 28, marfă 26, 254, (să) margă 294, marionetă 27, marker 48, 49, marketing 42, 48, marketingar 49, maroniu 364, martir 27, martor 304, masă-birou 28, masă-dulap 28, mascur 276, massă 345, mass-media 43, 49, masterand 50, maşină-capcană 20, maşină-unealtă 20, maxi 27, maxwell 48, Maya 27, măiculiţă 374, mănâncă 292, mănuşă-răzătoare 28, măr 34, mărfuri 28, mărime 63, mărinimie 61, 391, 383, 384, mători 304, mâine-dimineaţă 21, mâine-poimâine 21, mâinile 291, mâna 63, mânaş 631, mână 54, 348, (de ~) mâncat 22, mâncă 292, mâncător 363, mâncătorie 363, (să) mânce 283, (să nu) mânci 283, mânui 54, mânule 293, mânuţă 54, mânuşiţă 54, mânz 274, mârţoagă 27, mâzdă 293, Mc Luhan 28, mecanica fluidelor 305, 306, mecanică quantică 305, meciul 51, megawatt 50, melniţă 248, men 51, meniciune 37, -mente 59, mentuiaşte 253, mer 34, mergător înainte 390, merge

275, (să) mergem 294, mergi 294, (să) mergim 294, mertic 303, mestecătoare 365, mestecătură 365, meteo 27, mi 398, miazădzi 293, miazăzi 283, micro 27, midi 27, mieluşă 354, mieluşică 354, mierniţă 248, mierte-fierte 58, mierţă 248, milord 50, Mimi 58, mini 27, minţăsc 294, miriştină 100, mirţă 247, 248, 251, miss 49, 50, mistress 46, 50, mişăilor 292, mişeilor 290, 292, 294, miterez 325, 328, miting 42, mitingist 50, mitinguri 48, mititei 135, mititel-înfăşăţel 58, miusiulmani 326, mînă 348, model 27, 50, modeling 44, 51, modellingul 51, Modern style 44, mofturos 60, Molière 26, molitva 78, 398, monopolist 353, monstru 27, monument 27, monumentală 26, morcov 86, morment 34, mortasip 324, mortasipia 327, moscopoleni 380, moto 27, mouse 44, 47, mozoc 97, mugur 274, mugure 276, mul'ara 380, mulgător 60, mulsoare 60, mult 314, mulţi ani 57, mulţumi 57, 58, munca în asalt 385, muncă 60, (să) munce 294, muncetoriul 293, munci 60, muncitor 56, muncitoresc 60, muncitorul 291, murg 274, muscal 69, muşchi 275, muzăcheari 380, muzeu 27.

N: navă-şcoală 25, navetă 354, navetism 354, navetist 354, navomodel 48, năjit 72, 74, 78, 80, 82, năjitură 82, năjoanie 82, neam 67, neci 35, negociator-şef 20, negruvodean 23, negură 274, nemernic 353, nemica 292, nemică 294, neoclasic 20, neoclasicism 20, neocomunism 20, neolatinism 321, neoliberal 20, neologic 354, neologism 354, neologiza 354, nevoitori 398, newyorkez 50, 58, -nic 364, niciodată 15, niciunul 14, 15, nimică 290, 293, ninja 27, ninsoare 60, nişte 314, noastre 253, noduros 60, non-EU 22, non-stop 44, 52, nor 291, noroi 295, nosstri 253, nostru 253, număra 87, numărătură 85, 87.

O: ó 33, o dată cu 22, O. K. 52, -oaică 357, oameni 325, 327, oamini 294, -oară 370, oarecând 313, oarecare 16, 313, oarece 311, 313, 314, oarecine 313, oarecum 313, oareunde 313, obârşie 86, obiect 26, ochi 276, odată 2, odată ce 22, off-set 51, ofsaid 42, ofsaiduri 48, ofset 42, -oi 365, old-boy 43, 49, 52, old-boy-i 52, -olog 361, Olt 334, 337, 338, Olteni 336, 337, Oltenia 333, 334, 335, 336, 337, 338, Oltina 338, om-broască 29, om-orchestră 29, (a se) omorî pe sine 390, om-pasăre 29, om-punte 29, om-sandvici 29, one-man show 44, 47, ONU 27, opau 374, open 52, opensource-rii 49, optsprezecime 58, -or 367, oraş 303, oraş-port 29, oră 256, orb 275, orice 313, oricine 16, oriunde 313, -os 60, 96, 357, 361, 363, ospăta 290, otaştină 100, otroabe 415, otrobii 415, outsider 49, 50, over 45, overlock 45, ozenolog 58, ozenologie 58.

P: pacatele 293, pacatoşilor 290, paceaură 136, pacemaker 48, pack radar 42, pacurariu 34, pager 48, 49, pampers 50, panda 49, panifica 55, pantalon 28, pantalon trapez 27, pantof-sanda 28, paparazzi 306, 307, paparazzo 304, 306, 307, papist 304, paraflow 46, paravan 27, parkinguri 48, partinitate 386, party-uri 47, pasă 293, pasibil 361, pasirilor 283, passing-shot 43, 45, 48, passing-shoturi 48, (al) patra 290, patricieni 135, păcurari 292, pădure 275, păpuşi 87, păstrăv 100, păstrăv de nuc 100, păstrăv roşu 100, pătrar 247, pân 415, până ce 22, pâne 282, până să 22, pântre 415, PC 27, pe 11, peching , 43, 46, pecurariu 35, pedigri 42, peking 43, pelagră 59, penalti 43, penaltiuri 47, penalty 43, 47, penny 49, pepsi-cola 48, permalloy 49, peşte-auriu 19, picere 415, picior plat 391, pick-up 51, picura 60, Pierre Cardin 28, pihotă 329, pilot 26, 27, pindeni 380, pingpongistă 50, pintru 283, pipe-line 43, 44, 47, 52, pipeline 44, 48, pirat 27, pistreală 329, pita 95, pitchpine 44, pitecantrop 59, pitting 44, planning 48, 51, playboy 44, 49, 52, play-boy-i 52, player 48, 49, plăcintă 27, plânsă 290, pleopă 415, plopă 415, plotter 48, plumpox 44, poamă 86, pocher 43, 48, pocherist 50, poezea 367, poezie 367, poker 43, 46, 49, 50, pole-position 48, poliartrită 20, policalificare 20, politolog 20, politologie 20, polivalent 55, poloboc 248, 249, 250, 251, poloboce 248, poloveac 249, polovece 249, pop-art 43, porcotos 96, pom 86, porno 27, 52, porridge 52, porridge-ul 52, porrige 45, portocaliu 364, posac 96, posibil 361, post- 23, poster 48, 49, potend 34, pound 50, practicesc 362, prăpădit 57, prăpădită 57, pre 284, preaderare 23, preaprindere 23, precursor 390, preface 55, prefacere 55, prefăcător 55, 363, prefăcătorie

55, 363, prefăcătură 55, prefăcut 55, prelisti 293, prelistit 293, prelucra 55, preot 274, preoţi 290, 291, presing 42, pretext 26, preut 290, preuţii 290, preveşteala 292, pricăjit 82, prilesti 293, prim-balerin 19, primogenitură 20, primoinfecţie 20. prim-solist 19, PRO 28, proamerican 23, proclitic 302, profeminist 23, program 26, prompter 49, pro-NATO 23, proseţie 325, prost 134, 136, 405, prosteşte 405, prostie 405, protagonist 386, proţesie 325, 329, provider 51, pseudo- 27, punk 28, 52, punkist 50, punte 27, pusără 283, pustiiu 282, pustiu 282, pustiuiu 282, puşcă 325, 329, pute 294, putina 249, 250, 251, putsenu 378, puţin 314, puzzle 52.

Q: quaker 42, quisling 42.

R: R.A.T.B. 57, racket 48, 50, radecina 35, radio 27, raid-anchetă 29, ranchuri 48, rândunea 365, rândunică 365, ranger 49, rap 27, 51, rapper 49, 50, rapul 51, ratecit 35, rating 44, 48, rădica 291, rămurea 354, rămurică 354, rănit 57, răpi 274, răsăritură 413, răsipiţi 290, răspuns 28, rău 380, răufăcător 391, rău-platnic 20, războinic 353, râs 86, Râul de Moare 87, Râul de Mori 87, -re 55, 360, 361, realmente 26, rean 256, rece 293, recorder 48, 49, recorderman 51, recordmen 50, recunoaşte 62, reface 55, refacere 55, refăcător 55, refăcut 55, referat-sinteză 29, regae 44, rege 27, reggae 44, 52, reggae-ul 52, relaxant 26, relaxare 26, releu 27, remember 51, repetent 354, repetenţă 354, retro 2, rezistenţă 302, rhyton 46, ridger 48, ridicară 291, rigă 134, roaming 48, roast beef 43, 46, 48, roastbeefuri 48, roate 59, rock 28, rocker 49, 50, rockeriţă 49, rockuri 47, 48, **родь** 67, rolfilm 42, roller 44, 49, român 343, România 340, 343, românism 343, rosbif 43, rosbifuri 48, rousseauism 23, **рwзъ** 397, rrămănŭ 380, rrăńe 380, (r)roşu 380, rudit 283, rugăciune 398, rugbi 43, rugby 43, 52, rummy 49, rumpe 283, rupere 60, , uptură 60, rusofil 58, rutherford 50.

S: -s 48, S.O.S. 46, safari 27, sambata 35, sandvici 27, 43, sandwich 43, Saniped 57, sant 35, 345, sanviş 43, sară 283, Savila 65, sănătate 26, 28, Sănducu 58, sărie 294, sărire 408, sângile 290, sânt 345, scaldam 34, scaldă 58, scamnu 380, scălda 58, scăldam 34, scânci 100, scheau 101, scheci 42, scheleton 42, scheting 41, scheuna 101, schif 42, schifist 50, schimb 34, schimer 101, schimonosi 274, schinci 101, schingiui 101, schip 42, scorer 49, scorere 49, scraper 41, scratch 45, 51, screper 42, scruber 42, scule 28, scurt de vedere 386, scurt la statură 390, scurtcircuita 21, scuter 42, 49, scymb 34, se 253, second-hand 28, securist 354, Securitate 354, sediment 353, self-made-man 44, 51, semnu 380, sent 35, sentiment 352, senviş 43, sepia 27, sergent-instructor 28, seter 44, setter 44, Sevila 65, sexapil 44, sex-apple 44, sexist 50, sex-simbol 50, sexy 27, 52, SF 27, sfâşie 247, sfîtoc 101, shaker 48, 49, shakere 49, shakeri 49, shakespearian 23, shetland 45, shocking 52, shoddy 49, shoping 44, shopping 44, show 51, 52, si 35, sibilă 65, siediend 34, sies 35, simbol 50, simţământ 352, single 27, 47, 52, singur 276, sintu 283, sinucide 21, 391, sinucigaş 391, site 52, sitlanul 253, 254, 256, skinhead 28, 44, 49, slash-ul 51, slopsuri 48, slow 46, slujitoriul 291, 292, 293, smanţ 415, smash 43, 51, smash-ul 51, smeş 43, smeşul 51, smoching 42, smog 49, snack 44, soare 67, sociocultural 20, sofistă 49, solicitant 353, somnoros 60, soţie 27, soul 52, sound blaster 44, spargere 60, sparring partner 43, spălător 363, spălătorie 363, spărgător 60, spectacol 27, spicher 42, 50, spirit de partid 386, sport 26, sportivă 26, sportsmen 51, spray-uri 47, sprinkler 49, srilankez 23, (a) stabili 312, standing 48, star 51, stare împrejur 391, start 42, starul 51, statornicire 312, stârv 86, stea 27, 353, steeple-chase 43, steeplechase-ul 52, steepplechase 52, stelar 353, Steluţa 57, stereo 52, sterp 274, steward 50, stewardesă 45, 50, sticksuri 48, stihi(i)nic 312, stihie 312, stingător 352, stoc 28, stocărie 374, stocher 42, stokes 42, 46, 51, stoper 42, 49, stopere 49, story 52, story-ul 52, strade 59, străda1nic 353, strâmbi 294, streini 290, strembetate 34, stres 42, stretch 27, stricătoare 365, stricătură 365, striper 44, stripper 44, 49, 50, striptease 44, 52, strugure 276, struţocămila 134, studenţi 28, succesor 390, sufragerie-salon 29, sulky 52, sulky-ul 52, sunt 345, 346, suntem 345, super 23, superlong 52, suporter 42, 50, surguci 325, surogat 27, surpriză 26, surugiu

274, sută la sută 26, Suțu 28, sveter 42, swicaskese 253, syne 35.

Ş: şaisprezecime 58, şampanie 43, şapte 283, şasa 283, şărpi 292, şchiop 275, şcoala a multora meşteşuguri 386, şcoală 27, 319, şcoală latinistă 320, 321, şcoale 59, şef-redactor 28, şerpele 283, şerpelui 283, şerpi 290, şezământ 352, şiling 42, şitleanul 253, 255, 256, şleah 329, şlic 325, 330, şoc 26, şofer 43, şomaj 28, şti 283, ştiuc 415, ştiuculeț 415, ştuc 415, ştuculeț 415.

T: -t 368, tabloid 49, tacit 61, talisman 27, tamazlâcuri 111, tampon 27, tangibil 361, tăcea 61, tăcú 343, tălmăcire 312, tălmăcitor 312, tăpuşi 97, tăroasă 283, tâlhar 327, târâş-grăpiş 58, târdiu 35, târg 328, târgujian 23, tele shopping 44, telecomanda 21, telecomunicație 20, teleconferință 20, teleshoping 44, tempera 27, templamentu 37, tenis 50, tenisman 51, tenismen 50, teologie 386, test 26, tester 48, thriller 48, ti 35, time 52, Tinuța 57, tip 27, toapsăc 97, toc 375, toc cui 27, tocărie 374, tomnii 415, toner 49, top 51, top secret 28, topless 44, 52, top-model 50, topsăcat 97, topseca 97, 98, topsicat 97, topsicătură 97, topsoacă 97, -tor 55, 293, 357, 359, 370, torent 26, tort 87, trade-unionist 50, traducător 312, traducere 312, traductibil 361, trahana 135, trailer 41, travelling 42, trei piese 28, treizecime 58, trening 28, trezit 413, trimăre 49, trimer 49, trimere 49, trimeri 49, trustmen 51, tsunami 304, 307, 308, tu 12, tufă 275, tun 325, 329, tunel 27, Tura 330, -tură 357, 359, 365, turca-brezaia 330, turcă 330, turcii 326, tutui 58, tutuire 58, tweed 42, 48, twist 42, 48, tyne 35.

Ț: Țara Mehedinților 334, Țara Oltului 334, Țara Severinului 334, țărancă 27, ți 398.

U: ucigaș de sine 390, -ui 359, -uliță 361, ultra 23, umblător în somn 384, umezeală 413, underground 27, 52, (pe) undeva 314, undeva 313, undi 290, -une 361, unghițe 290, 292, 293, unsprezece-metri 20, untdelemn 388, 389, 390, untură 275, upercut 42, -ur- 60, ura 275, uragan 27, -ură 355, 359, -urea 357, ureche 276, -urel 358, 362, uri 34, -uri 47, 48, 51, 52, 60, -urie 359, urî 275, urmă 274, -uros 60, -uşă 357, 363, 370, utroabe 415, -uță 355, 356, 357, 358, 370.

V: Valahia austriacă 335, Valahia Imperială 334, Valahia Inferioară 335, Valahia Mică 334, 335, var 302, vară 275, (a) vari 35, vatman 51, vatră 274, vă 34, văpaie 275, vărsare de sânge 388, vărzare 251, văzindu 283, vâjâit 80, vânt 414, vânzător 60, ve 34, vedetă 26, 354, * vedetă-actor 28, vedetism 354, vedetist 354, vênet 35, venin 408, 413, vent 34, verde-iarbă 27, vericând 313, vericare 313, verice 313, vericine 313, vericum 313, veşnic 353, viarbă 85, 86, 87, 88, 90, viata 35, (să) viază 283, viclean 253, 254, 255, 256, video 27, vierb 85, viezure 276, vifor 82, vindecătoare 365, vindecătură 365, viniț 379, vioară 28, Viorica 57, VIP 27, viteaz 324, vitiel 35, viță-de-vie 19, viței 255, vizavi (de) 312, voi 58, voievod 327, volei 42, volt 302, voravă 90, vorbă 85, 86, 87, 88, vorbi 85, 89, voroavă 85, 88, 89, 90, vorovi 85, 88, 90, vravi 90, vrea (a) 58, 313.

W: walkie-talkie 43, 52, walkmen 51, water-balast 43, 44, water-ballast 42, 44, waterpolo 43, watt-oră 20, watt-secundă 20, weekend 44, week-end 48, western 27, 42, 46, whisky-uri 47, white-spirit 43, wigwam 41, windsurfing 51, windsurfingul 51, witherit 41.

Y: yankeu 42, yeoman 42, 45, 51, yesman 51, yoga 42.

Z: Zapp 28, zâce 294, zeamă 414, zemuri 414, zgâria 56, zgârie-brânză 56, ziarism 352, zisă 291, 294, zmănțuit 415, zmânțuit 415, zoolog 354, zua 283, zvârli 58, zvoană 58, zvoni 58.

Meglenoromână: leră 134, rost 86.

RUSĂ: аристократизм 353, богатырь 326, богатырь 326, бусурман 326, высокоидейность 386, говор 89, граната 327, декабрист 352, детский'сад 387, железная дорога 386, партийность 386, пехота 329, стенгазета 385, хаган 327, шлян 329, штурмовщина 385, vorona 89, žérebej 247.

RUTEANĂ: nézit 72, žerebij 247.

SÂRBĂ: gost 99, lichota 100, merica 247, nežit 72, posekŭ 96, poseka 96, svitak 101.

SÂRBO-CROATĂ: brzi voz 387, brzovoz 387, nežit 72.

SLAVĂ, bezakonije 388, blagodětelĭ 388, **воиникъ**326, **горьскъ** 69, **мѣсто горьская** 69, **мѣсто оугорьская** 69, drěvěno maslo 388, žizinpodatelĭ 390, žiznipodatelĭ 388, **земля горьская** 69, **земля оугорьская** 69, krŭvoprolitije 388, nežitŭ 72, posekati 96, posupiti 97, прѣстрѣлъ 329, **жгрскъ** 69, **самовила** 66, **сивилина** 65, **смѣяти се** 67, **съмѣсити** 67, **тръгъ** 328, čudotvorĭcŭ 390.

SLOVACĂ: brzi vlak 387, brzovlak 387, hovor 89, vrana 89, vrata 89, vrava 89.

SPANIOLĂ: necio 133, ningún 17.

TURCĂ: altzn 337, baske 373, guğemin 325, içlik 330, kavurma 374, kayk 356, kivirma 374, malala 374, meteris 328, sorguçi 325, tarhana 135.

UCRAINEANĂ: бесурман 326, бесурмански 326, богатирь 326, бусурман 326, врава 89, vorona 89, врявкати 89, дорожница 324, 326, гатьман 327, граната 327, натови 89, lychota 100, нежyт 72, огава 89, паличик 325, піхота 329, polubok 248, порок 325, стрельбица 329, хаган 327, шапка 325, ярмарок 328, vorona 89.

BIBLIOTECA „ASTRA"
SIBIU

LIMBA ROMÂNĂ

Calea 13 Septembrie nr. 13
050711, Bucureşti 5
România

Founded in 1952
6 issues every year

Editor-in-Chief: Marius Sala

Assistant Editors: Gh. Chivu and Alexandru Mareş

Editorial Secretary: Doru Mihăescu

Romanian Associate Editors: Gr. Brâncuş, Valeria Guţu Romalo, Theodor Hristea, Camelia Stan, Laura Vasiliu, Rodica Zafiu

International Associate Editors: Silviu Berejan, Klaus Bochmann, Anatoli Ciobanu, Jiří Felix, Teresa Ferro, Christian Ionescu, Cicerone Poghirc, Tamara Repina

LIMBA ROMÂNĂ is devoted to the study of the Romanian language: grammar, vocabulary, the literary language and stylistics, the history of Romanian linguistics, dialectology, language refinement, orthography, etymology, onomastics and philology, articles in general linguistics, commentaries, opinions on usage, notes and reviews. The journal also publishes annually an exhaustive bibliography of works in linguistics printed in Romania.

Editorial address: Redacţia revistei LIMBA ROMÂNĂ, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie nr. 13, 050711, Bucureşti 5, România.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, Bucureşti, România; tel. (4021) 318 8146, (4021) 318 8106; fax (4021) 318 2444; e-mail: edacad@ear.ro; adresa web: www.ear.ro

RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere, nr. 1, sector 1, P.O. Box 33–57, Bucureşti, România, tel. (4021) 318 7000, (4021) 318 7001; fax (4021) 318 7002; (4021) 318 7003; e-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, Bucureşti, România, tel./fax (4021) 610 6765, (4021) 210 6787; tel. 0311 044 668; e-mail: office@orionpress.ro

Revista „Limba română" se adresează unui cerc larg de cititori interesaţi de problemele lingvisticii.

Revista abordează studiul limbii române: gramatică, vocabular, limbă literară şi stilistică, istoria lingvisticii româneşti, dialectologie, cultivarea limbii, ortografie, etimologie, onomastică şi filologie.

Revista publică, de asemenea, o bibliografie anuală exhaustivă a lucrărilor de lingvistică apărute în ţara noastră, articole de lingvistică generală, note, comentarii, consultaţii şi recenzii.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile în două exemplare culese la calculator, împreună cu dischetele aferente. Tabelele vor fi culese pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hârtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, în tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi culeasă pe o pagină separată. Toate notele de subsol se numerotează de la 1 în continuare. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Răspunsul comitetului de redacţie cu privire la manuscrisele primite va fi comunicat autorilor în termen de 2 (două) luni.

Manuscrisele nepublicate nu se înapoiază.

ADRESA REDACŢIEI

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
„IORGU IORDAN – AL. ROSETTI"
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5
050711, Bucureşti, România
Tel. (4021) 318 81 06/int. 2230
E-mail: inst@iordan.lingv.ro

ADRESA EDITURII

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5
050711, Bucureşti, România
Tel. (4021) 318 81 06/int. 2116, 2119
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www.ear.ro

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE LA EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ, **Dicționarul limbii române (DLR),** serie nouă, tomul I, partea a III-a, litera **D (D– deînmulțit),** 2006, CXLVI p. +342 p.; tomul I, partea a IV-a, litera **D (deja – deținere),** 436 p.

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ŞI ISTORIE LITERARĂ „ SEXTIL PUŞCARIU", CLUJ-NAPOCA, **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania,** vol. IV, de GRIGORE RUSU, VIOREL BIDIAN, DUMITRU LOŞONŢI, 2006, 131 p. + 144 hărți.

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – AL. ROSETTI", **Studii de gramatică şi de formare a cuvintelor**, coordonator: MARIUS SALA, 2006, 504 p.

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – AL. ROSETTI", **Floarea darurilor**, volum îngrijit de VIOLETA BARBU şi AL. MAREŞ, 2006, 380 p.

ACADEMIA ROMÂNĂ, **Locul lui H. Tiktin, membru de onoare al Academiei Române, în lingvistica românească**, volum îngrijit de G. MIHĂILĂ, 2006, 190 p.

OTILIA DRAGOMIR (îngrij.), **Istoria Țării Rumâneşti, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino,** 2006, 220 p. + 166 p. facsimile.

DORU MIHĂESCU, **Cronografele româneşti**, 2006, 324 p.

MARIA STANCIU-ISTRATE, **Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din sec. XIX)**, 2006, 380 p.

EMIL SUCIU, **Cuvinte româneşti de origine turcă,** 2006, 280 p. („Etymologica" 21).

CĂTĂLINA VĂTĂŞESCU, **Studii româno-albaneze. Note semantice şi etimologice**, 2006, 206 p. („Etymologica" 22).

ANDREI AVRAM, **Comentarii şi ipoteze etimologice**, 2006, 184 p. („Etymologica" 23).

MIHAI MITU, **Cercetări etimologice şi lexico-semantice**, 2006, 164 p. („Etymologica" 24).

VIRGIL NESTORESCU, **Din viața cuvintelor româneşti**, 2006, 202 p. („Etymologica" 25).

MILE TOMICI, **Onomastica sârbilor şi a croaților din România**, 2006, 524 p.

MARIA MĂRDĂRESCU-TEODORESCU, ANCA ULIVI, **Antologie fonetică a limbii române**, vol. II, 2006, 156 p.

LAURENȚIA DASCĂLU JINGA, **Pauzele şi întreruperile în conversația românească actuală**, 2006, 240 p.

ISSN 0024–3523

LR, LV, nr. 5–6, p. 231–462, Bucureşti, 2006